

TC
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANABİLİM DALI

XIX. YÜZYIL BODRUM KAZASI’NIN

SOSYAL ve İKTİSADİ HAYATI

DOKTORA TEZİ

ARZU BAYKARA

DANIŞMAN:
Prof. Dr .M.AKİF ERDOĞRU

İZMİR -2010

TUTANAK

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 26.05./2010 tarih ve 18/53 sayılı kararı ile oluşturulan jüriTarih.....(Takınçay ABD).... anabilim dalı doktora öğrencisi ..Arzu Baykara.....'nın aşağıda başlığı (Türkçe / İngilizce) belirtilen tezini incelemiş ve adayı 10.06./2010 günü saat 10.30.'da 120 dk.... süren tez savunmasına almıştır.

Sınav sonunda adayın tez savunmasını ve jüri üyeleri tarafından tezi ile ilgili kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları değerlendirerek tezin başarılı/başarısız/düzeltilmesi gerekli olduğuna oybirliğiyle /oyçokluğuyla karar vermiştir.

BAŞKAN
Prof. Dr. M. Akif Erdoğan
Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

ÜYE
Prof. Dr. Yılmaz KURT
Başarılı ☐

Başarısız ☐

Düzeltilme (6 ay süreli) ☒

ÜYE
Prof. Dr. Selim ÖZKAN
Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

ÜYE
Prof. Dr. A. H. H. H.
Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

ÜYE
Doç. Dr. Oğuzhan ALTAY
Başarılı ☒

Başarısız ☐

Düzeltilme (6 ay süreli) ☐

Tezin Türkçe Başlığı : XIX. Yüzyıl Bodrum Kazasının Sosyal ve İktisadi Hayatı

Tezin İngilizce Başlığı : Social and Economic Life in the Kara of Bodrum in XIX. Century

* 1. Doktora Tezi savunma süresi asgari 90 azami 120 dakikadır.

2. Tutanak (jürinin karar ve imzaları haricinde) bilgisayarda doldurulmalıdır

	Sayfa
İÇİNDEKİLER.....	II
TABLOLAR LİSTESİ	IV
HARİTALAR.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ.....	1-8

BİRİNCİ BÖLÜM

BODRUM'UN TARİHİ VE TARİHİ COĞRAFYASI

1. Bodrum İçinde Yer aldığı Coğrafya.....	9-19
2. Bodrum Kelimesinin Anlamı	19-20
3. Bodrum Kazasının Tarihi.....	21-34
4.Bodrum Şehrinin Genişlemesi	
a-XIX. Yüzyılda Bodrum'da Kent Dokusu	34-41
b-XIX. Yüzyılda Bodrum Kazasının Köy Yapısı	42-46
c- XIX .Yüzyılda Bodrum'un Mahalleleri	46-50

İKİNCİ BÖLÜM
XIX. YÜZYIL TANZİMAT FERMANI İLE
MODERNLEŞME SÜRECİNDE BODRUM KAZASININ İDARİ VE
SOSYAL TEŞKİLATI

A. İDARİ TEŞKİLAT51-58

Tanzimat ile Değişen Kaza Teşkilatında İdari Görevlenme59

1-Voyvodalık.....59-60

2-Mütesellimlik.....60-61

3-Muhassıllık.....61-65

4- Vilayet ve Kaza Meclisleri65-68

5-Kaza Müdürlüğü.....68-69

6- Muhtar ve İmam69-70

7-Mukayyitlik.....70-71

8-Belediye Teşkilatı 71-72

9-Sandık Eminliği72-73

B.SOSYAL TEŞKİLAT

Tanzimat ile Değişen Kaza Teşkilatında Sosyal Teşkilatlanma

1.İç Güvenlik ve Askere Alma.....73-76

2. Yargı 76-79

3.Eğitim80-84

4.Sağlık84-88

5.Dini ve Sosyal Kurumlar88-90

6.Gündelik Hayat90-98

7.Ulaşım98-105

8. -Su Şebekesi105-107

9.Kaplıca ve İçmeler107-108

10.Türebeler ve Mezarlıklar109-111

11.Haberleşme111-113

12.Vakıflar.....113-128

13.Arkeolojik Kazılar ve Müze128-129

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BODRUM'DA NÜFUS

Nüfus Durumu	130-134
1.Nüfus Sayımları.....	134-141
2.XIX. Yüzyılda Bodrum'da Nüfus ve Oluşan Ani Artış	141-145
3. Aşiret İskânları	145-147

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

XIX. YÜZYIL BODRUM'UN MALİ VE EKONOMİK TEŞKİLATI

A-MALİ TEŞKİLAT

1-Tanzimat Döneminde Mali Teşkilat.....	148-151
a-Para Sistemi ve Fiyat Hareketleri.....	151-155
b- Bankacılık.....	155-156
2-Bodrum'da Vergiler	156-174
3-Bodrum'da Toprak Mülkiyeti ve Toprakların Dağılımı.....	175-180
4-Bodrum'un Gelir Kalemleri	180-182
5- Kalyon Bedeliyesi ve Miri Mubayaa.....	183-184

B-EKONOMİK TEŞKİLAT

1-Tarım	185-200
2-Ormancılık	200-201
3-Hayvancılık	201-213
4- Endüstri.....	213-217
5-Bodrum Esnafı ve Faaliyetleri.....	217-222
6-Ticaret	223-226
7- Değirmenler	226-228
8- Halıcılık	228-229
9-Deniz Mahsulleri.....	230-231
11- Gemi İnşası	231-241
12- Gelişme Yolunda Bir Liman ve Kale	
a-Bodrum Kalesi.....	241-249
b-Bodrum Limanı	249-255
13-Madencilik	256-260

SONUÇ.....	261-265
-------------------	----------------

BİBLİOGRAFYA.....	266-292
--------------------------	----------------

EKLER ,,,,,,,,,,,,,,	293-302
ÖZGEÇMİŞ.....	... 303
ABSTRAC.....	304-305
HARİTALAR ve RESİMLER.....	... 306-320

TABLO LİSTESİ**Sayfa**

Tablo I. Genel Anlamda Kazaların ve Nahiyelelerin Yüzyıla Göre Dağılımı.....	41
Tablo 2.Bodrum’da Karyelerin Yüzyıllara Göre Değişimi	45
Tablo 3. Bodrum ‘un XIX. Yüzyıl Kaymakamları.....	57
Tablo 4.XVII. ve XVIII. Yüzyılda Menteşe Sancağı Mütesellimleri.....	61
Tablo 5. XVIII. ve XIX. Yüzyılda Görev Yapan Muhassıllar.....	64
Tablo 6.Bodrum’un Belediye Başkanları	72
Tablo 7.Bodrum’da Salnamelerde Evlenme ve Boşanma	79
Tablo 8. Bodrum’da İlkokul Öğrencilerinin Sayısı	83
Tablo 9. Bodrum’da XIX. Yüzyılda Doğal Nüfus Artışı.....	110
Tablo 10.Vital Cuinet’e Göre Bodrum’da Nüfus	140
Tablo 11. XIX. Yüzyıl Salnamelerinde Bodrum’da Nüfus	140
Tablo 12. XIX. Yüzyıl Temettüat Defterlerinde Nüfus.....	143
Tablo 13 Bodrum’da XIX. ve XX. Yüzyılda Ürün satış Fiyatları.....	153
Tablo 14. Bodrum’da XIX.’da Yüzyılda Temettüat Defterlerinde Meslekler...160-161	
Tablo .15 Karaabad Kazası’nın Mesleklerin Dağılımı	162
Tablo 16 . Saravalos Kazası’nda Mesleklerin Dağılımı.....	164.
Tablo .17 Bodrum ve Bağlı Kazalarında Aşar Miktarı.....	167-168
Tablo 18.Bodrum ve Kazalarında XIX. Yüzyıl Vergi-i Mahsusanın Temettüat Defterlerine Göre Dağılımı	171-173
Tablo . 19 Tarım Alanlarının Temettüat Defterlerindeki Dönümleri.....	176-178
Tablo.20 SalnamelerdeBodrum’daGelirKalemleri.....	181
Tablo . 21 Hanelerin Temettüat Defterlerine Göre Gelirleri.....	181-182
Tablo . 22 Menteşe Sancağı ve Bodrum’da Arazi Dağılışı.....	187
Tablo23.Bodrum Kazasında Bulunan Menafi Sandıklarının Geliri.....	188
Tablo 24. Hayvan Oranın Temettüat Sayımlarına, Salnamelere ve Cuinet’e Göre Dağılımı	204-208
Tablo 25 . Bodrum ve Kazalarında Hayvan Gelirlerinin Dağılışı	208-210
Tablo 26.Bodrum Merkezde Temettüat Defterlerinde Arı Kovanı Dağılımı	211
Tablo 27 .Bodrum’dan Yapılan İthalat ve İhracat Oranlarının Dağılımı	226
Tablo 28 .Temettüatlarda Rüzgâr Değirmenlerinin Dağılımı	227
Tablo.29 Bodrum’da Balıkçılar ve Kayıkçılık	231
Tablo .30 XIX. Yüzyılda Bodrum’a Gelen Yelkenli ve Buharlı Gemi Sayıları	241

Tablo 31 . 1919 Bodrum Hapishanesindeki Görevli Listesi.....	246
Tablo 32 Bodrum'un gümrüğünün dışsatım ve dışalım tutarı.....	253
Tablo 33. XIX. yüzyıl Menteşe Sancağının gümrüğüne gelen mallar	255

HARİTALAR

.....	Sayfa
Harita.1 .Menteşe Sancağında Antik Kentler.....	306
Harita.2 Menteşe Sancağında Prehistorik Yerleşimler.....	307
Harita 3. Karia ‘da Yerleşimler, Coğrafya, Ulaşım.....	308
Harita 4. Halikarnas’ta Tarihi Alanlar.....	309
Harita 5 .XX. Yüzyıl Bodrum İlçesi	310
Harita 6 . XIX. yüzyıl Bodrum Hidrografya Haritası.....	311
Harita 7. XIX. yüzyıl Bodrum ve Karaadayı gösteren Harita.....	312

RESİMLER

Resim 1 .Beaufort, London,1818. <i>Bodrum ve Adalar</i>	313
Resim 2 .Beaufort, London 1818. <i>Bodrum(Merkez)</i>	314
Resim 3. Turner, London, 1820,Cilt III, Bodrum (Merkez).....	315
Resim4. Gouffier, Tome Premier Cilt I, <i>Bodrum (Merkez)</i>	316
Resim 5. Gouffier Tome Premier, Cilt I, Bodrum (<i>Merkez</i>).....	317
Resim 6. Gouffier, Tome Premier, Cilt I , <i>Mouselleum Anıtı</i>	318
Resim 7. Gouffier Tome Premier, Cilt I ,Bodrum , <i>Merkezden Görünüm</i>	319
Resim 8. Gouffier , Tome Premier, Cilt I ,Bodrum , <i>Merkezden Görünüm</i>	320
Resim 9 .Newton , London1805, Volume , II, <i>Bodrum Kalesi ve Mahaller</i>	321
Resim 10. Newton, London, 1805, Volume II, <i>Tepecik Cami ve Liman</i>	322

KISALTMALAR

AÜDTCF.....	Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
BOA.....	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BH.....	Bahriye
BŞS.....	Bodrum Şerriye Sicili
DİA.....	Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
H.....	Hicri
İÜSBFD.....	İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
M.....	Miladi
TMT.....	Temettuat
TİD	Tarih İncelemeleri Dergisi
M.E.T.U.....	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
R.....	Rumi
TAD.....	Tarih Araştırmaları Dergisi
TD.....	Tahrir Defteri
OTAM.....	Osmanlı Tarih Araştırmaları Mecmuası

ÖNSÖZ

Bodrum ile ilgili yapılan uluslararası sempozyuma (1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, Sempozyum Bildirileri, 22-25 Ekim 2007,Bodrum, 2008) hocam Prof.Dr. Zeki Arıkan'ın tavsiyesi üzerine katılmış ,”1927 -1950 Yılları Arasında Bodrum'da Nüfus “adlı bildiriyi sunmuştum. Kaza ile ilgilenmem Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki(BOA) belgeleri incelemekle başlamıştı. Prof. Dr. Zeki Arıkan, burayı doktora konusu olarak alabileceğimi söyledi ve Bodrum'u yıl aralığı olarak da XIX. yüzyıl olarak belirledi. XIX. yüzyıl olarak tespit ederken Tanzimat'ta meydana gelen değişim sürecini bu kazada yansıtmak amaçlanmıştı. Tanzimat konusunda çok fazla ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Bu tezde Tanzimat'ta bu kazada meydana gelen değişimin yanı sıra Bodrum'un bir liman kenti olarak ,kaleye (hapisane) sahip olan yapısı ,adalarla münasebeti yansıtılmak istenmiştir.

Kent tarihi çalışırken o kentte yaşamak yazana çok büyük bir kolaylık sağlar. Bunun tam tersi ise İzmir'den Bodrum'u yazmak benim için oldukça zor oldu. Bodrum günümüzde oldukça popüler bir kent olmasına karşın, XIX. yüzyıldaki mahalle dokusunu, turizm ile gelen yapılanmalarla yitirmiştir. Bu değişim sürecini özellikle merkezde hissetmekteyiz. Günümüzde birçok tarım alanı artık yoktur. Hayvancılık artık eski yapısını yitirmiş durumdadır. Günümüz Bodrum'u yazmış olduğumuz döneme oranla hızla kentleşmiş, yapılaşmış bir beldedir. Değişmeyen tek şey ise liman şehri olarak gemileri hala muhafaza edici konumudur.

Beni destekleyen yol gösteren kişilere de teşekkür etmek istiyorum. Bunların başında konu seçiminden başlayarak, çalışmam sırasında yol gösteren, çalışmalarımı destekleyen hocam Prof. Dr.Zeki Arıkan gelmektedir. Prof. Dr.Zeki Arıkan 'ın emekli olmasının ardından tez danışmanlığımı alan Prof. Dr. M. Akif Erdoğan, bana akademik olarak her türlü desteği sağlamıştır, ona teşekkür ederim ve çok minnettarım. Tezi almamda beni olumlu yönlendiren Prof. Dr.Sabri Sürgevil'e de teşekkür ederim. Bu çalışmayı yürütmemde bana elinden gelen her olumlu desteği sağlayan Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi Prof.Dr. Abdullah Martal'a, üniversiteye geldiğim ilk günden bu yana beni çalışmalarımda destekleyen ve yönlendiren Prof. Dr Süleyman Özkan'a , Ege Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi Öğretim Üyesi Doç Dr. Oğuzhan Altay’a, Bodrum ile ilgili olarak bana yardımcı olan Muğla Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof Dr. Mehmet Temel’e , Doç Dr. Bayram Akça’ya , Yrd .Doç Ahmet Yiğit’e , bana verdiği destek ile yardımını esirgemeyen arkadaşım Dumlupınar Üniversitesi Öğrt.Gör .İlker Vural’a ,yine Dumlupınar Üniversitesinde Okutman Alper Büyükarıslan’a ,canım dostum Rengin Ataman ‘a , bana her zaman yardım eden annem ve babam Gülsel ve Bekir Baykara’ya, erkek arkadaşım Barış Taşkaya’ya bilgisayar ile ilgili her konuda bana yardımcı olan Hilmi Çiçek ve Ersan Çiçek ‘e de teşekkür ederim.

Burada bu çalışmayı yaparken Bodrum ve Menteşe ile ilgili yapılan yüksek lisans ve doktora tezlerinden kullanmama yararlanmama izin veren kurumlara, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Kütüphanesine, Pamukkale Üniversitesi Kütüphanesine, Ege Üniversitesi Kütüphanesine, Dokuz Eylül Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Muğla Üniversitesi Kütüphanesine , İzmir Milli Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürlerimi borç bilirim.

Karabağlar 2010

Arzu Baykara

Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne sunduğum XIX. yüzyıl Bodrum kazasının Sosyal ve İktisadi Hayatı adlı doktora tezinin tarafımdan bilimsel ahlak ve normlara uygun bir şekilde hazırlandığını tezimde yaralandığım kaynakları bibliyografyada ve dipnotlarda gösterdiğimi onurumla doğrularım.

Arzu Baykara

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin merkez düzeninde meydana gelen sarsıntılara çözüm arama yolundaki çabalara, XVII. yüzyılın başlarında rastlıyoruz. Bu yıllarda yazıldığı tespit edilen risalelerde tımar sisteminin bozulduğundan söz edilerek, sistemi eski gücüne kavuşturma yolunda önerilerde bulunulmuştur. Kurulu düzenin, özellikle tımarlı sipahi ve maaşlı asker dengesinde hassas olduğu, devletin mali sıkıntılar içinde olduğu ve maaşlı asker sayısındaki muhtemel artışların önemli sorunlar oluşturduğu, devletin güçlü döneminde bile dile getirilmiştir. Sonraları devletin karşı karşıya kaldığı pek çok sorunun kökeninde maaşlı asker sayısının, tımarlı sipahiler aleyhine artmasının yattığı görülmüştür¹.

XIX. yüzyıl, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde de değişimin yaşandığı bir yüzyıl olarak karşımıza çıkar. Yüzyılın başında gerek yönetsel gerek ekonomik yapıda, hemen hemen bütün alanlarda klasik düzenin devam ettiği kurumlarda, Tanzimat'ın ilanından hemen sonra değişimin başladığı görülür². XIX. yüzyılın son çeyreğine bakıldığında Tanzimat'ın ilanının gerçekleştiği dönem Batılılaşma sürecinin en fazla yoğunlaştığı dönemi kapsar.

Tanzimat Dönemi, temelde Osmanlı Devleti tüm kurumlarıyla Batılılaşma kararını yansıttığı için daha önceki benzer girişimlerden ayrılır. Batı kapitalizmini meydana getiren nedenler ile Osmanlı devletindeki Batılılaşma nedenlerini oluşturan sebepler çok farklıdır. Bu hareket, özellikle “İmparatorluğun iktisadi ve sosyal bünyesi güçlenip iktidarı ele geçiren yeni bir sınıfın zorlaması ve dünya görüşünün eseri” olmayıp iç ve dış dengelerin değişmesiyle meydana gelen buhranlara bir çözüm arayan Tanzimatçı devlet adamları tarafından “pratik gayelerle” benimsenmiştir³.

Tanzimat Dönemi'nde yapılan yeniliklerle kurumlarda hissedilen değişiklik, ikiliklerin çıkışına da zemin hazırlamıştır. Yapılan yeniliklerin ve değişikliklerin Avrupa uygarlığına yaklaşmak ve Avrupa uygarlığını yakalamak olduğu vurgulansa da padişahların yaptığı

¹ Barkan1980, 852; Sayar 1986,169.

² Davison 1997, 18.

³ Ortaylı 1979, 264.

değişikliklerin sadece maddi bir değişim olduğunu iddia etmek yanlıştır⁴. Bu değişim, Osmanlı İmparatorluğunu geriye dönülmez bir sürecin başlaması anlamına gelir. Özellikle Batı Anadolu ve Balkanların bu süreçte payı oldukça önemlidir⁵. Yaşanan bu değişimde Aydın Vilayetinin dolayısıyla Menteşe Sancağı'nın da nasibini alması kaçınılmazdır. Bu tezde Tanzimat'ın ardından yaşanan değişimin Aydın Vilayetine bağlı bulunan Menteşe Sancağının Bodrum kazasında sosyal ekonomik ve kültürel hayattaki etkisi incelenecektir.

XVIII. yüzyılda kurumlarıyla bir düzensizlik ve bozukluk içinde bulunan Osmanlı Devleti, Tanzimat'ın ilanı ile ne gibi bir süreç içinde kendini bulmuştur, Batılılaşma hareketinin Osmanlıda en büyük etkisi kurumsallaşma çabaları mıdır? Bu cevaplanmaya çalışılacaktır. Kurumlaşma demek yaşantıyı da etkileyecek toplumsal değişimdir. Tanzimat'taki yenileşme sonucu, kentsel dokuda ve kır yerleşimlerinde önemli fiziksel dönüşümler yaşanmıştır. Köy yerleşmelerinde yoğunlaşma olarak betimleyeceğimiz bu değişim süreci kasaba yaşantısında daha da çetrefilleşir. Bu kentsel değişim Bodrum'daki hayatı nasıl etkilemiştir? Tezimizin temel sorunu bu değişimlerin saptanabilmesindedir. Merkezden uzakta bir kaza olan Bodrum'da bu değişim nasıl gerçekleşmiştir, Devletin merkez yapılanmasındaki süreç Bodrum'u nasıl etkilemiştir? Mülkiyet zenginlik dağılımı günlük yaşantı, tarımsal dönüşüm, limanın varlığı ile ticari değişim, ithalat ve ihracat, nüfus, belgelerin izin verdiği kadarıyla bu çalışmamızda aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Temel materyalimiz doğal çevresiyle, üzerinde yaşayan insanlarıyla XIX. yüzyıl Bodrum Kazası'dır. Tanzimat'ın ilanı ile oluşan bu değişimin tespitini yapabilmemiz daha önceki dönemlerde de işleyen süreci bilmemizi gerektirmektedir. Olayları ve kurumları II. Meşrutiyet dönemine kadar getirirken, kimi zaman Cumhuriyet'in Kuruluşu'na kimi zaman ise çok yakın dönemlere kadar sürecin değişen boyutlarını izlemeye gayret ettik. Amacımız Bodrum Kazasının XIX. yüzyılını tüm ayrıntılarıyla yansıtmaya çalışırken bu dönemden evvelki yüzyılla kıyasladığımızda oluşan değişimi takip etmektir. Hiçbir mekân kendini dış çevreden soyutlayamadığı için dönemin siyasi ve sosyal- ekonomik yapısı Bodrum'un bağlı olduğu, Bodrum'a bağlı olan art çevrenin de etkisini açıklamayı gerektirmiştir.

XIX. yüzyıl Bodrum Kazası, kurumlar ve oluşumlar zaman içindeki değişimleriyle ele alınmıştır. Fakat kaynakların suskun kaldığı anlarda kurumlar ve oluşumlar belli ana hatlar

⁴ Engelhart 1996, 26- 52.

⁵ Yerasimos 1996, 1.

içinde tespit edilip bırakılmıştır. Böylece Bodrum kazası bir coğrafya -kronoloji bütünü içinde ele alınmaya çalışılmıştır. Ne var ki zaman mekân ilişkileri ve sayısız sorunlar kasabaların sosyal tarihinin incelenmesini karışık bir hale getirmektedir⁶.

Kazanın tarihini oluşturan en büyük kaynak Başbakanlık Osmanlı Arşividir (BOA). Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan döneme ait her türlü belgeler de mümkün olduğunca gözden geçirilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilgili ferman, buyruldu, irade, arz ve defterler de değerlendirilmeye alınmıştır. Bu belgeler, birçok konuyu aydınlatması açısından değerli kayıtlardır. Özellikle burada yapılan gemi yapımı ile tersaneye ait belgeler yanında, hapishaneye gelen mahkûmlarla, burada bulunan memur nüfus ile bölgenin bel kemiğini oluşturan hapishaneye ait kayıtların çokluğu da dikkati çekmektedir. Özellikle XVI. yüzyıl Tapu Tahrir Defterleri ve Tanzimat dönemi Temettuat defterleri de bizim için büyük önem taşımaktadır. Bu defterlerde hanelerin arazi dönümleri ve gelirleri kişilerin hayvan varlığı, ödediği vergiler, kişilerin meslekleri ve nüfus açısından yararlı bilgiler mevcuttur.

Kazanın tarihi için ikinci temel kaynak BOA'da bulunan *Kadı Defterleri- Şer'iyye Sicilleridir*. Bu defterler 1285 -1321 yılları arasını kapsamaktadır. Bu kaynaklar da Başbakanlık Osmanlı Arşivinde ve İslam Araştırmaları Merkezinde (İSAM) 'da bulunmaktadır. Toplam on iki adet olan Şer'iyye sicillerinde hem mahallelere hem de köylere ait olan dava kayıtlarıyla sosyal ve ekonomik yaşama dair bilgiler de vardır⁷. Diğer kaynaklarımız basılı resmi yayımlardır. 1879 yılından itibaren basılmış olan Aydın Vilayet Salnameleri bize önemli ölçüde bilgi temin eder. Bu kaynaklarda bu kazayı meydana getiren tüm unsurlara yer verildiği görülür.

Devletin resmi yayın organı olan *Takvim-i Vekayı* ise yapılan yeni kanun ve nizamnamelerin yayınladığı önemli kaynaklardandır ve tezimiz için büyük katkısı vardır. Konumuz açısından diğer bir kaynak ise Evliya Çelebi gibi yerli ve Newton ,Turner, Ross gibi yabancı gezginlerin seyahatnameleridir. Gerçekten de seyahatnameler ülkemizin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal tarihini inceleyenler için sivil bakış açısını yansıtmaları açısından değerli kaynaklardır⁸. Bu dönem seyahatnameleri bize sosyal hayatı zaman zaman verse de doğal çevreyi tasvir etmesi açısından önemlidir.

⁶ Benedict 1971, 151.

⁷ İpşirli 1991, 157-162.

⁸ Madran 1981, 1302.

Bilişim teknolojilerindeki ilerleme düşünüldüğünde Bodrum'un bulunmuş olduğu stratejik yapı ile ilgili önemli konumu göz önüne alındığından internetteki bilgilere de yer verilmiştir.

Tezde genel olarak Bodrum ile alakalı Türkçe ve ulaşılabildiğimiz yabancı kaynaklara da yer verilmiştir. Bodrum kaynakların imkân verdiği ölçüde ayrıntılarıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızın sınırları tezin de başlığını taşıyan XIX. yüzyıldır. Bu yüzyıldan çok fazla uzaklaşmamaya çalıştık. Çalışmamızda bir yöntem olarak XIX. yüzyıldan evvel Bodrum'da nasıl bir oluşum vardı, Tanzimat dönemindeki değişim süreci ile oluşan yapı itibariyle bir Osmanlı kazasında ne gibi bir değişim süreci yaşadı sorusunun yanıtı cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu değişim yaşanırken Menteşe Sancağından, Bodrum Kazasına doğru olan tündengelim metodu ile çalışma amacı güdülmüştür.

Tezimizde özellikle sosyal ve ekonomik hayatın yansıtılmasında yaptığımız tabloların kullanılması, yazılı malzemelerimizin daha berrak hale gelmesini yani somutlaşmasını sağlamakta bize yardımcı olmuştur. Tablolar, anlamlandırmayı artırmak adına, özellikle konuyla ilgili bölümlere yerleştirilmiştir.

Kaza için bölge hakkında yazılan monografiler de gözden geçirilmiştir. Menteşe Livası Ziraat memuru Ali Rıza Bey'in *Menteşe Sancağının Ahval-ı Ziraiyesi* (İstanbul 1331) adlı eseri, Osmanlı döneminde yapılan temel araştırmalar olarak bakılan kaynaklarımızın en önemlilerindendir⁹. Menteşe sancağı daha evvel de araştırmacıların ilgilendiği bir bölge olmuştur. Yerel tarih, insan-mekân ilişkisini sağlıklı bir biçimde belirlemesiyle toplumsal tarihle doğrudan bağlantılıdır¹⁰. Yerel tarih çalışmalarının büyük önem kazanmasına katkıda bulunan Zekai Eroğlu'nun *Muğla Tarihi* (İzmir 1939) adlı eseri ve bunun yanında Bodrum tarihi ile ilgili Cumhuriyet döneminde yazılan ilk kaynak olma özelliğini barındıran Avram Galanti'nin *Bodrum Tarihi*, (İstanbul,1945) ve *Bodrum Tarihine Ek*, (İstanbul1946) adlı yapıtları, Muğla Sıhhiye müdürü Doktor Esad Bey'in *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası, Muğla Menteşe Sancağı*, (Ankara :TBMM Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti Neşriyatı,1339) ve Ekrem Uykucu'nun *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi, (Coğrafi Sosyal Yapı)*, (İstanbul1983) adlı yapıtı bu alanın temel yapı taşlarını oluşturur. Klasik dönem

⁹ Çadircı 1991, 293.

¹⁰ Kılıçbay 1993, 47.

Menteşe sancağının aydınlatılması açısından çok önemli bir araştırma olan Zekai Mete'nin *XV. ve XVI. yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*, (İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi İstanbul 2004) adlı doktora tezi, yine Nuri Adıyeke'nin *XIX. Yüzyıl Milas Kazası*, (Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 1994) adlı doktora tezi, özellikle son dönem Cumhuriyet dönemi ile alakalı olarak Bayram Akça'nın *Sosyal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2000)¹¹. adlı doktora tezi bu alanla ilgili yapılan çalışmaların başlıcalarıdır.

Özellikle derlenen makalelerin oluşturduğu çalışmalar da önemlidir. Ali Abbas Çınar'ın editörlüğünde yayınlanan *Muğla Kitabı*, (Muğla 2004) Muğla ili tarihinin çeşitli dönemlerini aydınlatmaya çalışırken, Prof. Dr. Ahmet Özgiray ve Prof. Dr. M. Akif Erdoğan'ın editörlüğünde, *1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, Bodrum 22-25 Ekim 2007*'de gerçekleştirilen uluslar arası sempozyumun İzmir 2008'de yayınlanan bildiri kitabı, Bodrum'un sosyal ve kültürel tarih açısından gelişimini göz önüne seren önemli çalışmalardır.

Yerel tarih alanındaki araştırmalar son zamanlarda oldukça artış göstermiştir. Bu alanda çalışma yapan araştırmacılar da eserimizin ana malzemesi açısından bizi tamamlayıcı olmuştur: Musa Çadircı'nın *Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, (Ankara,1991) kitabı ile bu dönemi aydınlatan yazdığı muhtelif alanlardaki makaleleri, yine İlber Ortaylı'nın *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, (İstanbul 1985) adlı çalışması ve bu alanda diğer önemli bir isim ise Yücel Özkaya'nın *XVIII yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, (Ankara 1992) ve *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, (Ankara 1994) adlı eserleridir. Bu dönemle alakalı olan sosyal ve idari alanlarla ilgili konulardaki makaleler, Osmanlı İmparatorluğunun klasik dönemine genelde vurgu yapmasına rağmen, Suraiya Faroqhi'nin *Kentler ve Kentliler* (Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul 1994); *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, (Çev: Elif Kılıç İstanbul,1998) adlı çalışmaları yerel tarihimizin ana yapıtaşlarını oluşturur. Biz de tezimizde bu kaynaklardan büyük ölçüde yararlandık.

İlk bölümde Bodrum'un içinde yer aldığı coğrafya ve adının anlamına yer verilmiş ve Mentese Sancağının geçirdiği tarihi süreçten daha özele gidilerek Bodrum'un tarihi sürecine

¹¹ Bu tez Atatürk Araştırma Merkezi tarafından Ankara'da 2002 yılında yayınlanmış olup tezimizde, doktora tezinin enstitüye sunulmuş nüshası kullanılmıştır.

vurgu yapılmıştır. Yine Bodrum'un XIX. yüzyılda etki alanı, kent dokusu, köy yapısı, mahalleleri daha önceki dönemden farklı olarak bu yüzyılda oluşan kazanın değişimi göz önüne sermeye gayret edilmiştir. Araştırma konumuz Bodrum'u, kent tarihçiliği bağlamında da ele almaya çalıştık. XIX. yüzyılın tamamı ve XX. yüzyılın başını da ele alırken karşılaştırma yapabilmek için daha evvelki dönemlerde de olan hadiseler göz önünde tutulmaya çalışıldı. Öncelikle bir liman kenti olan Bodrum'un coğrafi çevresi, yüzey şekilleri, iklimi üzerinde duruldu. Kentin deniz yolu ile olan bağlantılarına ulaşılabilme amacıyla adalarla olan münasebetlerine de dikkat çekildi. Aslında deniz, Bodrum'un coğrafi yapısını teşkil etmişse de, kazada ticari bağlantı kurmayı sağlayamamıştır.

Annales Okulu'nun ortaya çıkışından bu yana, coğrafi koşulların, iklimin insan üzerindeki etkisini incelemek ve tarihin biçimlenmesinde doğal koşulların etkisini göstermek önemli bir yaklaşım olarak görüldüğünden biz burada bunu yansıtan bir çalışma yapmaya gayret ettik. Bodrum kazası sadece mahalleleri ile bir bütün olarak ele alınmamıştır. Bu bölümde Bodrum'da, XIX. yüzyıldan itibaren kale dışına taşan yapısı ile içine aldığı Saravalos ve Karaabad kazalarının bağlı olduğu köylerde de değişen coğrafi çehre vurgulanmıştır.

İkinci kısımda idari yapının zaman içinde sancak dâhilinde geçirdiği aşamalardan Bodrum'un idari yapılanmasına gidilmiş, klasik dönemdeki Osmanlı idaresinin yapılanmasından, Tanzimat dönemindeki oluşan değişim süreci ile oluşan idari kadrolara değinilmiştir. Sosyal yapıdaki oluşuma bakılarak askerlik, yargı, eğitim, sağlık, dini ve sosyal kurumlar, gündelik hayat, ulaşım ile haberleşme, mimari ve vakıf kurumlarında oluşan değişim derinlemesine incelenmeye çalışılmıştır.

Üçüncü bölümde demografik yapı ile beraber nüfus sayımlarına değinilmiş, sancak dâhilindeki nüfus sayımlarında Bodrum'daki nüfus sayımına bakılmış, bu kazada pek fazla olmamakla beraber oluşan aşiret iskânlarına değinilmiştir. Yine önemli bir sorun olarak, bu dönemde diğer kazalarda olduğu gibi neden bir nüfus artışıyla karşılaşmıştır, sorusunun cevabı aranmıştır.

Dördüncü bölümde ise XIX. yüzyılda Bodrum'un mali ve ekonomik yapısı aydınlatılmaya çalışılmış, mali yapı ile alakalı olarak Tanzimat dönemi mali yapısı, emlak sayımları ve vergi, Bodrum'un gelir kalemleri, kalyon bedeliyesi, miri mubayaa incelenmiştir.

İkinci kısmın ikinci bölümünde, ekonomik yapı başlığı altında Bodrum Kazası'nın başlıca gelir kaynağı olan tarım ve hayvancılık, diğer faaliyet alanı olarak ormancılık, madencilik değirmenler, gemi inşası, ticaret, endüstri açıklanmıştır.

Bodrum deyince akla ilk gelen, kale ve limandır. Kale, özellikle müstahkem yapısı ile XVI. yüzyılda şehri çevreleyen koruma kalkanı, XIX. yüzyılda hapishaneye çevrilen yapısı ile Anadolu'nun çeşitli yerlerinden gelen mahkûmları barındırır. Kale yapıldığı ilk dönemden beri Bodrum'daki ana örgütlenmelerden birini teşkil etmiştir. Burada liman, bir yarım daireyi andıran korunaklı yapısı ile gemiciliğin ve deniz ticaretinin iskeletini oluşturur.

Menteşe Sancağı denilince akla gelen ilk kazalar Milas ve Bodrum 'dur. Milas, Bodrum'un kuzey kısmında kalmakta ve Bodrum'un ard alanını da kısıtlamaktadır. Bodrum'da deniz ticaretinin adalarla olan bağlantısı da daha çok Milas'ın Güllük iskelesinden yapılmaktadır. Bodrum'da tersanenin varlığı, denizin bulunuşu ve orman ürünlerinin bolluğu ile oldukça yakından alakalıdır. Gemi inşası, Bodrum'un temel geçim kaynaklarından ve iş alanlarından birini meydana getirir. Yapılan gemi inşası hem Batı Anadolu'nun gemi ihtiyacını, hem de imparatorluğun başkenti olan İstanbul'un ihtiyacını karşılar niteliktedir. Bodrum'da halk geçimini tarım ve hayvancılık üzerine kurmuştur. Deniz, Bodrum yarımadasının üç tarafını da çevirmesine karşın XIX. yüzyılda bu unsurdan pek yararlanılamadığı da göze çarpan bir unsurdur.

Tezimizin sonunda XIX. Yüzyıldaki Bodrum Kazası'nın tüm verilerini topladığımızı sanıyorum. Burada eksik olabilecek bir kaynak grubu yabancı ülkelere ait yayınlardır. Yabancı yayınlar daha çok arkeoloji¹² üzerine olup, şehir ve civarı, zayıf yapısı nedeniyle pek dikkati çekmemiştir. Karadan ulaşımının zor olması da bunu bir dereceye kadar etkilemiştir. Deniz yoluyla Bodrum'a gelen seyyahlar, merkezden haber vermekte, daha çok tarihi mekânlardan bahsetmektedirler.

I. BÖLÜM

¹² Mansel 1993, 184-191.

BODRUM'UN TARİHİ VE TARİHİ COĞRAFYASI

1. Bodrum'un İçinde Yer Aldığı Coğrafya

1879 tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde Aydın Vilayetinin 4 sancak, 5 merkez nahiyesiyle, 34 kazaya ayrılmış olduğu görülür. Menteşe Sancağı, Milas, Bodrum, Bozüyük, Tavas, Marmaris, Köyceğiz, Mekri (Fethiye) kazalarından oluşmaktadır¹³. Menteşe Sancağının yüzölçümü 13239 kilometredir. Muğla 2050, Milas 1863, Bodrum 787, Marmaris 1390, Köyceğiz 2660, Mekri 4489 km² genişliğinde olup bunların içinde en küçüğü Bodrum'dur¹⁴.

XIX. yüzyıl Bodrum kazası, doğuda Milas kazası, güneyde İstanköy Körfezi, kuzeyde Mandalyat körfezi ve batıda Adalar Denizi ile çevrilidir. Saravalos ve Karaabad nahiyesi adlı iki nahiyesi bulunan, 31 karyeyi 13 mahalleyi içeren bir kazadır¹⁵. Kaza, İzmir'den deniz yoluyla 175 mil mesafede ve 37 derece 4 dakika kuzeyde ve 25 derece 9 dakika doğuda ve sahilde bulunan bir kasabadır. Bodrum, Milas'ın merkezine 140 km uzaklıktadır¹⁶. Bodrum kazası merkez vilayete (Aydın) 54 saat, merkez livaya (Menteşe) 24 saat, diğer kazalara 12 saat uzaklıktadır¹⁷.

Muğla ilinin kuzeybatı kesimini oluşturan Menteşe yöresi, oldukça arızalı (engebeli) topografyası ile dikkati çeker. Birçok yerde akarsular ile yarılmış yüzeyi hafif dalgalı ve düzce bölümler bulunduğu gibi sırt ve tepelerin birbirine yakın yükseltilerde olması bu yörenin bütünüyle bir aşınım yüzeyi üzerinde şekillendiğini gösterir.

Bodrum, Batı Anadolu'nun güneyinde günümüzde Muğla'ya bağlı bir ilçedir. Cumhuriyet dönemi öncesinde Menteşe Sancağının kazasıydı¹⁸. Menteşe yöresi, Büyük Menderes vadisinin orta ve aşağı kesimleri güneyinde yer alan yöreye denilmektedir¹⁹. XIX. yüzyıl içinde ekonomik coğrafya bölümlemesi olarak İç ve dış Menteşe kabul görür. Bunun sebebi bu yörenin diğer yöreden yani İç Menteşe'den coğrafi ve topografik haliyle

¹³ Ergenç 1986, 142.

¹⁴ Cevad Sami –Hüseyin Hüsnü 2000, 8.

¹⁵ 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 433-434, “Muğla Şehri İzmir'den vapurla 35 saat mesafede olan Güllük iskelesinden ve Milas yoluyla 47 ve Çine caddesiyle Aydın 'dan 18 saat uzaklıkta ve deniz yüzeyinden 660 m yükseklikte ve 37 derece ve 12 dakika 56 saniye ve kuzey enleminde ve 26 derece 5 dakika 47 saniye doğu boylamında vakidir”. Cevad Sami-Hüseyin Hüsnü, 2000, 76.

¹⁶ 1307 Aydın Vilayet Salnamesi, 676; 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 435, Göker ve Göker 1970, 19.

¹⁷ 1296 Aydın Vilayeti Salnamesi, 47; 1299 Aydın Vilayeti Salnamesi, 614.

¹⁸ 1317 Aydın Vilayet Salnamesi, 457.

¹⁹ Darkot ve Tuncel 1988, 65.

ayrılmasıdır. XIX yüzyıl için dış Menteşe yöresini Milas ve Muğla ekonomik alt bölgeleri olarak inceleyebiliriz. Dış Menteşe, Büyük Menderes ağzından Köyceğiz'e kadar çok girintili çıkıntılı olan bir kıyı şerididir. Dış Menteşe içinde Milas, Bodrum, Marmaris, Muğla alt bölümlemesi yapılabilir²⁰. XIX. yüzyılda ne Bodrum Milas'tan ayrı bir yapıya ne de Marmaris Muğla'dan ayrı bir yapıya sahiptir.

Menteşe yöresinin bütününe kapsayan bu ana birim Menteşe Platosu'dur. Kuzeyde Büyük Menderes vadisinden dik yamaçlarla yükselen plato yüzeyi 500-600 m yükseltide bulunur. Menderes masifinin gnaysları üzerinde şekillenmiş bulunan plato yüzeyi Çine, Karacasu, Bozdoğan tektonik depresyonları ile kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu bölümlere ayrıldığı gibi akarsular tarafından da parçalanmıştır. Menteşe yöresinin güneyinde plato karakteri daha belirgin olup burada genç tektonik fayların etkileri hemen göze çarpar. Gökova körfezinin kuzeyindeki doğu-batı uzanıslı dik fay yamacı, yukarısında ortalama 700-800 metre yükseltide uzanan plato yüzeyi faylarla parçalanmış olup arızalı bir görünüm oluşturmaktadır²¹.

Muğla çevresinde ortalama 1000-1200 m yükseltide geniş alanlar kaplayan aşınım yüzeyi Oyuklu ve Yılanlı Dağlarının eteklerinden Gökova Körfezine doğru uzanır. Bu aşınım yüzeyi üzerinde nispi yüksekliği 500-600 metreyi geçmeyen tepeler yükselir²². Batıda Milas, Bodrum, Mumcular arasında dışbükey bir çizgi boyunca Güllük Körfezini çevreleyen çukurluklardan, derin yarılmış dik yamaçlar ile plato yüzeyine çıkılır. Doğuda ise Menteşe Platosunu Gölgele Dağ ile Akdağ sırası çevreler. Menteşe Platosu üzerinde yükselen dağlar tek tek ele alındığında yapısal ve orografik uzanırlarının Menderes masifinin güney kenarının etkisiyle batıda kuzeybatı-güneydoğu Milas-Yatağan arasında doğu-batı, doğuda ise kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda olduğu görülür. Daha güneydeki dağ sıraları ise Menteşe platosunun faylarla parçalanmış bölümlerinin çarpılarak yükselmesiyle meydana gelmiştir. Menteşe dağları bu yapısal ve orografik doğrultuyu kesen kuşaklar halinde uzanır. Bu durum Menderes masifinin dom şeklinde yükselmesi sonucunda çevresinde ışınal yüzeyli depresyonların oluşmasıyla belirtilmiş olup Büyük Menderes vadisi ile Gökova Körfezi arasında uzun çukurluklar ile ayrılmış İbir Dağ, Batı ve Doğu Menteşe Dağları yer alır. Batı Menteşe dağları kuzeybatıda Menteşe platosunun akarsularla oldukça parçalanmış bir bölümü

²⁰ Darkot ve Tuncel 1988, 66-68; Menteşe Yöresi coğrafyası için: Erol 1993,13-41.

²¹ Kayan 1971, 295-336. Gnays, Kuvars, mika, feldspattan birleşmiş kayadır.

²² Darkot ve Erinç 1979, 179-196.

ile başlar²³. Burada yükselti ortalama 500-600 m kadardır. Bafa Gölü doğusunda plato yüzeyinden birdenbire yükselen dağların irtifai 1000 m'yi aşar. Milas-Yatağan arasında ise doğu-batı doğrultulu dağ kütlelerinin yükseltisi Aksivri Tepede 1376 m, Bencik Dağında 1396 m'dir. Batı Menteşe Dağlarının güneydoğu ucu Menteşe Platosunun kalkerleri üzerinde uzanan plato dağ özelliği almış olan bölümlerine bağlanır. Burada yüzeyi ortalama 1200-1300 m yükseltideki Marçalı Dağı yörenin tipik plato dağlarından. Gökova körfezinin hemen kuzeyinde plato karakteri daha belirgin olup yükselti ortalama 700-800 m, doruklarda 1000 m'dir. Doğu Menteşe dağları da kuzeyde Menteşe Platosu üzerinden başlar; ancak Yatağan-Kavaklıdere arsında yükselti azalır²⁴.

Şimdiki Bodrum'un çevresini, kuzeyde Mandalyat Körfezi, doğuda Milas ilçesi, güneyde Gökova Körfezi, batıda Ege Denizi çevreler. Bodrum'daki iki liman girinti çıkıntılı kıyılarıyla denizciliğin gelişimine ve gemilerin sığınmasına elverişli bir ortam oluşturmuştur²⁵. Akdeniz bölgesinde yer alan Menteşe yöresini ayıran sınır Marmaris'in doğusunda yer alan Karaağaç limanından başlayıp, kuzeybatı –güneydoğu yönünde Nammam çayı vadisini takip eder²⁶.

Bodrum Kazasının çoğu arazisi, ya dağ aralarında veya tepelerin yamaçlarında yer alır. Arazi birinci derecede kireçli ve çakıllı, ikinci derecede de killi ve kumludur²⁷. Karaabad (Karaova) nahiyesinde tahminen beş kilometre kadar büyüklükte kumlu ve hafif killi bir düzlük vardır. Bitez (Pites) ovası yaklaşık altı kilometre genişinde olup aynı vasıflara sahiptir²⁸. Bodrum dağlık bir bölgedir. Muğla'dan Bodrum'a kadar uzanan Marçal dağları, çeşitli yükseltilerle ilçenin doğu yöresini tamamen kaplar. En yüksek noktası 1368 metreyi bulur. İlçenin doğu ve kuzey kesimlerinde irili ufaklı birçok dağ ve tepe yer alır. Bunlar Karadağ, Yaran Dağı, Bulgar Dağı, Pazar Dağı, Kocadağ (482 m), Kaplan Dağı (463m), Oyuklu, Andızlı, Elmadağ, Eren Dağı, Ardiç Dağı, Gökçeler Dağları'dır. Yarımada'nın diğer kesimlerinde yükseklikleri 400-500 metre arasında değişen Asar Dağı, İley Dağı, Kisle Dağı, Bozdağ ve Pınar Dağları vardır. Bu dağlar ve tepeler arasında birçok vadi yer alır. Dağların çoğu kalkerlidir²⁹.

²³ İkiel 2004, 23; Coğrafi mekân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.; Gürel 2008, 325-334.

²⁴ 1307 Aydın Vilayet Salnamesi, Kısım-ı Sani, 500.

²⁵ *Cumhuriyetimizin 75.yılında Muğla*, 1-2.

²⁶ İkiel 2004, 15-24.

²⁷ *Muğla İli Yapı Gereçleri ve Yöresel Koşullar*, 26-27.

²⁸ Galanti 1945a, 12 ; *Cumhuriyetimizin 15.Yılında Muğla*, 37.

²⁹ Göker ve Göker 1970, 39; *Doktor Esad Bey* 6-11.

Menteşe yöresinin batısında Güllük Körfezi ile Gökova Körfezi arasında geniş başlı ve dar boyunlu Bodrum yarımadası yer alır³⁰. Orta yükseklikteki tepelerin bulunduğu yer doğuya doğru yüksel

Yarımadanın baş kısmında küçük koylar, burunlar yarımadalar ve adalar, doğudaki Gökova körfezine bir çizgi gibi uzayan düz ve dik kıyıları ile bir zıtlık meydana getirir. Yarımadanın güneyinde önü Karaada ile korunmuş Bodrum Limanı koyu yer alır³¹. Bodrum yarımadası arazisi ve Milas kasabası civarı volkanik arazi ile çevrili olduğu görülür. Aydın vilayetinin büyük kısmı ile Gökova'nın son noktası olan İstanköy ve Bodrum körfezleri arazisi, *Kamberi* toprak adı verilen mavi ve yeşile çalan siyah şistler ve Sellürü toprak denilen kesif kireç taşı ve şist arduvazlar bulunur³². Deniz seviyesinden 10 m yükseklikte bulunan Bodrum'da heyelan pek meydana gelmez. Akarsu taşkınlıkları sürekli dere bulunmayışı nedeniyle olmaz³³.

Batıdan Ege denizi güneyden Akdeniz ile çevrili bir kıyı yöresi olan Muğla'da Akdeniz iklimi özellikleri görülür. Ancak kıyı şeridi ile bu kıyı gerisinde yer alan plato ve yükseltisi yer yer 2000 m'ye kadar yükselen dağlık alanlar arasında fiziki coğrafya faktörlerinin etkisi ile iklim koşulları bakımından yerel farklılıklar ortaya çıkar³⁴. Muğla ve çevresinde Akdeniz termik rejimi ile bu termik rejimin karasal geçiş tipi görülmekte olup genel olarak kış ayları serin -ılık yaz ayları ise sıcak geçer³⁵. Ancak yükselti ile denize yakınlık ve uzaklık gibi faktörler nedeniyle kıyı kesimi ile kıyıya göre daha içerde ve yüksekte bulunan depresyonlar arasında önemli farklılıklar olup bu durum kış mevsiminde daha da belirginleşir. Örneğin Muğla'da aylık ortalama sıcaklık 5,3 C iken, Bodrum'da 11,1 C derecedir³⁶.

Muğla ilinde rüzgâr esme yönleri ve frekansları ile genel basınç koşulları, kıyı konumu ve arıza özelliklerinin etkisiyle farklılık gösterir. Nitekim rüzgârların yıllık ortalama esiş frekansları açısından, Fethiye'de %38,9 ile doğu faktörlü, Dalaman'da %34,4 ile kuzey faktörlü, Marmaris'te %38,7 ile kuzey faktörlü, Milas'ta %32,8 ile güney faktörlü iken Bodrum'da %38,6 ile kuzey faktörlü rüzgârların üstünlüğü bulunmaktadır. Ortalama rüzgâr

³⁰ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 505; Scherzer 2001, 5.

³¹ Darkot ve Tuncel 1978, 22.

³² Cevad Sami -Hüseyin Hüsnü 2000, 10.

³³ *Muğla İli Yapı Araçları ve Yöresel Koşullar*, 26.

³⁴ İklim için Bkz: Tchihatcheff 1853, Cilt.II, 420; Doğu 1988, 319-328.

³⁵ Cevad Sami -Hüseyin Hüsnü 2000, 19; Darkot ve Tuncel 1978, 68; 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 472; Ege'deki iklim yapısı için: Koçman 1992, 43.

³⁶ *Cumhuriyetimizin 15.Yılında Muğla*, 38; *Muğla İli Verimlilik Envanteri ve Gübre İhtiyaç Raporu*, 2.

hızlarının değerleri küçük olup Bodrum’da yıllık ortalama rüzgâr hızı 3,9 m/sn arasında değişirken zaman zaman süreklilik göstermeyen şiddetli fırtınaların da estiği kaydedilmiştir. Gün içerisinde ise öğleden sonra rüzgâr hızları daha fazladır³⁷.

Muğla ve çevresinde yıllık ortalama yağış tutarlarının dağılışı bakımından önemli farklar olduğu görülür. Nitekim yıllık ortalama yağış istatistiklerine göre Bodrum 710 mm, Yatağan 671 mm, Milas 732 mm’lik değerleri ile orta derecede yağışlı alanlar olarak belirlenirken; Fethiye 868 mm, Dalaman 1021 mm ve Muğla 1186 mm, Marmaris 1200 mmlik değerleri ile Ege bölgesi içinde en çok yağış alan yerler oldukları tespit edilmiştir. Bu yerlerin, ülkemizin en çok yağış alan Doğu Karadeniz kıyı kesiminden sonra ikinci derecede bol yağış alan yörelerinden biri olduğu görülür.

Bodrum’da Sıcaklığın Mevsimlere Göre Dağılışı

Mevsimler	Gölgede	Asgari	Orta
İlkbahar	10	18	14
Yaz	28	40	34
Sonbahar	9	18	13
Kış	0	8	4
Senelik Sıcaklık	0	40	16

Kazada gündüz ve gece sıcaklıkları arasında yarı yarıya fark bulunmaktadır. Burada ilkbaharın ortasından itibaren yağmurlar yağmadığından bu mevsimde hava kurudur. Kışın yağmurlar çok yağdığından bittabi hava nemli olmaktadır. Doğal olarak aralıksızca günlerce devam ettiği de olur. Nadiren dolu düşer. Kışın pek şiddetli olduğu senelerde yüksek tepelerde kar serpinti şeklinde yağar. Sahil civarında bulunan Bodrum, Datça, Marmaris’e yazın yağmur yağmaz³⁸. Mayıs -ağustos aylarında kuzeybatı rüzgârı olan serin Meltem rüzgârları eser. Bu meltemler ara sıra estiğinden kayda değer bir hasara neden olmaz. Kasım ayından mart ayına kadar muhtelif zamanlarda kış fırtınaları devam eder.

Bodrum kalkerli bir araziye sahip olduğundan yağın yağmur suları hemen toprağın altına sızar. Bu nedenle devamlı akan akarsuları yoktur. Kış yağmurları ile beslenen Gerekuyu deresi, Akarca suyu vardır. Karaova tarafındaki daha güçlü dereler, Güllük körfezine doğru akan Değirmen deresinin kollarını oluşturur. Gerinçe çayı, Türkkuyusu deresi ve Yokuşbaşı dereleri kuzey-güney yönünde Bodrum’un içinden geçer, fakat mevsimsel derelerdir³⁹.

³⁷ Ali Rıza Bey 1331, 10-11.

³⁸ Cumhuriyetimizin 15.Yılında Muğla, 38.

³⁹ Muğla İli Yapı Gereçleri, 26.

Bitki örtüsü, Akdeniz ikliminin özelliğinden dolayı, kıyılarda mersin, keçiboyunu, kocayemiş, defne, taflan, yabancı zeytin, pıнар gibi maki türünden sert yapraklı dikenli her mevsim yeşil duran küçük boylu bitkiler, daha yükseklerde çoğunluğu kızılçam olan ormanlar yer alır. Orman altları çayır ve meralar, ballıbaba, ısırgan, kanyaş, ayrık, sirken, tırfil gibi ot, lale, nergis menekşe, sümbül, papatya gibi kır çiçekleriyle doludur. Ardiç, meşe, palamut her yere serilmiş vaziyettedir⁴⁰.

Başlıca Yerleşim Merkezleri

Kazada orta ve büyük ölçüde birçok yerleşim yeri bulunmaktadır. Büyük ölçekli yerleşimlerden ilki Yalıkavak'tır. Buranın limanı (Paşa limanı) kuzeyden Küdür yarımadası ile çevrilidir. Anakaraya dar bir geçitle bağlanan Küdür Yarımadasında yerleşme terasları sur ve kale kalıntıları ve değişik dönemlere ait seramik parçalarına rastlanmıştır. Küdür yarımadasında erken Hristiyan dönemine ait kilise kalıntıları, Yalıkavaklılar tarafından yeni evlerin yapımında kullanılmıştır. Paşa limanı tarihten bu yana doğal bir barınak olarak gemilere ve balıkçılara hizmet sunmaktadır. Küdür Yarımadasının tam karşısındaki Karga adası, limanın önündeki bir kapak gibidir. Yarımadanın doğu yakasındaki Alacain Mağarası, Lidya mezar tipine benzer bir şekilde iki bölüm halinde kayalara oyulmuştur⁴¹.

Yalıkavak'ın ilk yerleşim birimi olan *Sandime*, ekilebilir dağlık arazi ile sahil kesiminin ortasındaki verimli alanda yer almaktadır. Yalıkavak'ın merkezine iki buçuk kilometre uzaklıkta bulunan güneydeki tepelere kurulmuştur. Antik kentte düzgün taşlarıyla yapılmış yolu ve köye su taşıyan su kanalları da bugün görülebilmektedir.

Bodrum'un Tibet'i olarak *Geriş*, Yalıkavak'tan batıya doğru kıyıyı izlediğinizde Samanlık Deresinden güneye zeytinlikler badem ağaçları ve melengiçlerle dolu tepeye tırmanarak ulaşılan tarihi Leleglere kadar dayandırılan bir yerleşim birimidir. Zeytinli Tepe'nin doruğunda klasik döneme ait olduğu söylenen eski şehir kalıntısı vardır. Dikdörtgen siyah taşlarla örülmüş sur, aşağılara kadar iner. Aynı tepenin arka yüzünde Karain Mağarası vardır. Bir oda büyüklüğünde mezar görünümünde olup ağzı dikdörtgen kesme taşlarla örülüdür⁴².

⁴⁰ Göker ve Göker 1970, 39.

⁴¹ Oktik 2007, 120.

⁴² Oktik 2007, 124.

Pasanda, Geriş tepesinden karanın denizle birleştiği yeri kapsar. Karyalılar dönemi yerleşim yeri olan bu bölgede bazı kalıntı ve mezarlar bulunsa da, en önemli veriler üzüm ve zeytini ezmekte kullanılan taş merdanelerdir⁴³. Bodrum'un 13 km. kuzeyinde bulunan *Gölköy*, çam, mandalina ve palmye ağaçlarının serin bir denizle birleştiği doğa harikası yörelerimizden biridir⁴⁴.

Yalıkavak'ın güneyinde yer alan *Burgaz*, antik dönemde adı Uranion yani “*gökyüzü kenti*” olduğu düşünülmektedir. Eski bir Leleg yerleşimi olan Burgaz, Delos Birliğine kayıtlı ve mütevazı vergi veren bir yerleşim olup antik kentin tipik kalıntıları bulunmaktadır. Bir kale ve iki kuleli sur kalıntısı ve nekropolünde mezar odaları bulunmaktadır⁴⁵.

Bugünkü *Gökçebel*, Yalıkavak'ın bir buçuk kilometre doğusunda vadinin içinde saklı Sabır Deresiyle ikiye bölünmüştür. Geçmişte küçük ve büyük Dirmil diye anılan bu köyün volkanik bir arazide olduğu belirtilmektedir. Adının da Thermal- Termili -Dirmil şeklinde değişim geçirdiğini bilinmektedir. Gökçebel'de tarihi özellik taşıyan iki kulenin zengin bir beye ait olduğu ve korsanları gözlemek için yapıldığı düşünülmektedir⁴⁶.

Bitez, eski ismi Vitiz (Petusa) olup Yunancadır. Ege Bölgesine yapılan göçler ile MÖ.8. yüzyıla girmeden ilk şehir devletlerinin kuruluşu esnasında Lelegler, Karya'da altı şehir devleti kurmuşlardır. Bunlardan biri de Kral Altes'in şehri olan Pedasa'dır⁴⁷. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi orayı ziyaret ettiğinde elli haneli ve camili İslam köyü ve oranın hanedan sahibi İbrahim Çelebi namında bir zat olduğunu yazar. Ali Rıza Bey, XX. yüzyılda Bitez için “*Bodrum'un garbında, beş kilometre ilerisinde cenubu sahile uzanmış üç kilometre tul ve bir buçuk kilometre arzında, 6 kilometre mürabiinde bir ovacık vardır ki incir ve portakal ve emsali incir ile muhattır. Toprağı hafif kumlu killidir. Az derinlikte su çıkar*” diye belirtir⁴⁸.

⁴³ Oktik 2007, 128.

⁴⁴ <http://www.turkcebilgi.com/bodrum/ansiklopedi>.

⁴⁵ Oktik 2007, 134.

⁴⁶ Oktik 2007, 134. Dirmil'in eski ismi *Thermillion* olup Yunanca'dır. Manası kaplıca su yeri demektir ki bugün bile orada kaplıca bulunması bu adı doğrular niteliktedir.

⁴⁷ Buluç 1993, 5, Pedasa şehri ,Bitez'in kuzeyinde Gökçeler'de bulunur.

⁴⁸ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 1935, 213-214; Ali Rıza Bey 1923, 51.

XVI. yüzyıla ait olan Tapu tahriri defterlerine Saravalos kazasına bağlı iki Müsgebi köyünün adı geçer. Bunlardan Müsgebi-i Sağır olarak anılan bugünkü Müsgebi yalısı olarak bilinen yer olmalıdır. Bu iki köy kazanın en büyük yerleşmeleridir⁴⁹. *Müskebi*, kelimesinin aslı Episkopi'dir. Bu kelime Yunanca "tarassut" anlamına gelir. Müskebi'de eski bir kule olduğundan ve orada tarassut (gözetleme) imkânı mevcut olduğundan "*Episkopi*" ismi verilmiştir⁵⁰. Müskebi bir tarım alanı olarak geniş arazileriyle anılan bir yerdir.

Aspat kelimesinin aslı Aspartos'tur. Yunanca olan bu kelimenin manası ekine elverişli olmayan yer demektir; çünkü arazisi taşlıktır. Burayı ziyaret eden Evliya Çelebi, kale hakkında, Malta şövalyelerinin Venediklerden alıp harab ettikleri Aspat, sonra Menteşe oğulları tarafından imar edilmiştir. Halen Menteşe oğullarının Karabağ kasabasının bir burnunda yüksek bir kayanın zirvesinde inşa edilmiş bir kaledir. Gemi limanda demir atmıştır. Kale yuvarlak şeklidir. Cirmi yedi yüz adımdır. Kuzeye açılan bir kapısı vardır. Yüksekte bulunmaktadır. Korsanlardan korktukları için ahali eşyalarını oraya koyup muhafaza ederler. Dizdarlar, neferler, top ve tüfek yoktur. Aşağı limanda yalçın kayaların dibinde denizin kenarında ab-ı hayat bir su kaynağı vardır. Giden gelen gemiler bu suyu kullanırlar. Su bir sene dursa bozulmaz şeker gibi tatlıdır. Firkate oradan kalkıp İstanköy'e vardı diye belirtir⁵¹.

Cevdet, *Gümüşlük*, bir köy etrafında gümüşe benzer bir maden bulunduğu için oraya gümüşlük adı verilmiştir der. Eski adı Myndos'tur⁵². Bu yer ilk kurulduğunda kıydan biraz içeride iken MÖ.4.yüzyılda Karya Satrabı Mausolos⁵³ tarafından biraz ileriye kıyıya şimdiki Gümüşlük köyünün bulunduğu yere göçülmüştür⁵⁴. Bölgede Tavşan Adasını karaya bağlayan eski limanın kalıntıları yer yer görebilmek mümkündür. Berrak denizi ve balığı ile ünlü olan Gümüşlük, ayrıca bitki örtüsünün zenginliği ile de dikkat çekicidir. Gümüşlük'ün güneyinde bulunan Kadıkalesi, Bodrum'a 23 km. uzaklıkta olup adını Helenistik dönem mimarisinin örneklerinden olan kale kalıntısından almıştır⁵⁵.

⁴⁹ Arel 1985, 35.

⁵⁰ 1601 olarak yapım yılı verilen kulenin Mustafa Paşa Kulesi olarak vermesi ilginçtir. Bu Mustafa Paşa, 1729 (H 1136) tarihinde İskele Cami'ni yaptırmış olan Kızılhisarlı Mustafa Paşa yaptırmış olamaz. Galanti, doğru olarak köyün adını Episkopi sözcüğünün Türkçeleşmiş hali olarak yorumlar. "Büskepi" adı ile 1517 tarihli Menteşe Livasına ait 61nolu Mufassal Tapu Defterinde anılır. Arel 1985, 35-46; Özgiray 2008, 632; Burada bulunan arkeolojik kalıntılar için Bkz: Boysal 1967, 71.

⁵¹ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 214.

⁵² Strabon, 213.

⁵³ Mausolos'un karısının yaptırdığı mezar anıtı "Mausoleum" dünyanın yedi harikasından biridir. Fellows 1840, 78.

⁵⁴ Umar 1993, 592.

⁵⁵ Beaufort 1818, 110.

Karabağ, Karaova'nın nahiyesi olup deniz kenarında bulunmaktadır. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi, Aspat kalesinden bahsederken Karabağ'ı Menteşe Sancağı'nın bir kazası olduğunu yazıyor⁵⁶. XIX. yüzyılda Beaufort, burasını siyah üzümleri, somaki renkli taşı ve tebeşirli yumuşak araziye içeren tepeler arasındaki zengin bayır ve vadilere ekli çok sayıda değirmene ve kapalı kuyulara sahip olan bir yer olarak tanımlar⁵⁷.

Saravalos'u Kâtip Çelebi, Menteşe kazalarını sayarken ikinci kaza olarak belirtir. Evliya Çelebi, *Saravalos*'un yeri için Peçin ile Varvil tuzlası arasında bir yeri gösteriyor⁵⁸. Türkmenlerin Bodrum yarımadasına iskânı ile ismini kayıtlarla ilgili bir ad olan Sarı-ulus'tan alan Sarulus, Eseulus veya Saravolos alan bir birim ortaya çıkmıştır⁵⁹. Sandıma, Dirmil, Farilya bu kazanın köyleridir. 1562 yılına ait 337 nolu defterde, çoğu padişah hassası olan sekiz Müslüman ve dört Hristiyan köyünden oluşan bir kaza olarak kaydolunmuştur⁶⁰.

Bodrum'un doğusunda bulunan *Karaova*'dan Evliya Çelebi bahsederken Menteşe'nin bir kazası olup burada kadı serdar vardır. İdari taksimatı bir nahiye ile onbir karyeden ibarettir. İsmi ova olmakla beraber dağlıktır der. Kara ova'nın adı ihtimal ki bu dağların mevcudiyetinden ileri geliyor. Karaova kaza iken Bodrum nahiyesi idi⁶¹.

Bodrum'da Kemer isimli iki köy vardır. Karaova nahiyesinin Kemer'i Bodrum'a altı saat, *Saravalos*'un Kemer'i ise beş saat mesafededir. Karaova kemeri için Evliya Çelebi, Kemer karyesi Karaova nahiyesindedir. Yüz haneli bir köy olup bir tarafı İslamlarla meskûndur. Burada çarşı, pazar, hamam ve han yoktur. Hafta pazarı vardır. Burada bağ-bahçe, limon, turunc yetişir. Padişahın helvacıları Kemer köyünde oturarak icar-i hükümet edip saraya mahsus meyve işleriyle meşgul olurlar. Helvacılar İstanköy'e de gelirler. *Saravalos*'un Kemer'ine gelince orada büyük firkateyn inşa edilirdi diye belirtir⁶².

⁵⁶ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 211.

⁵⁷ Beaufort 1818, 111-112.

⁵⁸ Wittek 1986, 161-163;

⁵⁹ Baykara 1992, 248. Bu kelimenin Aydın'da bulunan Stavrupolis antik kentiyle ilgili, olabileceği gibi Erdoğan 2008, 23; öte yandan XVI. yüzyıla kadar takip edilen köy nitelikli küçük bir iskan yerinden de adını alabileceği üzerinde durulmaktadır Gökçe 2008, 241.

⁶⁰ BOA, KK, No:110, 1585, H 991.

⁶¹ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 211-212.

⁶² Evliya Çelebi, Cilt. IX, 214.

Karaada, Bodrum'a yaklaşık 6 km. mesafede bulunan şifalı sıcak suyu ile ünlü adadır. XIX. yüzyıl Texier ise *Bodrum'u*, Karia ülkesinin başlıca ve en büyük beldesi , Kos adasına karşı bulunan geniş bir körfezin içinde abideleriyle meşhur bir şehri diye anlatır ⁶³.

2. Bodrum Kelimesinin Anlamı

Aslı Yunanca'dan gelen Bodrum kelimesi bir yapının yol yüzeyinden aşağıda kalan kısmı anlamına gelir. Arşiv belgelerinde de "Kaza" adı dışında hep bu şekilde kullanılmıştır⁶⁴. Antik dönemde Halikarnassos adı ile anılan Bodrum, "*deniz kıyısının kutlu pınar havuzunun kenti*" anlamına gelir⁶⁵.

XVI. yüzyılda Piri Reis'in eseri Kitab'ı Bahriye'de Bodrum'un ismi *Bodrum* olarak geçer⁶⁶. XVII. yüzyıl Evliya Çelebi'de Bodrum adının kaynağı olarak (...) "*Menteşe Bay oğullarından bir Bodrumluk yer isteyüb yaptığı mahzenlerdir Badehu niçe sene mürür idüb kal'a zuhur edüb hile ile çalılar içinde bir kal'a bina idüb bir gün çalılara ateş idüb kal'a zühur idüb anın için Bodrum derler(...)*" diye yazar⁶⁷.

Bodrum kalesi, Hz İsa'nın dinini yayan on iki havariden Saint Petros adına 1415-1513 yılları arasında yaptırılmıştır. Petrum Latince Petros (Peter'in yeri) olarak anılır. Petrum isminden Bodrum ismi doğmuştur. Bodrum adı bunun Türk ağzına uydurulmuş biçimidir. Saint Petrum'dan Bodrum'a dönüşür⁶⁸. XIX. yüzyılda buraya gelen Ross, şehrin adının St. John şövalyeleri tarafından Saint Petros'a adandığını belirtir⁶⁹.

Bodrum kelimesi Anadolu'da Hipodrom gibi büyük yapı kalıntıları olan antik şehir harabelerine Türkler tarafından verilen genel bir ad olup muhtemelen hipodromun kısaltılmış şeklidir. Anadolu'da XV. ve XIX. yüzyıllarda bu adla anılan antik şehirler İzmir'in

⁶³ Texier 1340, 193-195.

⁶⁴ *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998,398; Baykara 1981,5-8.

⁶⁵ "Helen dilinde Nesos gibi hem yarımada hem ada anlamına gelen ve Aska/Ska'lı adların bolluğuna karşılık Luvi/Pelasgos kaynak havuzu, gölcük anlamına gelmektedir. Alikarnassa /Alikarnassos adının Ali -K(uwa) - arna -(A) ssa ögelerinden "Deniz Kıyısının Kutlu Pınar Havuzu Kenti" ögelerinden türetildiği, kastedilen pınar havuzunun da kentin yanı başında deniz kıyısında pek ünlü Salmakis /Bardakçı pınarının havuzu olduğunu kabul etmek lazım" Umar 1993, 52; Yunanistan'da bulunan (ss) (tt) li yer adlarının Yunan dili ile açıklanamadığı bunların Anadolu'nun batı ve güneybatı bölgelerindeki, (s)ve (ss) ,(nd)' li yer adlarına karşılık geldiği bilinir. Mansel 1995, 18.

⁶⁶ Piri Reis, 209-211.

⁶⁷ Evliya Çelebi, Cilt. IX. 1935, 581.

⁶⁸ Umar 1993, 169; *Türk Ansiklopedisi*, Cilt. VII,155-156.

⁶⁹ Ross 1852, 30.

batisındaki, Seferihisar yakınındaki Teos⁷⁰, İzmir Selçuk'taki Ephesos, Isparta'da Ağlasun yakınlarındaki Sagalassos, Burdur'da şimdiki Gölhisar yakınındaki Kybira, Osmaniye ,Kadirli'de Kastabala'dır⁷¹.

XIX. yüzyılda buraya gelen seyyah Beaufort'un eserinde "Saint Pierre" adıyla rastlarız. XX. Yüzyılda, 1923 yılında kazaya gelen, Saturnino Ximenez, Bodrum'a Halikarnas öncesi "Zefiye"denildiğini yazar. Zefir, ilkbahar rüzgârı demek olup çiçekler perisi Kloris'in aşkıdır ki bunlar birleşir; Korpos oluşur der⁷².

3. Bodrum Kazasının Tarihi

Karya, kuzeyde Büyük Menderes nehri ile güneyde Köyceğiz Gölü arasında kalan alana ilkçağlarda verilen addır⁷³. Bölgenin bilinen ilk halkı Karlar'dır⁷⁴. Kariyalılar ise Antikçağ Yunan inanişına göre Ege Adalarından Anadolu'ya göç etmiş kişilerdir. Heredotos'a göre Kariyalılar, Dor ve İonlar tarafından Asya kıtasına sürülmüşlerdir⁷⁵. MÖ 1297-1239 yılları arasında Karia'ya Hititler hâkim oldu. Hititler bu bölgeyi Karviza veya Karkışa adıyla anmaktadırlar. Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra bölge, Dorların istilasına uğradı. MÖ 7 ve 6. yüzyılda Batı Anadolu'daki tüm İon şehirleri Lidyalıların egemenliğinde kaldı. MÖ 546 da Persler, Karia'yı ele geçiren Lidya'yı yok ettiler⁷⁶. Bir süre sonra Kariyalılar "Ulusal Karya Birliği"ni kurarak Perslere karşı mücadelede etmişlerse de başarılı olamadılar⁷⁷.

MÖ 522-486 yılları arasında Pers Kralı Darius, Pers topraklarını satraplıklara ayırdı. Bu idari yapılanmada kurulan Karya satraplığının başkenti Halikarnasos yani Bodrum kenti idi. MÖ 480'de Persler ile Yunanlılar arasında Salamis Deniz Savaşları oldu. Bu savaşta Persler yenilince Karya toprakları Atina Deniz İmparatorluğunun egemenliğine girdi. MÖ 404'te Atinalılar Ispartalılara yenilince bu kez Karya toprakları Ispartalıların eline geçti. MÖ 387 de *Kral Barışı* ile tüm Anadolu tekrar Perslerin eline geçti⁷⁸. MÖ 334'te İskender'in Anadolu Seferi ile Karia Makedonyalı İskender'in egemenliği altına girdi. İskender'in

⁷⁰ Beaufort 1818, 98.

⁷¹ Baykara 1992, 247-249; Baykara 1999, 142-145.

⁷² Beaufort 1818, 98; Ximenez Tarihsiz, 10-11; Türkak 1967, 12. Beaufort, Zephyrus Adasının Bodrum'a eklendiğinden bahseder ve bu bilgiyi eski tarihçi Pliny'den aldığını yazar. Beaufort 1818, 100.

⁷³ Akurgal 2002, 295.

⁷⁴ Antik dönem için: Cramer Volume II, 176-180; Leake 1824, 225

⁷⁵ Heredotos 1991, 70; Akarca ve Akarca 1954, 53; Mansel 1995, 96.

⁷⁶ Mansel 1995, 439.

⁷⁷ Akşit 1971, 7.

⁷⁸ Akarca ve Akarca 1954, 60.

ölümüyle generalleri imparatorluk topraklarını kendi aralarında Suriye, Mısır ve Makedonya olarak üçe paylaştırdılar. Bu taksimatta Karya, Suriye'ye bağlandı. MÖ 129'da Romalıların Bergama krallığının varisi olarak Anadolu'ya gelmesi ile bu kez Karya Roma'ya bağlandı. Roma İmparatorluğu'nun 395'te Doğu ve Batı olarak ikiye bölünmesi ile Bizans elinde kalan Karia, XI. yüzyıla gelindiğinde Bizans'ın üzerine yapılan Türk akınlarına sahne olmaya başlamıştır⁷⁹.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın İznik'i alması ile Batı Anadolu üzerine Türk akınları yoğunlaştı. 1079'da Türkler bir ara Karia'yı almışlarsa da bu uzun süreli olmadı ve bölge tekrar Bizans hâkimiyetine girdi. Asıl Karya Bölgesi olan Muğla Vilayeti 1261 yılında Türkler tarafından kesin olarak fethedildi. Muğla, Batı Anadolu'da Türkler tarafından ilk fethi gerçekleştirilen yerlerden birisidir⁸⁰.

Menteşe Beyliği'ni kuran Türkmenlerin Anadolu Selçuklularının elinde bulunan Antalya (Pamfilya) ve Antalya'nın batı tarafları Likya kıyılarından deniz yoluyla bu havaliye gelerek Rumların zararına içeriye girdiği, çöküş içindeki Bizans donanmasına ait gemicileri beraberinde alarak denizde faaliyette bulunmuş olduğu düşünülür⁸¹. Bizans İmparatoru VIII Mihail'i Türkleri Karya'dan çıkarmak için ordu yollar; Türk Kuvvetleri Tralles (Aydın), Nysa (Güzelhisar)ı alır⁸². Mentese Beyliği Oğuz Türklerinin Batı Anadolu'da kurulmuş olan boylarından bir kısmı tarafından teşkil edilmiştir⁸³. Tavas Beyliği, Mentese, Germiyan, Aydın, Hamidoğullarının arasında tampon bir küçük beylik olup ,Denizli'nin Germiyanlar tarafından elde edilişi sırasında Mentese oğullarının hükümrانlık sahasına girmiştir⁸⁴.

⁷⁹ Uykucu 1983, 41-45.

⁸⁰ Uzunçarşılı 1974, 724.

⁸¹ Uzunçarşılı 1988a, 72.

⁸² Baykara 1990, 65. Mentese, Aydın, Saruhan ve Karesi Beyliklerinin alanı Ege Adaları ve Rumeli kıyılarıydı. Beyliğin kurucusu olan Mentese Bey idaresindeki Türkmenler 1261'den itibaren Karia (Muğla) ve çevresini hâkimiyetleri altına almaya başlamışlardır. Zachariadau 1997, 36.

⁸³ Sümer 1999, 236, 411-415; Varlık 1992, 526-536; Köprülü 1987, 107.

⁸⁴ Baykara 1969, 41. Mentese Bey 1280 yılında vefat ettiği zaman beyliğin başına iki oğlundan birisi olan Mesut Bey geçti. Mesut Bey denizlerde önemli başarılar elde etti. 1319'dan önce Mesut Bey'in ölümü üzerine oğlu İbrahim Bey tahta geçti. 1360'dan evvel İbrahim Bey'in ölümü ile oğulları çeşitli yerlerde hükümrانlıklarını ilan etti. Musa Bey de Milas'ta bağımsızlığını ilan etti. Musa Bey'den sonra Mehmet Bey sonra da onun oğlu Mahmut Bey, Mentese Beyleri oldular. XV. yüzyılın ortalarına kadar Cüneyt Bey ve Karaman Beyi, İbrahim Bey'in Mentese Beyliğine destek vermelerine rağmen bu dönemden itibaren artık Mentese Anadolu Eyaletine bağlı bir sancak olmuştur. Darkot 1979, 723.

XIII. yüzyıl seyyahı İbni Battuta, Tavas kalesinden Muğla'ya hareket etmiştir ;ama Bodrum' a gelmediğinden buradan bahsetmez⁸⁵. Menteşe Beyliğinin XVI. yüzyıl başlarından itibaren Venedikler ile yoğun ticari ilişkiler içinde olduğu izlenmektedir. Bu ticaret trafiği 1318'de Girit'teki Venedik yönetimi ile Menteşe Beyliği arasında yoğun bir şekilde başladı⁸⁶. Bu çerçevede Menteşe ile Venedikler arasında barış ve ticari anlaşmalar imzalanmıştır. Menteşe Beyliği açısından bu ticaretin en önemli merkezi Balat'tı⁸⁷.

Beyliklerin Osmanlı devletine dâhil olmasının ardından eski hudutlarını muhafaza edildiği görülür⁸⁸. Karamanoğlu Alaaddin Bey'in teşvikiyle Anadolu Beyliklerinin Osmanlı aleyhine ittifak yaparak⁸⁹ Osmanlı topraklarına tecavüz etmeleri üzerine Yıldırım Bayezit'in diğer beylikler gibi Menteşe Beyliği topraklarını da kendi topraklarına kattı⁹⁰. Menteşeoğulları'nın toprakları tımara verilir başına idareci adamlar konulur⁹¹. Germiyan, Aydın, Menteşe, İsfandiyar (Candar), Aydınoğlu beyleri topraklarının alınmasının ardından Timur'un yanına giderek onu Osmanlılara aleyhine kışkırtırlar⁹². Menteşe, Saruhan, Germiyan askerleri de önceleri hâkimleri olan Timur'a firar etmekle bu savaşta onun safında hazır bulunan beylerini görüp hepsi birden Timur'un askerlerinin yanına geçerler. Ankara Savaşı sonrasında Timur, Menteşe ili topraklarını eski sahibi Menteşe Bey'e verir⁹³.

⁸⁵ “Bu şehirde ileride bahsini edeceğimiz Milas Hâkiminin oğlu İbrahim Bek ile görüştük. Bize çeşit çeşit ikramda bulundu bir kat elbise ihsan etti. Buradan Milas' a doğru yola çıktık. Burası Anadolu ülkesinin en güzel en büyük şehirlerinden biridir. Suyu bol meyvesi bol bahçesi bol(...)Bu yüce Sultanın adı Menteşeoğlu Şucaeddin Urhan Bek'tir. Onun konağı Milas'a iki mil uzaklıkta bulunan Beçin Kasabasıdır. Burası yeni kurulmuş yeni binalara ve mescitlere sahip küçük bir yer. Bey tepe üzerine kurulu bu şehirde yeni bir Cuma camii yaptırmaya teşebbüs etmişse de henüz tamamlamamıştır.” İbn Battuta 2004, 412. Bu cami 1330 yılında yapılmış olup Hacı İlyas Bey Cami olarak anılmaktadır. Uzunçarşılı 1988b, 73; Aslanapa 1984, Cilt II, 226.

⁸⁶ Adıyeke 1994, 12. Ticari bağlar antik dönemden beri devam etmektedir. Bu ticari potansiyel buraya gelen ürünler hurda, cam ve saklama kapları, amphoralar, küpler ile de varlığını açıkça ispat eder niteliktedir. Bodrum Yassıada civarında ve Bodrum'un kuzeybatısında Yalıkavak limanı açığındaki Küçükiremit adası civarında ve genel olarak Menteşe sahillerindeki batıklar için: Pulak 1986, 35-47; Pulak 1987, 79-88.

⁸⁷ Bu anlaşmalar için kaynak: Zachariadou 1983.

⁸⁸ Emecen 1989, 2.

⁸⁹ Wittek 1971, 35

⁹⁰ Nicol 1999, 312. Saruhan ve Menteşe I.Murat'ın saltanatı zamanında nüfuslarının en takatsiz durumunu yaşamaktaydılar. Bunun nedeni bir takım korsanlık faaliyetleriyle güçlerini yitirmiş olmalarıydı. Bunların ahalisi daha ziyade muharip olmaktan ziyade gemici ve hükümdarları muharip olmaktan ziyade tüccardı. Yıldırım Bayezit bu takatsizliklerinden dolayı bu beylikleri kolay ele geçirir Gibbons 1998, 155; Mehmet Neşri, Cilt . I,1983, 150.

⁹¹ Kantemir 1999, Cilt I, 95; Hayrullah Efendi Osmanlı Devleti Tarihi 1971, Cilt III, 30.

⁹² Edirneli Oruç Bey, 58; Aşıkpaşaoğlu Tarihi 1992, 66.

⁹³ Solakzade Tarihi, Cilt, I,1989, 71-110; Oruç Bey Tarihi, 60; Gibbons 1998, 213.

1402 Ankara Savaşı'ndan sonra kendi hâkimiyetini tanıması şartıyla Timur diğer beylikler gibi Menteşe Beyliği topraklarını da Mehmet Bey'e verdi⁹⁴. Ankara Savaşı sonrasında da Aydın, Saruhan, Teke ve Menteşe İllerinin beyleri Yıldırım Bayezit'in oğlu İsa Çelebi ile savaşırlarsa da başarısız olurlar. Bu arada bu beyler Yıldırım Bayezit oğlu Süleyman'a bağlılıklarını bildirirler⁹⁵. Çelebi Mehmet'in Anadolu'nun birliğini sağlamak gayesiyle giriştiği hareket esnasında Saruhan, Aydın, Menteşe beylerinin İsa Çelebi'yi destekledikleri bilinir⁹⁶. Çelebi Mehmet zamanında Karamanoğullarının isyanı ile padişah İsfandiyaroğulları Hamidoğlu, Germiyan, Menteşe ve Aydın oğullarının topraklarını alır ve⁹⁷ bunların askerlerinin katılımıyla Karamanoğullarının üzerine sefer yapar⁹⁸.

1402'de Mehmet Bey'in ölümü üzerine yerine oğlu İlyas Bey geçti⁹⁹. Menteşe Eyaleti fetihten sonra Sultan II. Murat haslarından biri oldu¹⁰⁰. Sancak merkezi olarak Milas'a nazaran daha doğuda ve daha merkezi bir durumda olan Muğla seçildi¹⁰¹. 1425 yılında Menteşe vilayeti Osmanlıların hakimiyeti altındadır. Babadan oğla mülk olarak geçen beylik Menteşeoğlu Yakup Beyin vefat etmesiyle oğlu İlyas Bey geçmiştir ve bu bey vilayete mutasarrıf olmuştur¹⁰². II. Murat zamanında bu topraklar Osmanlılara katılır¹⁰³. II. Murat saltanatı sonrasındaki yıllarını ise güzelliği ile meşhur olan Manisa'da geçirmeye karar verir¹⁰⁴. II. Murat'ın oğluna tahtı bıraktığı devirde çıkan karışıklıklardan Menteşeoğulları ayaklanır. Anadolu Beylerbeyi İshak Paşa, Menteşe iline gelmesiyle Menteşe oğlu İlyas Bey, Rodos adasına kaçmıştır¹⁰⁵.

Tahta geçer geçmez II. Mehmet'e, Karaman Beyi bir kez daha başkaldırır. İbrahim Bey bu kez tüm Anadolu'yu Osmanlıların elinden almak, eski Anadolu Beyliklerinin soyundan geldiği veya geldiğini iddia edilen kişilerle birleşerek beylikleri tekrar kurmak ister. Planını uygulamak için Menteşe, Aydın ve Germiyan'a üç delikanlı gönderir. Bunlar eski

⁹⁴ *Oruç Bey Tarihi*, 48.

⁹⁵ Hoca Saadettin Efendi, Cilt II, 23-46.

⁹⁶ Emecen 1989, 20.

⁹⁷ Mehmet Neşri 1995, 451.

⁹⁸ *Oruç Bey Tarihi*, 73.

⁹⁹ Himmet 1968, 65-66.

¹⁰⁰ Wittek 1986, 103-105.

¹⁰¹ Darkot 1979, 723; Wittek 1986, 105.

¹⁰² Yusuf Bin Abdullah, İzmir, 1997, 107-235. Zaten bu hükümdar başa geçtiğinde de Aydın ve Saruhan ile Osmanlılara başkaldırırlar.

¹⁰³ Solakzade Tarihi, Cilt I, 206-207. Hoca Saadettin Efendi, Cilt II, 26; Kantemir 1999, cilt I, 135; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, 90-91; Hayrullah Efendi, Cilt IV, 26; İnalçık 1979, VIII, 602; II. Murat (1421-1451) ilk tahta çıktığında da durumu Menteşe ve Karamana bildirir. De La Broquiere 2000, 87; Oruç Bey Tarihi, 81; Emecen 1989, 27.

¹⁰⁴ Babinger 2002, 55.

¹⁰⁵ Solakzade Tarihi, Cilt I, 260; Hoca Saadettin Efendi, Cilt II, 268; Oruç Bey Tarihi, 78; Nicol 1999, 402.

beylerin soyundandılar veya öyle oldukları iddia ediliyordu. Sonunda Anadolu Beylerbeyi olarak Ankara’da yaşayan İshak Paşa’ya Kütahya’ya taşınması emredildi. Bundan sonra Anadolu eyaletinin yöneticileri hep orada kalacaklardı. Bu arada yıllardır haraç ödeyerek Menteşe Beyi olarak kalan ve İbrahim tarafında yer almış olan İlyas Bey’in derebeyliği elinden alındı her tarafta düzeni sağladı¹⁰⁶.

Bodrum’u ilk kuşatan kişi Fatih Sultan Mehmet olmuştur¹⁰⁷; lakin alamamıştır. Bodrum kalesi, Rodos kalesinde benzer şekilde uzun zaman dayanmıştır¹⁰⁸. Uzunçarşılı, “(...)1482 Aralık tarihli bir ahidname ile şövalyeler elinde kaldığı zarfında Cem’in mesarifine karşılık her sene şövalyelere kırk beş bin duka vermeyi ve Beyazıt’ın saltanatıta kaldığı müddetçe şövalyelere sulh içinde yaşamayı ve ticaret serbestiyesini ve Bodrumdaki Sen –Piyer kilisesinin taaruzundan masun kalmasını kabul ediyordu” “diye belirtir¹⁰⁹.

1521 (H 928) senesinde Kaptan Mustafa Palak Paşa Rodos’u fethettikten sonra dönüşte İstanköy Adası ile Bodrum Kalesini almış¹¹⁰, orada bulunan reayayı cizye ve haraca bağlanmıştır¹¹¹.

¹⁰⁶ Babinger 2002, 778- 83.

¹⁰⁷ Tursun Bey 158. 1480 (H 885)senesinde Fatih Sultan Mehmet Rodos’un fethini Sadrazam Mesih Paşa ‘ya havale etmiştir. Mesih Paşa adayı dört ay karadan ve denizden muhasara etmiş ise de adayı zapt edememiştir. Bu muvaffakiyetsizlik üzerine padişah Bodrum’un alınmasını ferman buyurmuştur. Paşa aldığı emir uyarınca Bodrum kalesini bir zaman muhasara etmiş lakin başarısız olunca ve kış mevsimi basınca muhasaradan vazgeçmiştir Hammer Tarihi 1993, Cilt.2, 177; Kâtip Çelebi 1973, 24; Franz Babinger 2002, 342.

¹⁰⁸ Bodrum’un alınamamasını Hoca Saadettin Efendi “(...)Paşanın yanlış kararı ve hisarın alınmasının olanaksızlığı mutlu eşiğe bildirdiği zaman paşaya İslam askerlerini bu tehlikeli bölgeden kaldırıp Aydın İline geçirmesi ve bu kıyıda Rodosluların elinde bulunan Bodrum kalesini aldıktan sonra orduya izin verip kendisinin İstanbul’a dönmesi ferman edildi. Mesih Paşa ,hemen bu buyruğu yerine getirmek üzere kaleyi kuşattı Top ve tüfek her ne kadar döğdü ise de dilek kapısı açılmadı. Muzaffer ordunun Rodos adasında kalışı dört ayı geçmiş adı geçen kale önünde de umulmayacak kadar bir zaman beklemek zorunluluğu doğmuştu.” Hoca Saadettin Efendi, Cilt III,1999, 176. Müneccimbaşı Tarihinin muharriri bu vakayı yazarken Bodrum Kalesinin telaffuzunu Arabi harflerle Petorum yani Petrum diye gösteriyor. Rumlar, Bodrum kelimesini Petrumi ve Bodrum halkı değil Burdum telaffuz ederdi. Müneccimbaşı Tarihi, Cilt.II, 479; Solakzade Tarihi, Cilt. II, 125.

¹⁰⁹ Uzunçarşılı 1995 , Cilt II, 176.

¹¹⁰ Williams 1998, 40; Fleet 2009, 6.

¹¹¹ Peçevi Tarihi Cilt I, 76. Müneccimbaşı tarihinde Bodrum’un zaptı konusunda Rodos’un fethinden sonra sultanın emriyle bu adalara tabi olan İstanköy, Bodrum, Tahtalı ve diğer kaleler fethedildi. Hepsinin tamir ve muhafazaları için gerekli tedbirlerin alındığını belirtir. Müneccimbaşı Ahmet Dede Cilt II, 519. Kemalpaşazade Rodos’a bağlı kalelerin alınması bahsinde “kale komutanı Migali Misturinin gitmesine izin verilince gözü yaşlı adadan ayrıldı gitti. Tahtalı, Şeytan, Lindos kaleleri cenkle alındılar. İstanköy ve Bodrum kaleleri kendilerinden itaate gelerek aman dilediler, emanları verildi kaleleri teslim ettiler.” der. Kemalpaşazade Tevarih-i Ali Osman, X. Defter; 1996, C .VIII ;Katip Çelebi 1973, 37; Abdurrahman Şeref Efendi, Cilt.I,1995, 160. Peçevi Bodrum’un alınışını “Bodrum kalesi üzerine kurulmuş bulunduğu adanın tümü ile birlikte boyun eğdi. Reaya ve halkına cizye ve haraç konuldu. “diye belirtir. Peçevi Tarihi Cilt. I, 1998, 80.

Osmanlı egemenliğine girmesinden sonra Menteşe ili büyük bir ticari önem kaybetmeye başladı. Öncelikle Balat'ın ticari bir merkez olmaktan çıkması Menteşe ve Milas'ın ticari hayatını büyük ölçüde etkilemiştir. Bölge kapitalist ekonomiye eklemlenmeye kadar ticari bir durgunluk yaşamıştır.

XVI. yüzyıldan itibaren Menteşe İli'nin ticari öneminin azalmasına rağmen stratejik önemi artmıştır. Güneybatı Anadolu kıyıları ve özellikle Menteşe sahilleri gerek Rodos şövalyelerine karşı Osmanlıların yaptıkları seferlerde gerekse şövalyelerin Osmanlılara yaptıkları saldırılarda çok önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Menteşe sahilleri zaman zaman Müslüman korsanlar, eşkıyalar içinde barınak olmuştur. XVI. yüzyılda Menteşe, Osmanlı donanması için kendir ve kereste kaynağı sağlamıştır. Osmanlı idaresinde bulunan Menteşe sancağına zaman zaman maden hizmeti de yaptırıldığı olmuştur. 1548-1550 senelerinde Saruhan beyliğinin yapmış olduğu bu hizmet 1552'de ise Bolu, Kütahya, Menteşe, Biga, Karesi, Aydın, Sultanönü piyadeleriyle 859 nefer Saruhan piyadesi Rumeli'deki Samakov madeni hizmetine memur edilir¹¹².

XVI. yüzyıl Halikarnas, adalarla yoğun ilişki içinde olan bir mekân niteliğindedir¹¹³. XVI. yüzyıl boyunca kale önemini korumuştur. Yüzyılın sonlarında burada görev yapan bir dizdar ve kırkbir kale muhafızı bulunuyordu. XVI. yüzyıl bu sayı seksene çıkmış ise de XVIII. yüzyıl sonlarında elli ikiye inmiştir¹¹⁴. XVI. asrın başında 31 köye sahip bulunan Peçin kazasına bağlı köylerden 7 tanesi 1517 sayımında Isravolos nahiyesine bağlanmış ve Peçin'in köy sayısı 24'e düşmüştür¹¹⁵.

1562 yılında yapılan tahrirlerde sancağın güneybatısında en uç mevkiye yer alan Dadya ve Bedye köylerine tabi bağlı görülen ve daha önceki üç mufassal defterde yer almayan Kara, Kızlan, Yazı, Cum'alu Sığındı, Bodrum'a bağlı olan (Yaka-Belen) köylerinin bölgenin Türkler tarafından fethinden beri Datça yarımadasını kesif bir biçimde doldurmuş bulunan cemaatlere iskân sonucu kurulduğu anlaşılmaktadır¹¹⁶.

¹¹² Emecen 1989, 150.

¹¹³ Vatin 2004, 275; XVI. yüzyıl da Teke ve Menteşe beylerinin adı seferlere iştirak eden birer gemi ile savaşa dâhil olan deniz kuvvetlerinin arasında geçer. Akdağ 1999, 245; Katip Çelebi 1973, 219.

¹¹⁴ Baykara 1992, 248.

¹¹⁵ Mete 2002, 215.

¹¹⁶ Mete 2002, 213.

XVI.yüzyıl Sıravolos kazası köylerine bağlı Beksimet, Karabağ, Karabağ-ı Diğer ,Yumnuburun, Büskebi, Büskebi-i Diğer ,Burun ,Karaova, Erimiye Etrim,Meymuncuk, Sandıma ,Varilya, Sandıma-i Diğer, Akyaka, Dedeler adlı karyelerin adı geçer¹¹⁷.

XVI. yüzyılda Peçin'e tabi Bozcaöyük ve Karaca-ağaç isimli köylerden birincisi Menteşe hanedanından Ahmet Gazi Bey vakfına ikicisi de Peçin'deki Alaca Tekye vakfına aittir. Ayrıca Acısu köyünün bir hissesinin Peçin'deki Ahmet Bey Mescidi vakfına,(Bodrum'a bağlı olan) Karaova köyünün bir kısmının ise yine Ahmet Gazi Bey vakfına tahsis edildiği anlaşılır¹¹⁸.

XVI. yüzyılda bazı köylerin tahrir edildiğini ve yine bazılarının müstakil köy olarak yazıldığını görürüz. Peçin'e bağlı Ulu-bataç, Ağaçlı-öyük, Karaca-ayid, Çınar, (Bodrum'a bağlı olan) Karabağ, Sandıma, Büskibi (Müskebi) köylerinin iki yerde Acı-su köyünün ise üç ayrı yerde kaydedildiği görülmektedir.

1562 senesinde 520 ve 1583 sayımında sahip olduğu 476 vergi hanesi ile birçok kasaba ve şehir merkezinden daha kalabalık bir nüfusa sahip bulunmaktadır. Dadya yarımadasının doğu ucunda yer alan ve civarındaki Yazı, Sığındı, Cum'alu, (Bodrum'a bağlı olan) Belen, Yaka isimli köylerin tabi olduğu Büyük Dedye köyünden daha ön plandadır¹¹⁹.

XVI. yüzyılda bu dönemde büyük köyler (Bodrum'a bağlı olan) Müskebi, Sandıma, Ulu Batac ve muhtemelen yakınlarda bulunan Küçük Bataç köylerinin iskan açısından ön plana çıkmalarında konar göçer cemaatler tarafından yoğun bir şekilde istilaya maruz kalması gösterilebilir¹²⁰. Bodrum köyleri XVI. yüzyılda civar bölgelere özellikle Beçin'e bağlı bulunmaktadır.

XVI. yüzyıldaki Suhte Ayaklanması, hemen hemen bütün Ege Bölgesine de temas etmiş olup bu isyan Manisa, Muğla, Isparta üçgenini içine alan bir alan oluşturmuştur. 1568 Manavgat, Alaiye, Menteşe, Hamitli suhtelerinin birleşmesi çok tehlikeli bir durum yaratmış,

¹¹⁷ Gökçe 2008, 256.

¹¹⁸ Mete 2002, 215

¹¹⁹ Mete 2002, 218.

¹²⁰ Mete 2002, 232.

bu çevredeki ayaklanmalar, tüyler ürpertici bir hal almıştır. Aynı durumu Hamit livasında da gözlenmek mümkündür¹²¹.

Celali isyanları sırasında XVI. yüzyılda Bodrum kalesi dizdarı hükümete yolladığı bir arzda, halkın bir şikâyetinden bahsetmiştir. Sancakbeyi olanlar yahut kethüdaları iki yüz atlıdan ziyade adam ile mütemadiyen gezerek fukarayı cebren soyuyor; dizdardan barut ve tüfek istiyorlar, verilmediği zaman kasaba halkından ve dizdardan beş altı bin akçe bedel alıyorlardı. Dizdara yollanan cevapta beyin ve adamlarının bedel ödemedi bir şey almamaları ve dizdarın da kaleden tüfek ve barut vermemeleri bildirilmişti¹²². Kazada Celali isyanlarının etkileri bu dönemde görülmüştür.

Osmanlı imparatorluğunun kuruluşundan yıkılışına kadar geçen uzun sürede taşra yönetiminde yerel güçlü ailelerin etkili bir biçimde söz sahibi oldukları bilinmektedir. Osmanlı yönetim, toprak ve asker sağlama usullerinde XVII. yüzyılın ortalarından başlayarak önemli değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Klasik dönemde birçok kurum ve kuruluş etkinliğini yitirmiş¹²³ ortaya çıkan boşluk yeni örgütlenmelerle doldurulmak istenmiştir. Bu örgütlenmelerden toplum yaşantısında ve ülke yönetiminde etkin bir biçimde rol oynayanlardan birisi de *Ayanlıktır*¹²⁴.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'nun hemen hemen tamamında ve Rumeli'nin birçok bölgesinde merkezin egemenliği sözde bir egemenliğe dönüştü. Batı Anadolu'da Büyük Menderes vadisinden Marmara'ya kadar uzanan bölgede Karaosmanoğulları; Yozgat, Kayseri, Amasya, Ankara, Niğde yörelerinde Çapanoğulları; Trabzon, Samsun, Erzurum yörelerinde Canikli Ali Paşa ve Oğulları, Doğu Anadolu'da Rişvanzadeler; Sivas ve Yöresinde Zaralızadeler; Divriği'de Karamahmutoğulları, Kemah çevresinde Sağırzadeler, Anadolu'nun egemenliği için birbiriyle rekabet halinde bulunan hanedanlardı. Bunların hâkimiyeti altında Muğla'da İlyasoğulları, Trabzon'da Cemşitoğulları ve Şatıroğulları; Antalya'da Tekelioğulları, Isparta ve Eğridir'de Yılanoğulları, Adana çevresinde Küçükhalioğulları ikincil olarak nüfuslu bulunan ayanlardır¹²⁵.

¹²¹ Arıkan 1988, 26; Akdağ 1995, 177, 240, 358, 359.

¹²² Akdağ 1995, 161-162.

¹²³ Cezzar 1995, 112.

¹²⁴ Çadırcı 1991, 33.

¹²⁵ Sakaoğlu 1984, 9-15; Nagata 1995, 23-29; Özellikle Rumeli de bulunan ayanların verilmesi açısından bakılacak kaynak: Nagata 1995, 145-155, Uzunçarşılı 1982, IV.Cilt, I.Kısım, 437.

III. Selim padişah olduktan sonra ayanlık kurumuna el atmış, II. Mahmut ise yayınladığı fermanla bütün imparatorlukta bu kurumu yaygınlaştırmıştır¹²⁶. Tanzimat öncesi Batı Anadolu’da iki ayanlık merkezi vardı. Biri Bergama-Manisa bölgesinde, Karaosmanoğulları; diğeryse güneyde Menteşe yöresinde Abdüllaziz Ağa ayan olarak bulunuyorlardı¹²⁷.

XVIII. yüzyılda Milas’ta Abdüllaziz Ağa hanedanlığı vardır. Seyid Abdurrahman 1770 yılında Milas ve Mandalyat ayanı idi¹²⁸. Bu dönemde Bodrum’da ayanın varlığından söz edemeyiz. XVIII. yüzyılda Muğla (merkez) ve Milas’ta çiftliklerden bahsedilirken Bodrum’da büyük çiftlikler de yoktur.

XIX. yüzyılda Bodrum’da muhassıllık makamından bahsedilebilir. 1840 Martından itibaren *iltizam* usulü kaldırılarak her bir mahallin zabıta ve maliye işlerinin “*Şer-i şerife Tanzimat- hayriye tevkifan hüsnü idaresiyle varidat-ı muayyene halel getirilmemesi lüzumu*” ilan olunmuştur. Bu işi yürütmek için her taraftan muhassıllar gönderilmiştir. Menteşe emini Hacı Aziz Ağa’ya Milas ,Mandalyat ve Bodrum ile beraber Saravalos Muhassıllığı verilmiştir¹²⁹.

Evliya Çelebi Venedik donanmasının Bodrum’a taarruzundan bahseder. Bu olay 1694 yılında olmuştur¹³⁰. Venedik donanması Bodrum limanında bulunan on yedi parça Cezayir kalyonlarını kuşatmış, düşman ile kale arasında yedi gün yedi gece harp olmuştur. Bundan kale etkilenmiş ise de Venedik donanması da kaleden atılan güllerden zarar görmüş ve iki patrona kalyonu batırılmıştır. Muharebeye iştirak eden Cezayirli bir kaptan şehit olmuştur. Mağlup olan düşman Bodrum’dan ayrılmış ve bu suretle Cezayir gemileri serbest kalmıştır¹³¹.

1770 (H 1115) de Akdeniz adaları etrafında dolaşp oranın ahalisini rahatsız eden ve tüccar gemilerini hasara uğratan Rus Orlov, Bodrum üzerine hücum edince şehri muhafazaya memur olanlar kendisine karşı durarak onu oradan kovmayı başarmışlardır. Bodrum’dan kovulan Rus Orlov, tertip ettiği asker ve gemilerle boş zannettiği İstanköy adasına birkaç bin

¹²⁶ Shaw 1971, 80.

¹²⁷ Stewig 1970, 175.

¹²⁸ Adıyeke 1994, 38-39; Özkaya 1994, 161.

¹²⁹ Takvim-i Vekayi, 13 Zilhicce 1255 (17 Şubat 1840).

¹³⁰ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 213;Galanti 1945a, 22.

¹³¹ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 212 -213.

asker döküp yağmaya başlamıştır¹³². İstanköy halkı oluşan saldırılarla sekiz saat harp ettikten sonra mağlup olan düşman, gemilerine dönmüştür. Bu vakayı nakleden *Tarih-i Vasıf*, “düşmandan 5.000 kişi ölmüş ve kendisine yedi kıta top ve yüz kantar barut alınmıştır” diye belirtir. Bu gazada hizmeti görülen Abdurrahman Ağa ile Bodrum vakasında yararlılıkları görülen Cihanzade Mustafa Ağa’ya kapıcıbaşılık görevi verilmiştir¹³³.

Napolyon’un Mısır’ı işgali üzerine 1801 yılında Osmanlı İmparatorluğunun Mısır’ı savunması için yollanan asker içinde Menteşe Sancağı Bodrum kazasından da iki yüz nefer piyade askeri Mısır’a yollanmıştır¹³⁴.

XIX. yüzyıl Menteşe sancağı ordunun asker ihtiyacını temin eden bölgelerden biridir. II. Mahmut zamanında, 1812 senesinin ilkbaharında orduya acele olarak asker yetiştirmek için Menteşe sancağı mütesellimi Ömer Ağa ile Karaosmanzade Hacı Ömer Ağa’ya ve Karaosmanzade nezareti altında 4000 kadar nefer toplamalarına dair emir sureti gönderilmiştir. Menteşe sancağına tabii bulunan Bodrum’un kendi payına düşen asker hissesini vermiş olduğu görülür¹³⁵.

1845 Cezayir Garp ocağı korsan gemileri Akdeniz ve Adalar sahilinde dolaşan Osmanlı tüccar gemilerini tutarak içinde bulunanları esir ve mallarını ele geçirmeye çalışırlar. Bu gibi hallerin oluşmasını önlemek için çıkan irade-i seniye önemsenmediğinden Osmanlı sancağına Cezayir ocağına hiçbir nefer asker yazılmaması ve ocak vekillerinin ocak işleriyle meşgul olmaları tembihlenmişse de İzmir kadısı ile Sığla, Menteşe ve Aydın, Saruhan sancaklarında bulunan kazaların hâkimler ve zabitlerine, Rodos sancağı mutasarrıfına hitaben emirler verilmiştir. Menteşe’ye tabi Bodrum kazasına da bu suretle emir verilmiştir. Bu vaziyeti düzeltmek için Cezayir-i Garp Beylerbeyi Ömer Paşa araya girerek, Cezayir-i Garp Ocağı hareketlerinden pişman olmuş ve eski hal tekrar normal haline kavuşmuştur¹³⁶.

Mora Yarımadası, adalar ve Batı Anadolu’nun kıyı kent ve kasabalarında yaşayan Rumlar, öteden beri Osmanlı imparatorluğunda ayrıcalıklı bir konumda bulunurlardı. İstanbul’un fethi sonrası tanınan dini ayrıcalık yanında, XVII. yüzyılda resmi tercümanlık

¹³² Uzunçarşılı 1982, IV. Cilt, I. Kısım, 404.

¹³³ *Tarih-i Vasıf*, 1219, Cilt. II, 161.

¹³⁴ BOA, C.AS, 113, 5099.

¹³⁵ Galanti 1945b, 50.

¹³⁶ *Şanzade Tarihi* Cilt. II, 1290, 313-314.

Rumların görevi iken adalarda bulunan Rumlar da refah içindedir¹³⁷. 1814 yılında başlayan örgütlenme hareketinin amacı, Yunan hâkimiyetinde bir devlet kurmaktır¹³⁸.

Yunan isyanının ortaya çıkışının Fransız İhtilalinin meydana getirmiş olduğu milliyetçilik duygusu ile yakından ilişkisi vardır¹³⁹. “*Megali İdea*” Büyük Yunanistan’ı kurmak fikri, Yunanlıların üzerinde bulunmuş oldukları toprakları ele geçirerek krallıkla birleştirmeleri anlamına geliyordu ki bu da Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasıdır. Özellikle Rumlar büyük devletlerin himayesi altında kendi hâkimiyetlerini kurmak niyetinde bulunmaktadır¹⁴⁰.

1774 Küçük Kaynarca Anlaşması sonrasında Rum denizciliği büyük bir gelişme içerisine girer. Bunun nedeni Rum gemiciliğinde bulunan sınırlamaların kalkışı ve Venediklerin bıraktığı denizciliği yeni bir güç olarak doğan Rumların almasıdır¹⁴¹. 1820 Mora ihtilali başlamazdan evvel yalnız Mora’da değil Rumların bulundukları yerlerde açık kapalı propaganda yapıldı. Adalarda ve Anadolu sahillerinde bulunan Rumlar kurtuluş savaşına hazırlanıyorlardı. Bu hedefe varmak, denizi elde etmek için büyük küçük gemiler kullanarak Türk gemilerine musallat oluyorlardı. Bu ihtilal esnasında asiler altı tekne ile Bodrum-İstanköy arasında iki Türk tüccar gemisini zapt ederek içindekileri öldürmüşler ve bu surette İstanköy adasını kuşatmışlardır. O sıralarda İstanköy’de bulunan İbrahim paşa ile Vahit paşa vaziyeti İstanbul’a bildirmişlerdir¹⁴². İstanköy’ün muhafazası için yakın civarda bulunan Menteşe Kazası sancaklarına Bodrum da dâhil acilen asker toplanması ve güçlü bir başbuğ ile yardım etmeleri için bu kazaların kadıları ile naiplerine ve mütesellimlerine emr-i şerif ile beraber mühimmat gönderilmiş ,İstanköy voyvodası bundan haberdar edilmiştir¹⁴³.

1820 Mora ihtilali esnasında memleket bir sarsıntı içinde kalmıştır. Mora’daki asilerden başka memleketin diğer taraflarında yaşayan Rumlar, gerek doğrudan doğruya, gerek bazı Avrupa devletlerinin tahrikâtına kapılanlar memleket içinde bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Bu vaziyeti göz önünde tutan hükümet memleketin büyükleriyle halk arasında birlik lüzumunu tavsiye etmiştir. Böylelikle sadrazam, bazı vezirlere ve yeniçeri

¹³⁷ Berkes 1973, 132.

¹³⁸ Anderson 2001, 69; Armaoğlu 1997, 172; Akçura 1998, 20.

¹³⁹ Smith 1978, 30-35.

¹⁴⁰ Üçok 1978,170-175.

¹⁴¹ Yorga 1948, Cilt.5, 241.

¹⁴² Şanizade Tarihi, Cilt. IV 1290, 185.

¹⁴³ Şanizade Tarihi, Cilt. IV, 1290, 185.

ağası ,serhadlere evvelce yazmışsa da bu defa bütün Anadolu ve Rumeli vezirlerine ve mutasarrıflarına bu hususu anlatarak onların dahi halkı birbirleriyle birleştirmeye dikkat etmeleri için her birine mektup yazmıştır. Diğer taraftan Şeyhülislam Anadolu ve Rumeli’de bulunan bütün kazaların Bodrum dâhil müftülerine, naiplerine, ulemalarına, ağustos ayının üçüncü günü tarihine ait mektuplar yazılmıştır ve mübaşirler tatarlar vasıtasıyla gönderilmiştir¹⁴⁴.

1820 yılında II. Mahmut Mora ihtilalını bastırmak için Mısır valisi Mehmet Ali Paşa’dan para ve gemi istemiştir. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa Mora taraflarına Kaptan Bey maiyetinde bulunan donanmayı hümayuna katılmak üzere İskenderiye’den tedarik ettiği on sekiz gemilik bir filo hazırlatmıştır. Bütün hepsinin başına sadık kethüdası Kapıcıbaşı Mehmet Ağa’yı başkan tayin etmiş ve lazım gelen talimat ile bu filo, Rodos ve Bodrum’da bulunan diğer gemilere katılmıştır¹⁴⁵.

Mora isyanı bastırılrsa da Yunanistan 14 Eylül 1829 yılında Edirne Anlaşması ile bağımsız olmuştur¹⁴⁶. Mora isyanının bastırılmasında bir miktar gemi ve asker teçhizatı gönderen Bodrum’un da donanmanın yakılması ile beraber zarar gördüğü muhakkaktır. Yunan isyanı Anadolu’da ve Bodrum’da bulunan Rumları heyecana getirmiş, devletten ayrılmalar daha da artmıştır.

4-Bodrum Şehrinin Genişlemesi

a- XIX. Yüzyılda Bodrum’un Kent Dokusu

Kent tarihçiliği, insan ve mekân ilişkisinin kurulduğu tarihin sosyal bilimlerin diğer alanlarla kesiştiği noktada yer alır. Bir yerleşim yerini kent olarak tanımlayabilmek için bazı ölçütler kullanılır. Kentler yerleşiklerinin işbölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmetlerin üretildiği ve bunları yakın çevresi ya da geniş bir alan olarak pazarladığı yerleşme birimi olarak tanımlanmaktadır¹⁴⁷. Kenti tanımlamak kent tarihinin nasıl olması gerektiği konusunda

¹⁴⁴ Şanizade Tarihi, Cilt. IV 1290, 76-78.

¹⁴⁵ Şanizade Tarihi, Cilt. IV, 1290, 119-120; Kurtoğlu 1944, 164. Bu olayı Cevdet Paşa Yunanistan’ın isyan başladığı vakit Mora valisi Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa idi. İsyanı bastırmak için 1824 senesinde mükemmel bir donanma ile İskenderiye limanından çıkıp bir müddet sonra Megriye /Fethiye ve oradan kalktıktan sonra havanın muhalefeti yüzünden Bodrum limanına girmiştir. Zamanın Kaptan-ı Deryası olan Hüsrev Paşa isyan halinde bulunan İpsara adasının tahrip ettikten sonra Sisam Adasını vurmak üzere gelirken Bodrum’a uğramış ve orada bulunan İbrahim Paşa ile konuşmuşlar ve birlikte Sisam adasını vurduktan sonra Mora’ya gitmeye karar vermişler diye yazar. *Cevdet Tarihi*, Cilt, XII, 117-119.

¹⁴⁶ Erim 1953, Cilt. I, 284; Turan 1951, 111-151.

¹⁴⁷ Ergenç 1981, 1265.

ışık tutmaktadır. Ergenç, kent tarihçiliğinin bir parçası oldukları politik, ekonomik ve sosyal sistemlerin kentten ayrılamayacağını belirtir¹⁴⁸.

Kentin fiziksel yapısı kentin fonksiyonlarının üzerinde gerçekleştiği mekândır. Kenti tanımlamak için önceliğin mekâna verilmesi mimarlık tarihi, sanat tarihi, şehir tarihçilerinin yazdıklarının dikkate alınmasını gerekli kılmıştır. Onların şehir hakkında yazdıkları, kentlerin sokakları, konutları, çarşı-pazarı, mahalle dokuları, bunların kent planında aldıkları yer ve planın fonksiyonlara göre belirlenişi hakkında bilgi edinmek mümkündür; bu sayılanlar yeni kurulacak olan şehrin ve eski şehrin imar -iskân edilmesi istenen semtin çekirdeğini teşkil eder¹⁴⁹. Anadolu'da Türk kentini anlayabilmek, için İslam ve öncesi Türk kentinin nasıl olduklarını anlamak gerekir¹⁵⁰.

XIII. yüzyıl beylik topraklarının alınmasında kalenin (Kastranın) alınması bir ülkeyi bir toprağı ele geçirmenin gerçek timsalidir. Kale bir bakıma o yörenin de idari askeri bir merkezi sayıldığından büyük önem taşımaktadır. Kaleler Osmanlı şehirlerinde idari ve özellikle askeri bir hâkimiyet göstergesidir. Bunun yanında ülkenin sınırlarını belirleyen ve adeta onu koruyan özelliğini de belirtmek gerekir¹⁵¹. Bodrum şehri de kale içindedir¹⁵².

Bir Osmanlı kentinin fiziksel yapısının, cami gibi dinsel; bedesten, çarşı gibi ekonomik ve imaret siteleri olarak sosyal kurumların çevresinde olduğu görülmektedir. Bodrum da bu çekirdek temel üzerine kurulmuştur. Kenti herhangi bir yerleşmeden ayıran başlıca özellik, dışarıya bağımlı bir idari birim olmasıdır. Şehir çevre yerleşmelerinden iktisadi faaliyetlerini denetleyen ona göre ihtisaslaşan üretimde bulunan bunun sonucunda toplumsal ve idari yönden de çevresi üzerinde denetimci bir görev yüklenen yerleşme merkezidir¹⁵³. En kısa tanımı ile kent, çevrenin merkezidir¹⁵⁴. Bodrum'da bu merkez durumunu görmek mümkün değildir. Çünkü Bodrum'un güç alanı yoktur.

¹⁴⁸ Ergenç 1988, 669-670.

¹⁴⁹ Barkan 1963, 238-296; Orhonlu 1984, 1.

¹⁵⁰ Raymond 1995; Cezar 1977; Kuban 1975; Kuban 1982. Anadolu öncesi Türk kent tarihi hakkında ise Mustafa Cezar'da, Anadolu Türk şehrinin kapsamlı bir analizi içinde Doğan Kuban'ın çalışmaları büyük ölçüde önemlidir. Kuban 1968, 53-57.

¹⁵¹ Baykara 2000, 36.

¹⁵² Bilgin 1965, 48.

¹⁵³ Ortaylı 1979, 194.

¹⁵⁴ Özçörekçi 1944, 70.

Kentlerin ortaya çıkışında ve gelişimde bulunan coğrafi durum oldukça önemlidir. Zamanın akışı ve yüzyılın değişmesi bize mekânın değişmeyeceği gerçeğini anlatmaktadır¹⁵⁵. Kent bütünlüğünü zaman içinde kazanmaktadır.

XIX. yüzyıl ortalarında kentsel üretim şekilleri dışında, kentli halkın tarımdan da kopmamış olması, tarımsal üretimin de ekonomik faaliyet olarak arka plana ayrılmaması gerektiğini bize gösterir. Bodrum'un sanayisi çok az gelişmiş olduğundan tarım, bu kazada temel geçim kaynağıdır. Ayrıca gemi yapımı burada temel iş alanlarından biridir.

Kent yaşamı üzerinde etkili olan bir başka şey de yönetsel ve siyasal yapıdır. Bir önceki yüzyılda görülen merkezden kaçış bu yüzyılda önlenmiş, merkeziyetçi yapı tekrar kurulmuştur. 1839'da ilan edilen Tanzimat, bu merkeziyetçi yapıya yeni kurumlar eklemiştir. Teknolojik gelişmelere bu merkeziyetçi yapının taşraya olan bağlantılarında kolaylıklar sağlamış, kentler yönetsel açıdan merkezle daha sıkı ilişki içine girmişlerdir. Bodrum'un etki alanı bir kaza merkezi olarak bulunmasından başka bir önemli fonksiyona sahip değildir. Bu anlamda bir Milas'a göre etki alanının dar olduğu söylenebilir. Tanzimat döneminde ortaya çıkan tevabi kaza olgusu içinde Bodrum, Milas'ın bir kazası konumundadır. Bu dönemde Milas'a bağlı bulunan yirmi köy, buranın birinci derecede önemli alanı iken; tevabi kaza statüsünde bulunan Bodrum ise idari, adli, mali açıdan Milas'a bağlıdır. Bu idari etki alanı vilayet düzenlemeleriyle büyük ölçüde değişikliğe uğramıştır. Bodrum, Milas'ın etki alanından çıkıp ayrı bir kaza durumuna gelmiştir¹⁵⁶. Bodrum ayrı bir kaza olduktan sonra hızla gelişim içine girmiş, hatta Milas'a bağlı bulunan Kerme dahi Bodrum'a bağlanmıştır¹⁵⁷.

Küçük kentler olarak nitelendirilebilen kasabalar, aynı zamanda sosyal yaşantıyı da belirler. Kasaba, mahallenin sınırları ile çevrili ve sakinlerin özel ve toplumsal yaşantısını yöneten yasa ve kurallarla kontrol eden fiziksel ve sosyal bir varlıktır¹⁵⁸. Bu mekân kentsel ve kültürel olarak nitelenemez. Kasaba köyün üzerine kurulmuş ve onu sömüren gelişmiş bir sosyal düzendir. Köyün üzerine tahakkümünü sürdürmek için de oldukça tutucudur¹⁵⁹. Bunun için de kasaba, medrese kültürünü bünyesine almış, tabiatla insanın ilgisini kesmiş, kalıplaşmış düşüncelerin, katılaşmış İslam kavramlarının beşiğidir. XIX. yüzyılın kasabalarının bir özelliği, tarımsal faaliyetlerin bir hayli fazla olmasıdır. Halkın önemli bir

¹⁵⁵ Özbaran 1992, 60.

¹⁵⁶ Stewing 1970, 183.

¹⁵⁷ Adıyeke 1994, 16.

¹⁵⁸ Benedict 1971, 158.

¹⁵⁹ Karpat 1971, 10.

kısmı ziraatla uğraşmaktadır. Bu tür kentlerde sanayi de tarımsal üretimin basit sanayi tesislerinde yarı mamul hale getirilmesidir¹⁶⁰. Bodrum ‘da tarım ve hayvancılıktan elde edilen ürünlerin yarı mamul ve mamul haline getirildiği dericilik, dokumacılık gibi sektörlerin yanı sıra, tarım ürünlerinin işlendiği un ve zeytinyağı tesisleri de vardı. Bu bağlamda aslında XIX. yüzyılda Bodrum’u tarım ve hayvancılığa olan bağımlı yapısı ile kasaba olarak tanımlamak bize daha makul görülmektedir.

Kır ve kent yerleşmeleri birbirinden ayrı mekânlar olmayıp aksine birbirini tamamlayan bir sistemin parçalarıdır¹⁶¹. Bu yüzden kasabaları, çevreden ayrık değil de çevre ile etkileşim içinde olan yer olarak tanımlamak mümkündür. Kasabalar sadece yaygın ekonomik merkezler ağında düğüm noktaları olmakla kalmayıp, kendi ticaret bölgeleri için önemli bir merkez niteliği de taşıyordu. Pazar merkezi olarak mallar, tekrar bölge içinde dağıtılmak veya daha büyük kentsel merkezlere gitmek üzere kasabaya akıyor, bunun tersi olarak da yeterli mal -hizmetler, üretim ve ithal merkezlerinden kasabalara gelerek buradan bölge içindeki köylere dağıtılıyordu. Bu merkezler kırsal alandaki köy toplumu ile kente dayanan Osmanlı toplumu arasında aracı rolü oynar konumdaydılar¹⁶². Bu noktada kasaba, kır ve kent ekonomisi arasındaki bağda önemli bir zincirdir. Kasabanın iktisadi faaliyetlerde oynadığı bu aracı rol, kasabada ortaya çıkan sosyal ilişkilerde hem şehre hem de köye özgü farklı sosyal ve ekonomik kategorilerin birlikte yaşaması şeklinde kendisini göstermiştir¹⁶³.

Kasaba içinde farklı fonksiyonları içermesi kendi etki alanında bulunan ihtiyaç ve özelliklerle baş oluşturur. Kasabanın içinde bulunan sosyal kurumlar aynı zamanda etki alanı içindeki insanlara da hizmet verir. Farklı unsurlarının yöneldiği alan kasabanın etki alanıdır. Bir fonksiyon kendine has bir varlığı sürdürmek için belirli bir çekim alanına sahiptir. Bir kasabanın idari, sosyal, ulaşım ve eğitim gibi fonksiyonları birbirinden ayrı olarak incelenebilir. Her birinin de ayrı bir etki alanı vardır. Bu merkez-çevre ilişkisinin boyutu ise XIX. yüzyılda daha az değişkenden etkilenir bir vaziyet içerir¹⁶⁴.

Çoğu zaman kentleşme tespiti için nüfus ölçüttür. 10.000 kişilik bir nüfus kentleşme için yeterlidir. Nüfus sayımını bir ölçüt olarak kabul etmek gerekirse, XIX. yüzyıl için, bu

¹⁶⁰ Güney 1977,152.

¹⁶¹ Tunçdilek 1986, 90.

¹⁶² Benedict 1971,154.

¹⁶³ Benedict 1971, 154.

¹⁶⁴ Benedict 1971, 155.

rakam 10.000'den çok daha az olmalıdır. Bu ara merkezde, sanayi öncesi toplumlarda nüfus yığılmasını belirleyen temel etmen tarımsal üretim teknolojisinin imkân verdiği artık ürünün miktarı olmaktadır¹⁶⁵.

Pazarların Osmanlı kentleri için önemi büyüktür. Bu bir anlamda doğrudan ulaşım ile belirlenir. Dolayısıyla ulaşımındaki gerek teknolojik değişim gerekse yol değişimleri pazar ve etki alanlarını da aynı çabuklukla değiştirir. Fakat tarım ürünleri dışında mamul mal ve küçük üretim araçları taleplerinin hepsi bu küçük ara pazarlardan karşılanamaz¹⁶⁶.

XIX. yüzyılda Anadolu'da devlet pazar sayısını artırma çabaları kendisini göstermiştir. 10 Nisan 1864 Tarihli Takvim-i Vekayi'de *"taşrada bazı mahallerde pazar ikamesinin lüzum görüldüğü"* belirtilir¹⁶⁷. XVII. yüzyılda Bodrum'un belirli bir çarşısı ve pazarı yoktur¹⁶⁸. XIX. yüzyılda da durum aynıdır. Bunun yanı sıra cuma günü civar köylerden gelenlerin katıldığı bir öküz pazarının kurulduğu bilinir¹⁶⁹. Baykara da eskiden beri kurulan bir pazarı olmamakla beraber cuma günü etraftan gelenler sebebiyle alışveriş arttığından o günün pazar olarak kabul edildiğini yazar¹⁷⁰. Kurulan pazar, ihtiyaçların temini neticesinde oluşmuş ise de aslında endüstrinin gelişmediği bir mekânda ticari yapının azlığı nedeniyle de gelişmiş bir pazar bünyesinden söz edebilmek mümkün olamamaktadır.

XIX. yüzyılda Ege Bölgesi'nin dünya ekonomisine eklenmesi biçiminde değişimler kendini gösterdi. Kapitalist sanayi ekonomisinin eklenmesi ya da çevreselleşmesi başlıyordu. Ege Bölgesinin XIX. yüzyıl çevresel koşulları İzmir gibi egemen bir kent yaratmıştır. Bu da bir süre sonra bölge içinde üretim düzeyinin yükselmesini sağlamıştır. Bu çerçevede Ege Bölgesi'nin çevreselleşme süreci esas olarak 1850-1914 arasında gerçekleşir¹⁷¹. Sanayi sektöründeki gelişme, önce Aydın ve Manisa sonra da Muğla gibi uzak ard alanları kapsayıcı bir etki yaratmıştır. Güneyde ikinci derecede etki halkasını ise Söke, Çine gibi büyük kazalar oluşturur. Üçüncü halkayı ise Bodrum gibi daha uzak mekânlardaki kazalar oluşturur.

¹⁶⁵ Aktüre 1975,103.

¹⁶⁶ 1970 yılı için köylerin mal aldıkları ve sattıkları malların ana güzergâhı Milas, Selimiye Ören Karpuzlu, Mumcular, Karaova, Bodrum pazarları bölümlenmesi şeklindedir. *Köy Envanter Etütlerine Göre Muğla*, 86-87.

¹⁶⁷ Takvim-i Vekayi,29 Mart 1230, (10 Nisan 1864).

¹⁶⁸ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 1935,111.

¹⁶⁹ İlk yayınlanan Aydın vilayeti salnamelerinde pazarın olmadığı yazılıdır. Buna karşın 1313 ve 1326 salnamelerinde öküz pazarının adı geçer. 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi,435;1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, 503.

¹⁷⁰ Baykara 1992, 249.

¹⁷¹ Tekeli 1992, 128.

Yönetim kurumlarının yerleştiği kamu binalarının bulunmaması, kentlerin fiziksel yapılarında kısıtlamalara yol açmıştır¹⁷². Bu durum padişahın mutlak otoritesini taşrada temsil eden beylerbeyi ya da sancak beyinin ve yargı gücünü temsil eden kadının kişisel evlerinin aynı zamanda resmi daire olarak kullanımlarından kaynaklanmaktadır¹⁷³. Nitekim belli yönetim birimlerinin kurulması Tanzimat'tadır.

XIX. yüzyılda Tanzimat'tan sonra bürokrasinin kurumsallaşması yeni ihtiyaçlar doğurmuş bunun sonucunda resmi binalar görülmüştür¹⁷⁴. Tanzimat'tan sonra Batılılaşma hareketlerinin hızlanması ile birlikte devlette ve toplumsal yaşamda görülen değişiklikler, yeni yapı türlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁷⁵. Askeri birlikler için kışlalar, eğitimdeki gelişmelere paralel okullar, haberleşme alanında garlar, telgrafhane ve postahaneler ile bunların benzeri pek çok bina yeni yapı türlerini oluşturmaktadır¹⁷⁶.

Yenileşme hareketlerinin öncelikle askeri alanda başlaması, mimarlık alanında da paralel bir gelişmeye neden olmuştur. Nizam-ı Cedid döneminden itibaren askerlik alanındaki sistemli yenilikler yapılmaya başlanmıştır. Avrupa ordu kurumlarını model alan bu örgütlenme, kışla binalarının mimarisine de yansımış ve yeni plan şemaları kullanılmıştır¹⁷⁷. İstanbul'daki Levent çiftliği ve Selimiye Kışlalarından sonra Anadolu'da Nizam-ı Cedid ortalarının oluşturulmaya başlaması ile birlikte birçok sancak merkezinde kışlalar yapılmıştır. Nizam-ı Cedid kaldırıldıktan sonra, bu kışlaların çoğu yıktırılmıştır¹⁷⁸. Yeniçeri Ocağının 1826 yılında kaldırılmasından sonra kurulan Asakir-i Mansuriye ordusu ile geniş bir imparatorluğu korumanın zor oluşu ve masrafların fazlalığı, 1834 Ağustosunda Meclis-i Şurada alınan bir kararla, Redif Ordusunun kurulması çalışmaları başladı. Kışlaların genellikle şehrin merkezinde yer aldığı görülmektedir¹⁷⁹. Menteşe sancağındaki Bodrum kazasına baktığımızda askeri ve idari birim olarak hükümet konağını görürüz. 1842 yılında kazaya gelen Hamilton, buradaki yönetim merkezini bugünkü hükümet konağına yakın bir alan olarak verir¹⁸⁰.

¹⁷² Aktüre 1975,123.

¹⁷³ Ergenç 1981,1266; Ortaylı 1994, 50-51.

¹⁷⁴ Carter 1994. Bakanlıkların tek tek kuruluşu ve bu binalarının tesisini bu eserden rahatlıkla gözleyebiliriz.

¹⁷⁵ Karpat 2002, 149.

¹⁷⁶ Kuyulu 1992, 47-48.

¹⁷⁷ Batur Cilt. 4, 1045.

¹⁷⁸ Çadircı 1991, 55-59.

¹⁷⁹ Çadircı 1970-1974, 66-70.

¹⁸⁰ Hamilton Cilt,I, 1842, 31.

Tanzimat, uygulanan bürokrasinin ve çeşitli alanlardaki gelişmelerin sonucu olarak yeni yapı türlerinin ortaya çıkmasının yanında, kentlerin genel imarına ilişkin yasa ve yönetmelik çalışmaları da yapılmıştır. Tanzimat döneminin özelliği olarak görülen yasal düzenlemelerdeki Avrupa etkisi, imar nizamnamelerinde kendini göstermektedir. 1848’de birinci ve ertesi yılda ikincisi çıkarılan Ebniye Nizamnameleriyle yapım işleri bir bütünlük içinde kurallara bağlanmış yol genişliği kat yüksekliği gibi konularda düzenler getirilmiştir¹⁸¹.

Eyalet ya da sancak yöneticilerinin kendileri için kiralanan ya da hükümet konağı olarak satın alınan, giderleri sancak halkı tarafından karşılanan resmi işlerin görüldüğü konaklara sahip olmalarının tarihi Tanzimat’tan önceye gitmektedir¹⁸². Ancak Tanzimat’tan sonra bürokratik kurumlaşma, merkezde ve taşrada devlet dairelerine gereksinim duydu. Bu da öncelikle hükümet konağıydı¹⁸³. Bodrum’da eski hükümet konağı 1870 senesinde Fettahlardan bir kimse tarafından yapılmış olup, 1871 senesinde Bucak Müdürlüğü Konağı, 1872 yılında Kaymakamlık makamının işgal ettiği yer olmuştur¹⁸⁴. Bodrum’da bir hükümet binası için ruhsat verilmesi ardından inşasının tamamlanması için para istenir. Bu da bizi hükümet konağının inşa tarihi için verilen iznin daha evvel alındığını gösterir. İnşa tarihi 1911 yılından evveldir¹⁸⁵.

XIX. yüzyıl kent dokusunda, kentsel nüfusun artmasıyla şehirlerdeki konut, yönetim ve ticari merkez farklılaşmasını ortaya çıkmıştır. Merkezi fonksiyona sahip tesisler, kentin göbeğindedir. Şehrin içindeki işyerleri ve ikametgâhlar tamamen gelişigüzel ve iç içe dağılmış değildir¹⁸⁶.

XVI. yüzyılda Bodrum, Saravalos içindedir. Bodrum merkezde kentsel yapıyı oluşturacak bir ticari canlılık ve bu ticari yapının ana yörüngesini oluşturacak olan sanayi oldukça zayıftır. Kale şehrin merkez ayağıdır. Kalenin içinde bulunduğu yapı itibarıyla, çevre hapishanelerle olan sürekli irtibatı iç kaledeki dinamizmi sağlar. Öyle ki kale Bodrum’a bağlanan yolların gelişmesine de etki etmiştir.

¹⁸¹ Ergin 1995, Cilt. 6,1123.

¹⁸² Oğuzoğlu 1987, 5.

¹⁸³ Batur, Cilt.4, 1056.

¹⁸⁴ Bilgin 1965,48.

¹⁸⁵ BOA, DH, MB, HPS,22,25,(19 Cemaziel evvel 1330).

¹⁸⁶ Denker 1976, 56.

Ticari açıdan kent merkezi olan İzmir ve Menteşe Sancağının en önemli kazalarından olan Milas kazası da Bodrum'u kentsel açıdan ikinci plana itmektedir. İthalat ve ihracat da genellikle tarım ürünleri üzerine yoğunlaşmıştır. Adalarla olan deniz ticaretinin yoğunluğu ise daha çok gemi yapımında kullanılmak üzere alınan (kereste, demir vs.) denizcilik malzemeleridir. Gümrük burada ticari canlılığı sağlayan diğer bir unsurdur. 1900 (H 1318)'de inşa edilen liman dairesi, kazaya maddi kazanç getiren kent dokusunu hızlandıran etmendir.

Tablo I Genel anlamda kazaların ve nahiyelerin yüzyıla göre dağılımı¹⁸⁷:

XV. yüzyıl Kazalar	XIX. yüzyıl Kazalar	XX. yüzyıl Kazalar
Kaza-ı Esirilus	Bodrum (Merkez)	Bodrum (Merkez)
	Sarıulus Nahiyesi	Sarıulus Nahiyesi
	Karaabad Nahiyesi	Karaabad Nahiyesi

b- XIX. yüzyılda Bodrum Kazasının Köyleri

Osmanlı kentlerinde mahallenin bir ünite olmasına karşın, köyler de bir ekonomik idari birimdi. Mahalle gibi köy de iktisadi, idari, mali yönden kendi içinde kapalı bir üniteydi. Her ikisinde aynı dinden ve dilden insanlar toplanmıştı. Fakat köy yönetim açısından daha bağımsızdı. Yönetimde köy mahalleye göre daha etkindi¹⁸⁸.

Nahiyeyi kadı naibinin yönettiği yerleşme olarak tarif etmek yanlış olmaz. XIX. yüzyıla kadar nahiye kalabalık bir köy demekti. Nahiyeyi kaza kadısının atadığı naip yönetirdi. Osmanlı imparatorluğunda köy ve nahiye gibi kırsal yerleşmelerin hiçbir yönetsel özelliği olmadığı ve bu birimlerin vergi defterlerindeki mükellefiyet kayıtları dışında devlet tarafından idari bir birim olarak düşünülmediği görülür. Çünkü bir köy bazen mirliva (sancakbey) hassı veya beylerbeyi (mirimiran) hassı, padişah hassı olarak kaydedilir, çoğunlukla sipahiler arasında zeamet ve tımar olarak bölüşülürdü¹⁸⁹.

1864 ve 1871 Nizamnameleri ile taşra yönetim birimleri vilayet, liva, kaza ve köy olarak saptanır. 1864 Nizamnamesi ile birkaç köyün toplanmasıyla meydana gelen

¹⁸⁷ Tapu Tahir Defteri, Temettuat defterleri ve Galanti'den derlenmiştir.

¹⁸⁸ Ortaylı 1985, 100.

¹⁸⁹ Ortaylı 2000, 98.

yerleşmeler, kaza olmayıp; kazalara ilhak ederek nahiye itibar olunacaktır denmektedir. Her nahiyenin bir müdürü ve bir nahiye meclisi vardır¹⁹⁰. Salnamelerde kaza meclislerinden bahsedilmesine karşın Bodrum nahiyesi olarak bir bilgiye rastlamayız.

XIX. yüzyıl genelde kır yaşantısında ve organizasyonunda bir dönüşüm yaşandığı dönemdir. Bu organizasyon planlı programlı olmakla beraber yeni bir doğuşun belirtileriydi. Bu dönemde Anadolu'ya olan göçler köy sayısının artmasına sebep oldu. Bu yüzyılda yeni tarım alanlarının açılması imparatorluğun birçok bölgesinde az çok köy nüfusunun artmasına yol açmıştır. Böylelikle ülkenin ücra köşeleri dışında birçok köyde yavaş yavaş pazar ilişkileri artmaya başlamıştır. Köylü ürettiği ve tükettiği ile tüccar için de çalışmaya başlamıştır. Bu yeni çevreleşme sürecinde kente yakın köyler, kente daha çok gitmekte, uzak köyler ise kente daha az aralıklarla gelmektedirler.

XIV. yüzyıl köylerinde hayatın rahat olduğunu söylemek güçtür. Geçmiş yüzyıllara oranla yavaş yavaş çevre ve teknoloji değişmekteydi. II. Meşrutiyette yeni mahallerin köylerin kurulması artmış, köylerin çevre sağlığı ve diğer düzenlemeleriyle ilgili olarak 1913 yılında bir nizamname yayınlanmıştır¹⁹¹.

Bodrum köylerinin çoğu antik yerleşmelerin yakınlarına kurulmuştur. Bu köylerin isimlerinin bazıları çeşitli boy ve kabile adlarıdır¹⁹². Bodrum'da coğrafyadan dolayı ortaya çıkan yer isimleri arasında Yaka, Yalıkavak, Göl¹⁹³, Akyarlar, Karaova, Karakaya dikkati çekmektedir. Yaşamsal olarak orman isimlerinden adını alan Kızılağaç, Mazı isimli yerleşim yerlerine, Çiftlik, Pınarlı Belen, Dereköy, Sazköy, Yeniköy, Akçaalan¹⁹⁴ gibi coğrafi etmenlerin yerleşim birimlerine etkisinin söz konusu olduğu yerleşim yerlerine de rastlanır¹⁹⁵.

¹⁹⁰ Ortaylı 2000,100-102; Çadırcı 1991, 252-253.

¹⁹¹ Ökçün1983,174.

¹⁹² Türkak 1967, 12.

¹⁹³ Göl Köyünün adının nereden geldiği ile ilgili olarak şu anlatılır. Yaka köyünün güneyine doğru olan sırtlarda Gücer adıyla bir köy vardı. Bu köye de taun hastalığı gelir, köyün hemen hemen tamamını öldürür. Yalnız iki çocuk kalır. Biri yeni yürümeyi öğrenmiş bir de ağabeyisi durumunda kimsesiz kalan bu iki çocuk bilmeden bir yöne giderler. Kuzeydeki dağa doğru giderler aç susuz. Kuzeydeki dağın bir yerinde bir çoban görünür. Kimsesiz olduklarını anlar. Daha da kuzeye götürür. Belki ağlamalarına dayanamaz. Gittikçe denize yaklaşır. Gündoğan Köyü'nün görüldüğü yerde Göl Köyü'nün olduğu eve getirir. Onları büyütür. Kendi çocuklarıyla onları evlendirir. Orada bir iki, ev daha oluşur. Türkbükü, Göl Köyü onların çoğalmalarından oluşur. Türkbükü köyü onların yaşadığı yerdir. Önal 2004, 190.

¹⁹⁴ Akçaalan'ın adı hakkında şöyle bir hikâye anlatılır: Turgut Reis, Bodrum'un eski köylerinden Sandımalıdır. Turgut, Veli isminde bir çiftçinin oğludur. Aile olarak terk-i mekân yapıp Akçaalan'a gelirler. Akçaalan o zamanda Karabağ'dır. Orda yaşarlarken İzzet Bey denen zenginin çobanlığını yaparlar. Turgut, Karabağ Doru, Kuşsivri ve İzzettin dağlarında çobanlık yaparken dağlardan daima denize bakar denizden hoşlanırdı. Bugünkü abidesinin dikildiği yerde bir kuyu vardı. Kuyunun başında koyunlarını sularken tesadüfen Barbaros'un

Bodrum’da köylerin tamamı, tarımın kendisini hissettirdiği mekânlardır. Hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıdır. Hemen hemen köylerdeki her hane tarımın ve hayvancılığın yapıldığı küçük çiftlik görünümündedir. Hane halkının tarım ve hayvancılıkla uğraşırken aynı zamanda bir meslekle uğraşması, Bodrum köylerinin genel özelliğidir. Bu da bize şunu göstermektedir ki sadece köylerde tarım ve hayvancılık ile geçim temin edilememektedir. Köylerde tarlalar kişilere aittir; ortakçılık azdır. Ulaşım eşek, deve ve katırla sağlanmaktadır. Köyler arasında ticari yapının gelişmediğini görürüz.

Bodrum’un merkezi ile ilgili ilk kayıt XIII. (1264 yılı ekli varak) yüzyıldadır. Burada (merkez), Etrim Köyüdür¹⁹⁶. Bodrum’da XVI. yüzyılda birbirine bağlı olarak 21 adet köy varken; XIX. yüzyılda 28 köy vardır. XX. yüzyıldaki durum ise tablodaki gibidir¹⁹⁷.

gemileri oradan geçmekte idi. Sürüyü görünce orda su olduğunu tahmin ettiler. Dümen kırıp o kuyudan su aldılar. Turgut Reis’i çok sevdiler. Bizimle gelir misin türü konuşmalar yaptılar. Turgut Reis zaten böyle bir teklif bekliyordu. Sırtındaki çobançantasını bırakıp, Barbaros’un teknesine bindi. Büyük yararlılıklar gösterdi, kendi tekneleri oldu. Kendi tekneleri ile oradan geçerken kıyıda bir kişi gördü. Uzun zamandır babasını görmediği için babasına bir kese akçe göndermek istedi. O akçeyi göndermek için denizin kıyısındaki kişiye seslenir. Benim babamı tanıyor musun? Veli’yi der. Akçeyi fırlatır bunu benim babama ver, acele gidiyorum der. Selam ve akçeyi gönderir. Bir zaman sonra babasını görmek ister. Babasına gelir. Hoş beş hal hatır sorduktan sonra: “Baba ben sana daha evvel akçe göndermiştim der. Babası: Ne akçesi oğlum almadım, der Turgut: Nasıl olur? Baba ben yaşlı bir adamla gönderdim, der. Çağırın bakalım bu yaşlıları. Yaşlılar gelirler ama içlerinde o adam yoktur, Akçayı alan kişi adına bağlı olarak bu köyün adı Akçaalan olur. *Solakzade Tarihi*, Cilt. I, 1989, Cilt II, -252- 254; Katip Çelebi 1973, 98.

¹⁹⁵ Şahin ve Şahin 2008, 725.

¹⁹⁶ BOA, KK, No:110,1585,(H 991).

¹⁹⁷ Temettüatlarda verilen sayı budur. Şemsettin Sami de bu rakamı verir. Şemsettin Sami 1996, Cilt.2,1369-1370.

Tablo 2.Bodrumda Karyelerin Yüzyıllara Göre Değişimi ¹⁹⁸

*XVI. Yüzyıl Kaza-ı Esirulus	**XIX. Yüzyıl Karyeleri	***XX Yüzyıl Başı Karyeler	****XX. Yüzyıl Köyleri (1945)
Etrim	Akçaalan –ı Kebir	Akçaaalan-ı Kebir Akçaalan-ı Sagir	Akçaalan
Buzkebi-i Diğer 1. Kafircik 2. Akkaya 3. Yahşi 4. Göçer 5. Türmenönü 6. Kızılcaköyü	Bayır Karyesi	Ağaçlıyük (Bahar Aşireti)	Bitez
Buzkebi 1. Belek 2. Peksimad 3. Yahşi 4. Akkaya 5. Türkmenönü	Bitez Karyesi	Alandamlar Karyesi	Çirkan
Karacaova	Belen Karyesi	Balcılar	Çömlekçi
Karabağ-ı Diğer	Çömlekçi Karyesi	Bayır (Söğütçük)	Dere
Karabağ	Dirmil Karyesi	Bekçiler Karyesi	Çiftlik
Meymuncuk	Dere Köyü Karyesi	Bitez Karyesi	Dirmil (Gökçebel)
Peksimed	Farilya Karyesi	Çirkan (Konacık)	Farilya
Sanduma (Varlıye)	Gökyer Karyesi	Çiftlik Karyesi	Göl Karyesi
Sanduma-i Diğer	Gökçebelen	Demirciler	Geriş
	Güreçe Karyesi	Dibekdere	Güreçe(Görece)
	Gökburun Karyesi	Güreçe(Görece)	Girelbelen
	Göl Köyü	Hasanlar	İslamhaneleri
	Hatibler Karyesi	Korucuk	Karakaya
	Karakaya Karyesi	Köşk	Karabağ
	Kemer Karyesi	Müskebi Köyü	Kızılağaç
	Karabağ Karyesi	Tuzabad	Kum
	Kiriş Karyesi	Yaka Karyesi	Mazı
	Sandime Karyesi	Yahşi Karyesi	Müskebi Köyü (Ortakent)
	Mazı Karyesi I		Mumcular
	Mazı Karyesi II		Narbelen
	Mumcular Karyesi		Peksimet
	Müskebi Köyü		Rum Bükü (TürkBükü)
	Peksimet Karyesi		Saz (Kargı)
	Rum Evleri		Yaka Karyesi
	Saz Karyesi		Yahşi
	Tepecik Karyesi		Yeniköy (Cedidköy)
	Yahşi Karyesi		Yalıkavak (Sandıma)
	Yaka Karyesi		

Köylerin zaman içinde daha da sayılarının arttığı ve yeni köylerin ortaya çıktığı görülür. Bodrum merkez, zamanla Saravalos ve Karaabad'ı da içine alarak genişlemiştir. Bu köylerin bazılarının adlarının da zamanla değiştiği görülmektedir. 1912 (H 1331) yılında Bodrum kazasında Müskebi-i Kebir ve Müskeb-i Sagir, Akçaalan-ı Kebir ile Akçaalan Sagir, Dirmil-i Kebir ile Dirmil Sagir; Sandime ile Gökçebelen karyelerinin birbirleriyle birleştirilmiştir¹⁹⁹. Bu birleştirme ile köy sayısında da bir azalma olduğu göze çarpar.

¹⁹⁸ *Tapu Tahir Defterinden (TTD), **Temettuat defterlerinden ***Galanti'den, ****Salnamelerden derlenmiştir.

¹⁹⁹ BOA, DH, İD,144-2,17.

Bodrum'da köyler genellikle orta ölçeklidir. Tarım ve hayvancılığın yapıldığı bu köylerin sayısında yüzyıldan yüzyıla artış gözlenmiştir.

c- XIX. Yüzyılda Mahalleler

Sanayi öncesi toplumlarda şehirlerin iç mekânsal, yani çevreyle ilgili yapılarında seçkinler, varlıklı sınıflar merkezde ve merkeze yakın yerlerde yaşar²⁰⁰. Toplumun fakir sınıfları ve istenmeyen unsurlar ise sınıra yakın yerlerde yaşardı. Bu tür kentlerde etnik gruplar kendilerine yeterli alt gruplar halinde ayrı yerlerde yaşarlardı. Mahalle²⁰¹ yerleşmelerinde dinsel farklılık belirgin olmakla beraber, XIX. yüzyılın ikinci yarısında farklı dinden insanlar aynı mahalleyi paylaşmaya başlamıştır²⁰².

Osmanlı İmparatorluğunda mahalle, birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerin oluşturduğu bir topluluğun yaşadığı yerdir. İslam şehirleri gibi Bodrum'da dinsel ve etnik açıdan bir grup oluşturan insanlar beraber yaşarlar. Bir başka özellik ise bazı meslek gruplarının kendi meslek grup adlarıyla anılan yerlerde topluca ikamet etmeleridir²⁰³. Yine bunun yanında mahalleyi, aynı mesleği paylaşan veya aynı liderin önderliğinde birlikte yaşama arzusuyla oluşturulmuş yerleşme birim olarak düşünmek de mümkündür²⁰⁴. Bu mahalle örneğine en güzel örnek Rum mahallesidir. Mahallenin toplanma yeri mescit olduğu gibi imam da XIX. yüzyıla gelinceye değin mahallenin dini lideri olmuştur²⁰⁵. Bodrum temettüatlarında imam muhtarla beraber defterlerin baş tarafında yazılıdır.

Mahalleleri meydana getiren sokaklar açısından Bodrum, tipik Anadolu kentlerinin özelliğini gösterir. Anadolu kentlerinin sokağın dışa dönük yansımasına rağmen, Osmanlı kenti sokak ve avluyu bir bütün olarak, içe dönük bir kültür şeklinde algılamıştır. Sokak başka bir görüntü kazanmış adeta bir iç mekâna dönüşmüştür. Sokak, korunmuş yaşam alanları ile bir bütünleşme meydana gelmiştir. Sokaklar çoğunlukla dardır ve çıkmaz sokaklar fazladır. Sokağın yapı maddesi o bölgede bulunan malzeme ile bir paralellik meydana getirir. Yağmur sularının rahatlıkla akabilmesi için su yolu ortada yani yolun eksenine yapılmıştır. Sokaktaki sular birleşmeden çaylara gider; genelde dik olarak kesişmez. Çatı suları avlu veya sokağa

²⁰⁰ Keleş 1972, 26.

²⁰¹ Kremers, 1979, 144.

²⁰² Gözübüyük 2000, 10.

²⁰³ Duben ve Bahar 1996, 41; Özer 1984, 36.

²⁰⁴ Ergenç 1981, 1270; Ergenç 1980, 104.

²⁰⁵ Kuban 1968, 66.

doğrudan oluksuz akar²⁰⁶. Merkezde de sokaklar oldukça dardır ve kaldırımlar hemen hemen yok gibidir. Dar ve geniş sokak parçalarının birbirini izlediği görülür. Sokaklar sık sık yön değiştirir. Doğulu kentinin karakteristik özelliği olan çıkmaz sokakları ise evlere uzanan özel yollar olarak nitelemek gerekir²⁰⁷. Bu durum Bodrum merkez mahallelerinde böyle olduğu gibi Saravalos ve Karaabad köylerin de aynıdır.

XIV-XV. yüzyıllardan itibaren Batı Anadolu kentleri ve bazı kıyı kentleri dışında savunma zorunluluğunun kalkması da kentlerin açık şehir şeklinde büyümesini sağlamıştır. Öte yandan doğu-batı ticaretinin canlanmasıyla ana yollar üzerinde bulunan şehirler, daha büyük bir alanın artık ürününü toplar hale gelmiş ,nüfusu artarak alanı genişlemiş ve tepe üzerinde surlarla çevrili yerleşme ticaret yolunun geçtiği düzlüğe doğru yayılmıştır²⁰⁸.

Mahallede toplumsal merkez cami veya mescittir. Mahallenin ortaklaşa karşıladıkları vergiler şunlardır: *tekâlifî örfiye* ve *avarızı divaniye*. İmam, müezzın gibi görevlilerin ücretleri, mahallenin cami, mescit, sübyan mektebi, çeşme vb. yapılarının onarımı ile bunlara mum, kandil gibi ihtiyaçların temin edilişi *tekâlif-i örfiye* ve *avarız-ı divaniye* diye adlandırılan başlangıçta olağanüstü durumlarda alınırken daha sonra her zaman alınan vergilerin temin edişiyile olmuştur²⁰⁹.

Osmanlı kentlerinde Müslüman mahalleleriyle gayri Müslim mahalleri ayrılmış bulunuyordu. Ancak bu ayrım kesin bir ayrımdan daha çok aynı dinden olanların bir arada olması ile dayanışma duygusundan desteklenen bir ayrımdır. Bu nedenle halkın ayrı mahallelerde oturabildikleri gibi karışık olarak oturdukları da olur²¹⁰.

Bodrum'da 1723'te Eğribozlu Mustafa Paşa cami yaptırmış böylece Bodrum yavaş yavaş bir kasaba hüviyetine bürünmeye başlamıştır. XVIII. yüzyıl sonlarında ve XIX. yüzyıl başlarında Bodrum'da Çarşı, Eskiçeşme, Kilerlik, Türkkuyusu, Umurca ve Yeniköy adlı mahalleler bulunuyordu. Ayrıca bunlara yine XVIII. yüzyılın son çeyreğinde meydana geldiği

²⁰⁶ Tankut 1973, 777.

²⁰⁷ Barkan 1963, 239; Reinhard 1966, 7.

²⁰⁸ Aktüre 1975, 104.

²⁰⁹ Ergenç 1989, 1265-1271; Ergenç 1984, 69-75; Aktüre 1975, 121-125; Kuban 1975, 120-121; Işın 1995, 267-269.

²¹⁰ Turan 1990, 311.

bilinen tersane ile Bizans kilisesi harabeleri üzerinde kurulduğu için Kiliselik anıyla anılan bir mahalle daha ilave edilebilir²¹¹.

Türkkuyusu Mahallesinin dokusunda tarih sürecinde yaşamış olan insanların Anadolu asıllı oluşları, tarıma bağlı bulunuşları ve toprakla ilişkileri apaçık izlenmektedir. Bu kısmı oluşturan ev ünitelerinde iki tip görülür. Birincisi tipik Bodrum evleridir. İkincisi daha dağınık görülen kule evlerdir. Kentin eski gelişme yeri olan Türk mahallesinde ev kümeleşmeleri ile Osmanlı eserleri arasında bağlantı izlenebilir. Örneğin Türkkuyusu Mahallesi bir sarnıç ve bir kuyu etrafında toplanmıştır. Kıyıda ise Tepecik Cami merkez olmuştur²¹². Türkkuyu mahallesinde bulunan Türkkuyu Camii'nin yapım yılı 1771 yılıdır.

Rum Mahallesi, adalardan geçen Rumlar için Osmanlı tarafından geliştirilir, kıyıya paralel olarak uzar ve yeknesak bir bölüm meydana getirir. Bu uzunluk yaklaşık olarak 900 m kadardır. Evler, kıyıya dik yollar etrafında avluları çevreleyen yoğun bir doku meydana getirir. Sadece XIX. yüzyılda yapılmış olan bir kilisenin kalıntıları bulunur. Rum Mahallesi kuzeyde keskin bir sınırla bitmektedir. Bu iki yer arasında kentin merkezi bulunur. Demek oluyor ki bu iki mahalle birbirinden kopuk bir biçimde yerleşmiştir. Arada mezarlığın olduğu belirtilirse bu ayırım daha bir ortaya çıkar²¹³. Hamilton, XIX. yüzyılda bu mahallenin kalenin doğusunda bulunduğunu, her evin dolu olduğunu, ağaçlar ve meyve bahçelerinin bu evleri bütünülediğini, evlerin yapımında tarihi kalıntıların da kullanılmış olduğunu belirtir²¹⁴. Aslında Rum Mahallesi sadece nüfus açısından farklı değildir. Bu mahalle iktisadi düzeni ile de farklıdır. Mahallede geçim yapıcılık (ev yapımı), balıkçılık-ahtapotçuluk üzerine kurulmuştur.

Tepecik, bugünkü Cumhuriyet İlkokulunun arkasına rastlayan küçük tepeden adını alır. Eskiçeşme, Bodrum çeşmelerine gelen suyun en eski geldiği bölge, Yeniköy, en sonra kurulan yeni mahalle anlamında, Rumbahçe²¹⁵ mahallesi adına Rumların oturması nedeniyle bu ad Türkler tarafından verilmiştir. Belgelerin bize verdiği bilgiler dâhilinde 1887 (H 1305) yılında Ömer oğlu Ali Ağa'nın kasabadaki incir bahçesinin mahalleye dönüştürülerek Hristiyan mahallesine eklenmiş ve adının değiştirilmesi için merkezden emir gelmiştir²¹⁶. Bu

²¹¹ Baykara 1992, 248.

²¹² *Muğla 1973 İl Yıllığı*, 287.

²¹³ *Muğla 1973 İl Yıllığı*, 287.

²¹⁴ Hamilton 1842, Cilt I, 31-33.

²¹⁵ Bodrum'a yaptırılan tersaneye usta ve amele olarak getirilen Rumlar, Kumbahçe mahallesinde yerleşmelerinin ardından daha sonra geniş bir alana yayılmışlardır; Bilgin 1965, 173.

²¹⁶ BOA, DH.MKT, 1520, 74, (01- Za-1305)

nedenle topraklarının çoğu kumlu olduğu için Kumbahçesi Mahallesi adını almıştır. Bunun ardından da 1909 (H 1327) yılında gayri Müslimlerin oluşturmuş olduğu mahalle üç kısma ayrılarak, Kumbahçe, Eski ve Yeni mahalle namlarıyla isimlendirilmesiyle Naile Gökdiken adıyla bir karye kurulması kararlaştırılmıştır²¹⁷.

Umurca Mahallesi, Umurca (Ömerce) adlı iyiliksever kişiden veya eski Türk amirali Umur Bey'in gemilerinde çalışan leventlere *Umurca* denilmesiyle, o işle meşgul bir kişinin buraya yerleşmesi ile anılmıştır²¹⁸.

Kilerlik Mahallesi, Bodrum kalesinin sol üst sathında kurulmuş dar sokaklardan oluşan ve meyilli bir tepe üzerinde yükselir. Kilerlik Mahallesinde 1735 yılına tarihlenen bir caminin varlığı da biliniyor. Kilerlik Mahallesinin hemen üst kısmında bulunan Yeniköy Mahallesi bulunur. Çarşı mahallesinin adı ise içinde bulundurduğu çarşıdan gelir. Bu mahalle tam merkezde bulunur.

XIX. yüzyıl temettüatlarda bahsedilen dokuz mahallenin adları şunlardır²¹⁹: Umurca Mahallesi, Çarşı Mahallesi, Kilerlik Mahallesi, Rum Mahallesi, Kilise Mahallesi, Tepecik Mahallesi, Yeniköy Mahallesi, Türkkuyu Mahallesi, Eskiçeşme Mahallesi.

Mahalleler şehrin merkezindeki temel yerleşim birimleridir. Bodrum'da genelde Türk mahallelerinin yoğunlaştığı görülür. Rumlar kendi adları ile anılan mahalle dışında Yeniköy mahallesinde oturmaktadır. Zamanla mahallelerin sınırları genişlemiş, yeni mahalleler kurulmuştur.

²¹⁷ BOA, İ.DH,1478,1327/ L-23. Merkezden gelen bu belgenin uygulamaya konulup konmadığı bilinmiyor. Bu mahalle adına bugün rastlayamıyoruz.

²¹⁸ Bilgin 1965, 48.

²¹⁹ BOA, ML. VRD, TMT, Defter No:1631, Defter No 1632, Defter No 1633, Defter No 1634, Defter No 2487, Defter No 2488, Defter No 2489 Defter No 2490, Defter No 2492.

II. BÖLÜM

XIX. YÜZYIL TANZİMAT FERMANI İLE MODERNLEŞME SÜRECİNDE BODRUM KAZASININ İDARİ VE SOSYAL TEŞKİLATI

A-İDARİ TEŞKİLAT

Klasik dönemde Osmanlıda kaza, idari ve adli bir birim idi. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kazanın idari bir birim olmaktan çıkıp, sadece adli bir birim oluşturduğu görülür²²⁰. XVII. ve XVIII. yüzyıllar kaza adli bir birim olarak yerini korumuştur. Bu bağlamda kaza, kadının yetki bölgesi olan alanı gösterir²²¹. Kaza, aynı zamanda bir kasaba ile merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliği de ifade eder.

Osmanlı egemenliğine girdiği XIV. yüzyılın sonlarından bağımsız bir sancak haline geldiği 20 Nisan 1921 tarihine kadar Osmanlı yönetiminde çeşitli idari düzenlemelere uğrayan Menteşe Sancağı, XX. yüzyılın başlarında Aydın Vilayetine bağlı sancak konumunda olup durağan bir yerel yönetim birimi olarak karşımıza çıkar²²².

II. Bayezit döneminde ilk kez tahriri yapılan Menteşe Sancağı, Muğla, Tavas, Çine, Pınaz, Peçin, Milas, Köyceğiz, Bozüyük nahiyelerine ayrılmıştır. XVI. yüzyılda Muğla vilayetine bağlı olan Bodrum kazasının adı geçmez. Bodrum kazasının sınırları içindeki Karaova nahiyesinin çok yakınında bulunan kazanın adı Piri Reis'in de eserinde bahsettiği Savaralas'tır. II. Bayezit ve Yavuz Sultan Selim devri Menteşe Sancağının tahriri sırasında nahiye merkezi olarak kaydedilen Eseravalos, bilhassa son deftere göre 13 köyü ve 548 Müslüman, 147 Hristiyan hanesinde 3640 nüfusu olan bir yerdir. 1562/63 (H 970) senesine ait 337 numaralı Tapu Tahrir Defterinde kaza haline getirilmiş olan Eseravalos'ta çoğu padişah hassı olan ve bir tanesi de Peçin ve Bodrum kalesi mustahfazının hâsılı olduğu 8 Müslüman ve 4 Hristiyan olmak üzere 12 köyü vardır. Köylerde 945 Müslüman, 241 Hristiyan hane bulunmaktadır. 4225 Müslüman, 1205 Hristiyan olmak üzere toplam 5530 nüfus vardır²²³.

²²⁰ Çadırcı 1981b, 1155..

²²¹ Çadırcı 1989, 237; Baykara 1988, 33.

²²² Shaw 1980, 194-196.

²²³ Uykucu 1983, 96.

II. Bayezit devri 1481/1512 yılına ait 47 numaralı Tapu Tahrir Defterlerinde Liva-ı Menteşe, Pınaz, Çine, Milas, Peçin, Bozüyük, Muğla, Tavas, Köyceğiz olmak üzere 8 kazadan ibarettir. XVI. yüzyıla ait Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü arşivindeki Tahrir Defterine göre Menteşe'nin 10 tane kazası vardır. Beçin, Eskihisar, Muğla, Tavas, Meğri (Fethiye), Pınaz, Köyceğiz, Mazon, Bozüyük ve Esedus²²⁴. 1517 (H 923) tarihli deftere göre Mazon, Balat, Ayasuluk, Mekri kaza yapılarak kaza sayısı 12 'ye yükseltilmiştir. Uykucu ise II. Bayezit dönemine ait 47 numaralı ve 1517 tarihine ait 61 numaralı Tapu tahrir defterinde Menteşe'nin 12 kazası olduğunu belirtiyor²²⁵. 1563/34 (H 970) Tarihli Tapu Tahrir Defterinde ise Menteşe'nin 14 kazası vardır. Liva-ı Menteşe'ye en son Eskihisar ve (Bodrum'un da bulunduğu) Eseravalos adlarında iki kaza eklenir²²⁶.

XVI. yüzyıl 2306 nolu Muğla Vakıfları Fihrist Defterinde ise Seralus kazasına bağlı Gürece, Müsgebi, Karatoprak, Geriş, Kadıkalesi, Dere, Karakaya, Dirmil (Gökçebel) ve Bodrum'a bağlı Müsgebi-i Sağır köyleri sıralanır²²⁷.

XVII. ve XVIII. yüzyıllar içinde Menteşe'deki kaza sayısında ve yapılanmasındaki değişimler kesin olarak bilinmektedir. XVIII. yüzyılda Menteşe'nin 19 tane kazanın olduğu görülür: Beçin, Eskihisar, Muğla, Tavas, Meğri, Pınaz, Köyceğiz, Mazon, Bozüyük ve Esedus, Ula, Gökabad, Yerkesiği, Mandalyat, Eşen, Döğer, Ağridos, Üzümlü²²⁸.

1517'de Müsgebi, Karabağ, Karaova, Bozan, Erimiye, Etrim, Limoncu köylerini kapsayan nahiye; 1583 tarihli 110 no.lu defterde Beksimet, Karabağ, nam-ı diğer Yumnuburun, Müsgeb-i Sagir, Müskebi, Karaova, Karabağ-ı diğer, Erimya, Etrim, Maymuncuk, Hendeme nam-ı diğer Farilya, Hendeme-i diğer köylerini kapsar²²⁹.

XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi, Muğla şehri hakkında bilgi vermez. Sadece Menteşe Sancağının sınırlarını çizer ve kazalarını sıralar. Menteşe'nin kuzeyi Tire, güney ve batısı Akdeniz, doğusu Antalya ve kısmen Kütahya ile sınırdır. Kazaları Üzümlü, Eskihisar, Eşen, Agritos, Ula, Menteşe, Birnaz, Bozüyük, Beçin, Çine, Düver, Saravlos, Sarıç, Dadiya

²²⁴ Baykara 1988, 180. Bu döneme ait farklı tahrirler için bkz.: Mete 2002, 275.

²²⁵ Uykucu 1983, 72-73.

²²⁶ Uykucu 1983, 73.

²²⁷ Arel 1985, 44.

²²⁸ Baykara 1988, 217.

²²⁹ BOA, KK, No:110,1585,(H 991).

Darahiya, Feslikan, Gereme, Karaova, Bodrum, Gökova, Davas, Köyceğiz, Mazin, Göküyük, Mesevli, Mekri, Mandalyat, Muğla ve Yerkesik'tir. Muğla'nın Menteşe Sancağının merkezi olduğunu söyler²³⁰.

1815 (H 1231) Cezayir Garp Ocaklarının korsanlarının yağmalarına mani olmak için İzmir Kadılığı ile Sığala, Menteşe, Aydın Saruhan beylerine irade gelmiştir. Buradan anlaşılıyor ki Menteşe Beyliği iki kısma ayrılmıştır²³¹.

1830-1831 nüfus sayımlarına göre Menteşe'nin 26 tane kazası bulunur²³². Yarangüme, Kiranos, Dadye, Taraça, Karaova, Subice, Misuli yeni kazalar olarak görünür. Pınaz burada yoktur. Menteşe sancağı bu teşkilatını 1836 senesine kadar korur. Bu tarihe kadar sancakbeyleri, mütesellimler ve muhassıllar tarafından idare edilen Menteşe sancağı aynı tarihte bütün Anadolu Sancaklarının dört vilayete taksim edildiği sırada Saruhan ve Sığla sancakları ile birlikte Aydın Vilayetine bağlanmış ve ilk defa 17 Aralık 1836 tarihinde Karaosmanoğlu Yakup Paşa, bu vilayete vali olarak tayin edilmiştir. Bu durum 1867 senesine kadar devam eder ve bu tarihte Menteşe sancağı mutasarrıflık olur ve 13 Haziran 1867 tarihinde Mir-i Miran rütbesinde bulunan Hurşit Paşa Menteşe'ye mutasarrıf olur²³³. Bir ara Kalimnos Adasının önemli bir konuma gelmesiyle Leryos, İstanköy Bodrum kazalarının da katılmasıyla Kalimnos'un kazalıktan çıkarılıp üçüncü sınıf bir mutasarrıflık haline getirilmesi için merkezden hüküm gelse de bu uygulamaya konulamamıştır²³⁴.

1841 yılında Menteşe muhassıllığı 27 kazadan oluşur. 1840-41 yılına ait defter ve 1847 yılına ait diğer defter 24 kaza adını bize gösterir. 1854-55 (H 1271) ve 1255-56 (H 1272) yıllarına ait Osmanlı Salnamelerinde Menteşe'nin 25 kazası vardır. 1871 vilayet düzenlemeleriyle Menteşe Sancağında 9 tane kaza görülür: Muğla, Denizli, Meğri, Bozüyük, Milas, Bodrum, Tavas ve Köyceğiz. Bir yıl sonra da Denizli Menteşe sancağından ayrılır²³⁵.

1824 düzenlemelerinde mülki idarede kaza, ilk kez idari bir birim olarak taşra teşkilatının içinde yer almaya başlamıştır²³⁶. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte birtakım değişiklikler

²³⁰ Katip Çelebi, 638.

²³¹ Galanti 1945a, 26.

²³² Karal 1943, 118-121.

²³³ Uykucu 1983, 73.

²³⁴ BOA, DH.MKT,2200,13.

²³⁵ Adıyeke 1994, 29.

²³⁶ Çadırcı 1981b, 1155.

oluşur. Özellikle sancaklarla ilgili bir takım düzenlemeler yapılmıştır²³⁷. Ülke vilayet–sancak-kaza olmak üzere üç yönetim birimine bölündü²³⁸. Eyaletler sancaklardan, sancaklar kazalardan, kazalar ise en küçük idari birim olan köylerden oluşturuluyordu. Köylerin yönetimi muhtarlar, kazanın yönetimi kaza müdürlerine, sancak yönetimi kaymakama, eyaletlerin yönetimi ise valilere verildi²³⁹.

XVII. yüzyılda bu tarafa geldiği tahmin olunan Evliya Çelebi Muğla’dan bahsederken burada “*Küçük Hüseyin Paşa ve ayan-ı vilayet ile seyrü tamaşa ve zevk-u sefhalarında bulunduğunu*” yazdığına göre, bu tarihlerde de Muğla’nın merkez olduğunu kabul etmek gerekir. Muğla vilayeti Tanzimat-ı Hayriye’ye kadar derebeylik devrini yaşamıştır. Derebeylere son zamanlarda *müsellim* deniyordu. Vilayeti idare eden son müsellimler Tavashioğullarından Osman Ağa ile oğlu Hacı Müsellim’dir. Osman Ağa ile oğlunun hangi tarihler arasında müsellimlik yaptığı Şeyh camiine ait kitabelerden birinde, adı geçen caminin Menteşe müsellimi Osman Ağa karısı tarafından tamir edildiği ve 1830 (H 1246) tarihi yazılıdır ve Osman Ağanın bu ve bundan evvelki senelerde müsellim olduğuna kuvvetle hükmedilebilir²⁴⁰.

XIX. yüzyılda Muğla, Denizli ve bir rivayete göre İzmir’e bağlı Tire kazası da dahil olduğu halde Aydın Vilayeti, Menteşe müsellimlerinin idaresi altında idi. Müsellimler hazineye maktu bir vergi verir; ağnam, aşar ve sair vergilerini kendilerine alırlardı. Tanzimat devrinden sonra kaymakamlarla idare olunan liva teşkilatı inşa edildi. Bundan itibaren de vilayet Menteşe Livası unvanını aldı. Liva 25 kazaya ayrıldı. Kazalar da müdür unvanını taşıyan birer memur tarafından idareye başlandı. Bu kaymakamlar hükümet merkezinde büyük bir mevkiye sahiptiler. Son kaymakam bulunan Mustafa Bey’e sadarettten gelen yazıda “*Ecille-i ricali devleti aliyeden Menteşe kaymakamı sadaretlü Mustafa beyefendi hazretlerine*” diye hitap ediliyordu. Vilayette 1853 (Rumi 1269) senesinde ilk defa olarak nüfus tahriri icra edilmiştir. Burası 1867 (R 1283) tarihinde icra edilen mülki teşkilatta da mutasarrıflık namıyla idareye başlanılmıştır. Aynı zamanda adli işeri yerine getirmek amacıyla Muğla’da Meclis-i Temyiz namıyla bir de meclis kurulmuştur. 1879 (R 1295) tarihinde de Adliye Teşkilatı kurulmuştur²⁴¹. 1878’de Bodrum’da ilk adliye binası kurulur.

²³⁷ İnalcık, 1964, 112.

²³⁸ Çadırcı, a, Cilt .I, 220.

²³⁹ Çadırcı 1991, 236.

²⁴⁰ Evliya Çelebi, IX,112.

²⁴¹ Eroğlu 1939, 134-137; 1296 Aydın Vilayet Salnamesi, 86.

Adliye teşkilatının ilk yapı taşı olan bina şimdiki Çarşı mahallesinde Adliye sokakta bulunmaktadır.

Mutasarrıflık teşkilatı 1867 (H 1283)'te , Muğla'da belediye 1871 (H 1287)²⁴² ve Ticaret odası da 1884 (H 1300) tarihlerinde kurulmuştur. Ticaret odasının 1914 (H 1330) senesinde kayıtlı azası yalnız 3-4 kişiden ibarettir ki buda dairenin o zamanlardaki faaliyet derecesini açıklamaktadır²⁴³.

1864 Nizamnamesi daha merkeziyetçi bir nitelik taşıyan 1871 tarihli İdare-i Umumiye'yi Vilayet Nizamnamesinin yayınlanışına kadar yürürlükte kaldı. Vilayet nizamnamesinin yayınlanması ile birlikte Aydın Eyaleti, vilayete dönüştü²⁴⁴.

1864 (H 1271) de Menteşe, sancak olarak Aydın Vilayetine tabi bulunuyordu. 1869 (H 1289)'da Marmaris nahiyesi, Rodos'a tabi idi. Bu nahiye Muğla'ya yakın olduğu için, Menteşe Sancağına ilhak edilmiştir. 1881'de Menteşe Sancağı, Köyceğiz, Marmaris, Meğri, Milas, Davaş kasabalarından oluşmuştur. 1887'de Davaş kazası Denizli Sancağı'na ilhak etmiştir²⁴⁵. 1840 Mart -Nisan (1256 Muharrem ve Safer aylarında) Mandalyat, Bodrum (Saravalos ile beraber) Dadye ve Taraça, Milas'ın tevabi kazalarıdır ²⁴⁶.

Vilayetler teşkilatından sonra Karaova kazasına bağlı nahiye merkezi olan Bodrum, 1867 yılında ilçe (Kaza) merkezi olmuş ve nahiye müdürlüğü yerine kaymakam şehri idare etmeye başlamıştır. Bodrum nahiye iken şimdiki Bodrum ilçesi hudutları içinde eski zamana ait yerlerden başka üç ilçe vardır. Vaktiyle ilçe olanlar şunlardır: Karabağ İlçesi-Saravalos İlçesi-Karaova İlçesi²⁴⁷.

Bodrum kazası 1866(H 1283)tarihinde oluşturulmuş ve Bodrum kasabası aynı tarihte kaza merkezi olmuştur²⁴⁸. Bodrum'un merkez olduğu bu kaza Karaova ve Saravolus adlı iki nahiyeden oluşmaktaydı²⁴⁹. Menteşe sancağının 1883 (H 1300) sonra iç taksimatta yapılan ilk değişiklikler ile 1887 (H 1307) Aydın Vilayet Salnamesinde yer almaktadır. Sancakta kaza

²⁴² Akça 2000, 47.

²⁴³ Eroğlu 1939, 134-137.

²⁴⁴ Ortaylı 1983, 63.

²⁴⁵ Baykara 1979, 158.

²⁴⁶ BOA, ML ,MKT, No:33.

²⁴⁷ Saravalos ve Karaabad nahiyesine ek olarak XX. yüzyılda Galanti Karabağ ilçesini eklemiştir.

²⁴⁸ Eroğlu 1939, 215.

²⁴⁹ Baykara 1992, 249.

sayısı değişmez; fakat nahiye sayısı artmıştır. Milas'a bağlı Kerme ve Mandalyat, Bodrum'a bağlı Saravalos ve Karaabad, Köyceğiz'e bağlı Dalaman nahiye olarak yeni taksimatta yerini almıştır²⁵⁰. Nahiye olarak yönetilirken görevde olan Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın şeceresine mensup Hacı Salih Bey namında son nahiye müdürü hakkında malumat vardır²⁵¹.

En eski devlet salnamelerinde yalnız vali ve mutasarrıfların adı verilir. 1882 (H 1298) senesi devlet salnamesinde, ilk olarak kaymakam gösterilen zat Nafiz Efendidir²⁵². Aynı kişi 1883'te de gösterilmiştir. O tarihten 1890 (H 1306) senesine kadar çıkan salnamelerde hiçbir kaymakamın ismi yoktur. 1890-91(H 1306-1307) salnamelerinde kaymakam olarak İsmail Şevki gösterilir. 1892-1910 (H 1308-1326) yıllarında kaymakam olarak Ömer Hulusi'nin adı verilir²⁵³. 1850 yılında gelen Ross, burada yönetici olarak Salih bey'in adını verir²⁵⁴. Galanti, 17 Ocak 1939 yılında kaymakamlık makamında bulunan Ekrem Sevensan'ın kendisine verdiği isimlere de eserinde yer verir.(Tablo 3) .

1523'ten XVII. yüzyılın ortalarına kadar beyler tarafından yönetilen Muğla'da bu yüzyılda muhassıl ve mütesellimler görev aldılar. Aydın'da oturan muhassıl paşalar Menteşe'deki toprak gelirlerini mütesellimler aracılığıyla toplattılar. 1735-1817 arasındaki Muğla'yı 23 muhassıl yönetir. 1836'da Anadolu üç kısma bölündü. Sancaklardan dört il meydana getirildi. Bu illerden biri Aydın olmuştur. Sığla, Saruhan, Muğla (Menteşe), Anadolu eyaletlerinden ayrılarak Aydın'a bağlandı²⁵⁵. Bu sancakların dördüne birden ilk vali olarak Karaosmanzade Yakup Paşa atandı. (17 Aralık 1836). Yakup Paşa zamanında Muğla merkezi durumunu kaybederek yerini Sığla'ya bıraktı. 1858 Eyaletler Nizamnamesi mevcut eyaletler düzenini kurmakla beraber valinin yetkileri daha da artırdı²⁵⁶.

²⁵⁰ 1307Aydın Vilayeti Salnamesi, 612.

²⁵¹ Galanti 1945a, 26. Galanti, Hacı Salih Bey için *"Hacı Salih Bey zeki, idareli, varlıklı bilim adamları sever aynı zamanda şairdir. Büyük bir aileye mensup olan karısının evlenen kızlara karşı hususi bir muhabbeti vardı. Evlenecek olan kızlar gidip ellerini öper ve çekilecekleri vakit onlara altından hediyeler verirdi."* diye yazar.

²⁵² 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 86-87.

²⁵³ 1326 Aydın Vilayet Salnamesi, 500.

²⁵⁴ Ross 1852, 32.

²⁵⁵ Cuinet 1890, Cilt III, 643.

²⁵⁶ Shaw ve Shaw 1983, Cilt II, 122.

Tablo 3. Bodrum ‘un Kaymakamları

Kaymakamlar	Görev Tarihleri
Mustafa Ragıp Bey	1288(1872)
Elseyyit Ali Efendi	1290(1874)
Yusuf Ziya Bey	1293(1877)
Mehmet İzzet Efendi	1294(1878)
İsmail Hakkı Efendi	1294(1878)
Abdi Efendi	1294(1878)
Mehmet Nafiz Bey	1296(1880)
Sıdık Bey	1296(1880)
İsmail Şevki Bey	1300 (1884) bu zat 1305 (1889) tarihine kadar vazife görmüştür.
Ömer Hulusi Bey	1305(1889)
İbrahim Rusuhi Bey	1324 (1908)
Osman Nuri Bey	1325(1909)
Nişan Agah Bey	1326 (1910)
Mehmet Faik Bey	1329(1913)
Enver Bey	1340(1924)
Lütfi Bey	1340 (1924)
Hilmi Bey	1340(1924)
Sırrı Bey	1341 (1925)
Hamdi Bey	4 Ağustos 1927 -20 Kasım 1928
Lüfi Bey	29 Kasım 1928 -4 Aralık 1928
Hamdi Bey	4Aralık 1928 -25 Şubat 1930
Necmettin Bey	26 Şubat 1930- 31 Ağustos 1931
Ali Rıza Bey	1931 Eylül -7-15 Şubat 1932
Kamil Bey	25 Mart 1933 -23 Ekim 1934
Fehmi Özakin	22 Kasım 1934 -15 Aralık 1938
Ekrem Sevensan	17 Ocak 1939 ²⁵⁷

Muhassıllık uygulaması uzun sürmedi.1842 yılında beklenen sonucun alınmaması üzerine tekrar iltizam sistemine dönüldüğü gibi eyalet ve sancak yönetimi tekrar düzenlendi²⁵⁸. Buna göre eyaletler yine valilerce yönetilecek sancaklar ise kaymakamların yönetimine bırakılacaktı. Muhassıllık meclisleri ise 1842’den sonra Memleket Meclisi adı altında varlığını 1849’a kadar sürdürmüştür²⁵⁹.

Aydın Vilayeti dâhilinde bulunmuş olan Menteşe Mutasarrıflığı, Aydın Vilayeti merkezi olan İzmir’den uzak bulunduğu ve nakil vasıtası azlığından dolayı 1867

²⁵⁷ Galanti 1945a, 26-27. Salmelerde de kaymakam adları verilmiştir.

²⁵⁸ Çadircı 1981b, Cilt II, 1155. En kısa anlamıyla mukataa hazineye gelir getiren vergi sistemin adıdır. Bir mukataanın hazineye gelir sağlaması İltizam veya Emanet yoluyla olur. Cezzar 1986, 21-23.

²⁵⁹ Çadircı 1985, 268.

yönetimde yapılan değişikliklerden sonra Muğla –Menteşe sancağı tek başına Mutasarrıflık merkezi oldu²⁶⁰. Daha sonra beş mutasarrıflıktan oluşturulmuş olan Aydın Vilayeti beş müstakil vilayete ayrılmasının ardından Menteşe de ayrı bir vilayet olmuştur. İsmi Menteşe vilayeti değil, Muğla vilayeti olmuştur²⁶¹.

1914 yılında yapılan yönetim düzenlemeleri ile Menteşe Sancağı Aydın Vilayetinden ayrılıp “*mustakil liva* ” halinde getirmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Menteşe Sancağı adı değiştirilerek Muğla iline dönüşmüştür²⁶².

XX. yüzyılda Menteşe Sancağı 1907 yılında Aydın Vilayeti’ne bağlı üçüncü sınıf sancak konumunda olup merkezi Muğla Kazası olmak üzere Mekri (Fethiye), Milas, Marmaris, Bodrum, Yüksekum (Köyceğiz) kazalarından oluşmaktadır. Muğla Kazası ve ona bağlı Bozüyük ve Ula nahiyelerinin 55, Mekri Kazası ve ona bağlı Eşen Nahiyesinin 81, Milas Kazasının 95, Marmaris kazasına ve ona bağlı Dadya (Datça) Nahiyesi’nin 23, Bodrum Kazasının 29 ve Köyceğiz kazasının 69 köyü bulunmaktadır. Sancağa ait toplam köy sayısı 352’dir²⁶³.

26 Mayıs 1916’te bir Fransız gemisi tarafından bombardıman edilen Bodrum, savaş sonunda 11 Mayıs 1919’de İtalyan işgaline uğradı²⁶⁴. Milli Mücadele’nin başarı ile sonuçlanması ile İtalyanlar Bodrum’dan çekildiler. Şehir 1923’ten sonra da gelişmesini bir kaza merkezi olarak sürdürmeye devam etmiştir.

1945 yılında Muğla ilinin sınırları şunlardır. Kuzeyde Aydın ilinin Söke, Çine, Bozdoğan kazaları; doğuda Denizli vilayetinin Tavas; Burdur vilayetinin Tefenni ve Antalya vilayetinin Elmalı ve Kaş kazaları; güneyde Akdeniz ve batıda Ege Denizi ile çevrilidir²⁶⁵.

²⁶⁰ Cumhuriyetin 50.Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı, 24.

²⁶¹ Galanti 1945a, 26-27.

²⁶² Dustür, Tertib-i Sani, Cilt.6,972-973.

²⁶³ Binbaşı M.Nasrullah /Kolağası M Rüştü /Mülazım M Eşref 2003, 55; Soyluer 2008, 110-135.

²⁶⁴ Çelebi 1999, 37-119; Parry 1960, 1251.

²⁶⁵ Galanti 1945a, 26-27.

Tanzimatla Değişen Kaza Teşkilatında İdari Görevlendirme

Osmanlı imparatorluğunda yaşanan bozulma süreci taşra yönetiminde kendisini göstermiştir. Bu süreç içinde merkez yönetimin eyaletlerde etkinliğini yavaş yavaş kaybetmeye başladığı görülür. III. Selim döneminde bu kopuşu önlemek için çözüm ise ehil kişilerin makama getirilmesiydi.

Tanzimat'ın ilkelerini yaşam geçirilmesi ile ilgili ilk ferman Ocak 1840'ta yayınlanmıştır. Bu fermanla Tanzimat'ın amaçları belirtildikten sonra uygulamanın nasıl olacağına ve bununla ilgili düzenlemelere yer veriliyordu. Tanzimat'ın uygulamasını yürütecek başarılı bir kadro olmaması, yöneticilerin eski alışkanlıklarını sürdürmek istemesi, halkın yenilikleri yeterince anlayamamasından karşı koyması gibi güçlükler bulunmaktaydı²⁶⁶. 1831 yılında İmparatorluğu kapsayan bir nüfus sayımına girişilmişti²⁶⁷. Tanzimat yönetimi yerel yönetimi iki şekilde etkilemiştir. Birincisi yeni bir memur sınıfı ortaya çıkmıştır. İkincisi ise halkın kurulan kaza ve livâ meclisleri ile yönetime katılması sağlanmıştır.

Tanzimat döneminde merkezce yayınlanan ilanla memurlar merkezden maaş almakta idiler. Ceza yasası ile rüşvet ve angarya yasaklanıyordu. Memurların önemli bir sorunu talimat ve nizamnameleri bilmemeleriyle oluşan zorluklardı. Bu sebepten taşralarda merkez kazaların ileri gelenleriyle memurlara verilmek üzere onar adet *Takvim-i Vekayi* gönderilecekti²⁶⁸. Bir başka sorun da memur hiyerarşisi olmuştur. Bu sorun o boyutlara varmıştır ki kaza kaymakamı ile bir nahiye müdürü arasındaki fark Fransa'da bir vali ile bir köy muhtarı arasında bile yoktur²⁶⁹. Tanzimat Fermanının ne olduğu ve hangi uygulamaları içerdiği ile alakalı olarak merkezden Bodrum'a bir yazı gelmiştir²⁷⁰. Bu yazıda fermanın içeriğinde uygulama alanlarından ve kazada hangi alanlarda uygulanacağı ile ilgili bilgi bulunmaktadır.

1-Voyvodalık

Şer'iyye sicillerinde adından en çok söz edilen yöneticilerinden biri olan voyvoda XVIII. yüzyılda oluşturulurken bazı sancak ve kazalara sancak beyi yetkisiyle tayin

²⁶⁶ Çadırcı 1994, 295-299.

²⁶⁷ Bu konuda kaynak eser: Karal 1943.

²⁶⁸ Yazıcı 1983, 48-85.

²⁶⁹ Engelhard 1996, 215.

²⁷⁰ BOA, C.ML,10/427.

edilirdi²⁷¹. Hükümet merkezindeki hazinelere bağlı yerlere ise her yıl mart ayı başında voyvodalar atanıyordu. Görev süreleri tam bir yıl olarak belirlenmişti. Ancak çoğu zaman buna uyulmazdı. Birkaç yıl görevde kalanların yanı sıra sık sık değiştirilenler de vardı. Tanzimat düzenlemeleri ile voyvodalık ve ayanlık ortadan kaldırılmış, kazalarda muhassıllıklar kurulmuştur. Bodrum voyvodası adı ile salnamelerde hiçbir kişinin adı geçmemiştir.

II. Mahmut saltanatının başlarında 1809'da ayanlarla kendisi arasında bir sözleşme niteliğinde olan *Sened-i İttifak*la karşılaştı. Ayanlara hukuki bir nitelik kazandırmak için geç kalmış bir çaba olan bu belge uygulamaya girmeden kaldı ve II. Mahmut merkeziyetçi bürokratik bir mutlak monarşi kurmak için reformlara girişti²⁷². Ancak taşrada XVIII. yüzyılda ayanın nüfuz kazanmasını etkileyen koşullar, XIX. yüzyıl başlarında hatta Tanzimat'tan sonra da değişmemiş olduğundan yerel yönetimler de etkilerini sürdürmüşlerdir²⁷³.

Bodrum'da voyvodalık kurumu ile ilgili olarak 1822 yılında İzmir Taze Meyve Gümrüğü Emmini Giritli Süleyman Ağanın Bodrum'da inşa ettirdiği kalyonun muhafazası için Saravalos voyvodası Hüseyin Ağaya gelen emir ile ilgili olarak adı geçer²⁷⁴. Bu kurumun tamamen kaldırıldığı tarih mütesellimliğin burada kurulduğu tarihtir.

2-Mütesellimlik

XVII. yüzyılda çok az görülen mütesellimlik görevi, XVIII. yüzyılda çok yaygın olup, muhassıllık, voyvodalıkla yönetilen sancakların dışında bütün sancaklar bu idareciyle yönetilmekteydi. XVIII. yüzyılda beylerbeyi ve sancakbeyleri görev yerlerine gitmeyip bir vekil tayin etmeye ve onlar aracılığıyla hüküm sürmeye başlamışlardır²⁷⁵. XIX. yüzyılda mütesellimler özellikle İstanbul'dan ve Dergâh-ı Ali Kapıcıları arasından ve diğer rütbeli görevliler arasından seçilip görevlendirilmektedir²⁷⁶.

Mütesellimlik görevini elde eden yerli ailelerin bu görevin kendilerine kazandırmış olduğu yetkiyle edinmiş oldukları servet sebebiyle büyük ölçüde kuvvetlenmişlerdir. 1523'ten XVII. yüzyılın ortalarına kadar beyler tarafından yönetilen Muğla'da bu yüzyılda muhassıl ve

²⁷¹ Özkaya 1992, 200.

²⁷² İnalçık 1964, 607.

²⁷³ Nagata 1999, 11.

²⁷⁴ BOA, C.BH, 232, 10780.

²⁷⁵ Özkaya 1985, 196.

²⁷⁶ Özkaya 1970, 370.

mütesellimler görev aldılar. Aydın'da oturan muhassıl paşalar Menteşe'deki toprak gelirlerini mütesellimler aracılığıyla toplattılar.

Tablo 4.XVII. ve XVIII. yüzyıl Menteşe Sancağı Mütesellimleri

Mütesellimler	Görev Yılları
Yusuf Bey	1746
Mağsup Ahmet	1782
Tavaslı Osman Ağa	1.Kez 1881 2.Kez (1882 -1853)
Mustafa Ağa	(1853-1859)
Ömer Ağa	1.Kez (1790-1813) 2.kez 1794
Hacı Ebubekir Ağa	---
Mehmet Emin Paşa	1813

XIX. yüzyılda adalara gelen Beaufort, yönetici olarak Mütesellim Halil Paşa'yı görevde bulmuştur. Bu arada yönetim merkezinin de çizmiş olduğu Bodrum haritasında limanın kıyısında Kaptan Paşa'nın da oturmuş olduğu alan da şimdiki Tepecik (Merkez) caminin sağ tarafında olduğu görülür²⁷⁷.

3-Muhassıllık²⁷⁸

Bu kavram, XVIII. yüzyılda Halep, Kıbrıs, Aydın gibi bazı bölgelerde ayanlar gibi ekonomik anlamda zengin, devlet nezdinde itibarlı ve genellikle vezir rütbesinde kişilerin devlet tarafından tayin edildikleri ve kurumsal olarak ifade edilen yapıyı tanımlamaktadır. XIX. yüzyılda Aydın, Saruhan, Menteşe, Sultanönü ve Teke Sancaklarından bir kısım miri mukataalar Aydın Muhassıllığına bağlanmıştır²⁷⁹. 3 Kasım 1839'da ilan edilen Gülhane Hattı Hümayunu'nun ilkelerini uygulamaya koymak, gerekli yönetsel -sosyal ve ekonomik yenilikleri gerçekleştirmek için 1840 yılı başlangıç olmuş ve bu uygulamaya imparatorluğun merkeze yakın olan eyaletlerden başlanmıştır. Tanzimat 1840 yılından itibaren imparatorluğun merkeze yakın yerlerinde uygulamaya konuldu. Edirne Bursa, Ankara, Aydın,

²⁷⁷ Beaufort 1818, 95-102.

²⁷⁸ Telci 2006, 135-156.

²⁷⁹ Telci 2000a, 199.

Konya, Sivas eyaletleri uygulamanın başladığı yerlerdir²⁸⁰. Aydın vilayetine bağlı Menteşe sancağı da uygulamanın başladığı yerlerden biri olmuştur.

1840 yılında ilk olarak örfi vergiler kaldırıldı ve yerine kaynaklarda cemaat vergisi adı ile geçen genel bir vergi konuldu²⁸¹. Ülke yönetiminde yapılan düzenlemelerle sancak yönetimi mütesellimlerden alınarak muhassıllara verilmiştir. Bu değişikliğin amacı vergi reformunu gerçekleştirmek iltizam usulünün kaldırılması, herkesin gücüne göre belirli bir vergi ödenmesini sağlamaktır. Muhassılların asıl görevi, vergilerin toplanmasını denetlemektir²⁸². Böylece vergi toplamak görevi valilerin, yerel ayan ve eşrafın elinden alınarak mali merkeziyetçilik sistemini yerleştirmeye yöneliktir²⁸³. Mali işlerin valilerin elinden alınarak yalnızca asayiş işlerinin bırakılması, onların nüfus ve yetkilerini azaltmak amacını da gütmektedir²⁸⁴. Yapılacak yeni düzenlemeleri bildiren ferman, 1840 Ocak ayı sonlarında eyaletlere gönderilmiştir.

Muhassıllık Meclisleri vergi işleri yanında idari ve vergi işleriyle de ilgilenmektedir²⁸⁵. Özellikle görevlilerle halk arasında çıkan anlaşmazlıkları sonuca bağlıyor, hırsızlık ve cinayet gibi suçları merkezi hükümete havale ediyordu. Meclislerin bu hakkı Nizamiye Mahkemeleri kurulana kadar devam etmiştir. Meclisler bu yetkileri üzerine almalarıyla Meclis-i Vala'nın taşradaki bir örneği sayılabilirler. Muhassıllık kurumlarının oluşturulması ile oluşan meclisler yerel yönetimdeki demokrasinin yapı taşını meydana getirmesi açısından önemlidir²⁸⁶. Ancak meclisin seçim sistemi üyelere ülkenin ileri gelenleri yani eski ayanların seçilmesine neden olmuştur²⁸⁷. Bu durum onların çıkarlarına uygun hareket etmeleriyle meclislerden beklenen sonuçların alınmaması sebep olmuştur.

1523'ten XVII. yüzyılın ortalarına kadar beyler tarafından yönetilen Muğla'da bu yüzyılda muhassıl ve mütesellimler görev aldılar. Aydın'da oturan Muhassıl paşalar Menteşe'deki toprak gelirlerini mütesellimler aracılığıyla toplattılar. 1735-1817 arasındaki Muğla'yı 23 muhassıl yönetti. 1836'da Anadolu üç kısma bölündü. Sancaklardan dört il meydana getirildi. Bu illerden biri Aydın oldu. Sığla, Saruhan Muğla (Menteşe), Anadolu

²⁸⁰ Çadırcı 1991, 190.

²⁸¹ Şener 1990, 95-96; Kili ve Gözübüyük 2000, 3.

²⁸² Barkan 1999, 353.

²⁸³ Ortaylı 1985, 33.

²⁸⁴ İnalçık 1964, 625.

²⁸⁵ Tarih-i Sami Şakir ve Suphi, İstanbul, 1198, 66.

²⁸⁶ Ortaylı 1985, 81.

²⁸⁷ İnalçık 1964, 635.

eyaletlerinden ayrılarak Aydın'a bağlandı. Bu sancakların dördüne birden ilk vali olarak Karaosmanzade Yakup Paşa atandı. (17 Aralık 1836) Yakup Paşa zamanında Muğla merkezi durumunu kaybederek yerini Sığla'ya bıraktı. 1867 yönetimde yapılan değişikliklerden sonra Muğla-Menteşe sancağı tek başına Mutasarrıflık merkezi oldu²⁸⁸. Mutasarrıflığın sona erişine daha evvel değinmiştik.

Muhassıllar tayin edildikleri alanda memleket meselelerini görüşmek için o yörenin ileri gelenlerinden bir meclis oluşturacaktı. Bu meclis iki dereceli ve açık bir seçimle belirleniyordu. Oluşturan meclis haftanın iki veya üç günü toplanacaktı. Bu meclislerde iki tür üye vardı. İlk grupta muhassıl daha sonra kaza müdürü iki kâtip, hâkim, müftü ve bir asker zabiti doğal üye idi. Ayrıca dört Müslüman, varsa gayri Müslim halk temsilcileri olacaktı. Üye sayısı 10 veya 13 kişiden oluşuyordu²⁸⁹. Muhassılların bulunduğu yerlerdeki bu meclise “*büyük meclis*” denilirdi. Ayrıca muhassılların bulunmadığı küçük ve tevabi kazalardaki meclislere de küçük meclis denilmekteydi. Bunlara naip, muhassıl vekili, zaptiye memuru doğal üye idiler. Bunun yanı sıra ileri gelenlerden iki üye azınlık temsilcileri meclisin üyeleri olacaklardı. Gayri Müslim çeşitliliğine göre bu meclisler yedi veya sekiz kişi de olabiliyordu. Meclis haftada bir toplanarak sancağın işlerini görüşecek şer'i mahkemeleri ilgilendirenler dışında davalara bakacaktı²⁹⁰.

²⁸⁸ *Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı*, 24.

²⁸⁹ Kaynar 1985, 229.

²⁹⁰ Çadırcı 1991, 236.

Tablo 5. XVIII. ve XIX. yüzyılda Menteşe Sancağında görev yapan muhassıllar²⁹¹

Görevliler	Görev Yılları
Hüseyin Paşa	1735
Ahmet Paşa(Pozad)	1736
Mehmet Paşa (Çelik)	-
Ahmet Paşa	1738
Ahmet Paşa	-
Mehmet Paşa (Yedekçi)	1742(İlk kez)
Mehmet Paşa (Yeğen)	1744
Mehmet Paşa Yedekçi	1744(2.Kez)
Şerif Halil Paşa	1745
Vekil Paşa (Hacı)	1745
Mustafa Paşa (Karaosmanzade)	1746
İbrahim Paşa	1747
Abdullah Paşa	1747
Ahmet Paşa	1747
Mehmet Paşa	1748
Yahya Paşa	1748
Ragıp Mehmet Paşa	1749
Mehmet Paşa (Çelik)	1749
Ali Paşa	1755
Ali Paşa(Yeğen)	1755
Hüseyin Paşa	1761
Abdurrahman Paşa	1764
Ahmet Paşa	1766
Hacı Abdülaziz Ağa	1840

XVII. yüzyıl Menteşe Sancağı Muhassılları Aydın'da oturuyor ve kendisine ait Menteşe mukataalarını iltizama veriyordu. Muhassılların üzerinde bulunan mukataa gelirleri belli bir ölçüde idi. Bunlar bir yıl süre ile iltizama verilirdi. Menteşe sancağı ilk olarak Mütesellim olan Mustafa Ağanın ölümüne kadar (1858-1875) yılları arasında muhassıllık olarak verilmeye başlanır²⁹². 1764 yılından sonra muhassıllık makamı vekille yönetilmeye başlar. 1817 yılına kadar sürer. Bu yılda Süleyman Paşa Aydın Mutasarrıflığı üzerinde olmak şartıyla Menteşe sancağı muhassılı oldu. Bunu Hasan Rıza Paşa, Mehmet Rıza Paşa (Derviş),

²⁹¹ Uykucu 1983, 135; 1973 İl Yıllığı, 44.

²⁹² Adıyeke 1994, 43.

Mehmet Behram Paşa (El hacc), Yusuf Paşa (Sirozlu), Hasan Paşa takip eder. Muhassıllık Mentеше’de de 1836 ‘a kadar sürer. Bu yıl Mentеше Sancağı Aydın’a bağlanır.

Muhassıllık kurumu kaldırıldıktan sonra ülke yönetiminde yapılan düzenlemelerle sancakların yönetimi doğrudan doğruya Dâhiliye Nezareti tarafından atanan valilere karşı sorumlu olan kaymakamlara bırakılmıştır. Eyalet yönetiminde vali ile aynı yetkiye sahip mutasarrıf denen yönetici daha bulunmaktadır. Vezir olmuş bazı kişilere çeşitli nedenlerle valilik görevi verilmeyince, bunların geçimlerini sağlamak için tıpkı “arpalıkta” da olduğu gibi bir ya da birkaç sancağın yönetimi bırakılıyordu. Valilerden önemli farkları çoğunun mutasarrıf oldukları sancak ve sancaklardan birisini merkez seçip orada oturmaları idi²⁹³.

Tanzimat döneminin kaza yapısı içinde bir başka kavram “Tevabi kaza”dır. Merkez kaza, tevabi kaza arasındaki mali ve hukuksal ilişkileri, belgelerde baktığımızda muhassıllıkların kurulması ile ilgili olduğunu görürüz. Tevabi kazaların merkez kazaya iki tür bağımlılığı vardı. Birincisi idari yönden olan bağıdır. Tevabii kazaların ayrı bir muhassıllıkları yoktur. Muhassıl vekilleri vardır. Vekiller muhassıla karşı sorumludur. Muhassıl atandığı zaman bu dört kazanın muhassıllı oluyordu. Tevabi kazalarda oluşturulan küçük meclisler merkezdeki büyük meclislere bağlıdır. Dolayısıyla Bodrum, Milas’a bağlıdır²⁹⁴.

5 Mart 1840 (H 1256) tevabi kazalarda oluşturulan küçük meclislere kaza meclislerinden seçilen vekiller ve naipeler atanır. Mandalyat naibine 750 ve diğer görevlilere 140 kuruş, Bodrum naibine 350, diğer görevlilere 140 kuruş, Saravalos naibine 750 ,diğer görevlilere 170 kuruş, Dadye naibine 600 , diğer görevlilere 140 kuruş Taraça naibine 350 ve diğer görevlilere 120 kuruş maaş ödenmesi kararlaştırılmıştır²⁹⁵.

4-Vilayet ve Kaza Meclisleri

Devletin başkenti olması nedeniyle özel yere sahip olan İstanbul’da, Tanzimat’ın ilanı ile beraber İstanbul’un güvenliği genel hatları ile dört bölgeye ayrılıyordu. Bu bölgelerden İstanbul tarafının güvenliği doğrudan seraskerliğe bağlı Asakir-i Mansure-i Muhammediye birlikleri sağlarken, Üsküdar ve çevresi Asakir-i Hassa askerleri ve subaylarının denetiminde idi. Kasımpaşa ve Eyüp taraflarının güvenliği Asakir-i Bahriye’nin, Galata ve Beyoğlu ise

²⁹³ Çadırcı 1991, 21.

²⁹⁴ Adıyeke 1994, 31

²⁹⁵ Milas Şerriye Sicili, aktaran: Adıyeke 1994, 31.

Tophane Müşiriyetinin kontrolüne bırakılmıştı. İstanbul'un asayişinin sağlanmasında görev alan bir diğer kurum ise yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra görev ve yetkileri farklı tarzda düzenlenen İhtisab Nezareti'dir²⁹⁶.

II. Mahmut döneminde yeniçeri ordusunun kaldırılması ile beraber Asakiri Mansureyi Muhammediye adı verilen ordu kurulmuş ise de ordu duruma tam olarak hâkim olmamıştır. İmparatorluk yol ve benzeri güçlüklerin yanı sıra bölgesel derebeylerin takındığı tavırdan ötürü merkezi bir iç güvenlikten yoksundu. Tanzimat öncesi II. Mahmut bütün çabalarına karşın ortaya çıkan bu manzara Anadolu'da hükümetlerin varlığını adeta silmiştir²⁹⁷.

16 Ağustos 1854 tarihinde yayınlanan resmi bir tebliğ ile *Şehremaneti* kuruldu²⁹⁸. Emanetin karar ve yürütme organları Şehremini ve Şehir Meclisi'nden oluşmaktaydı. Şehremini, Babiâli'nin seçimi ve padişahın iradesiyle tayin ediliyordu. Şehir Meclisi ve bazı organlar etkin bir karar ve danışma organı olmadan kalmıştır. 1840 yılı başlarında Tanzimat'a dâhil kazalarda ise kaza meclisleri kurulacaktı. Buradaki işlemler merkeze bildirilmiştir ve bürokratik işlemler artmıştır²⁹⁹.

Tanzimat döneminde Vilayet merkezinde kurulan *Vilayet İdare Meclisi* daha alt birimlerde de liva ve kaza idare meclisleri mutasarrıf ve kaymakamların başkanlığında toplanmaktadır. Vilayet yönetiminde bir de danışma organı olarak yılda bir kez toplanan Vilayet Umumi Meclisi bulunuyordu. Vilayet İdare Meclisi, maliye, bayındırlık ve miri mallara ait konularda görüşme, karar organı olması yanında, liva ve kaza merkezlerindeki belediye dairesi ve meclislerin kararlarını, faaliyet ve giderlerini kontrol eden de birimdir. Müslüman üyelerin yanında gayri müslim temsilciler ve ruhani reislerin de dâhil oldukları bu organlar mahalli konsolosların her türlü müdahalesini ve sefirlerin Babiâli'ye yapacakları şikâyetleri önlemek için valilere destek de olmuştur³⁰⁰. Engelhard, bu meclislerin verimli çalışmadığını yazar. İdare meclislerine dört üyenin seçimle girişi, yerel halkın idareye katıldığının kanıtıdır.

Meclislerin örgütlenmesinde ilk uygulama sorunu, üyelerin maaşlarında kendisini göstermiştir. Seçilenlerin zaten ayandan olması, yapacakları hizmetin de memlekete hizmet ve

²⁹⁶ Alyot 1947, 70; Kazıcı 1987; Ahmet Lütfi Efendi, Cilt. 4, 823.

²⁹⁷ Çadırcı 1980, 50-52.

²⁹⁸ Ergin 1995, Cilt. I, 1369.

²⁹⁹ Ortaylı 1985, 78-79.

³⁰⁰ Ortaylı 2000, 71-73; Engelhard 1996, 98.

onur olduğu için maaşlarından “Sarf –ı nazar” etmeleri kendilerinden istenmiştir. Edirne, Siliste, Aydın, Sivas, Kütahya defterdarlarına yazılan bir fermanla kaza meclis üyelerine ödenecek maaşın uygunsuz olduğu, birçok yerde gereğinden fazla zaptiye ve tahsiliye görevlisi istihdam edildiği, bunun da masrafları fazlalaştırması hem büyük meclislerin hem de küçük meclislerin birlikte bulunması nedeniyle maaşın devlet için büyük yük haline getirildiği yazılmaktadır. Aynı sebepten ötürü ileride küçük meclislerin tamamen kapatılacağı belirtiliyordu. Daha sonra bazı küçük kazadaki ufak meclisler kaldırıldı.

Kaza meclisleri, idari davaları kaza gelir giderlerini inceler, miri malların yönetimi ve korunması, yerel sağlığa ait tedbirler, beledi tesislerin yapım -onarımı, köy yollarının yapım ve onarımı gibi konularını görüşür, karara bağlarlardı. Bundan başka bu meclis vergi itirazlarını görüşmek için ilk merci konumundadır. Kaza meclisi kaymakamın yetkisi dâhilinde mukaveleler ve alım satım işlemelerinin usulüne uygunluğunu inceler bu denetim görevini yerine getirdikten sonra, itirazlarını ve yetkisini aşan konuları liva idare meclisine havale için karar verirdi³⁰¹.

Tanzimat yönetim reformlarının önemli bir sonucu yerel meclislerdir. Yerel yönetim geleneğiyle yönetime katılma alışkanlığı başlamıştır. Vilayet liva ve kazalarda meclislerinde yöneticilerin etkin olmaları, yönetimi yönlendiren konularda doğrudan doğruya karar alabilmeleri, Tanzimat dönemine özgü bir gelişmedir. Yine bu meclislerin Osmanlı İmparatorluğunun parlamenter yapıya geçişinde önemli bir adım olduğunu da bilmekteyiz³⁰². XIX. yüzyılın ortalarından sonra dava meclisleri, asker alma meclisleri gibi meclislerin kurulması idare meclislerinden farklı olarak kaza halkının yönetiminin daha çok kurum ve kademesinde söz sahibi olmasını sağlamıştır. Hele yüzyılın son dönemlerinde kazalarda da kurulan “Tahrir ve Vergi Komisyonu”, “Nafia Komisyonu”, “Maarif Komisyonu” gibi komisyonlarla taşra halkının yönetimde ağırlığının daha da artmasına olanak vermiştir³⁰³. Yerel demokratikleştirme çabaları içindeki oluşumlarda seçimler her yönüyle düzenli gerçekleşmemiştir. Vilayet, liva ve kaza ileri gelenlerinin güçlerine göre aralarında anlaşarak saptadıkları adayları yöneticilere ve hükümete kabul ettirdikleri olur. Kaza İdare Meclisi, kaymakamın başkanlığında mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza müdürü (naip), müftü ve gayri müslim cemaatinin ruhani liderlerinden meydana gelmektedir.

³⁰¹ Ortaylı 2000, 82.

³⁰² Ortaylı 1985, 48.

³⁰³ 1303 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 121; Ortaylı 1985, 80.

XIX. yüzyıl Bodrum’unda bu örgütlenmenin aynen uygulandığını ve 1879 (H 1296) yılında yayınlanan ilk devlet salnamesinde, yürürlüğe girdiğini, gayri müslim unsurların da temsil hakkının bu meclislerde sağlandığını görürüz³⁰⁴. Yine aynı yüzyılda Bodrum kazasıyla Karaabad kazasının arazileri ve kaza meclisleri bir olduğundan Bodrum kazasının ayrılması için teşebbüs edilmiş ise de karışıklığa neden olacağından vazgeçilmiştir³⁰⁵.

5- Kaza Müdürlüğü

Islahat Fermanı’nın yayınlanmasının hemen ardından Lübnan ve Bulgaristan’da çıkan olaylar, Osmanlı ülke yönetimin düzenlenmesini gerekli kıldı. 7 Kasım 1864’de ilan edilen Vilayet Nizamnamesi,³⁰⁶ görünüşte Fransa’daki *departement* sistemine benzemekle birlikte, ondan daha merkeziyetçi bir nitelik taşımaktaydı. Uygulanması, öncelikle, 1864 nizamnamesinden çok az farklı ayrı bir nizamname ile kurulan Tuna vilayetinde başladı. Başarılı sonuç alınması ile ertesi yıl diğer vilayetlerde de uygulamaya başladı. Vilayet Nizamnamesi ile eyaletler yerlerini vilayetlere bıraktı. Vilayetin alt birimini sancaklar oluşturmaktaydı. Sancakların yönetimini kaymakamlar yerine mutasarrıflara bırakılmıştı. Tanzimat’tan sonra kaza, sancaktan sonra gelen idari bir birim olmuş ve günümüze kadar bu niteliğini korumuştur³⁰⁷.

1842 Martından itibaren öngörülen yeni yönetim biçimi, kazalarla ilgili olarak Tanzimat’ın uygulandığı bütün eyaletlerde yürürlüğe girmiş ve yönetimleri kaza müdürlerine verilmiştir. Kaza müdürlerinin görevleri muhassıllardan farklı değildi. Muhassıllar ile kaza müdürlerinin en önemli farkı, muhassıllar doğrudan merkeze bağlı idi. Kaza müdürleri ise sancak mutasarrıfına bağlıydı. Kaza müdürlüğü ile ilgili en önemli sorun maaş sistemi ve müdürlerin yerli halktan seçilmesi veya merkezden tayin edilmesi olmuştur. Kaza müdürlerinin de bu gelirleri yükseltmek için zaman zaman gayri meşru yollara saptıkları bilinen bir hadisedir³⁰⁸. Görevlerinde başarısız olan ve zayıflık gösteren kaza müdürlerini valiler görevden alabilecektir. Ne var ki bunu yaparken de valilerin dikkatli davranması istenmiştir. XVIII. yüzyılda valilerin idarelerini iyi bir şekilde yaptıkları da söylenemez³⁰⁹. 1861 yılında yapılan bir düzenleme ile kaza müdürleri üç sınıfa ayrıldı. Ayrıca müdürlerin

³⁰⁴ 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 86-87.

³⁰⁵ BOA, C.DH, 128, 6382.

³⁰⁶ Ortaylı 1985, 52; 222; Çadırcı 1991, 250.

³⁰⁷ Çadırcı 1991, 240.

³⁰⁸ Çadırcı 1985, 260.

³⁰⁹ Takvim-i Vekayi, 3 Nisan 1859, Valilerin çeşitli uygulama ve olumsuzluklarına örnek için Bknz: Özkaya 1985, 183-196.

Mülkiye Mektebi'nden tayin edilmesi,³¹⁰ nüfusça bağımsız olmayacak kazaların civar kazalar ile birleştirilmesi ve 1862 yılında kaza müdürlerine üniforma giyme zorunluluğu getirildi. Kaza müdürleri ile halkın ilişkileri kötü idi. Menteşe'de müdürlük yapmakta olan Tavaslıoğlu Osman Ağa halkı kendi işlerinde ücretsiz çalıştırdığı ve karşı koymak isteyenlerin birisini adamlarına öldürttüğü için hakkında kavuşturma açılmıştır³¹¹.

1864 Nizamnamesiyle kazaların yönetiminde de değişiklik yapılarak seçimle iş başına gelen kaza müdürünün yerini bu kez kaymakam almıştır. Kaymakamın görevi de kaza müdürlüğünden farklı değildir³¹². Bodrum'da kaza müdürlüğü ile ilgili olarak hiçbir görevlinin adını bulamadık. 1878 (H 1296) yılındaki İlk salnamede görevli olarak kaymakamın adı verilmiştir.

6-Muhtar ve İmam

II. Mahmut, idari yapılanmadaki yeni düzenlemelerden başka halkla hükümet arasındaki ilişkilerde yeni araçlara başvurmuştur. Böylece ayanların halk ile devlet arasındaki rolü kaldırılmak istenmiştir. Kentleri oluşturan temel birim olan mahallelerde halk ile hükümet arasındaki ilişkileri yürütenler mahalle imamları ve onların yanında kethüda ve yiğitbaşılardı. II. Mahmut döneminde güvenliği sağlamak ve iç göçü önlemek için 1829 'da İstanbul mahallelerinde muhtarlık teşkilatı kurulmuştur. İstanbul dışındaki yerlerde muhtarlıkların kurulması 1833-1836 yılları arasına rastlar. İstanbul dışında muhtarlık ilk olarak 1833 yılında Kastamonu ile başladı. Muhtarlık burada başarılı olunca tüm ülkede uygulamaya kondu³¹³.

Muhtarlar, kentin mahallerinde güvenliğin sağlanması nüfusun denetim altında tutulması için gerekli yetkilerle donatılmıştır³¹⁴. Vergi tahsilinde kullanılan muhtar ve imamlar vergiden muaftırlar. Vergi tahsilâtı işine bazı zamanlarda muhtarın yerine köyün ileri gelenlerinin baktığı da olur. Cami ve mescitte görevli imam ve yardımcıları mahallelerde ve köylerde büyük önem taşımaktadır. İmamlar cemaate namaz kıldırmanın yanı sıra mahalleyi ilgilendiren tüm işlerle yakından ilgilenirler. Muhtarlık örgütü oluşturuluncaya kadar tek başlarına, daha sonra muhtarlarla beraber halkın birbirleriyle olan küçük anlaşmazlıklarının çözümünden, mahallenin temizliğinden, düzeninden bunların sorumlu tutuldukları

³¹⁰ Adıyeke 1994, 69-37.

³¹¹ Çadircı 1989, 244.

³¹² Düstur, 1/1, 609-635.

³¹³ Çadircı 1970, 410; Çadircı 1991, 38.

³¹⁴ Lütfi Tarihi, Cilt.V, 35.

anlaşıyor³¹⁵. Bodrum temettüatlarda her defterin başında muntazaman imamın adı yazılmıştır. 1844 temettüatlarında muhtarlar da vardır. Temettüatlarda Muhtar-ı Evvel ve Muhtar-ı Sani unvanı ile iki adet muhtardan bahsedilir³¹⁶.

7-Mukayyitlik

II. Mahmut zamanının en önemli yeniliklerinden biri Osmanlı İmparatorluğunda ilk kez bir nüfus sayımının yapılmasıdır. Nüfus sayımı imparatorluğun tümünü kapsayan bir organizasyon isteyen bir durumdur. 1831 yılında bütün Osmanlı eyalet ve sancaklarında defter nazırı, nüfus nazırı ve mukayyitler bu sayımlarda görev aldı. Arkasından bu görevliler, bölgelerin nüfus hareketlerini tespit etmek için bölgelerde hizmet verdiler. Nitekim Şubat /Şevval 1834'den daha önce Menteşe Livasına Defter Nazırı, kazalarında da mukayyitlerinin tayin edildiği görülmektedir. Yüzyılın ortalarında ise bu hiyerarşik bölünmenin kırıldığı görülür³¹⁷.

Mukayyitlerin görevleri görev bölgesinde doğan ve ölen, gelip -giden İslam ve reayanın isim ve lakaplarını oturdukları köy, mahalle, çiftlik ve gayri müslimlerin ödeyecekleri cizye oranını isimlerin üstlerine yazmaktır. Gayri Müslimlerin yerli mi yabancı mı oldukları yazılıp daha sonra gidenlerin yerleşmek için mi yoksa ticaret için mi gittikleri yine gelip gelemeyecekleri araştırılarak isimlerinin üzerine yazılacaktır. Tüm bu nüfus hareketlerinin altı ayda bir kayda geçirilip merkeze gönderilmesi mukayyitlerin görevidir. Ayrıca mürur tezkerelerinin düzenlenmesi görevi de mukayyitlere verilmiştir. Mukayyitlerin bu işleri yapmalarına naipler, ayan ve diğer görevliler yardım etmek zorunda idi³¹⁸.

Mukayyitlerin Tanzimat öncesinde gelirlerinin ne olduğu bilgisine ulaşamadık. Menteşe Sancağında sırasıyla Muğla, Milas, Köyceğiz mukayyitleri 50, Bozüyük ve Eskihisar mukayyitleri, 32,5; Pınaz mukayyiti 30, Mandalyat, Saralos, Tavas, Meğri mukayyitleri 25, Ula, Döğeri mukayyitleri 20, Yekesiği, Misilü, Ağros mukayyitleri 17,5, Kerme, Eşen mukayyitleri 15, Bodrum, Karaabad, Kranos mukayyitleri 12,5, Dadye, Taraça, Üzümlü mukayyitleri 10 ve Gökabad mukayyiti 7,5 kuruş maaş alıyorlardı³¹⁹.

³¹⁵ Çadırcı 1991, 40.

³¹⁶ BOA, ML. VRD, TMT ,defter no:1631 ve diğer defterlerde kayıtları vardır.

³¹⁷ Adıyeke 1994, 51.

³¹⁸ Adıyeke 1994, 51.

³¹⁹ BOA, KK,6150.

1858-1859 yılında (H 1275) Anadolu'da mukayyitlik düzenlemeleri yapılmıştır. Mukayyitlerin birçoğunun işlerinde yetersiz olduğu görülmüştür. Bunların değiştirilmesi mümkün olmadığından, yeni bir mukayyit temin etmenin çok masraflı bir iş olması nedeniyle oluşan para kayıplarının önlenmesi düşünülmüş ve yakın kazaların mukayyitler birleştirmeye çalışılmıştır. Yüzyıl Menteşe'de Tavas Mukayyiti Mehmet Efendinin azli ve yerine Tahir Efendi'nin tayini yine Taraça, Dadye, Bodrum ve Saravalos, Köyceğiz ve Kranos, Üzümlü ve Meğir, Muslu ve Bozüyük, Kemre ve Karaabad, Döğer ve Eğridos kazalarının mukayyitlik makamlarının birleştirilmesi istenir³²⁰.

1859-60 (H 1276) yılı masraf defterinde mukayyitliklerin yukarıda anılandan farklı olarak birleştirildiği görülür. Muğla Mukayyitliği kaldırılır. Ula, Gökabad Yerkesiği mukayyitlikleri, Eskihisar, Bozüyük Mukayyitliği, Dadye ve Taraça Mukayyitlikleri, Bodrum ve Saravalos mukayyitlikleri, Karaabad ve Kerme mukayyitlikleri, Meğri ve Üzümlü mukayyitlikleri, Köyceğiz ve Kranos mukayyitlikleri, Eşen ve Döğer, Eğridos Mukayyitlikleri birleştirilmiş; Milas, Mandalyat, Pırnas mukayyitlikleri eskisi gibi bırakılmışlardır³²¹.

Yeni mukayyitlik alanlarına bakan mukayyitler ve eski mukayyitlik alanlarının maaş toplamı verilmiştir. Mürur tezkeresinden pay almaları da sağlanarak memurluklarında rahatlamaları sağlanmaya çalışılmıştır. Mukayyitlikler, 1864 Vilayet Nizamnamesi düzenlemeleri sırasında görevlerini kâtiplere bırakmıştır.

8-Belediye

Osmanlı İmparatorluğunda XIX. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan belediyeler Türkiye'de batıda olduğu gibi yerel yönetimlerin temelini oluşturamamıştır. 16 Ağustos 1854 tarihinde yayınlanan resmi bir tebliği ile *Şehremaneti* kuruldu³²². Emanetin karar ve yürütme organları şehremini ve şehir meclisinden oluşmaktaydı. Şehremini Babıâli'nin seçimi ve padişahın iradesiyle tayin ediliyordu. Şehir meclisi ve bazı organlar etkin bir karar ve danışma organı olmadan kalmışlardır.

İstanbul'da belediye teşkilatının temelini oluşturacak olan kanun 9 Mayıs 1855 yılında ileri gelen ahalinin kurduğu bir zümreyle oluşturulan *İntizam -ı Şehir Komisyonu* ile

³²⁰ BOA, CD, no: 4416.

³²¹ BOA, KK, No: 6194.

³²² Ergin 1995, Cilt. I, 1369; Belediyelerin Kuruluşu için diğer bir kaynak Bknz : Serçe 1998.

olmuştur. Komisyon şehrin ihtiyacı olan belediye idaresi için şöyle bir örgüt modeli önermiştir. Komisyon bunun için Nizamname-i Umumi hazırlayarak padişaha sunmuştur. Hükümet İstanbul’u ön dört daireye ayırtmakla beraber, Altıncı Daire-i Belediye olarak adlandırılan Beyoğlu- Galata semti dışında ciddi bir örgütlenme görülmedi. Bu belediyeler Ayasofya, Aksaray, Fatih, Eyüp, Kasımpaşa, Beyoğlu, Beşiktaş, Emirgan, Büyükdere, Beykoz, Beylerbeyi, Üsküdar, Kadıköy, Adalar’da bulunmaktadır³²³.

1871 yılında yapılan bir nizamname ile şehir ve kasabalarda belediye dairesinin kuruluş esasları belirlendi. 1867 ‘de Milas bu bölgede belediyeye sahip olan ilk yerleşimdir. Buna göre Osmanlı döneminde Muğla 1871, Meğri 1874, Köyceğiz 1887, Marmaris 1896, Bodrum 1903 yılında belediyeye sahip olmuşlardır³²⁴. Bodrum Belediyesinde bir reis, beş aza, tabib, katip ve sandık eminden oluşan bir kadro bulunmaktadır. Bu kadrolardaki azalar gayri Müslim olabilmektedir. Bu oluşum Tanzimat dönemi gelen eşitlik ve adaletle temsil düşüncesi ile bağdaşmaktadır. Bodrum Belediyesinin bütçesi 47. 180 kuruş iken, geliri ise 15. 500 kuruştur³²⁵.

Tablo 6.Bodrum Belediye Başkanları

1. Dalgıncıoğlu Çelebi Efendi	(1903)
2. Mahmut Reis Oğlu Mahmut Efendi	
3. Alaiyalı Hacı Mehmet Efendi	
4 İğneci oğlu Halil Efendi	
5 .Alaiyeli Galip Efendi	
6. Ali Ağa oğlu Ethem Efendi	
7. Sarı Ağa oğlu Ali Efendi	
8. Resil oğlu Hacı Halil Efendi	
9 .Doktor Mümtaz Ataman	(1945)

9-Sandık Eminliği

II. Mahmut döneminde ülke yönetiminde bazı düzenlemeler yapılmış bu arada her sancak merkezinde “*Memleket Sandığı*” adı altında oluşturduğu kuruluş vasıtasıyla giderlerin tek elden karşılanmasını sağlayan sistem oluşturmuştu³²⁶. Tanzimat’ın hemen sonrasında tahsil olunan devlet gelirleri kaza meclislerince atanan Vücut-ı memlekette daha sonraları ise denetim kolaylaşması için meclis üyelerinden seçilen sandık eminine teslim olunuyordu. Sandık emini, mal sandığında bu paraları saklıyordu. Gerekli zaman kullanıma

³²³ Ortaylı 1985, 126-127.

³²⁴ 1967 *Muğla İl Yıllığı*, Ankara, 1968, 541. *İl Yıllığı* 1973, 354

³²⁵ 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 86-87; 1314 salnamesinden nakleden: Avlar 1997, 16.

³²⁶ Çadircı 1991, 231.

açılıyordu³²⁷. Sandık emini tek başına sandığa para koymak ve almak hakkına sahip değildi. Sandık ancak meclis üyelerini birkaçı önünde açılabilirdi. Mal müdürü tayin edilince bu görevlerin hepsini o aldı.

Bodrum'da Mal Müdürü Ömer Lütfi Efendi'ye 1879 (H 1296) yılı salnamesinde; Sandık Emini Mustafa Efendi'ye 1882 (H 1299) yılındaki salnamesinde rastlarız³²⁸.

B-SOSYAL TEŞİLAT

II-Tanzimatla Değişen Kaza Teşkilatında Sosyal Teşkilatlanma

1-İç Güvenlik ve Askere Alma

İç güvenlik açısından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması yeni sorunlar doğurmuştur. Anadolu'ya ve Rumeli'ye kaçan yeniçerilerin, çıkardıkları olaylar 1830'ların önemli sorunlarındandı³²⁹.

II. Mahmut döneminin idari bölümlerde yaptığı değişiklik ise askerlik alanındaki yapılan düzenlemelerle ilgilidir. Ağustos 1834'te Redif-i Asakir-i Mansure adlı yeni askeri örgüt büyük kentlerde kurulmaya başlanmıştır³³⁰. Ancak bir süre sonra ortaya sorunların çıkmasıyla İstanbul'da toplanan Meclis-i Şurada durum görüşülmüş ve yönetim birimleri yeniden düzenlenmiştir³³¹. 2 Eylül 1836'da başlanan bu uygulamadaki amaç redif teşkilatının kurulmuş olduğu sancakların belirli merkezlere bağlanarak yeniden düzenlenmesiydi. Bu düzenleme ile aynı Redif Müşirliği altında Aydın, Saruhan, Menteşe sancakları düzenlendi. Bunun başına Aydın muhassılı Yakup Paşa getirildi³³². Eyaletlerin başına müşir unvanı ile atanan *valiler* hem askeri hem mali işleri bir arada yürütmüşler, böylece II. Mahmut'un merkezi bir yönetim kurma amacına hizmet etmişlerdir. Bunlardan birkaçı dışında –örneğin Yakup Paşa gibi– ayan ve derebeyi kökenli değil yararlı hizmetleri görülenlere bu görev verilmiştir.

³²⁷ Kaynar 1985, 248.

³²⁸ 1299 yılı Aydın Vilayet Salnamesinde,106; 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 86-87

³²⁹ Cevdet Paşa, Cilt. XII, 311-315. Yeniçeriliğin kaldırılması sırasında Osmanlı yöneticilerinin savaştığı bir grup da Bektaşilerdir *Tarih-i Cevdet*, Cilt. XII, 209.

³³⁰ Çadırcı 1970-1974, 66-70.

³³¹ Kütükoğlu 1981-1982, 22.

³³² Baykara 1988, 121.

8 Eylül 1843 günü Osmanlı toprakları coğrafi durum ve genişlik göz önünde tutularak beş büyük ordu bölgesine ayrıldı. Ordulardan ilk ikisi İstanbul’da “Hassa Ordu-yı Hümayun Dairesi” ve “Dersaadet Orduyu Hümayun Dairesi” adlarıyla oluşturuldu. Hassa ordusuna Bursa, Aydın, Balıkesir, Biga, İzmit, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Hamid, Teke ve Alanya yöreleri bağlandı. Dersaadet (İstanbul) ordusuna ise Ankara, Kastamonu, Edirne, Konya, Amasya, Bolu, İçel, Viranşehir, Büyük ve Küçük Çekmece, Kartal, Gebze bölgeleri ayrıldı. Diğer üç ordu “Anadolu Ordu-yu Hümayun Dairesi”, “Rumeli Orduyu Hümayun Dairesi” ve “Arabistan Ordu-yu Hümayun Dairesi” olarak belirlendi. Anadolu’da Dersaadet ve Hassa ordularına bağlanan yerler dışında kalan bölgeler “Anadolu Ordusuna” bağlandı. Ordunun başlangıçta merkezi Sivas iken daha sonra Harput’a taşınmıştır. 1848 yılında ise Bağdat merkez olmak üzere altıncı ordu “İrak ve Hicaz Ordu-yu Hümayunu” adı ile kuruldu. Böylece bütün imparatorlukta altı ayrı ordu ve bunlara ayrılmış bölgeler belirlenmiş oldu³³³.

Teşkilat yönünden 1843 düzenlemesi ile imparatorluk dört bölgeye ayrılmıştır. Her bölgenin bir genel karargâhı toplantı yerleri ve depo merkezleri vardı. Birinci bölgenin merkezi İzmit idi. Depo merkezleri ise Bursa, İzmir, Aydın, Afyonkarahisar ve Isparta’da bulunuyordu. İkinci bölgenin merkezi İstanbul’dur. Depo alanları ise Edirne, Bolu, Ankara, Çorum, Konya, Kayseri, Nevşehir, Ereğli ve Karaman’dı. Üçüncü Redif bölgesinin merkezi Manastır idi. Dördüncü bölgenin karargâh merkezi Sivas, depo merkezleri Tokat, Elazığ, Erzurum, Diyarbakır, Kars’tı.

XIX. yüzyılda Anadolu’nun en önemli sorunlarından biri iç güvenlidir. Eşkıyalığın önü alınamadığı gibi yönetim de bu sorunlar üzerinde somut çözümler getirememiştir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi Mandalyat’tan Milas’a eşkıya korkusundan gidemediğini söylemektedir³³⁴. XVIII yüzyıl sonu ve XIX. yüzyıl başlarında Menteşe Bölgesinde genel güvenliği bozan iki sebep vardı. Birincisi Menteşe Bölgesinin dağlık ve özellikle deniz kıyısında oluşu nedeniyle beliren asayiş bozukluğudur. XIX. yüzyıl başlarında Yunan isyanının yanı sıra, yoğunlaşan korsanlık faaliyetlerinin zaman içinde ortadan kalktığı görülür³³⁵. Fakat yine de adalarla olan münasebet ve coğrafi yapı bir takım asayişsizlik doğurabilmektedir. Arşivde bununla ilgili çok sayıda belge vardır. Bu dönemin ikinci güvenlik sorunu karasal güvensizliktir.

³³³ Çadırcı 1991, 313.

³³⁴ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 110.

³³⁵ Arıkan 1987, 114.

XV. yüzyıldan beri uygulanan Tımar sistemi³³⁶, 8 Haziran 1844 tarihinde tımarlı sipahilerin kaldırılmasının ardından yerine “Zaptiye Teşkilatı” kurulmuştur. Bütün eyalet valilerine, kaymakamlarla Anadolu ve Arabistan orduları komutanlarına gönderilen sadrazam genelgesinde, tımarların nasıl kaldırılacağı belirtiliyor. Vali ve kaymakamlar yönetimlerinde bulunan bölgelerde ne kadar tımarlı sipahi varsa gelirleriyle birlikte belirleyeceklerdi. Yıllık gelirleri 500-1000 kuruş arasında değişenler, “piyade zaptiye neferi”, 1000-2000 kuruş ve daha çok gelirleri olanlar ise “süvari zaptiye eri” olarak görevlendirilecekti. Zaptiye Örgütü, bugünkü anlamda hem polis hem de jandarma görevini yüklenmişti³³⁷.

XIX. yüzyıl bir başka sorun askere alma sorunudur. Çünkü bu dönemde askere alınan bir kişi sürekli asker olarak kalabilirdi³³⁸. Bu çerçevede 1843 yılından itibaren askere alınanlara beş yıl hizmet etme şartı getirilmiştir. Beş yılını bitirenler terhis olabiliyor ve yedi yıl da kendi memleketlerinde redif askeri olarak görev alıyorlardı³³⁹. Aynı yıl yapılan düzenlemelerle asker alımının kura usulü ile gerçekleştirilmesi kararlaştırılmış ve 1846 yılından itibaren kazalarda kura meclisleri oluşturulmuştur³⁴⁰.

Polis Meclisi, ilk olarak çalışma esasları ve yetkilerinin içeren ayrıntılı bir nizamname yayınlandı. Tophane Müşiri vasıtasıyla Meclis-i Vala’ya havale edilen ve burada bir kez daha görüşülen nizamname, 21 Mart 1845 (2 Rebiyülevvel 1261) tarihinde gelen irade ile yürürlüğe girdi. Bu teşkilat beş yıl çalıştıktan sonra fesih edilerek kaldırılacaktır³⁴¹.

Bodrum’da 1884 (H 1303) yılındaki ilk salname, zabıta memurlarından bahseder. 1893 (H 1311) salnamesinde ise zabıta idaresi adı altında ayrı bir idareden bahsedilir. Zabıta idaresi de zabıta memuru, polis memuru olmak üzere iki askeri görevliden oluşmaktadır. 1896 (H 1314) yılında bu memurlar grubuna üç süvari jandarma neferi, 13 piyade jandarma neferi katılmış; zabıta memuru sayısı ise beşe yükseltilmiştir³⁴². Kaza meclislerinde kazada oluşan asayişsizliği ortadan kaldırmak amacıyla düzenlemelere de gidilmiştir.

³³⁶ Arkan 1995, 11.

³³⁷ Zaptiye Örgütü jandarma ve polisi ifade etmek içinde kullanılır. Polis şehirde zaptiye kırsal kesimde faaliyet gösterir. Karal, VIII, 1988, 116.

³³⁸ Engelhard 1996, 69.

³³⁹ Goffman 1995, 63.

³⁴⁰ Takvim-i Vekayı, 24 Şaban 1259 (20Eylül 1843).

³⁴¹ Sönmez 2005, 258-261.

³⁴² 1303 Aydın Vilayeti Salnamesi, 121; 1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 385; Avlar 1997, 15.

Bodrumda asayişe önem verilmiş, asayişin sürekliliğin sağlanması için merkezle yazışmalar yapılmıştır. Bunun yanında devletçe askeri muafiyetlerin olduğu da görülür. 1905 yılında Bodrum kazasındaki Girid muhacirlerinin askerlikten muaf tutulması sağlanmıştır³⁴³.

2-Yargı

Osmanlı imparatorluğunda kişi hukuku açısından temel olan sistem şeriat hukukudur. Bu hukukun yargı mekanizmasını sağlayan kurum ise “*Kadı Mahkemeleri*”dir. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kaza kadıları, kazada fiili hizmet aramadığından yargı görevini naiplere bırakmışlardır³⁴⁴. Naiplerin adları da ilk salnamelerden itibaren geçmeye başlar. Naip Mehmet Tevfik Efendi Bodrum kazasında kayıtlı ilk naiptir³⁴⁵. Kadıların, beledi hizmetlerden noterlik ve adalet dağıtma hizmetlerine kadar çok geniş yetkileri vardır. Fakat XIX. yüzyıl başlarında yönetim ve yargı işleri birbirinden ayrılmış kadı gerçek bir hâkim konumuna getirilmiştir³⁴⁶. XVIII. yüzyıl sonu kadıların birçok yolsuzluklara karıştıkları da bilinir³⁴⁷.

XIX. yüzyılın başlarında kadılar nikâh, boşanma, miras, yetim ve mal-ı gaibin korunması, vasi tayini ve azli gibi hukuksal işlerden sorumlu idi.

Yönetici sınıfından olmamakla beraber şehir yaşantısında sözü geçen saygın kişilerden biri de *müftü*dür³⁴⁸. İmparatorluğun merkezinde bulunan ve ulemanın başkanı durumunda bulunan şeyhülislamın devlet ve hükümet merkezinde gördüğü işleri eyalet ve sancak merkezi olan büyük kentlerde gören kimseydi. Yöneticilerin kadının ve halkın çözemedikleri dinsel bir sorunları ortaya çıktığında ya da sorunlara din bakımından destek sağlamak istediklerinde müftülere başvururlardı. Aydın Vilayet Salnamesinde Bodrum için ilk olarak Mehmet Efendinin adı müftü olarak geçer³⁴⁹.

Tanzimat döneminden itibaren hukuk kurumunda temel teşkil eden yeni kanunlar kabul edilmiştir. Mülki idare, yargı teşkilatı ile doğrudan iç içe çalıştığı için mahkemelerin mevzuatının yeniden ele alınması gerekli idi. Bu maksatla Melis –i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye,

³⁴³ BOA,A,MKT.MHM,526,21,1323.

³⁴⁴ Mardin 1979, 45.

³⁴⁵ 1299 yılı Aydın Vilayet Salnamesinde, 106.

³⁴⁶ Çadırcı 1994, 80.

³⁴⁷ Uzunçarşılı 1984, 83.

³⁴⁸ Özkaya 1985, 222-223.

³⁴⁹ 1299 yılı Aydın Vilayet Salnamesinde, 106.

1868’de Devlet Şurası (Şura-yı Devlet) ve Divan-ı Ahkâm –ı Adliye olmak üzere birbirinden müstakil iki kuruma bölündü³⁵⁰.

XIX. yüzyılda kurulan Nizamiye Mahkemeleri, Müslüman olan ve Müslüman olmayan halk için müşterek mahkemelerdir. Bu mahkemelerin kurulması yanında hala işleyişini sürdüren şeriat mahkemeleri ve Müslüman olmayan toplulukların cemaat mahkemeleri eskiden olduğu gibi mevcudiyetlerini muhafaza edecekler ve evlenme, boşanma, miras ve bu gibi ihtilafları dini kaidelere göre halledeceklerdi.

Ticaret Mahkemeleri, 1846’da imparatorluğun öncelikle büyük şehirlerinde kurulmuştu. Bu mahkemelerin esaslı bir şekilde teşkilatlanmaları ancak 1861’de mümkün olmuştu. 1875’de imparatorlukta 120 ticaret mahkemesi çalışmakta idi. Bu ticaret mahkemelerinden biri de Bodrum ticaret mahkemesidir. 1892 (H 1314) yılında faaliyete geçen bu mahkeme, bir reis, dört aza, bir kâtip ile çalışmaktadır. Bu azaların gayri Müslim olması Tanzimat döneminin adalet ve hakkaniyetini yansıtır niteliktedir³⁵¹.

İlk salname olan 1878 (H 1296) yılı Aydın Vilayet Salmesinde Meclis-i Deavi’den (Adliye Meclisi) bahsedilir. Reis -Emin Naip Efendi, mümeyyizler, Emin Ağa, Dimitri Efendi, İsak Efendi ve Katib efendi üyeleridir³⁵².

Tanzimat döneminde modern anlamda standart bir uygulama getiren ve medeni kanuna önemli bir adım sayılabilecek olay 1858 tarihli Arazi Kanunnamesidir. Gerçi kanun İslam hukukunun esaslarına göre vakıf arazi ve miri arazi gibi kategoriler tespit etmişse de esasta mülkiyet ve miras konusunda mühim sayılabilecek laik hükümler getirmiştir. Arazi konusundaki bu yenilik esas olarak klasik Osmanlı sisteminde toprak yönetiminin şer’i esasa dayalı olmaktan çıkarılarak örfi hukuk sistemine çevrilmeye çalışılmış olmasından kaynaklanmaktadır³⁵³.

XIX. yüzyılda Cevdet Beyin öncülüğünde Cemiyet-i İlmiyede asrın en ileri gelen devlet adamlarının oluşturduğu bir heyet kurularak Hanefî mezhebinin temel alındığı Ahkâm-ı Adliye namıyla bir mecelle telif kılınmıştır. Bu kanunlar cilt cilt yayınlanmıştır. On beş

³⁵⁰ Findley 1994, 144.

³⁵¹ Avlar 1997 ,14.

³⁵² 1296 yılı Aydın Vilayet Salmesi, 86-87.

³⁵³ Barkan 1999, 320-321.

kitabı 1874 de on altıncısı ise 1878 de tamamlandı. XIX. yüzyılda Mecellenin kabul edilmesi ile İslam hukukunun uygulanması sağlanmıştır. Bu kanun şahsın hukuku, eşya hukuku, borçlar hukuku ve muhakeme usullerini kapsar. Aile hukuku ve medeni kanunla ilgili hükümleri içeren bir yasa olma özelliği yoktur³⁵⁴.

Evlilik kurumu XIX. yüzyıl Türkiye'sinde sadece başkent ve büyük şehirlerde değil her yerde hukuki işlem konusu olmuştur. Bu olaylar daha çok kanunu işlem temsilcilerinin işlem ve kaydına konu olmuştur. XIX. yüzyıla ait şer'iyeye sicillerinde; evlilik boşanma, vasi tayini, miras işlemleri ile ilgili kayıtların gitgide arttığı görülür. Bu sadece Müslümanlar arasında değil, gayri müslim kesimi de kapsar niteliktedir. Bu artışların nedeni olarak Tanzimat reformları, idarecilerin teşvik edici payı, para ekonomisine olan geçiş, arazi rejimindeki değişiklik, tapu usulünün uygulama alanına konması büyük ölçüde etkili olmuştur³⁵⁵.

İkinci vilayet salnamesinde Bidayet Mahkemesinin varlığını görebiliriz³⁵⁶. Mahkemede görülen davalara örnek verirsek 1893 (H 1311) yılında kazaya bidayet mahkemesinde devredilen ve yeni olarak 55 hukuk davası gelmiş, bundan 21'i ertelenmiş ve 24'ü kanunen iptal ve kalanı seneye devir edilmiş ceza davası olarak 68 dava gelmiş bundan 65 ertelenmiş ve kalanı seneye çözümlenmek üzere bırakılmıştır³⁵⁷.

1894 (H 1312) yılında kaza bidayet mahkemesinde devren ve yeni olarak 66 hukuk davası gelmiş, bunun 22'si ertelenmiş ve 27'si kanunen iptal, kalanı diğer seneye devredilmiş mahkemede toplam 72 dava gelmiş, bunun 67'si ertelenmiş ve kalanları diğer seneye devredilmiştir³⁵⁸. Mahkemeye gelen davalara bakarsak bunlar 12.000 nüfuslu olan Bodrum halkı için oldukça az olan bir miktar oluşturmaktadır.

8 Temmuz 1844 tarihli bir emirname ile Bozüyük, Mandalyat, Saravalos, Kemre Bodrum, Milas naiplerine ve kaza müdürlerine bundan böyle nikâh ve evlilik işlemlerinin

³⁵⁴ Cevdet Paşa, Cilt .1, 63; Karal 1988, Cilt VII, 170-176; Kaşıkçı 1997, 10-16.

³⁵⁵ Ortaylı 2000, 150-151; Ortaylı 1990, 321-330.

³⁵⁶ Avlar 1997, 14; 1297 Aydın Vilayet Salnamesi, 147. Bidayet Mahkemesi, davaları birinci derecede gören ve çözümleyen merciidir.

³⁵⁷ 1311 Aydın Vilayeti Salnamesi, 437; 1312 Aydın Vilayeti Salnamesi, 472.

³⁵⁸ Bidayet mahkemesi davaların bakıldığı ilk derece mahkemesidir. 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 436.

şeriat çerçevesinde gönderilen bir talimat uyarınca yapılması emredilmekteydi³⁵⁹. Biz bu emirden anlamaktayız ki naipeler yolsuzluk yapmaktadır.

Davalar ile alakalı olan asıl belgeler tutulan “kadı sicillerinde”³⁶⁰ bulunmaktadır. Bu sicillerde gayri müslimlerin davaları da vardır. Davaların sayıları hakkında bu sicillere yansıyan rakamlara baktığımızda davalarda sürekli artış olmuştur. Davalar boşanma, sınır ihlali, cinayet, hırsızlık gibi çeşitli sorunlar hakkındadır.

Osmanlı arşivinde Bodrum’daki davalar hakkında çok az malumat vardır. 1800 (H 1214) yılında Hristiyan zevcesine zorla nikâh kıydıran Hoca Sakız’a, halka fena halde kıyım eden Seddülbahir Muhafızı Ebubekir Paşa Bodrum Kalesine yollandığına ve yerine muhafızlığa Hadımzade Osman Bey’in oğlu Ahmet Bey’in tayin edildiğine dair kayıt vardır³⁶¹. 167 numaralı defterde 71 dava, 168 numaralı şer’iyye sicilinde 175 dava, 169 numaralı sicilde 177 dava, 170 numaralı sicilde 209 dava, 171 numaralı sicilde 23 dava, 172 numaralı sicilde 205 dava; 173 numaralı sicilde 399 dava; 174 numaralı sicilde 350; 175 numaralı defterde 27 davaya bakılmıştır.

Kazadaki evlenme ve boşanma sayılarını vermesi açısından salnameler büyük önem taşımaktadır. Tabloya (Tablo 7) baktığımızda boşanmanın az olmadığı göze çarpmaktadır.

Tablo 7.Salnamelerde Bodrum’da Evlenme ve Boşanma

	Evlenme	Boşanma	Toplam
1311 Salnamesi (1893)	228	-	228
1312 Salnamesi(1894)	215	33	248
1313 Salnamesi(1895)	451	43	494
1317 Salnamesi (1899)	183	32	215
1320 Salnamesi(1902)	188	32	220
1326 Salnamesi (1908)	75	35	110
Toplam	1340	175	1525

³⁵⁹ Adıyeke 1994, 85.

³⁶⁰ Ersoy 1980, 6; Ankara Milli Kütüphanesi Bodrum Şerriye Sicilleri No: 165 Değişik Tarihli ,166 1285 - 1288,167 1288-1304 ,168 1289-1295,170 1296-1299,171 1308 -1309,172 1312 -1312,173 1315-1316,174 1317-1318,175 1319-1321 .

³⁶¹ BOA,HAT, 157,6532.

3-Eğitim

XIX. yüzyılın başında Osmanlı İmparatorluğunda şehirlerin hatta kasabaların bütününde ilk eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri mevcuttu³⁶². Bu mektepler tek odalı ve caminin yanında, kimi zaman içindedir. Her Müslüman çocuğun buraya devam etme hakkı vardı. 1824 yılında bu okullar ile de düzenlemeler yapılmış İstanbul'da bu eğitim zorunlu tutulmuştur. Bu eğitim düzeninin bir üst düzeyinde bulunan kurum ise medreselerdir. Bu okulların hepsi yaşamlarını vakıflar vasıtasıyla idare ettirmektedir. 1869 yılında yayınlanan Maarif Nizamnamesiyle devlet artık bu hizmeti kendinin vermesi gerektiği ile hareket etmeye başlamıştır. Devletin eğitime önem vermesinin diğer bir sebebi ise merkezin emirlerine ve Tanzimat'ta bağlı memur kadrosu oluşturma çabalarını gütmekten kaynaklanmaktadır³⁶³.

İlköğretim zorunluluğu ile ilgili bir girişim II. Mahmut döneminde 1824 yılında kabul edilir. 1869'da *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi* ilan edilir. Bu nizamname bu tarihe kadar dağınık bir halde kurulan ve kurulması planlanan okulları bir eğitim sistemi çerçevesinde teşkilatlandırdığı için önemlidir. Bu kanun ile ilköğretim zorunlu hale getirilirken; Sübyan okulları, Rüştîye okulları, İdadiye okulları Sultaniye okulları, Darülfünun (Üniversite) açılması planlanmıştır³⁶⁴.

Tanzimat döneminde eğitim alanında sistemli düzenlemelere gidilmiştir. Örgün eğitim alanında büyük çabalar gösterilmiş birçok yeni okul açılmıştır. Medrese dışındaki örgün eğitimde ilk-orta-lise şeklinde bir derecelendirmeye gidilmiştir. İlk kez bu dönemde öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır. Kızlar için ilköğretim sonrası örgün eğitim kurumları ilk kez bu dönemde açılmıştır³⁶⁵. 1881 (H 1300) yılında eğitim alanındaki en önemli yeniliklerden biri halkın katılımının sağlandığı Maarif Komisyonlarının kurulmasıdır³⁶⁶.

Modern okullar başlangıçta İstanbul ve çevresinde yoğunlaşmıştı. 1888 yılından sonra bilhassa II. Abdülhamit'in iktidarı sırasında modern eğitim sistemi diğer vilayetlere de yayılarak ülke insanlarını üst basamaklara kadar tırmanmasının yolunu açtı. Tanzimat dönemindeki yenileşme çabaları bir avuç yönetici aydın öğretmen tarafından başlatılmıştır. İlk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır. Öğrenci ve öğretmenin kıyafeti ilk kez bu

³⁶² Kodaman ve Saydam 1992, 477.

³⁶³ İnalçık 1964, 616.

³⁶⁴ Berkes 1973, 103.

³⁶⁵ Akyüz 1989, 179.

³⁶⁶ 1300 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 220.

dönemde belirlenip düzenlemeye konulmuştur. Eğitim programlarında hayata yönelik dersler de koyulmuştur. Kızlar için ilköğretim sonrası örgün öğretim kurumları da ilk kez bu dönemde açılmıştır.

Rüştiyeler ilk kuruldukları zaman sıbyan mekteplerinden daha üst bir kurum olarak tasarlanmış, Tanzimat döneminde çok geçmeden genel orta öğretimin en alt düzeyindeki okullar haline gelmiştir³⁶⁷. İdadiler o zaman yine ortaokul amaçlı açılmışken; sultaniler ise gerçek anlamda ilk liseyi temsil eden okul olarak Tanzimat döneminde karşımıza çıkar. Sultani düzeyindeki bir okul da İstanbul'da 1873'te öğretime başlayan Darüşşafaka'dır. Bu okul anasız ve babasız olan çocukların eğitimi için bir yuva olmuştur. 1859 yılında İstanbul'da ilk sivil yüksek öğretim kurulu kurulmuştur. Bu okulun adı Mektep-i Mülkiyeyi Şahane'dir. Askerlik mesleğiyle uğraşanların eğitimi de bu dönemde ihmal edilmezken, Askeri Tıbbiye'nin içinde 1867'de Mektebi Tıbbiyeyi Mülkiye kurulmuştur³⁶⁸.

Osmanlı Maarif Salnamelerinden Menteşe sancağında o dönemde toplam 40 medrese bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 20'si 690 öğrenci ile Muğla'da diğer 20'si ise başta Fethiye ve Milas başta olmak üzere diğer 4 kazada bulunmaktadır ve sancakta toplam 1745 medrese öğrencisi vardır³⁶⁹.

1897 (H 1317) Aydın Vilayet Salnamesinde 2 öğretmeni bulunan 180 öğrencinin okuduğu bir ilkokul mevcuttur³⁷⁰. 1893 (H1 1313) Aydın Vilayet Salnamesinde Bodrum'da 31 adet köy bulunduğu ve bunların her birinde bir ilkokul olduğu belirtilmektedir. Bu dönemde bütün köylerin ilkokula sahip olması eğitime verilen önemi kanıtlar³⁷¹.

1902 (H 1320) Aydın vilayet salnamesinde 180 öğrencinin varlığını görürüz³⁷². 1884 (H 1330) yılında Bodrum'da yeni bir *iptidai mektebi* açılmıştır³⁷³. Buraya gelen ilk Muallim Topal Hoca namıyla anılan Ahmet Mithat Efendi'den ders almış Salih Efendi'dir. Bodrum'da

³⁶⁷ Unat 1964, 43.

³⁶⁸ Ergin 1977, Cilt 2, 594.

³⁶⁹ Cantürk 1998 31; Türkeş 1993, 157. Bodrum'da Geriş Burnu Köyünde, öğrenci sayısı belli olmayan Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın yaptırdığı medrese vardır.

³⁷⁰ 1317 Aydın Vilayet Salnamesi, 427-432- 438;446-453.

³⁷¹ 1313 Aydın Vilayet Salnamesi, 463.

³⁷² 1320 Aydın Vilayeti Salnamesi, 390.

³⁷³ 1301 Aydın Vilayeti Salnamesi, 436; Bu okulda 204 öğrenci vardır; 4 adet müderris bulunur. Yardımcı Tarihsiz, 37; Bilgin 1965, 30. II. Meşrutiyet döneminde Bodrum'da iptidai mekteplerden biri Müskebi'de, diğerleri Akçaalan ve Mumcular'da açılır. Türkeş 2008, 739.

İptidai ve Rüştîye mektebi deniz kenarında bulunuyorlardı. Belediye oldukça eskimiş olan mektebin ikisini de 1940'lı yıllarda istimlâk etmiş ve arsalarıyla birlikte bir parça yer doldurmak suretiyle geniş bir meydanlık vücuda getirmiştir³⁷⁴. Bu iki mektebin yerini tutmak için 1910-1911 (H 1328-1329)'de bir Numune Mektebi açılmıştır. Kaymakam Faik Bey zamanında halkın ve köylülerin yardımıyla dokuz bin liraya mal olan bu on bir odalı kâgir bina Tepecik Mahallesinde Yalı kenarındadır. Bu mektepten başka Bodrum'da Çarşı kabristanlığı denilen yer ortadan kaldırılarak yerine kâgir bir ilkokul yapılmıştır. Bunun için Muğla valisi Ömer Cevat ve Bodrum Kaymakamı Ali Rıza zamanlarında 1931 Vilayet bütçesinden otuz iki bin lira ayrılmıştır.

Eski zamanda her yerde olduğu gibi Bodrum'da da bir ile iki mahalle mektebi vardır. Bu mektepler mevcut iken 1880 (H 1298)'de Bodrum'da bir *Rüştîye Mektebi*'nin varlığını görürüz³⁷⁵. Bodrum'da evlatlarına ortaokul bulunmaması nedeniyle Milas, Muğla, İzmir, İstanbul'daki okullara göndermekte olan aileler de vardır. Bazı anneler oğullarını okutmak için Milas'a kadar gidip orada bir oda içinde yaşayarak ve her türlü zorluğa katlanarak oğullarının ortaokul tahsilini bu suretle temin etmektedirler³⁷⁶. Buranın muallimi Hasan Fehmi Efendidir. Bu muallimden sonra ise Emin Hoca daha sonra Karaovalı Mustafa Efendi hoca olarak görev yapmışlardır. Meşrutiyetin ilanından sonra Müskebi, Akçaalan, Mumcular köylerinde birer erkek iptidaisi açılmış ise de yalnız Müskebi mektebi varlığını birkaç sene sürdürmüştür³⁷⁷.

1889 yılında (H 1305) Bodrum ve Milas ortaokullarında 39-50 öğrencinin okuduğu belirtilir³⁷⁸. 1898 (H 1317) yılında Aydın vilayetinde beş lise vardır³⁷⁹. 1318 yılında

³⁷⁴ Erdoğan 2007, 220.

*"Okuyup yazmadan cihanda var mıdır matlab
Bilir mi bilmeyenler kim nedir din nedir mezheb
Hükümet eyledi zahmet ahali de edüp gayret
Hususiyle umumun sa'yini meşkur kıl Yareb
Bu resmi hod kasirdir yed-i bihertin usülü odur
Çıkarır mah gösterendir desek hun-ı çehi be hisab
Tesadüfîür düşer mi böyle bir tarih-i tam dareş
Deniz içre yapıldı böyle bir mekteb-i ulum-ı meksebe
Fî (Ramazan) sene 1302 sene 1302*

³⁷⁵ Yardımcı Tarihsiz, 37; Bilgin 1965, 30. 1298 Aydın Vilayeti Salnamesi, 80. Bu mektebin yapılış tarihi 1874 (H 1291)'tür. BOA, MF.MKT,21,157.

³⁷⁶ Galanti 1945a, 42-43; Eroğlu 1939, 220, Merkezde birer kız ve erkek iptidai mektebi ile bir de erkek rüştiyesi vardır.

³⁷⁷ Eroğlu 1939,220.

³⁷⁸ 1305 Aydın Vilayeti Salnamesi, 245-248

³⁷⁹ 1317 Aydın Vilayeti Salnamesi, 485.

Bodrum'da öğrenci sayısı 43, hademe sayısı 1, öğretmen sayısı 2 olan bir ortaokul bulunmaktadır³⁸⁰.

Bodrum kızları için mahalle mektebi inşasına 1306 yılında izin yollanır³⁸¹. 1901'de (H 1319) Tepecik Mahallesinde, Yalı kenarında kızlara mahsus bir mektep yapılarak bir öğretmen hanım tarafından eğitim yapılmaktadır. 1915 senesinde Duplex kruvazörü Bodrum'u topa tuttuğu esnada bu mektep tamamen yıkılmıştır. Bunun üzerine Hristiyan mahallesinde bir evde eğitime devam edilmiştir. Galanti'nin verdiği bilgiye göre XX. yüzyılda Bodrum'un merkezinde iki ilkokul vardır. Müskebi, Pınarbelen, Akçaalan, Yalıkavak, Girelbelen, Farilya, Dirmil, Karakaya, Çömlekçi, Mumcular, Dere, Peksimet köylerinde birer okul mevcuttur³⁸².

Bodrum'da diğer okullar olduğu gibi medreseler de vardır. Çarşı ve Tepecik namıyla iki medrese vardır. Çarşı medresesi, 1742 (H 1159) tarihinde Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve Tepecik Medresesi de 1756 (H 1174)³⁸³ tarihinde Mustafa Paşa'nın oğlu Cafer Paşa tarafından bina edilmiştir. Kızılhisarlı Mustafa Paşa medresesine 1802 (H 1217) merkezden gelen emirle müderris tayin edildiğine dair bilgimiz vardır³⁸⁴.

Tablo 8 Bodrum'da Gayri Müslim İlkokul Hoca ve Öğrenci Sayısı³⁸⁵

Bodrum	1312 Salnamesi (1883)	1317 Salnamesi (1888)	1320 Salnamesi (1891)
Rum İlkokul	-	3 Hoca, 130 Öğrenci	3 Hoca, 130 Öğrenci
Rum (Kız Okulu) İlkokul	-	1 Hoca, 40 Öğrenci	1 Hoca, 40 Öğrenci
Musevi İlkokul	-	1 Hoca, 25Öğrenci	30 Öğrenci
Toplam	-	5 Hoca, 195 öğrenci	4Hoca 200 öğrenci

Gayri Müslim cemaate ait okullar, gayri Müslim Osmanlı halkına verilmiş olan imtiyazlar çerçevesinde idare edilen müesseselerdir. Bu müesseseler de medreseler gibi

³⁸⁰ Cantürk, Muğla, 1998,38; Melek Çolak, İzmir, 1992,5.

³⁸¹ BOA, Y.PRK.MŞ,2,51.(12 L 1306)

³⁸² Galanti 1945a, 42.

³⁸³ BOA, C.MF,2-96.

³⁸⁴ BOA, C.MF,2-96 (1217) Müderrisler, şehirlerin ileri gelenleri arasında yer almaktadır. Şehirleri ilgilendiren sorunların çözümünde resmi olmamakla beraber geleneksel olarak eğitim ve öğretim dışında bunların bazı görevleri daha bulunuyordu. Bağlı bulundukları medresede ders okutmanın dışında ulemeden olan bu kişiler gerektiğinde kadı ve yöneticilere yol gösterirlerdi. Vergilerin dağıtılmasında diğer sosyal hizmetlerin yapılmasında bilirkişi ve güvenilir kişi olarak müderrislere sık sık başvurulduğu görülür. Kadıların bakmış olduğu davalardan da danışılan kişiler oldukları bilinir. Çadircı 1991, 97;Özkaya 1985,233.

³⁸⁵ 1312 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 491; 1317 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 427; 1320 *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 390.

devletin denetimi dışında bulunmaktadır³⁸⁶. Sancağın geneline bakıldığında Rum nüfusunun o dönemde daha çok sahil kasabalarında, özellikle Bodrum'da toplandığı görülmektedir. Buna paralel olarak Rum nüfusunun bulunduğu diğer kazalara oranla buradaki öğrenci sayısı daha fazladır. Ayrıca Müslümanlarda yapılmış olan ayırımın Gayri Müslimlerde de olduğunu görmekteyiz. Bu okullaşmanın mali anlamada durumuna bakmak gerekirse, 1901 (H 1319) Bodrum'da bulunan ilkokullardaki masrafların 32 kuruş olduğu belirtilir ise de bizce bu gelir oldukça azdır. Bu oranı kişi başı olarak almak daha doğru olur³⁸⁷.

1934 yılında Eroğlu, kitabını yazdığı sırada Bodrum merkezde 2 mektep ve 10 muallim ve 235 kız ve 392 erkek olmak üzere 627 talebe vardır. 36 köyden ibaret olan kaza genelinde de 10 mektep 13 muallim ve 304 kız ve 641 erkek olmak üzere 945 talebe mevcuttur³⁸⁸.

Kütüphaneler toplumun eğitiminde önemli işlevleri bulunan kültür merkezleridir. Mentеше sancağında bu dönemde sadece merkezde kütüphaneler mevcut bulunduğunu biliyoruz³⁸⁹.

Eğitim Mentеше sancağında ve Bodrum kazasında oldukça önemsenmiştir. Kaza içinde Müslümanlar ve Gayri Müslimler için ilkokul ve ortaokul açılmıştır. Tanzimat döneminde açılan okullar ile de mektep-medrese ayırımı ortaya çıkmıştır.

4-Sağlık

Geleneksel anlamda tedavi etme usulleri değişen tıp alanı ve ilerleyen bilim olsa da hala varlığını sürmektedir. Bunun yanında XIX. yüzyılda modern tıp okulları ile beraber tıbbın gelişmeye başladığı görülür. 1805'te İstanbul'da Rumlara bir Tıp Okulu kurulması izni verilmişse de bunun 1812'de kapatıldığı sanılıyor. Ocak 1807'de, III. Selim'in saltanatının son günlerinde çıkarılan bir nizamname ile İstanbul Tersanesi içinde bir Tıp Mektebi kurulmuştur. Yetiyecek tabipler donanma ile sefere de çıkacaklardı. Fransızca ve İtalyancanın kullanılacağı bu okul teşebbüsü Kabakçı Mustafa isyanı ile sona ermiştir.

Tıp ve cerrahlık eğitimi yapan, Müslümanlardan tabip ve cerrah yetiştirmeyi amaçlayan bir başka okul II. Mahmut döneminde 14 Mart 1827'de açılmıştır. Tıphane-i Amire

³⁸⁶ Karal 1988, Cilt.VIII 376.

³⁸⁷ Cantürk 1998, 116.

³⁸⁸ Eroğlu 1939, 220. Cumhuriyet Dönemindeki Muğla'da eğitim için: Çolak 1992; Çolak 2001 ,83-98.

³⁸⁹ 1301 Aydın Vilayet Salnamesi, 219.

ve Cerrahhame-i Mamure denen bu okulun süresi 4 yıl olup programı Arapça, Türkçe, Fransızca, cerrahlık uygulaması, anatomi ve tıp ilmine giriş, sonra yeteneklerine göre seçilip hastanede cerrahlık uygulamaları yapmaları şeklinde düzenlenmiştir. Mekteb-i Tıbbiye’de öğretim Fransızca, Cerrahhame’de Türkçe’dir. Okulda Viyana’dan getirilen Dr Bernard gibi yabancı hocalar dersler vermiştir³⁹⁰.

II. Mahmut döneminde kurulmuş olan askeri tıp okulu, ordunun ihtiyacı için kurulmuş olduğundan buradan çıkan doktorlar ordu hizmetinde kullanılmakta idi. Yabancı memleketlerde tahsil gören Osmanlı tebaası Hristiyan doktorlarla yabancı doktorlar da, büyük şehirlerde doktorluk yapıyorlardı. II. Mahmut kaldı ki ihtiyaç halinde ordu onları da kendi emrinde kullanmakta idi. İşte bu sebeple kazalara doktor göndermek amacıyla 1866’da İstanbul’da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye adlı tıp okulunu kurdu. Tıp okulu gündüzlü, öğretim dili Türkçeydi. Eczacılık ve Tıp Okulu birlikte ders yapmakta idi. Öğretimi başarılı ile bitirip doktor olanlar askerlikten muaf tutulmuşlardı. Bu muafiyet ve imtiyazların tesiri ile Tıp Okulu büyük bir rağbet görmüştür. Tıp okulunun kurulmasının ardından eczacılık da bu okulda verilmiştir. Fakat bunun mahzurları görüldüğünden 1867 yılından itibaren tıp ve eczacılığın ayrı şubeler altında teşkilatlanmasına gidilmiş ve sonra da eczacı okulu müstakil olarak kurulmuştur³⁹¹.

Muğla’da 1908 (H 1326) salnamesine kadar devlete ait taşınmaz mallar listesinde hastaneye rastlanmamaktadır. Toplum bu dönmede devletin vermediği hizmeti ilkel metotlarla yürütmeye çalışmaktadır. Hastaneye ait ilk kayıt, sancağın merkezi Muğla’da yapılan hastaneye aitti³⁹².

Menteşe sancağındaki halkın sağlık durumu ile ilgili ilk bilgiler Ziraat memuru Ali Rıza Bey tarafından tutulan raporlardadır. Halkın, özellikle köylülerin sağlık durumu hayat şartlarının ağırlığı kötü beslenme nedeniyle fena olduğuna dairdir. Bulaşıcı hastalıklar çiçek, tifo, frengi ve sıtma oldukça yaygındır. Hemen hemen bütün köylüler zayıf, ince bacaklı, şiş karınlı ve sarı benizlidir. Hastalıklarını tedavi edebilmek için gidebilecekleri bir sağlık kuruluşu olmadığından meselelerine kendi yöntemleri dâhilinde çözüm bulmaya gayret etmektedirler. Bu tedaviler ise büyü yaptıрма, nazarlık takma, kan aldırma (hacamat) gibi

³⁹⁰ Akyüz 1989, 166-167; Adıvar 1970, 191; Gencer 1977, 302-338.

³⁹¹ Karal 1988, Cilt VII, 208.

³⁹² 1326 Aydın Vilayet Salnamesi, 693.

basit metotlardır. Halkın yaşam şartları nedeniyle zayıf düşmesi ve ilkel tedavi metalarının uygulamaya konması nedeniyle hastalıklar kısa sürede salgın durumuna dönüşmektedir³⁹³.

Bodrum kazasının suyu ve havası oldukça iyi olduğu için kalıcı hastalıklara çok az rastlanıldığı görülür. Kazanın kuzey batısında ve deniz kenarına bir saat mesafede bulunan Göl karyesi yakınlarında yaklaşık üç dört yüz dönüm genişliğinde *Akdeniz* adı verilen bir bataklık mevcut olduğundan bu köyün havasını ihlale ve sıtma meydana getirmeye müsaittir. Bazen Bodrum kasabası ve diğer köylerde de tek tük sıtma görüldüğü olur³⁹⁴.

Eski dönemlerde en önemli sağlık sorunu bulaşıcı salgın hastalıklardı. Bu çerçevede Tanzimat düzenlemeleri içinde Karantina teşkilatının kurulduğunu görürüz. Tanzimat döneminden evvel de şartların elverdiği oranda devlet, karantinalar kurmaya başlamıştır. Ticaretin yoğun yaşandığı sahil ve limanlarda inşası karalaştırılan karantinaların gerek diğer masraflarını karşılamak için de 1845 (H 1261) yılından itibaren Tanzimat'a dâhil olan yerlere karantina vergisi konmuştur. Karantina halkın alıştığı başıboş ticareti mal ve insan giriş çıkışını kısıtlayan bir tedbir olarak görülmüştür³⁹⁵.

II. Meşrutiyet döneminde sarnıçlara pis su girişinin engellenmesi ve temizliği için resmi düzenlemeler yapılmıştır³⁹⁶. II. Mahmut zamanında Ser etibba Abdülhak Molla Efendi başkanlığında hazırlık komisyonu kurulur ve II. Mahmut'un vefatı ile bir süre belirsizlik geçiren bu komisyon, Tanzimat'ın ilanından itibaren artık "*Meclis-i Tahaffuz-i Ali*" denen Karantina Meclisi işlevini sürdürür. 12 Haziran 1839'da yayınlanan, İstanbul'a deniz yolu ile gelenler için nizamname iki ay gecikme ile 10 Ağustosta yürürlüğe girer. 27 Mart 1840'ta imparatorluğun tüm limanlarında geçerli kılınır ve karayoluyla gelenler için de uygulanmasıyla genel nizamname tamamlanır³⁹⁷. Çadırcı, karantinanın kurulduğu yerleri tek tek kitabında verir. Bodrum karantinası müdürüne 1250 kuruş ödenirken, tabibe ise 800 kuruş ödenmektedir³⁹⁸.

Milas'ın Güllük, Güvercinlik ve Bodrum kıyılarında limanların bulunmasından dolayı karantinanın başlamasından itibaren uygulamanın içinde kalan alanlardan biri olduğunu

³⁹³ Ali Rıza Bey 1331, 134-135.

³⁹⁴ Galanti 1945a, 27; Eroğlu 1939, 137.

³⁹⁵ Ortaylı 1985, 192.

³⁹⁶ Ökçün 1983, 70.

³⁹⁷ Panzac 1997, 220.

³⁹⁸ Çadırcı 1991, 306-307.

görürüz. Osmanlı İmparatorluğunda XIX. yüzyılda sağlık denetimlerini kurumlaştırmak amacıyla ve karantina uygulamasının denetiminin sağlanması adına Sağlık Konseyi kurulur³⁹⁹. Bu genel koruyucu önlemlerden başka 1840 Temmuzunda Milas Muhassıllığı iskelelerde de karantina açılmasını bildirilmiştir. Burada 200 kuruş maaşla İbrahim Efendinin ve 1000 kuruş maaşla bir tabibin görevlendirilmesi istenmiştir. Fakat Bodrum karantina tabibine 3000 kuruş maaş verilmiştir. Buna karşılık sancak merkezindeki karantina memurunun ve diğer kaza memurlarının daha az maaş aldıkları için Bodrum karantina memurunun da maaşının azaltılması, 28 Temmuz 1840 tarihli yazı ile kararlaştırılmıştır⁴⁰⁰.

Milas karantina örgütlenmesinde Bodrum merkez seçilmiştir. Burada bir karantina ve bir de tabip vardır. Bu merkeze bağlı olarak değişik zamanlarda değişik yerlerde karantina memurlukları oluşturulmuştur. 1841-1842 (H 1257) yılında Datça, Mandalyat, Taraça ve Saravalos'ta karantina memurları vardır⁴⁰¹. 1856-1857 (H 1272) yılında Güvercinlik'te karantina vardır. 1307 yılında diğer memurla ile birlikte karantina memuru olarak Hacı Ali Efendinin adı geçer⁴⁰².

1841 (H 1257) yılındaki diğer bir yenilik Menteşe karantinasının Bodrum'a dahil olmasıyla Bodrum karantinasının artalanı genişlemiştir. Karantina müdürü İsmail Ağa yolsuzluk yaptığından azledilmiş, yerine Kuleli Tahaffuzhanesi(muhafazası) mülazımlarından Abdüllaziz Efendi tayin edilmiştir⁴⁰³. 1841-1842 yılında (H 1257) Bodrum karantinası 300 kuruşa kiralanan bir odadır⁴⁰⁴. Kısa bir süre sonrasında ayrı bir binaya taşındığını görürüz. Fakat bu yeni bina uygun koşullara sahip değildir. 1847 yılında bu yeni binanın tamire muhtaç olduğu geçici bir süre için boş bir tersane mahzeninin karantina olarak kullanılması kabul edilir⁴⁰⁵. 1856-1857 (H 1272) yılında Bodrum karantinasına 1912 kuruş, 28 para harcanarak yeni bir oda ilave edildiği de belgelerden anlaşılır. 1859-1860 senesinde (H 1276) Bitez, Güllük ve Asin Kalesinde karantina vardır.

³⁹⁹ Panzac 1997, 224-225.

⁴⁰⁰ BOA,MM,No:9018.

⁴⁰¹ BOA,MM,no.3188

⁴⁰² BOA,KK,no.6194; 1307 Aydın Vilayet Salnamesi, 183-184.

⁴⁰³ BOA, C.SH,23,1183.

⁴⁰⁴ BOA,MM,no:9188.

⁴⁰⁵ BOA,A.MKT,72-88.

1901 (H 1319) yılında Bodrum karantinasının yeniden inşası ile ilgili sıhhiye Tahsisatı hesabına Aydın Vilayetine yazı gelmiştir⁴⁰⁶. Bugün karantina binası yine eski yerindedir. İç limanda hemen kalenin ön kısmında bulunmaktadır. Bodrum limanında şüpheli görülen kişilerin veya gemilerin beklemeye alındığı da bilinir. Kolera vakasının çıkması ile 1910 yılında tedbir alınmış hastalığın yayılmaması için önlem sağlanmıştır⁴⁰⁷. XIX. yüzyılda Bodrum kazasında meydana gelen çiçek hastalığı çok sayıda kişinin ölmesine neden olmuş aşı yapacak kişinin olmaması hastalığın yayılışını hızlandırmış civardan tabip getirilmesi ve aşı için tedbir alınmıştır⁴⁰⁸. XIX. yüzyılda Bodrum kazasında Karakaya köyünde aşırı sıcaklar nedeniyle ortaya çıkan hummayı tifoid bir yıl kadar devam etmiştir, hastalık alınan önlemlerle azaltılmıştır⁴⁰⁹.

Bodrumda sağlık ancak dispanserler kurulması yoluyla Cumhuriyet döneminde, teşkilatlı bir hale getirilmiştir⁴¹⁰.

5- Dini ve Sosyal Kurumlar

Osmanlıda dini yapıların başında camiler ve mescitler gelir. Evliya Çelebi, Bodrum kalesinden bahsederken (...)“*Süleyman Hanın kiliseden veyl olunmuş bir cami vardır İlhak minareli küçük camidir. bundan gayri mesacid yokdur.* “(...)der. Bu mescit Bodrum’un en eski İslam ibadet mescididir⁴¹¹.

Bodrum’un belli başlı en önemli camilerinden Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camiidir. Kızılhisarlı Mustafa Paşa’nın 1723 yılında yaptırdığı bu cami, Bodrum kalesinin cephe tarafında bulunur⁴¹².

Tepecik Cami (Merkez Cami), kıyıda iç limanın hemen orta kısmında bulunmaktadır. Tepecik mahallesinde (1740) inşa edildiği için böyle adlandırılır. Bu camiyi yapan Mustafa Paşa’nın kâhyası Hasan Kâhya’dır. İstanköy’de bağ ve dükkân, Bodrum’da hamam vesaire

⁴⁰⁶ BOA,İSH,1319/n-1 ,1319.

⁴⁰⁷ BOA,DH,İD,50-1,5,1328

⁴⁰⁸ BOA,DH.MKT,1559,55 ; BOA,DH.MKT,1564,23.

⁴⁰⁹ BOA,DH.MKT,1536,30;BOA,1541,77.

⁴¹⁰ Akça, 2008,32-33.

⁴¹¹ Evliya Çelebi, Cilt IX, 110.

⁴¹² Eroğlu 1939, 213. Kapının üzerinde üç beyitten mürekkep manzum bir beyit görülür. Kızılhisarlı Mustafa Paşa Cami içinde büyük kıtada bir Kelam-ı kadim vardır. Uzunluğu 28, eni 19 santimdir. Kâğıdı ve yıldız tertibatı mükemmeldir. Yazı güzel muhafaza olmuş ve silinmemiştir. 871 tarihi verilen bu yazıda bir kitabe vardır.

*Matla: Hüda bir kulunu tergip edince böyle hayrata
3.mısra Mücahit fi sebillullah o gazi Mustafa bil kim
6.mısra Duadır çün anın tarih dahil ola cenana*

camiiye vakıf olarak bırakmıştır. I. Dünya harbinde Duplex ‘in bombardımanında caminin de kubbesi hasar görmüştür⁴¹³.

Adliye Cami ise eski Belediye dairesi önünde olup inşasına 1901 (H 1317)’de başlanmış 1902 (H 1318)’de bitirilmiştir. Bu cami Çarşı Mahallesi içinde bulunmaktadır. Geleneksel anlamda bu cami, çarşı ve pazar ile bütünleşmiştir. Cami II. Abdülhamit’in göndermiş olduğu para ve halktan sağlanan gelirlerle yapılmıştır⁴¹⁴.

Bodrum’da beş adet mescitten de söz edilir. Çarşı ve Rum Mahallesi arasında bir küçük mescidin varlığı da bilinir⁴¹⁵. Mustafa Paşa ile oğlu Cafer Paşa birer mescit de yaptırmışlardır⁴¹⁶. Mescitler mahallerde yaygındır. Aynı ad ile anılan mahallenin kıyısında bulunan Türkkuyusu, Yeni mahalle, Umurca mescitleri ile Yeniköy Camisi (1774), yıkık durumda olan Eskiçeşme ve Kiliselik (1735) mescitleri vardır⁴¹⁷.

Bodrum’da Sultan Muhiddin Mevlevihanesi bulunmaktadır. Bu mevlevihanenin nerede olduğu hakkında bilgimiz yoktur. Yalnızca 1801 yılında Alaiye gümrüğünde kendisine para temin edildiğini, buna ek olarak Isparta cizyesi malından da gelir ayrıldığını belgelerin ışığında izleyebilmekteyiz⁴¹⁸.

Batı Anadolu deprem kuşağı üzerinde bulunduğu için yapılan binaların muhafazası, tarihi binaların korunması günümüze kadar tamir ve bakım açısından bir sorun olmuştur. Bu masraflar devlet tarafından bütçeden karşılanmaktadır⁴¹⁹. XIX. yüzyılda da Bodrum kazasında meydana gelen depremlerin çadıra ihtiyaç gerektirecek kadar etkili olduğu da bilinse de biz büyük zayıat veren depremlere incelediğimiz dönemde rastlamadık⁴²⁰. Burada deprem hakkında sadece Turner’in, “*şehir 20 yıl önce deprem gördü*” diye verdiği kayıt vardır⁴²¹. Bodrum kazasının Kadıkaryesi kalesinde oturan Hristiyan tebaanın mabetleri olmadığından

⁴¹³ Bu cami ile alakalı şu söylem önemlidir: Mustafa Paşa, kâhyasına senin camin benimkinden çok sağlam olurmuş diye tariz etmiş Hasan kâhya da paşasına senin varlığın var birçok vakıf bırakır tamir ettirsin demiş benim neyim var ki tamire medar olsun onun için sağlam yaptırdım demiş.

⁴¹⁴ *Cumhuriyetin 50. Yılında Muğla, 1973 İl Yıllığı*, 172.

⁴¹⁵ Galanti 1945a, 52.

⁴¹⁶ Eroğlu 1939, 213

⁴¹⁷ Yardımcı Tarihsiz, 37; Bilgin 1965, 30.

⁴¹⁸ BOA, C.EV, 88, 4399.

⁴¹⁹ Karal 1988, Cilt.VIII, 495.

⁴²⁰ BOA, DH.MKT, 1707, 72.

⁴²¹ Turner 1820, Cilt III, 58.

müracaatları üzerine bir kilise inşasına izin verilmesi istense de bu kilisenin yapılıp yapılmadığına dair bilğimiz yoktur⁴²².

Bugün kalenin arka tarafına düşen, Hristiyan mahallesinde bulunan Aya Yorgi Kilisesinin yeniden inşası için merkezden ruhsat istenmiştir ve bu ruhsatın verildiğini de belgelerden takip edebiliyoruz⁴²³. Bodrum kazasına tabi Gümüşlük köyünde de 1871 (H 1288) yılında bir Rum Kilisesi inşası için ruhsat verilmesi istenir ve iki yıl sonra bu ruhsat verilir⁴²⁴.

6-Gündelik Hayat

Gündelik hayat aslında insan unsuruna ait her şeyi kapsamaktadır. Biz elimizden geldiğince fazla bilgi vermeye gayret ettik.

XIX. yüzyılda bir Türk düğününe katılan Newton,

Akşam saat dokuzda yerimizi aldık. Türkler bizi görünce oldukça şaşırdılar. Rıhtımda Türk müziği eşliğinde çam meşaleleriyle süslü yerimize oturduk. Düğünde güreş de oynamaktaydı. Kadınlar ve erkekler ayrı ayrı eğlenmekteydi. Kadınlar duvarların üzerinde, pencerelerin ve evlerin üst cephelerinde pencerelerde oturmaktaydı der⁴²⁵. Daha sonra uzunca güreşi anlatır.

Bodrum'da evlenme her yerde olduğu gibi kızı, anne -babasından istemek ve nişan göndermek suretiyle başlar. Zifafa kadar arada geçen zamanda gelen mübarek günlerde hediyeler gönderilirdi. Genellikle zifaktan bir hafta evvelki perşembe veya pazar günü nikâh merasimi icra edilir. Düğüne başlanılmak üzere erkek tarafı, ağırlık namıyla bazı eşyalar alınır ve düğüne gönderilir. Düğüne misafirler okuntu ile çağrılır. Okuntuyu alanlar hediyelerini alır ve düğüne gelirler. Eğlenceye zifaktan bir hafta evvel çalgı ile başlanılır. Fakir ve zengin herkes masraflara girer. Zifaf günü kadın ata bindirilerek damadın evine getirilir ve yolda birçok silah atılırdı⁴²⁶. Gelin alınmadan bir önceki gece kına gecesi Bodrum'un en eski kıyafeti, temel devran giyilir⁴²⁷.

⁴²² BOA,C,ADL,103/6196, 29 Zilhicce 1255 .

⁴²³ BOA, İ,AZN,44,(17 Bayram 1319/29 Bayram 1319);BOA,DH.MKT,2586,111.

⁴²⁴ BOA,İH.R,253,15071.

⁴²⁵ Newton 1805, Cilt II, 105-107.

⁴²⁶ Eroğlu 1939, 221. Bu çalgı Gouffier'in de resimlerini çizdiği saza benzer bir müzik aletidir.

⁴²⁷ Koç 1973, 42.

Bodrum'da ikinci cemaat olan Rumların da düğünleri önemlidir. Rumlar 13-14 yaşından evvel de evlenmektedir. Turner, Milas'ta katılmış olduğu bir Rum düğününü anlatır: “*Rumlar düğünlerde Romaika dansı yaparlar. Gece 8’de düğüne gittim. İki büyük oda vardı. Odanın birinde kadınlar diğerinde erkekler vardı. Erkekler içki içiyor; şarkı söylüyorlardı. İki saat sonra iki taraf da arka bahçeye çıktı. Kırk kadar kişi, halka halinde yavaş bir müzik eşliğinde dans etmeye başlamışlardı. Ortada bir adam da kutsama tütsüsü ile takdis ediyordu. Dans edenler değişerek bir adım öne bir adım arkaya hareket ediyordu. Bu dans esnasında erkekler şarkı söylüyorlar, kadınlar duygusal görünüyorlardı. Kadınların vakarlı olması şarttır; gülmeleri ayıptır. Kadınların imparatorluğun başkentinde ve diğer yerlerdeki giysileri aynıdır. Bazı kadınlar uzun kırmızı üzeri altın sırma işli giysi; ayaklarına zarif işli ayakkabı giyerlerdi. Tören sabah dörde kadar sürdü*”, der⁴²⁸.

XIX. yüzyılda kadınlar kapalıdır, başlarını bağlarlar⁴²⁹. Erkek giysileri de pantolon ve gömlektir oluşan iki parçadır; başta ise küçük bir başlık vardır⁴³⁰. Şer’iyye sicillerinde tereke kayıtlarında çıkan kadın giysileri eteklik, ipekli gömlek, telli elbise takım, basma elbise,

⁴²⁸ Turner 1820, Vol. III, 75. Bodrum türkülerini için Bknz: Atılğan 2006, 175-178.

⁴²⁹ Newton 1805, Cilt,II, 110. Bodrum ilçesinin kadın giysileri başa giyilenler *eseli*, üçgen şeklinde ve bir ucu gelecek şekilde kullanılan diğer uçları ise yukarıya kaldırılıp başın ortasından iğne ile tutturulup kırmızı ipek kumaştan yapılır üzeri ise sarı dişlidir. *Tel kırma üsküf*, eseli takılmadığı zaman kullanılırdı; tül üzerine altın ve gümüş tellerle işlenerek yapılan bu üsküflerin işi oldukça zengin ve ağırdır. Vücuda giyilen giysiler *ipek mintan*, *ipek* dokumadan yakasız bir mintandır, içe giyilir. Mintanın geniş olan kolları oyalıdır. *Temeldavran* bordo ve patlıcan moru olup, renkli kadife kumaştan yapılan iki parçalı bir giysidir. İlk parçası uzun ve etek uçları dantelli entari türündendir. Bunun üzerine tunik şeklinde diğer parçası giyilir. Temeldavranın tamamı “bindallı” türünde sarı işle kaplıdır. Gümüş kemer, ince tamamı gümüş temeldavranın üzerinden bele takılır. *Tel kırma* ve *yağlık* krem rengi türünde yerli dokuma, ipek bez üzerine gümüş ve altın tellerle işlenmiştir; yağlıklar gümüş kemerin altından yanlamasına takılır. İnci –boncuklar değişik renkte olup, krem rengi inci boncuklar kullanılan aksesuarlar arasındadır. Bunlar uzun bir dizi halinde boyundan aşağı sarkıtılır. Ayağa ise yünden örme krem rengi ve beyaz çorap; kırmızı renkte yemeni türü ayakkabı kullanılır. Bazı köylerde üç peşli entari giyen de bulunur. Eroğlu 1939, 222.

⁴³⁰ Erkek giysilerinden başa giyilenler *Poçu* adı verilen pembe sarı ve siyah karışımı renklerle yol yol dokunmuş bir bezi dokuyarak sararlar. Poçunun üst püskülleri ise kulak arkasından çıkarılır. Vücuda giyilen giysiler işeşkilidir: İçe yerli dokuma beyaz mintan giyilir. Daha sonra ise iplikleri siyah beyazlı boyanan ve *Atmaca* adı verilen mintanlar giyilmiştir. Bu mintanlar ön ve arka parçaları bütün, omuzları dikişsiz yaka kısımları ise açıktır. Mintan üzerine *Kavuşturma* giyilir. Kollu olan bu kavuşturmaların çuha üzerinde siyah kaytan işli olanların yanı sıra değişik dokuma ve basmadan olanları da vardır. Vücudu sıkan ve koruyan bir giysi parçasıdır. *Bele* ise Acemşah denilen kuşak bağlanır. Bu kuşaklar ipekten olduğu gibi iplik veya yünden de olabilir. Kırmızı sarı ve beyaz karışımı renklerden oluşan bu kuşakların püskülleri çok sıkı sarılmasına rağmen yandan sarkar. Alta çuha, gökdikimi dokuma bez gibi kumaşlardan yapılan *Topdon* giyilir. *Topdon* biçilirken 10 enden yapılır, 2 ende araya konur. Uçkuru ile kasıktan hem önden hem de arkadan büzülür. Damatların uçkur bağının ucu işlemeli olur. En çok mavi renk tercih edilir. Bu topdonlar dize kadar ancak iner ön kısımlarında ise işlemleri olur. Uçkurları ise farklı kumaştan yapılır. Ayağa giyilen giysilere gelince bacağı tozluklar takılır tozlukların üst kısımları da püsküllü olan bağlarla bağlanır. Ayağa da yün çorap ve kabaralı ayakkabı giyilir. O dönemde ilçede yaşayan Rumlara da Türklerle aynı kıyafeti giyerdi. Aralarındaki tek fark ise Türklerin donlarının uçkur kısımlarının kırmızı ve bordo renkte olmasıydı. Rumlarınki ise aynı kumaştan bir bütündü. Muğla ilinde giyilen bu zeybek giysisinin genel adına “*Kırkalsat*” denir. Geçmişte bu giysiler damat elbisesi olarak dikilmiştir. Eren 2004, 332-333; Eroğlu 1939, 222. Donlar diz kapağından biraz aşağıda nihayet bulur ve dizleri örterdi. Çizilen gravürlerde kadın ve erkek giysilerini gayet iyi bir şekilde verilmiştir: Choiseul-Gouffier 1842, Tome Premier, 151-152.

entari, altın bilezik, entari, küpe, hırkadır. Erkek giysileri ise telli dizlik, köhne dizlik, gömlek, tabanca, tüfektir⁴³¹.

Ramazan ayında gelen Beaufort, Türklerin bu ayda eğlenceden uzak durduklarını, bu ayın hastalık ve seyahat dışında bir engel olmadığı takdirde oruç tutulan bir dönem olduğunu yazar. Tütün kullanılmayan bu dönemde, zenginlerin ve aylakların bütün günü yatarak geçirdiğini, geceleri ise tam tersine tütün ve eğlence ile meşgul olarak Ramazan'dan pek etkilenmediklerini yazar. Bu ay çalışanların zorlandığı bir dönem olmakla beraber yazın ise zorlukla geçen bir dönemdir diye de ekler⁴³². Turner, Türklerin gayet kibar mizaçlı olduğunu, Rumların evinde kaldığını, meyhanede de Rumların nazik davrandığını yazar. Ross *“Bodrumdaki Türkler fakir ancak misafirperverdir; kadınlar ve çocuklar da bize karşı çekingen davranmadı”* der⁴³³.

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti içinde saat yani vakit kavramı 12 saat olarak kabul edilmiştir. Havanın karardığı vakit gecedir. Türkler bayram ve mübarek günler ile sair günlerde kabirleri ziyaret ederler. Regaip, Miraç, Berat günlerinde lokma, pilav ve keşkek pişirilerek fakirlere ve komşu evlere dağıtılır, bazen sinilerle camilere götürülerek namazı takiben cemaate yedirilir. Mart ayı ve diğer aylarda birçok yerlerde olduğu gibi aşure pişirilerek fakirlere komşulara dağıtılır⁴³⁴.

İçeceklerle gelirsek; XIX. yüzyılda tütün ve kahve büyük bir alışkanlık olarak tüketilen içeceklerin başında gelir⁴³⁵. Choiseul-Gouffier'ye Bodrum'da kahve ikram edilmiştir⁴³⁶. Chandler, *“Türkler tütünü çubukla içiyorlardı”* diye yazar⁴³⁷. Bir başka keyif verici madde ise içkidir. Müslümanların da içki içtikleri bilinse de bunu alenen yapmazlar⁴³⁸. Sancakta ekmek saç üzerinde pişirilmiş mısır ve arpa ekmeği, bazlama, olarak tüketilmektedir. Kışın biberli tarana, bulgur ve yağsız çökelek başlıca yemeklerdir. Misafirlere ise ancak yumurta, peynir, zeytin sunulabilmektedir. İç bölgelerde yoğurt ve süt, kıyılarda ise zeytin ve yumurta başlıca besinlerdir. Köylüler soğan, sarımsak gibi sebzeleri dışarıdan alırlar⁴³⁹.

⁴³¹ BŞS, Defter: 175,66.

⁴³² Beaufort 1818, 104; Ross 1852, 38.

⁴³³ Turner 1820, Cilt III, 59.

⁴³⁴ Eroğlu 1939, 221.

⁴³⁵ Newton 1805, Cilt II, 91.

⁴³⁶ Choiseul-Gouffier 1842, Cilt I, 246.

⁴³⁷ Chandler 1971, 34.

⁴³⁸ Chandler 1971, 48.

⁴³⁹ Ali Rıza Bey 1331, 122.

Osmanlı devletinde toplumsal sınıf yoktur. Kasabalarda çok sayıda tutucu esnafın bulunması kasabanın toplumsal yaşantısına yaygın bir ahlaki hava getirir. Bu aslında kasabanın ticaret ve iş yaşantısındaki ekonomik ilişkilerin denetimini de sağlıyordu. Kasabalı ağalar, tüccarlar, esnaf, kasabanın sosyal dokusunda etkili bir üstünlüğe sahiptiler. Osmanlı toplumunda toplumsal sınıf yoktur⁴⁴⁰.

Panayırlar ve pazarlar değişimin yapıldığı üreticiye malını satmak ihtiyacını karşılamak üzere bütün gereksinimlerin bir arada bulunabileceği mekânları oluşturur. Bu aşamada halkın sosyalleştiği bu yerler gündelik yaşamın ayrılmaz parçasıdır. Dolayısıyla pazar kurulan yerler ulaşımına bağlı bir şekilde gelişen ve yerleri değişen mekânlardır. Buna göre pazar kurulan yerlerden gelişen ticari ana noktaları tespit edebiliriz. XVII. yüzyılda Bodrum'un belirli bir çarşısı ve pazarı yoktur⁴⁴¹. Bunun yanı sıra cuma günü civar köylerden gelenlerin katıldığı bir öküz pazarının kurulduğu bilinir⁴⁴².

XIX. yüzyılda Türklerde yazlık ve kışlık hayat yaygın olarak devam etmektedir. Ali, Rıza Bey de yöre halkının hemen hemen yüzde doksan beşinin yazın bağlara göç ettiğini belirtir⁴⁴³.

Ev eşyaları arasında şer'iyye sicillerindeki terike kayıtlarından çıkan eşyalar namaz seccadesi, telli yorgan, basma yorgan, yastık, sefer takımı, döşek, kilim, halı, şilte, ayna, leğen, küp, testi, dökme testi, çarşaf, ibrik, sandık, ihram(yün yaygı)'dan oluşturmaktadır⁴⁴⁴.

Çocuk oyunlarına gelince: Bodrum'da çocuklar tarafından *Amata*, *Ateşlim*, *Göt Kazmaca*, *Kozalak* adı verilen oyunlar oynanmaktadır⁴⁴⁵.

Türklerin geleneksel gündelik hayatlarında, ev yaşantılarının biçimlenmesinde Orta Asya'dan getirmiş oldukları kültürlerinin bir tesiri olduğu kadar İslami düzen de bu kültürün oluşmasında büyük ölçüde etkisini göstermektedir. Osmanlıda şehirlerinde XVIII. ve XIX.

⁴⁴⁰ Benedict 1971, 150.

⁴⁴¹ Evliya Çelebi, Cilt .IV, 110; 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 435.

⁴⁴² 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 435; 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, 503.

⁴⁴³ Abdülaziz Bey 1975, Cilt: I 195; Ali Rıza Bey 1331, 30.

⁴⁴⁴ BŞS, No:169,44;

⁴⁴⁵ Özhan 2004, 370-371.

yüzyılda evler genelde ahşap ve iki katlıdır⁴⁴⁶. Geleneksel yapı sanatı varlığını herhangi bir kuruma borçlu değildir. Tanzimat dönemindeki kurumlaşma çalışmalarıyla beraber, 1831’de Ser Mimarın Hassalığı kaldırılmış; yerine Ebniye-i Hassa Müdürlüğü kurulmuşsa da 1839’da Umur-u Ticaret ve Nafia Nezareti kurulmuş, Nafia Meclisi kaldırılarak ona ait işler bu nezarete devredilmiş bu yüzden Ebniye-i Hassa Müdürlüğü de Ticaret ve Ziraat Nezaretine devredilmiştir⁴⁴⁷.

Bulunan coğrafya ile yapı mimarisi arasında oldukça paralel bir durum söz konusudur. Kent ve kaza dâhilinde evler taştan yapılmıştır. Kasabanın evleri ekseriyetle meyve ağaçları dikili bahçe ve avlularla ayrılmıştır. Kasaba ve köy evleri ekseriyetle muntazam olmayan dolambaçlı hudut üzerindedir. Evlerin üstü genellikle “*Geren*” denilen toprakla örtülmektedir. İmparatorluğun son dönemlerinde köy evleri genellikle rutubetli, karanlık, hava almaz, oturanlara şevk ve şerafet vermez, hastalık sirayetinden etrafını korumak imkânı bulunmaz bir halde ve pek fena taksimatlıydı⁴⁴⁸.

Turner, evlerin çoğunun taştan ve genellikle iyi inşa edilmiş, küçüklüğü nedeniyle caddelerin dar ve kirli, pazarın harap olduğunu yazar⁴⁴⁹. Dağ köyleri çoğunlukla yamaçta kurulur, ev yapılırken açıklık ve güzel yerler gözetilmezdi. Köyün biraz hali vakti yerinde olanlarının evi kâgirdi. Bu evler çoğunlukla tek katlıydı. Damları toprak ve ağaçtandı. Evlere 60-80 santimetrelilik bir pencere bırakılırdı⁴⁵⁰. Ova köylerinde evler tamamen kâgirdi ve çoğunluğu iki katlıydı. Bu evler 3-4 odaya sahipti. Evlerin çoğunda bahçe yoktur⁴⁵¹. Her odada birer pencere bulunmaktaydı. Çatı, toprak tahta bazen de kiremit kaplıydı. Alt kat bazı yerlerde ahır olarak kullanılırken, bazı yerlerde mutfak olarak da kullanılıyordu. Evlerin hemen hemen hepsinde 1.20 genişlik ve 0.60 -1 metre derinliğinde ocaklar vardır⁴⁵². Cephede dam köşelerinde antik akroter geleneğinin devamını teşkil eden üçgen uçluk bulunur.

⁴⁴⁶ Cerasi 1999, 23.

⁴⁴⁷ Karal1998, Cilt VI, 125; Turan 1965, 171-179; Orhonlu 1984, 85-100.

⁴⁴⁸ Ökçün 1983, 195.

⁴⁴⁹ Turner 1820, Vol.III, 56.

⁴⁵⁰ Ali Rıza Bey 1331, 117-118.

⁴⁵¹ Ali Rıza Bey 1331, 118.

⁴⁵² Texier 1340, 189; Elbe 1972, 52.

Köylerin bazıları sulak çayırli ve güzeldir. Bunun yanında özellikle eskilerin yerine kurulmuş köyler تنها ve fakirdirler. Düz damli yapılmış evler taşır ve tipik Akdeniz evleridir. Bodrum yarımadasına özgü kule evler en eski, ev tipleridir⁴⁵³.

XIX. yüzyılda bölgeye gelen Beaufort, buradaki evlerin gayet modern olduğunu şehirde bulunan pazaryerinin ve caddelerin tarihi eserlerle dolu olduğunu yazar⁴⁵⁴. Newton, burayı Royce'dan alıntı yaparak geniş caddelerin olduğu bir ticaret şehri olarak niteler⁴⁵⁵.

Ev yapmak her zaman bir düzene bağlı olmak zorundadır. Büyük evlerin pek azı bahçe içindedir. Bu evlerin çoğu yol üzerinde yapılır. Bunlar renk, biçim yükseklik ve mimari tarzı bakımından diğer evlerle uyuşmadıkları için sokaklar çok değişik bir görünüm sergiler. Hiçbir vatandaş kendi keyfine göre bina yapamaz. Komşusunun arsasının evinin bulunduğu tarafa pencere açamaz. Buna titizlikle riayet edilir. Aynı zamanda inşa edeceği binayı istediği yükseklikte yapamaz. Bu kaidelerin bir nedeni yangın tehlikesini azaltmak ve çıkan yangınları söndürmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca umumiyetle çok dar olan sokaklarda hava cereyanı sağlamak, umuma açık binaları ve bilhassa yapılış bakımından şehrin diğer bütün binalara hâkim durumda olması gereken camilerini meydana çıkarmak da amaçlanmaktadır⁴⁵⁶.

Newton, kazı çalışmaları için geldiği Bodrum'da kaldığı konağı tarif ederken odaların penceresiz, tabanların kalas olduğunu odanın içinden mazgallarla hava akışının sağlandığını belirtir. O, evleri fare deliğine benzetir. Yine anlaşıldığı kadarıyla evler ve tarihi eserler iç içe olduğu için, tarihi kalıntılar ev yapımında da kullanılmaktadır⁴⁵⁷.

Çok önemli olmayan ayrıntıları bir yana bırakırsak Bodrum'da çok kaba çizgilerle üç değişik ev türü ile karşılaşırız. Bodrum'da bugün yaşamakta alan ustalar için kule evler çok eskidir. Otuz kırk yıl öncesine dek en çok geçerli olan ev musandırallı evdir. Ev türü yaptırmanın isteği doğrultusunda ortaya çıkar. Musandırallı ev, daha çok toprakla uğraşanların yaptıkları ev türüdür. Dikdörtgen planlı evde dikdörtgenin dar boyutu ara kat döşemesinin ya da çatının yapılacağı gerecin olanaklarına bağlıdır. Gereç ağaçtan elde edilen dilmedir. Dilme

⁴⁵³ *Muğla İl Yıllığı 1973*,287.

⁴⁵⁴ Beaufort 1818, 97.

⁴⁵⁵ Newton 1805, Cilt II, 138.Turner tam tersi Bodrum'un yollarını engebeli bulur. Turner 1820, Cilt III,

⁴⁵⁶ Moltke 1960, 23.

⁴⁵⁷ Newton 1805, Cilt 2, 65-86.

ve tahtaları dağdan *Tahtacılar*⁴⁵⁸ el bıçkısıyla biçip katırlarla getirirler. Pişirme –Giriş bölümü olan alt ev (260-280cm) Musandıra bölümü (160-180cm) ancak gerekli yüksekliktedirler. Oturma bölümü tavanı en yüksek bölümdür. Musandıralı ev türü alttaki bir yer katının üzerine de oturtulabilir. Basık olan bu kat ahır olarak kullanılır. O zaman asıl eve dıştan merdivenle ulaşılır. Ayakyolları hep bahçededir⁴⁵⁹.

Sakız ev, dış ölçüler hemen hemen musandıralı ev gibidir. İçeriye uzun boyutun ortasından girilir. Giriş, gün doğusuna bakan yöndedir. Sabah güneşi alır, ev içinde hava değişimini kolaydır. Burası doğal olarak bakış yönünü de -denize yönelme- oluşturur. Girişten kapıdan az daha geniş bir bölüme (150-200) girilir. Buranın sağında ve solunda birer oda vardır. Girişin karşısına gelen duvara yaslanan bu merdivenle ikinci kata çıkılır. İkinci katta orta bölümün giriş kapısı üzerine gelen yüzüne “*ayazlık*” denilen üzeri örtülü olabilen bir çıkma eklendiği de olur. Birinci katta orta bölümün iki yanında alttaki odaların tam üstünde birer oda daha vardır. Burası alt ev denilen iki kattan daha basıktır. Ocaklar genellikle alt evdedir⁴⁶⁰. Alt evdeki odalardan biri kışın pişirme ve yemek yeri olarak kullanılır. Yazın bu iş dışarıda görülmektedir. Her iki türde de ayakyolu dışarıdadır. Ocak, bulaşık yıkama yeri su havuzu ya da su küpü kuyu başı açıkta bulunmaktayken; yemek yeme, oturma yerleri gölgelikler içeriden çok dışarıda yaşayan bu iklim için işlevlerine en uygun olarak düşünülmüştür.

Kule ev, Bodrum’da kale içindeki eski yerleşmeden sonra kale dışına genişlemeyle yapılan ilk ev olmuştur. Azıcık yüksek her eve kule ev denilmektedir. Eskiden bu merdiven evin girişinden ayrı yapılmış⁴⁶¹. Ev, içinden indirilen bu köprü ile bağlantı sağlardı. Kulenin girişi öteki türlerden farklı olarak denizin ters yönü olan poyraza açılır. Bu evlerin üstleri de kale gibi sivri uçlu dişlerle mazgallarla bitirilmektedir. Bu tip dişler birçok eve süs olarak da yapılmıştır. Dışarıdan yukarıda sözü edilen ayrı bir merdivenle asıl eve girilir. Bu kulelere daha alçak hizmet kitlesi ayakyolu vs... eklenir. Bu da kanımızca savunma sırasında bahçeye çıkarılamaması nedeniyledir⁴⁶².

⁴⁵⁸ Yörükan 1998, 149.

⁴⁵⁹ Selmin Başak -CengizBektaş 1983, 120-126; <http://www.bodrubaglari.com/bodramevleri.html>.

⁴⁶⁰ Ali Rıza Bey 1331, 119; <http://www.turkcebilgi.com/bodrum/ansiklopedi#>.

⁴⁶¹ Bu tip evler için Bknz: Akçura ve Akçura 1972.

⁴⁶² Başak ve Bektaş, 1983, 90-106; Kule evleri, Faroqi’nin yorumu ile, bu evleri yaptıranların kudretini sergilemektedir. Bu göz korkutma öncelikle çiftçi ve göçebelerin gözünü korkutmalıydı. Bu ayrıcalıklı evler padişahın iktidarına karşı bir güç gösterisi olarak algılanabilirdi. Faroqi 1998, 257.

Bodrum'da ev yapımının en önemli unsuru, evlerin birbirinin içine bakmaması, görünüşünü güneşini havasını kesmemesi komşuluk ilişkilerini titizlikle korumasıdır.

Köy ve kent kenarı evlerinde de odalarının cephesinde yatak yorgan koymak için bir yüklük bulunurdu. Pencerelelerin tümü tahta kapakla kapanırdı. Köy evlerinde kış mevsiminde pencereleri cam veya kâğıtla kapamak pek adetten değildi. Oda döşemesi genellikle odanın yarısını kaplayan hasır üzerine serilmiş kıldan yapılan kilimdi. Hali vakti yerinde olanların ise döşemesi yün ve kilimdendi. Bunu duvara dayalı iki üç yastık tamamlardı⁴⁶³.

Akşamleyin ya doğrudan doğruya sofaya ya da yerden bir ayak yükseklikteki peykenin üzerine yatak yapılır. Döşek denen bu peykeler her odada vardır. Şilteler daima yün veya pamuktandır. Kıl veya kuştüyü asla kullanılmaz. Çarşaf lar daima pamuklu kumaştandır. Yorganlar ucuz ve pahalı kumaştan yapılmakta olup daima pamuk doldurulmuş olur. Bu bakımdan yorganlar gene ayrı bir çarşaf la kaplanmaktadır. Yatakların gündüz vakti görülmesi mümkün değildir. Fakat bu durum hastalık halinin olduğu zamanlar için geçerli olmaz ve o zaman hasta sofaya serili olan yatak yanında yatırılır⁴⁶⁴.

Türkler çamaşırlarını çalılara sererler. Pencerelelerin kenarlarına serme alışkanlığı da vardır. Kışın yaygın olan ve yangın çıkmasına sebebiyet veren diğer bir çamaşır kurutma yöntemi ise çitalardan oluşan yaklaşık bir metre yüksekliğindeki ve arı kovanı biçimindeki çerçeve, köz dolu olan bir mangalın üzerine yaklaştırılır, çamaşırlar birbiri üzerine bu çerçeveye sarılıp burada yavaş yavaş kurumaya bırakılır. Ama kişi en alttaki çamaşır kurur kurumaz almayı ihmal ederse hepsi birden yanan çamaşırlar alev topuna dönerek yangın çıkışına sebebiyet verir⁴⁶⁵.

Ev aile yaşantısının mahremiyetini, barındırdığı mekândır. Aile kapalı ve gizli kabul edilmiştir. Chandler, Milas'a gelmiş fakat Bodrum'a uğramamıştır. Chandler, Gümüşkesen'de etrafı gezerken birçok kimsenin evleri gözetleniyor diye gürültü çıkardıklarını yazar. Ross da evlerin içini ancak rehber eşliğinde izin alarak gezmiştir⁴⁶⁶.

⁴⁶³ Ali Rıza Bey 1331, 118.

⁴⁶⁴ D'Ohsonn 146-147.

⁴⁶⁵ Burnaby 1999, 75.

⁴⁶⁶ Chandler 1971, 20; Ross 1952, 35.

Devlet öncelikle kamu binalarının yapılması için gayret göstermiştir. 1882 yılında Bodrum kaymakamlığının tamir edildiğini görürüz⁴⁶⁷. İtfaiye teşkilatı ile ilgili tek kayıt 1917 yılındadır. Aydın vilayeti ve kazalarında mevcut itfaiye vasıtalarıyla yangına karşı tedbir alınması ve belediyelerin tulumba alması binalarda su bulundurulması evrakın binaların bodrum katında muhafaza edilmesi için merkezden emir gönderilmiştir⁴⁶⁸.

7-Ulaşım

Yerleşme çeşitli bölgeler, alanlar arasındaki bağlantıyı sağlar. Bu bağlantıda şehrin ekonomik ve sosyal yapısına etkisini düşünmeden geçemeyiz⁴⁶⁹.

Tanzimat döneminde diğer birçok sorun gibi ulaşım işi de devlet için büyük önem taşımaktadır. Özellikle tarımın etkinliği ile ticaretin gelişmeye başladığı bir dönem olan XIX. yüzyılda Batı Anadolu’da ulaşım önemlidir⁴⁷⁰. Yüzyılın ikinci yarısında yapılan yollar, birbirinden irtibatsız, bazen köprüleri olmayan yollardır. Hatta demiryollarının Anadolu’da ilk görülmeye başladığı yıllarda karayolu yapımları demiryolu yapımının gerisinde kalmıştır⁴⁷¹. Demiryolu yapımının, Batı Anadolu’nun çehresini değiştirdiği doğruysa da bu değişimin Muğla’ya, dolayısıyla Bodrum’a yansıdığını görememek pek üzücüdür. Belki de deniz yolunun varlığı demiryolu yapma zorunluluğuna ket vurmuştur; fakat kanımızca bunu engelleyen en önemli etmen uygun olmayan yer şekillerinin varlığı olmuştur. Kış aylarında yolların hali berbatır⁴⁷².

Yol sistemi birbirini bağlayan bir bütün teşkil ediyorsa bu bütün Menteşe Sancağı içinde kurulamamış ve yol sistemi sanayinin kurulma şartlarının en önemli ana yapısını teşkil ettiğinden bu her açıdan bölgeyi geri plana atmıştır⁴⁷³.

Tanzimat’ın ilanına kadar devletin bir yol politikası yoktur⁴⁷⁴. Tanzimat döneminde Osmanlı yöneticileri ülkede yol sorununa kesin olarak önem verilmesi gerektiğine inanmışlar ve bu yolda uğraşmaya çalışmışlardır⁴⁷⁵. II. Abdülhamit döneminde Bayındırlık Bakanlığı

⁴⁶⁷ 1302 Aydın Vilayet Salnamesi, 262.

⁴⁶⁸ BOA,DH,EUM,18,40.

⁴⁶⁹ Tümertekin 1987, 55.

⁴⁷⁰ Ramsay 1960, 85; Kerwin 1948-49, 166.

⁴⁷¹ Lewis 1993, 183.

⁴⁷² *Türk Ziraat Tarihine Bakış*, 38;1925 yılında Halikarnas Balıkçısı da Bodrum’a sürgün edildiği zaman Ankara’adan buraya üç buçuk ayda varabilmiştir. Halikarnas Balıkçısı 1997, 97.

⁴⁷³ Kıray 1998, 27.

⁴⁷⁴ Karal 1988, Cilt VII, 244.

⁴⁷⁵ Yazıcı 1993, 362.

bünyesinde şimendiferler, şoseler, köprüler müdürlükleri bulunmaktadır⁴⁷⁶. Eylül 1858 tarihli Nizamname ile ulaşım sorunu Ticaret Nezaretine bırakıldı. 1832 yılında yolların tanzim ve tesviyesi hakkında çıkarılan nizamname ve 1863 tarihli “*Turuk ve Meabir Nizamnamesi*” ile yeni yapılacak yolların teknik özellikleri belirleniyordu⁴⁷⁷.

XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğunda yol yapımına başlandı. Yol yapım stratejilerinin temelini kara yerleşmelerinin limanlara bağlanması oluşturdu⁴⁷⁸. Yapılan yolların normal bakımı ve korunması için yol bekçileri tayin edildi.

1838 senesinde Osmanlı tebaasından Avrupa’ya gidecekler her devlette olduğu gibi Hariciye Nezareti tarafından pasaport verilmesi usulü de getirilmiş yurda giriş-çıkış bir kaideye bağlanmıştır. Güvenlik açısından gelişigüzel seyahatleri önlemek amacıyla yolculuklar izne bağlanmıştır. Cevdet Paşa, “1821-1822 (H 1237) yılından itibaren mürur tezkeresi zorunlu oldu” der. Çadircı, bu düzenlemelerin daha evvel de olan bir uygulama olduğunu belirtir⁴⁷⁹. Bu sistem 1908 yılına kadar uygulamada kalır⁴⁸⁰.

Tanzimat döneminde taşrada oturan Müslüman, gayri Müslim ve dışarıdan gelen Yabancılar bir yerden bir yere giderken “*Mürur Tezkeresi*” alması zorunlu idi. Bir yıl içinde kaç tane mürur tezkeresi verildiğine dair örnek çok yoktur. 1856 (H 1272) yılında Menteşe Sancağında verilen Müruriye tezkereleri, Dadye 150 adet, Mandalyat 150 adet, Bodrum 150 adet, Tavas 900 adet, Köyceğiz 150 adet, Meğri 150 adet ve Milas 300 adettir. Ertesi yıl içinde 1867 (H 1272) ,Misuli 150 adet Bodrum 300 adet, Tavas 675 adet, Meğri 150 adet, Milas 300’dür⁴⁸¹.

Bodrum’a, özellikle XIX. yüzyılda gelen yabancı çoktur. Bunda kazı çalışmalarının da payı fazladır. Mürur daha doğrusu men’i mürur Osmanlı imparatorluğunda iç güvenliği sağlamaya yönelik bir kentten diğerine, ya da köyden kente göçü önlemek için seyahatlerin denetim altına alınmasıdır. Özellikle İstanbul’da göçün önlenmesi istenmekteydi⁴⁸².

⁴⁷⁶ Karal 1988, Cilt VIII, 460.

⁴⁷⁷ Yazıcı 1993, 362.

⁴⁷⁸ Takvim-i Vekayi, 16 Nisan 1947, 28 Rebiül-ahir 1263.

⁴⁷⁹ Çadircı 1993, 17; Tarih-i Lütüf, Cilt VIII, 109.

⁴⁸⁰ Pakalın 1993, Cilt.II, 593.

⁴⁸¹ Adıyeke 1994, 70.

⁴⁸² Arıkan 1994, 467-471.

Menteşe sancağının ticari vasıtalarını, en yaygın olarak kullanılan hayvanlar, özellikle sancağın ihracatında büyük önemi olan deniz yolu vasıtaları gemiler ve ormanlardan sağlanan ürünlerin en ucuz nakline imkân veren nehirler olarak sınıflayabiliriz. Köprülerin yapılmamış ve yapılanların çoğu kez seller tarafından sürüklenmiş olması, tekerlekli araçlar ki bunlar kağnılardır, yerleşim ve üretim merkezi arasında gidip gelmeyi zorlaştırıyor, bu yüzden yolcu ve mal taşınmasında deveye olan ihtiyacı artırıyordu⁴⁸³.

XIX. yüzyılda bu bölgede ulaşım aracı olarak deve, merkep ve katır kullanımı yaygındır⁴⁸⁴. Beş liva içinde en çok deve bulunanlar Aydın, İzmir ve Saruhan sancaklarıdır. İkinci derecede Denizli ve Mentеше sancakları yer alır⁴⁸⁵. XIX. yüzyılda Mentеше sancağının topografik şartları nedeniyle merkezden limana giden mevcut yollar, iki üç hattan ibarettir. Salnamelerde sancakta araba bulunduğuna dair bir tespit yapılmadığına göre geleneksel yolların yegâne vasıtası olan hayvanlar gündeme gelmektedir. Hatta 1311-1313 yıllarına ait Vilayet Salnamelerinde sancak dâhilinde eşek ve deve sayıları fazladır⁴⁸⁶. Kervancılığın kara ulaşımında yaygın olduğu bu dönemde devenin en yaygın olduğu kazalar Muğla ve Meğri'dir⁴⁸⁷. Deveci adı verilen esnafın varlığı da bize kara ulaşımına verilen önemi kanıtlar niteliktedir. Kara ulaşımının temeli şehir içinde hemen hemen her hanede bulunan eşek ile sağlanırken ,kazalar arasında ise ulaşımın temelini sayıları da azımsanmayacak kadar olan develer oluşturur⁴⁸⁸. Bodrum'da 321 adet deve vardır⁴⁸⁹. Bu oran orta ölçekli bir kazaya göre azdır. Ama ulaşım için eşeğin de kazada kullanıldığını biliyoruz.

Aydın sancağı ve çevresinde ticaret için kullanılan yolların genel karakteri doğu-batı doğrultusunda bir hat çizmesidir. Pazarlanacak ürünü belli toplama merkezine ulaştırmak yolların ana hedefidir. Bu toplama merkezleri Nazilli, Aydın, Tire ve Kuşadası limanı ve en önemlisi İzmir limanıdır⁴⁹⁰.

Tarımsal ürünlerin pazarlanması kentteki ulaşımın ilerlemesini sağlamıştır. Pazaryerleri yerel ticari metanın el değiştirdiği, panayırlar ise çok çeşitli malların pazarlandığı ve yabancı tüccarların da akın ettiği yerlerdir. Mentеше Sancağı dolayısıyla Bodrum kazasına

⁴⁸³ Kurmuş 1982, 53.

⁴⁸⁴ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 436; 1312Aydın Vilayeti Salnamesi, 492; Büyük küçük 200 merkep vardır.

⁴⁸⁵ Hüsnü Hüseyin – Sami Cevad 2000, 122.

⁴⁸⁶ İlhan 2008, 92-95.

⁴⁸⁷ 1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 222.

⁴⁸⁸ Temettüatlardan deve ve eşek sayılarını hayvancılık kısmında gösterdik.

⁴⁸⁹ Temettüatlardaki sayımlardan ve Vital Cuinet'den derlenen sayımlarda bu oran çıkmaktadır.

⁴⁹⁰ Yapucu 2007, 35.

dönersek, XIX. yüzyılda Bodrum, Kos-İstanköy adası ile gerçekleşen canlı ticaretin merkezi olmaya uygun konumu itibarıyla en büyük yerleşim yeridir. Fakat iç kesimlerde yoğun bir üretimin yapılamaması ve tüketici bir kitlenin bulunmayışı, Bodrum'u büyük bir liman olma yolundan alıkoyan etmenlerdir. Aslında Bodrum'un da dahil olduğu bu alan Gökova Körfezinden, Eşen çayının denize döküldüğü yere kadar kıyının girintili ve çıkıntılı oluşu çok eski zamanlardan beridir korsanlara hizmete eder bir yapıdadır⁴⁹¹.

XIX. yüzyılda ulaşım açısından en önemli sorunlardan biri yolların güvenliği sorunudur. Newton, gerek Güvercinlik'te gerekse Tekfuranbarı'nda giderken korktuğunu söyler⁴⁹². Güvenliğin sağlanması için serbest yolculuğun yasaklanmasının yanı sıra yol güvenliğini bozanların da en sert cezalara çarptırılması kararlaştırılır. Bozüyük Eskihisar, Mandalyat, Karaabad, Bodrum, Kerme ve Milas yöneticilerine 27 Aralık 1834 de yazılan bir emir ile yolların korunması ve gelenin gidenin güvenliği için yolların eşkıyadan temizlenmesi ve yakalanan eşkıyanın şer-i şerif mucibince en sert şekilde derhal cezalandırılması istenilmişti⁴⁹³. Karayolları güvenliğin dışında diğer sorunu ise doğanın sunduğu haliyle bırakılışıdır⁴⁹⁴.

Bodrum'un sancak merkezine uzaklığı 24 saat vilayet merkezine uzaklığı 42 saattir⁴⁹⁵. Taeschner, Bodrum'un Aydın güzergâhı ve Güvercinlik ile olan ulaşımındaki önemli bağını vurgular⁴⁹⁶.

1. Karayolu Bağlantısı

Eski çağlardan beri Bodrum'un Karaova (Mumcular) ve Milas ile karayolu bağlantısı bulunmaktadır⁴⁹⁷. Ross, şehrin içinde ulaşımın belli kapılarla sağlandığını bunların ilkinin batı kapısı olarak tarif ettiği Mindos'a (Gümüşlük), şehrin güneydoğusunda Mouselleum anıtının arkasında iki dağ arasındaki kapılar ile Milas'a yapıldığını belirtir⁴⁹⁸.

⁴⁹¹ Von Scherzer 2001, 3.

⁴⁹² *Tarih-i Cevdet*, Cilt. XII, 14.

⁴⁹³ Adıyeke 1994, 101.

⁴⁹⁴ Braudel 2004, 382.

⁴⁹⁵ 1302 Aydın Vilayeti Salnamesi, 210.

⁴⁹⁶ Taeschner 1927, 59-60. Newton Güvercinlik yoluyla Bodrum'a girmiştir. Newton 1805, Cilt, 2, 58.

⁴⁹⁷ Luther 1989, 25-129.

⁴⁹⁸ Ross 1852, 37.

Bodrum'un, Milas'a bağlantısı Bodrum -Güvercinlik -Milas şeklinde idi ⁴⁹⁹. Choiseul-Gouffier, Milas- Karaova -Bodrum güzergâhını vermektedir⁵⁰⁰. Kış ayında yolculuk yapan Turner, bu yolun çok bozuk olduğunu çamurlu bir yoldan bir süre gittikten sonra atlardan inerek taşlı kötü durumda bulunan yolu yürümek zorunda kaldıklarını yazar⁵⁰¹.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ile başlayan yol yapım çalışmaları Milas'a yüzyılın sonunda ulaşmış ve geleneksel yolların dışında Milas çevresinde şose yapımına başlanmıştır. 1875 yılına ait bir yol haritasında Milas'ın iki bağlantı yolu vardır. İlki Milas -Bodrum yolu ikincisi Milas- Karpuzlu -Çine yoludur. Buradan anlaşıldığı kadarıyla 1875 yılında Milas'ın deniz bağlantısını Bodrum sağlamaktadır⁵⁰².

Milas'tan Güllük'e kadar 1883 yılında, 4 metre genişliğinde 13900 metrelik bir yol yapılmıştır ve toplam yol 22900 metredir. Mevcut dört adet köprü tamamlanmıştır. Bunun dışında Bodrum'a her hangi bir karayolu yapımından bahsedilmez⁵⁰³. Aydın Vilayeti salnamesinde 1887 (H 1307) yılında, Milas'tan Güllük'e 24.950 metrelik bir şose yol olduğu kayıtlıdır; bu 1880'den önce açılmış olan bir yoldur⁵⁰⁴. Yine 1893 (H 1313) yılındaki Aydın Vilayeti salnamesinde, Muğla'dan Gökabad'a tamamlanmış 132600 metre şose ve 3410 tamamlanmış, Milas -Güllük arasında 27100 metre şose yoldan bahsedilir ama; Bodrum yoluna değinilmez⁵⁰⁵.

Bodrum'da XIX. yüzyılda ulaşım ile ilgili olarak Tedarik-i Vesait-i Nakliye –i Askeriye Komisyonunun kurulması ve halkın bu komisyonlara dâhil edilmesi sağlanır. Bu da Tanzimat döneminde ulaşım önem verildiğinin en önemli kanıtıdır. Bodrum'da bu komisyon 1314 yılında yayınlanan salnamede ilk defa yer almıştır. Komisyon bir reis, 4 aza ve bir kâtip'ten oluşur. Komisyonda Müslim ve gayri Müslim üyeler yer alabilmektedir⁵⁰⁶.

Salnamelerde bazı kazalarda deniz feneri sayısı da belirtilmektedir. 1307 salnamesine göre Bodrum'da 11, Marmaris'te 4, Meğri'de 35 fener bulunmaktadır⁵⁰⁷. Deniz Feneri yapımı

⁴⁹⁹ Newton 1865, 45.

⁵⁰⁰ Choiseul –Gouffier 1842, Cilt 1, 265.

⁵⁰¹ Turner, 1820, 64.

⁵⁰² Adıyeke 1994, 97; Akça 2000, 42.

⁵⁰³ 1303 Aydın Vilayeti, Salnamesi, 148.

⁵⁰⁴ 1307 Aydın Vilayeti salnamesi, 529.

⁵⁰⁵ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 521; Cevat Sami –Hüseyin Hüsnü 1905, 120.

⁵⁰⁶ 1314 Yılı salnamesinden aktaran: Avlar 1997, 16.

⁵⁰⁷ 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi, 615-618.

Osmanlı Devletinde XIX. yüzyılın ikinci yarısında hız kazanmaya başlamış ülke genelinde sayıları daha evvel 18 iken 110'a çıkarılmıştır⁵⁰⁸. 8 Ağustos 1860 tarihinde Akdeniz, Çanakkale Boğazı ve Karadeniz kıyılarında fener yakmak usulünü gerçekleştiren Michel ve Collas namıyla iki kişiye imtiyaz verilmiştir. Zamanla kıyılarda fenerlerin çoğaltılması gerekmiştir. 12 Temmuz 1879 (30 Haziran 1295)'da yapılan ek mukaveleye göre Akdeniz'in 13 yerinde ve Bodrum'da fener kurulmuştur. Bodrum feneri çifttir; on deniz mili kadar ışık verir⁵⁰⁹. Sandıma'ya kadar ışık veren bu fenerle İstanköy arası 5 veya 10 mildir ;bu fenerler karşılıklıdır ve birbirini görürler⁵¹⁰.

Milas-Bodrum yolunun önemi, Güllük limanın öneminin artmasına paralel olarak gelişmesidir. Bu yol zamanla önemini yitirmeye başlasa da Ali Rıza Bey, XX. yüzyılın başlarında ait raporunda Milas-Bodrum şosesinin mutlaka yapılmasının şart olduğu belirtir⁵¹¹.

XX. yüzyılda 91+116 kilometreden ibaret Muğla -Milas -Güllük yolunda 30863 metre uzunlukta şose ve muntazam kaldırım, 32.60 metre açıklığında 8 adet ahşap köprü, 53.90 metre açıklığında 5 adet betonarme köprü ve menfez inşa edilmiştir. Muğla-Milas-Güllük yolunun 83. kilometresinden ve Akyol mevkiinden ayrılan 54513 m olan Akyol-Bodrum yolu tamamen yeniden açtırılmış, bu yol üzerinde 17515 uzunlukta şose ve muntazam kaldırım 63 m açıklığında 26 adet ahşap,58.20 açıklığında 8 adet kârgir köprü ve menfez yaptırılmıştır. Bu ahşap köprü ve menfezlerden 121.20 m açıklığında 37 adet köprü ve menfez betonarmeye çevrilmiş, ayrıca 5 metre açıklığında bir adet betonarme yol yapılmıştır⁵¹². Muğla -Milas -Bodrum yolu dört yönden şoselerle bağlıdır⁵¹³. XX. yüzyıl Bodrum'dan başlayıp sahili izleyecek, Ören'den geçecek ve Gökova'ya ulaşacak bir yol Bodrum ile Muğla arasını 95 km ye 114 km lik Ören -Muğla yolunu 58 km indirecektir⁵¹⁴.

Osmanlı imparatorluğunda köprü yapımına özellikle imparatorluğun yükseliş devirlerinde büyük önem verilirdi. Köprü yapımına mahalli halkın katkısı çok fazlaydı. Köprü

⁵⁰⁸ Karal 1988, Cilt.VI, 266.

⁵⁰⁹ Galanti 1945b, 44.

⁵¹⁰ 1307 Aydın Vilayet Salnamesi, II. Kısım, 683.

⁵¹¹ Ali Rıza Bey 1331, 22.

⁵¹² *Cumhuriyetimizin 15.Yılında Muğla*, İzmir,1938,74.

⁵¹³ Göker ve Göker 1970, 19.

⁵¹⁴ Türkeş 1971, 21.

yapımının devlet hazinesine büyük masraflara yol açtığı bilinir⁵¹⁵. Bodrum kalesinin köprü ulaşımına katkısı kaleyi yollara bağlayan köprülerin tamir edilmesini sağlamasıdır⁵¹⁶.

Galanti'ye göre Cumhuriyet döneminde Bodrum kasabasında toprağı düzenlenmiş bulunan Bodrum- Milas yolunun ilk aşamasını teşkil edecek bir kısım şose ile bir takım önemli yollar bulunmaktadır. Yolların çoğu kısmı kaldırım taşı ve çarşı kısmında çimento ile yapılmıştır. Yine bu dönemde ulaşım denizden kayak, vapurlarla ve karadan da deve, beygir, araba, otomobillerle yapılmaktadır⁵¹⁷.

II. Deniz Ulaşımı

İzmir limanının Batı Anadolu'nun en önemli limanı oluşunun yanı sıra geriye kalan limanlar örneğin Dikili, Foça, Urla, Sığacık ve Fethiye gibi kısmen artalana sahip olanlar oluşturur. Bunun yanında karşıdaki adalarla canlı bir trafiğe sahip olanlar; örneğin, Midilli ile Ayvalık, Sakız ile Çeşme, Kuşadası ile Sisam, İstanköy ile Bodrum, Rodos ile Fethiye ve Marmaris gibi küçük limanlardır⁵¹⁸.

Demiryolu Muğla'da hiçbir kazada bulunmaz. Bu nedenle XIX. yüzyılda Bodrum'un deniz ulaşımı da kara ulaşımı kadar önemlidir. Bu hat üzerinde hem özel hem de devlet vapurlarının işlediği görülür. Özel işletmelerden ilki İdare -i Mahsusa vapurlarıdır. İdare-i Mahsusa vapurlarının seferleri Dersaadet hattında işleyenler, her perşembe günü İzmir'e uğrayarak gittikleri iskeleler şunlardır: Sakız, Çeşme, Vati, Kuşadası, Güllük, Bodrum, Sömbeki, Marmaris, Meğri, Rodos, İstanköy, Kalimnos, Leryos, Batinoz, Karyot, Sakız. İskelelere uğrayarak İzmir'den hareketinden bir hafta sonra çıkış noktası olan İzmir'e geri gelir⁵¹⁹. Yine Dersaadet hattında çalışan İdare-i Mahsusa vapuru, pazartesi günleri İzmir'den hareketle, bu sefer tersten dolanarak, Sakız, Karyot, Batinos, Leryoz, Kalimnoz, İstanköy, Rodos, Meğri, Marmaris, Sömbeki, Bodrum, Güllük, Kuşadası, Vati, Çeşme ve Sakız yoluyla İzmir'e döner⁵²⁰.

Diğer bir özel işletme ise Hacı Davud Ferkuh Vapurları'dır. Hacı Davud Ferkuh vapurları her salı günü İzmir'den çıkış yaparak, Sakız, Çeşme, Karlovası, Vati, Kuşadası,

⁵¹⁵ Özkaya 1985, 86.

⁵¹⁶ BOA, C.AS,73,3437.

⁵¹⁷ Galanti 1945a, 55.

⁵¹⁸ Von Scherzer 2001, 4.

⁵¹⁹ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 76.

⁵²⁰ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 77

Güllük, Patnos, Leryos, İstanköy, Bodrum, Kalimnos, Sömbeki, Rodos, Herkit iskelelerine uğramaktadır⁵²¹. Bu işletme mahkûmların nakledilmesinde de kullanılır.

Devlet eli ile işletilen Şirket-i Hamidiye vapurları da bu limana uğrar. Şirketi Hamidiye vapurlarının uğradığı iskeleler ise Sisam ve Rodos yolu ile her perşembe günü alafranga saat dörtte İzmir'den hareketle Ilıca, Çeşme, Sakız, Karlıova, Vati, Kuşadası, Tigan, Patnos, Kalimnos, İstanköy, Bodrum, Leryos, Sömbeki, Rodos, Halki, Gerpe, Koşut iskelelerine uğramak üzere bir vapur işler⁵²². Şirket-i Hamidiye Osmanlı vapurlarının körfez dışı seferleri Sakız, Çeşme, Ada, Karaburun, Patmos, Leros, Kalimnos, İstanköy, Bodrum, Sömbeki, Rodos, Herkit'e her hafta olacak şekilde yapılan seferler de bulunmaktadır⁵²³. Şirket-i Hamidiye Osmanlı vapurları salı günleri düzenlediği vapur seferleri ile Rodos, Sömbeki, Kalimnos, Bodrum, İstanköy, Leros, Kuşadası, Sisam, Patnos, Leros ve İzmir yolu ile 15 günde bir olacak şekilde düzenler⁵²⁴. Şirket-i Hamidiye vapurlarının uğradığı iskelelere salı günleri Karaburun iskelesiyle Çeşme iskelesi arasındaki hatta işlemektedir. Karaburun, Sakız, Çeşme, Sisam, Kos Adası, Patmos, Leryos, Kalimnos, Bodrum, Sömbeki, İstanköy, Rodos arası işler⁵²⁵. Buradan biz şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki Bodrum'un adalarla ve İstanbul, İzmir ile olan münasebeti oldukça fazladır.

8-Su Şebekesi

Kazada bulunan Çömlekçi ile Bahçeyaka köyü arasından çıkıp Güvercinlik körfezine doğru giden Akarca suyu yazları kurur. Yarımadaı ay biçiminde çevreleyen volkanik topraklar içinde içmeye en elverişli su İslamhaneleri köyü sınırı içinde bulunan Bağla mevkiindedir. İkinci derecedeki güzel su da Aşağı Göl köyündedir⁵²⁶.

Bodrum kalesinden bahseden Evliya Çelebi o zaman küçük bir nahiye olan Bodrum'un içime suyu hakkında “(...) *Ve bağlar içre kapıdan Memi Paşa su kemerlerinden kal'anın şimal canibinde Lonca kapusından taşra Lonca mescidi dibinde bir abı hayat çeşmesi var Ol kemerlerden ana su gelir. Azim hayrattır(...)*” der⁵²⁷.

⁵²¹ Hüsnü Hüseyin – Sami Cevad 2000, 125; BOA, ,ZB,403,22.

⁵²² 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 90; Kütükoğlu 2000, 277.

⁵²³ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 128.

⁵²⁴ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 159

⁵²⁵ 1312 Aydın Vilayeti Salnamesi, 135.

⁵²⁶ Bilgin 1965, 10.

⁵²⁷ Evliya Çelebi, Cilt. IX, 100.

Bodrumda merkezde Salmakis adında perinin ismini taşıyan çeşme de vardır⁵²⁸. Salmakis Çeşmesi, deniz kenarında, merkezin güneybatısındadır. Strabon, Salmakis'ten bahsederken “*burada bir su çeşmesi vardır ki içenleri sihirlendirmek yani aşklandırmak havasını verir*” der⁵²⁹.

Şimdiki Bodrum'un köylerinden Karabağ'a iki kilometre mesafedeki Kadıkale iskelesinde bir çeşme vardır. Üzerinde bir metre yirmi beş santim uzunluğunda, mermerden güzel kabartma yazısıyla yazılmış olan manzumeden bu çeşmeyi yapanın Patrona unvanlı Süleyman Kaptan adında yüksek rütbeli bir bahriyeli olduğu görülür. Bu mısranın Ebced hesabıyla olan hicri tarihi 1150 eder. Bir de bunun altında (H 1169) tarihinde çeşme inşa eden bir Süleyman Paşa vardır⁵³⁰. Paşa, Kadıkale İskelesine iki kilometre mesafede bulunan Belen Köyü'nün suyunu buraya getirtmiştir. Yine Kadıkale limanında denize yüz metre kadar bir mesafede bir başka çeşme vardır ki badana edildiği için yazı bütünüyle okunamamaktadır⁵³¹.

Bodrum'da kuyu sularından da faydalanmaktadır. Türkkuyusu mahallesinde bulunan Samut Kuyusu suyunun derecesi 11'dir.

Merkezi kazalarda en ziyade memba sularından ve kısmen de kuyularla sarnıçlardan istifa edilmektedir. Köylerde sarnıçlar kuyulara nazaran daha çok görülmekte ve membalara az tesadüf olunmaktadır. Kümbetlerin içerisine girilen giriş kapılarının üzerine bazen kitabeler de yerleştirilmiştir. Çoğunlukla giriş kapısından on basamaklı bir merdivenle içerisine inilen

⁵²⁸ Hermes ve Afrodite'nin oğlu olan güzel Hermafrodit bu çeşmenin berrak sularında yıkanırken peri ona aşık olmuştur. Hermafrodit perinin tekliflerini ret ederek kendisini bu takipten kurtarması için tanrıya yalvarmış Salmakis onu aşk ile kucaklamış sevdiği kimse ile birleştirilmesini ve iki vücudun bir yapılmasını ilahlardan istemiştir. Duası kabul olunca ikisi tek vücut haline gelmiştir. Texier 1340, Cilt III 193-195. Texier bu meşhur çeşmenin nerde olduğunu sorar. Bununla beraber şehrin tepesiyle ortası değişmeyeceğinden kale ile mabed veya saray kısmını esas almak mümkündür. Grimal 1997, 284.

⁵²⁹ Strabon 2000, 16. Bu çeşmenin yerini antik haritamızda gösterdik. BOA, HRT. h. 1373, 1341 Z 29. Ross 1852, 37-38.

⁵³⁰ Çeşmesinde yalnız şu beyit okunur.

Sahilbü 'l-hayrat ve 'l-hasenat

Süleyman Paşa

1169

⁵³¹ Galanti 1945a, 49-50.

kümbetler horasan harcı ile sıvanmış, sonra da üzerlerine su geçirmezliği sağlayabilmek için zeytinyağı sürülmüştür. Kümbetlerin dışarıya taşma kanalı bulunmamaktadır veya yapılmış olan kanallar da günümüzde kapatılmıştır. Kümbetlerin içerisi su dolduğunda kapaklarla kanallar kapatılmaktadır. Bodrum ve çevresindeki bu kümbetlerin her biri 200 ton kadar suyu topladığı sanılmaktadır. Günümüzde bunların çoğundan da yararlanılmaktadır.

Kazanın suları ekseriyetle kireçlidir. Sarnıçlar iyi muhafaza edilmediğinden hastalıklara davetiye çıkarmaktadırlar. Bodrum'da *Bardakçı* denilen yer istimlâk edilmiş ve orada bulunan üç kuyu ıslah edilerek çeşme yaptırılmıştır⁵³².

Bodrum'da her vakit içme suyu bulunması doğaldır. Fakat Bodrum yarımadası üzerinde belli başlı bir pınar yoktur. Bu yüzden ya yeraltı sularından ya da kuyularla galeriler açarak faydalanılır. Galeriler yeraltı sularının kendi akışı içinde yeryüzüne çıkaracak hendek veya mağaralardır. Karyalılar üç galeri ile içme sularının teminini düşünmüşlerdir. 1-Beşyüz metre uzunluğundaki Eskiçeşme -Kanlıdere Galerisi, 2-Kocataşdibi galerisi, 3-Manastır Galerisi. Bu galerin üçü de yumuşak kayalar içinde mağaralar tarzında oyulmuştur. Eski çeşme Kanlıdere galerisi bugün kullanıma açıktır. Kocataşdibi ve Manastır Galerileri ise pek az faydalanılacak durumdadır⁵³³.

Bodrum'da sağlıklı su şebekesi ilk kez 1937'de kurulmuştur. Ancak bu kuruluş yeterli olmamış ve 1946 ile 1953 yıllarında su şebekesi tekrar ele alınmıştır⁵³⁴.

9-Kaplıcalar ve İçmeler

Kaplıcalar ve içmeler sağlık açısından insanlar için büyük önem taşımaktadır. Batı Anadolu'nun fay hattı üzerine bulunuşuyla oluşan kırıklar hemen hemen birçok alanda kaplıca varlığına sebebiyet vermiştir.

Bodrum kasabasının güney batısında ve dört mil mesafede *Karaada* namıyla bir ada vardır. Bunun kuzey tarafında basık bir mağaradan bir maden suyu çıkar. İçinde arsenik ve kükürt bulunduğundan göz hastalıklarıyla romatizmaya karşı iyi geldiği bilinmektedir.

⁵³² Eroğlu 1939, 215: Göktepe, Yeniköy, Değirmenburnu mntıkasını kaplayan andezitlerde yeraltı suları alüvyonlara nazaran çok daha verimsizdir. Bu sahada bulunan Kokuli Kuyusu ve Bardakçı Suları en iyi sulardır. Galanti 1945b, 21.

⁵³³ Galanti 1945a, 45.

⁵³⁴ 1973 İl Yıllığı, 271.

Sıcaklığı 15-23 derece arasında bulunmaktadır⁵³⁵. Halktan arzu edenler yazın gidip orada bir müddet kalabilirler. Oraya gidenler yiyeceklerini hatta sularını da beraber götürmeye mecburdurlar. Evvelce otuz kırk kişiyi barındırabilecek küçük odalardan oluşan bir bina yapılmışsa da bina harap olduğundan gidenler ya oturacakları odanın üstünü, kapı ve pencerelerini örtmek veya çadır bulundurma mecburiyetindedir. Bu binalar daha sonra tamir edilmiştir. Suyun kaynadığı alan basık, karanlık ve adeta korkunç bir mağarayı andırır. Yakınında serbestçe soyunup giyinilebilecek bir yer olmadığından girmek isteyip de soyunmaya başlayanlar evvela biraz pişman olurlarsa da oluşan pişmanlık uzun sürmez. Suyu girdikten sonra vücudu saran sıcak suyun rahatlatıcı etkisi karanlık mağaranın cezbedici hali insanı mağaranın içine kadar sürükler. Mağaranın tabanındaki taşlar girintili çıkıntılıdır, taşlar eli ayağı zedelese de mağaranın içine kadar gitmemek insana zor gelir. Buraya girenler karanlık mağarayı ve onun ılık ve okşayıcı suyunu terk edemezler⁵³⁶. 1915’de Fransız Duplex Kruvazörü bombalama esnasında kaplıcanın baraka ve odalarını tahrip etmiştir⁵³⁷.

Bodrum’un Orak Adasının (Arcannessus) karşısında “İçme” denilen ve deniz kenarında müshil bir tesir yapan içme suyu vardır⁵³⁸. Halk temmuz ayında buraya gider. Bu su denize çok yakın olduğu için gün doğunca tuzlanır. Henüz tahlil edilmeyen bu suyun kaynağı denizle birdir. Bunun yanında diğer bir içme ise Bodrum’un batı kesiminde yarım saat mesafeli deniz kenarında tersane mevki civarında ilk içmede (Karaada) bulunan özellikleri barındıran diğer bir içme daha vardır⁵³⁹.

Bodrum’un Göl köyünde ufak bir tuzlu göl vardır. Buranın açılmasına henüz teşebbüs edilmemiştir. Bodrum fenerinden limana doğru giderken 15 metre kadar bir yerde deniz içinden su kaynadığı görülür. Hava sakin olduğu vakit bu su denizin üstünde parlak bir tabaka bırakır.

10-Türebeler ve Mezarlıklar

Türebeler ve mezarlıklar tarihin kıymetli yardımcılarıdır. Bodrum şehrinin bazı mezarlıkları kaldırılmıştır bir kısmı ise yeniden oluşturulmuştur. Örneğin Muğla merkezde

⁵³⁵ 1973 İl Yıllığı, 254.

⁵³⁶ Eroğlu 1939, 215; *İlimiz Muğla* 26. Bodrum ve İskenderun’dan üzüm, odun, kereste yüklü gemiler Mısır’ın İskenderiye Limanına giderler. Dönüşte de gözleri ağrılı kimseleri Karaada ılıcasına getirirlermiş. Ilıca göz ağrılarına ve deri hastalıklarına romatizmaya iyi gelmektedir. Bilgin 1965, 10; Esad Bey,1923, 59.

⁵³⁷ Galanti 1945a, 65.

⁵³⁸ Bu yer bugün “Akçabükü Suyu” olarak anılmaktadır. <http://www.kenthaber.com/egemugla/bodrum/Rehber/icme-ve-kaplicalar>.

⁵³⁹ Esad Bey,1923, 55-56; Bilgin 1965, 10.

Kurşunlu caminin önünden Otelcilik Turizm Meslek Yüksekokuluna kadar olan ve Atatürk İlkokulu ve Atatürk heykelinin bulunduğu geniş alanı ele alan yer mezarlıktır. Muğla- Aydın yolunun Atatürk heykelinden Kurbanzade camiine kadar yer Muğla –Marmaris bulvarından Devlet Hastanesi bahçesine kadar olan saha bulvarın alt kısmındaki olan Orhaniye Mahallesi'nin tamamını içeren alan Muğla merkezde bulunan mezarlıktır⁵⁴⁰. Osmanlı Devletinde mahallenin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla avarız akçesi topladıkları, halkın ortak olarak kullanabileceği çeşme ve cami gibi yapıların ayan ve eşraf tarafından yapıldığı da bilinir⁵⁴¹.

Bodrum'a kazı yapmak amacıyla gelen Newton, vefat eden bir kişinin merasimine katılmıştır. Bunu anlatırken: ölü evi kalabalıktı. İçeride ölenin eski arkadaşları ve aksakallı Türkler vardı. Hacı Kaptan kendi tarlasındaki mezara gömüldü. Türk mezarları gösterişsizdir. Ölü küçük bir tepeciğe gömüldü ve buraya gömülen kişinin mezarı çok derin kazılmadığından ölü köpeklere yemek oldu⁵⁴² der.

Bodrum merkezde hemen hemen birçok yerde mezarlık varsa da bugün bunları görmek mümkün değildir. Bodrum mezarlıklarının büyük bir kısmı daha önceden kaldırılmıştır⁵⁴³. Bodrum Sualtı Müzesi'nde envanteri olmayan 60 kadar İslami taş kitabe bulunuyor. Bu kitabelere baktığımızda Milas'tan getirilmiş bir cami çeşmesi hariç diğerleri Bodrum'dandır. Bunlardan 54 tanesi Müslümanlara ait bulunan mezar taşıdır. Ayrıca yazısı olmayan birkaç mezar taşı da kadınlara aittir⁵⁴⁴. Mevcut taşlardan en eskisi Müslüman bir kadına ait olduğu anlaşılan 1711 tarihli 7 numaralı taştır. En yeni tarihli taş (21 numaralı taş) ise 1904 tarihini taşır. Taşların çoğu XIX. yüzyıla aittir. Taşlardan XVIII. ve XIX. yüzyıl da Bodrum ve civarında erken ölümlerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim iki mezar taşında (30 ve 44 numaralı taşlar) veba açıkça anılır. 1835-36 yılında Bodrum'da veba vardır. Mezar taşlarında ölen Müslümanların adı anılmaz çünkü bu kişiler sıradan insanlardır.

Salnamelerdeki sayılara bakarsak doğal nüfus artışının kadın ve erkek arasında dengeli olarak arttığını görebiliriz. Kadın erkek oranında doğum ve ölüm eşit oranda dağılmaktadır. Bodrum'da doğal nüfus artışını gösteren bir tabloyu (Tablo 9) vermeyi yararlı görüyoruz.

⁵⁴⁰ *Tarih İçinde Muğla*, 40.

⁵⁴¹ Oğuzoğlu 1987, 1-10.

⁵⁴² Newton 1805, Cilt II, 84.

⁵⁴³ Galanti 1945a, 52.

⁵⁴⁴ Erdoğan 2007, 218-219.

Tablo 9. Bodrumda XIX. Yüzyıl Doğal Nüfus Artışı

Bodrum Kazası	XIX. Yüzyıl						XX. Yüzyıl	
	Doğum			Ölüm			Doğum	Ölüm
Cinsiyet	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam		
1311 Salnamesi (1886)	199	255	454	115	106	221		
1312 Salnamesi (1887)			336			213		
1313 Salnamesi (1887)	486	449	877	317	345	662		
1320 Salnamesi (1895)			286			188		
Toplam			1953			1284	753	1371

Gemibaşı mahallesinde tersane mevkiinde bulunan *Kubbeli Türbeler*, Bodrum’da çok meşhurdur⁵⁴⁵. Bu türbeler, I.Dünya Savaşı sırasında olan bombardıman sırasında tahrip edilmiştir. Kızılhisarlı Mustafa Paşa ve oğlu Cafer Paşa’nın ölümünün ardından bu kişilere bir mekân ayrılmıştır. Burası daha sonra görülen çeşitli üst düzey memurları, vali paşaları kapsayan bir mezarlık haline getirilmiştir. Burada bulunan en eski taş 1751/52 yılına ait bulunan bir kadın mezar taşıdır. Türbenin çevresinde Cafer Paşa’nın kardeşi Rodos mutasarrıfı Ahmet Paşa (1787/88), Ahmet Paşa’nın eşlerinden Habibe (1778/79) yine eşlerinden Nefise Hanım’a ait mezarların yanında genellikle XIX-XX. yüzyıla ait mezarlar bulunur.

XVI. yüzyıla ait olan Tapu Tahrir Defterlerine Saravalos kazasına bağlı iki Müsgebi köyünün adı geçer. Bunlardan Müsgebi-i Sağır olarak anılanı bugünkü Müsgebi yalısı olarak bilinen yer olmalıdır. Bu iki köy kazanın en büyük yerleşmeleridir. Köyün girişinde bulunan ve en eskisi 1639 (H 1049) tarihini taşıyan yüz otuzun üzerinde kitabeli mezar taşının saptanabildiği köy mezarlığında üç yüze yakın mezar taşı bulundurduğu bilinir. Bu da bize Müsgebi’nin Osmanlı dönemindeki önemini vurgular. Bodrum-Turgut Reis şose yolunun yapımı sırasında doğu kısmı ortadan kaldırılan bu mezarlık tonozlu bir kubbenin etrafında

⁵⁴⁵ Ödemiş Okulu başöğretmeni Galanti’ye şunları nakleder: “*Mustafa Paşa ile oğlu Cafer apaşa Mora’da Ağrıbozun Kızılhisarından gelmişlerdir. Bir aralık Baştardeler kumandanı ve Kırlangıçlar başbuğu gibi kumandanlıklarda bulunarak nihayet kendilerine Kaptan-ı Derya rütbesi de verilmiştir. Mustafa Paşanın Ömer Bey namında bir kardeşi varmış bunun bir deniz muharebesinde kaybolduğunu zannetmişler. İzmir’de Selanikli Mahmut Efendinin kızı Ödemiş’te idareci olduğum okulda öğretmendi. Ömer Bey, Ömer Paşa olmuş bu da Ağrıboz’dan Kızılhisardanmış ve Mustafa Paşanın kardeşi imiş. Ömer Beyin neslinden gelen bu Mahmut Efendinin söylediğine göre İzmir’in Karşıyakasında Ömer Beyin akrabaları varmış*”. Elbe 1972, 52.

oluşturmuştur. Mezarlıktaki, en eski taşlar tarlalara yönelen bir patikanın ikiye ayırdığı bir alana dağılmıştır. Biraz daha batıda en eskisi 1893 (H 1217), en yenisi 1927 tarihine taşıyan ve bir aile mezarlığı görünümündeki bir grup mezar taşını içermektedir⁵⁴⁶.

Türbeler şunlardır: *Saldır Şah Horosani*⁵⁴⁷ koni şeklinde dağ türbesi olup Bitez yolunda olup Saldır Şah Horosani türbesi adıyla anılır⁵⁴⁸. Adının Horasani olması nedeniyle, Saldır Şah denilen kişinin, Horasan Erenlerinden olduğu anlaşılmaktadır.

Bodrum'un Yaka, Geriş köyleri arasında partiyanaz (Parthenos) denilen yerde *Dedeler* adıyla bilinen mevkide defnedilen, koni şeklinde iki türbe varsa da bu zatların isimlerini de nereli olduklarını da bilen yoktur.

Gümüslük İskelesi, Geriş Köyü arasında Yalı kenarında *Koyun Baba* namıyla bilinen türbesi olmayan bir kişi defnedilmiştir. Bunun kim olduğunu bilen yoktur. Şu kadar ki buna bir keramet verilir. Kısırlar denizden taş alarak Koyun Baba'nın mezarına koymak suretiyle kısırlıklarının kaldırılmasına dua ederler⁵⁴⁹.

Bu türbelerde çalışan görevlilerde bulunmakla beraber, Temettuat defterlerinde 3 adet türbedardan bahsedilir.

11 -Haberleşme

Tanzimat öncesi haberleşme resmi olarak devletin kendi işlerinin sürekliliğini sağlamak amacına hizmet ederdi. Menzilhaneler, Osmanlı İmparatorluğunda mevcut olarak posta teşkilatı vazifesi görmekteydiler. Ulaklar posta evrak taşıyıcısı vazifesi görmekteydiler. Menzilhaneler de menzilhanelerin bakımından, ulakların at ve diğer gereksinimlerinden

⁵⁴⁶ Arel 1985, 35.

⁵⁴⁷ Eroğlu 1939, 212.

⁵⁴⁸ Bu malumatı veren Bodrumlu Muallim Salih Usta, Galanti'ye şunları anlatmıştır: “*Tevatüren söylendiğine göre kitabesi olduğunu işitmiş idim. Bu defa kendim bu türbeyi ziyaret ettim. Türbe yerinde kitabe yoktur. Yalnız sonradan türbeye bitişik bir bekçi odası yapılmıştır. O zamanlarda Rum yapımcıları bu odayı yaptıkları vakit ihtimal ki etrafta buldukları yazılı bir taşı bu odanın kapısı üzerine koymuşlar. İşte bu yazılı taşı kitabe diyerek kabul eden etmeyen de vardır. Zaman ile bu odanın bakımsızlığı yüzünden harap ve hatta duvarların bir kısmı ile üstü yıkılmış bir halde gördüm. Yunan yazısı ile yazılmış olan bu taşı araştırmakla buldum. Yazılar okunaklı değil mümkün merteye hata ve sevap yazabildim ve melfufen takdim ettim.*” Galanti 1945a, 53.

⁵⁴⁹ Galanti 1945a, 54; Muğla İl Yıllığı 1973, 174.

sorumludurlar. Bu kurum da XVIII. yüzyılda görevini yapamamaktadır. XIX. yüzyılda modern posta teşkilatı Fransız örnekleri alınarak hizmete girmiştir⁵⁵⁰.

Menzilhaneler ya da menziller, Osmanlı İmparatorluğunun hudutları içinde haberleşmeyi sağlayan ulakların uğradıkları konak yerleridir. Ulakların gelmiş oldukları menzilhanelerde ya da konak yerlerinde menzilciler dinlenir, beygir değiştirir ve yeni beygir tedarik ederek yollarına devam ederlerdi. Menzilciler şehirlerarasındaki haberleşmeyi sağlayan ulakların ihtiyaçlarını sağlamakla görevli idiler. 17. ve 18. yüzyılda menzilhanelerin ihmali ve menzilcilerin görevini yapmaması sonucu sistem bozulur. 1839 senesine kadar süren bozukluklar bu tarihte posta teşkilatının kurulması sonucu düzelir⁵⁵¹. Menzilhaneler genellikle devletin malı olarak sayılmış, yolların yapım ve bakım masrafları menzilcilere verilen ücretler yerli halkın vergisine eklemiştir. Menzilhanelerin gelir ve giderleri altı ayda bir yöneticilerin hazır bulundukları bir kurul ile gözden geçirilirdi.⁵⁵²

1849 yılına gelindiğinde Tanzimat'ın uygulandığı bütün yerlerde zamanında istenilen yerlere ulaştırılması için yolların geçtiği şehir ve kasabalarda uygun aralıklarla menzilhane denilen durak evleri yapılmıştır⁵⁵³. Konya, Sivas, Kastamonu, Hüdavendigâr, Aydın, Ankara, Bozok, Amasya, Edirne, Vidin, Silistre, Üsküp, Niş, Yanya, Manastır, Selanik, Harput, Diyarbakir, Erzurum valilerine gönderilen tarihsiz bir yazıda Tanzimat'a dâhil sancaklardaki kirahanelerin eyalete ve sancak merkezi ile kaza kirahanelerin her birinin uzaklıklarının ne kadar vakit aldığını tetkik edilerek merkeze bildirilmesi istenir⁵⁵⁴. Bodrum'a bu şekilde bir yazı geldiğini bulamadık.

Salnamelerde 1848 (H 1265) göre Dersaadet Postane-i Amiresi'nden Anadolu'ya her çarşamba beş tatar çıkarılmaktadır. Buradan yola çıkan İzmit tatarı, Gebze, Hersek, Gemlik üzerinden Bursa'ya oradan da Mihaliç, Balıkesir, Akhisar, Manisa yolu ile İzmir'e gelmektedir. Bu posta Aydın -Çine yoluyla Milas'a ulaşmaktadır.

XIX. yüzyıl haberleşmede II. Abdülhamit döneminde kurulmaya başlanan telgrafın önemi büyüktür. 1833'de bulunan telgraf on dört yıl sonra Osmanlıya girer. Menteşe

⁵⁵⁰ Özkaya 1985, 291-298; Özkaya 1977, 342-343 .

⁵⁵¹ Özkaya 1977, 339-360; Yazıcı 1993, 236.

⁵⁵² Çadırcı 1991, 76; Çadırcı, 1988, 1360.

⁵⁵³ Çadırcı 1991, 73,

⁵⁵⁴ BOA, A,MKT,No: 112/19.

sancağında Bodrum'da ilk kez 1298 yılı Vilayet Salnamesinde, Telgraf ve Posta Müdürlüğü kaydına rastlanmaktadır. Bu müdürlüğün yetkilileri müdür Şevket Efendi ve 2 muhabere memurudur⁵⁵⁵. Bodrum kazasında 1901 (H 1311) Vilayet Salnamesinde ise sancağın her kazasında Telgraf ve Posta müdürlerinin bulunduğu dair bilgi yer almaktadır⁵⁵⁶. Bu memurlara bütününe maaş ödenmektedir⁵⁵⁷. Bu posta ve telgraf binasının tamiratının yapılması ve masrafının o seneki Tamirat-ı Ebniye Tertibinden karşılanması için 1908 yılında merkezden emir gelmiştir⁵⁵⁸.

II. Abdülhamit döneminde, özellikle İstanbul'da oluşan hafiyelik ve casusluk olayları ile beraber oluşan sindirme politikası⁵⁵⁹ yurdun birçok yerine telgraf döşendiğini ve demiryolu çalışmalarına hız verildiğini biliyoruz⁵⁶⁰. Bu faaliyetlerin yapıldığı Bodrum'a da telgraf döşenmesi için merkezden emir gelir. 1901 yılında Astopalya ve İstanköy adalarına birer telgraf hattı yapılarak Bodrum sahilinden İstanköy'e oradan da Astopalya'ya telgraf hattı çekilmesinin masraflarının karşılık bulununcaya kadar ertelenmesi için belge yollanmıştır. Bu da bize bu hattın döşenmeye çalışıldığının bir göstergesi olmaktadır⁵⁶¹.

1909 yılında İstanköy Adası'ndan Anadolu yakasındaki fenere kadar oradan da Bodrum merkezine kadar telli telgraf tesisi döşenmek istenmiştir⁵⁶². Ama bu istek sadece belirtilmiştir yapıp yapılmadığı bilinmemektedir. İl merkezinde ilk postane çalışmasının 1920 yılına rastladığı bilinmektedir⁵⁶³.

12-Vakıflar

Vakıflar halkın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılan müesseselerdir. Vakıf müessesesi uzun zamandan beri bütün İslam memleketlerinde önem kazanmış, sosyal ve iktisadi hayat üzerinde derin tesirler yapmış dini hukuki müesseselerdir⁵⁶⁴. XVIII. asırda Osmanlı imparatorluğunda herhangi bir vakfin koruması altında bulunmayan kamu kuruluşlarının harab olduğu zaman onu yeniden inşa ettirme mesuliyetini gösteren başka bir kurum yoktur. Kişiler vakıfları kendilerinden yaptırdıkları gibi bunları yapmaya zorlayan

⁵⁵⁵ 1298 Aydın Vilayet Salnamesi, 87.

⁵⁵⁶ 1311Aydın Vilayeti Salnamesi, 382-401.

⁵⁵⁷ Çadırcı 1991, 232.

⁵⁵⁸ BOA, DH.MKT,2624,92.

⁵⁵⁹ *Son Va'anüvis Abdurrahman Şeref Efendi*, 5; Endres 2006, 112.

⁵⁶⁰ Earle 2003, 111-130.

⁵⁶¹ BOA, DH.MKT,2484 /49 (25 Muharrem 1319)

⁵⁶² BOA,DM,MKT 2817,74. (28 Ramazan 1327)

⁵⁶³ *Muğla 1973 İl Yıllığı*, 271.

⁵⁶⁴ Köprülü 1942, 1.

grupların varlığı da bulunur. Bu gruplar ulema, vezir, şeyhlerdir ve tabiidir ki bu kişilerin de vakıflarda tasarrufu bulunmaktadır⁵⁶⁵. Nitekim Moltke'ye göre, XVIII. yüzyılda vakıfların servet korunması amacıyla yapılan binalar olması büyük önem taşınmaktadır⁵⁶⁶.

Belediye teşkilatı ile beraber sürekli büyüyen kentler için vakıfların yapacağı pek bir hizmette kalmamıştır. XIX. yüzyılda artık vakıfların işlevlerinin azaldığı görülür. Okuma yazma bilen kişiler kendi evlerinde cami mescitlerine bitişik olan vakıf odalarında mektep açarlar, çocukları toplayıp Kur'an ilmi hali öğretirlerdi⁵⁶⁷.

Osmanlı'da su işleri suyun küçük bir künk ve kanallara dağıtılması ile "suyolcu" uğraşırdı. Vakıf binalarındaki su sisteminin yapılışı ve işleyişini de suyolcular yönetirdi⁵⁶⁸. Suyolcu su vakıflarına bağlıydı. Vakıfla imaret şehirlerinin kuruluşunda ve gelişmesinde şüphesiz çok etkili olmuştur. Eğer suyolcu sayısı ikiden fazla ise onların bulunduğu yerde, bunların denetim görevini suyolcuları ağası yapardı⁵⁶⁹.

Bodrum'da vakfiyeler genellikle dini amaçlı yapılmış olan camileri kapsamaktadır. Bodrum'da çok çeşitli vakıf eserlerine rastlamak mümkündür⁵⁷⁰.

Sancaklarda bayındırlık işlerine bakan Nafia Komisyonlarıdır. Menteşe sancağında ilk nafia komisyonu (H 1300) 1883 Vilayet salnamesinde bulunur. Bu komisyonların ilk reisleri Süleyman Efendi ve Mehmet Efendi'dir. Gene aynı salnamede Milas- Bodrum'da bulunan Nafia Komisyonları listelenmiştir⁵⁷¹. Bu komisyonlarda birer birinci reis ve ikinci reis, beş aza bulunur. Bu komisyonun üyeleri arasında da diğer komisyonlarda olduğu gibi gayri Müslimler de bulunabilmektedir.

⁵⁶⁵ Yediyıldız 1982, 22-53.

⁵⁶⁶ Busbecq 1939, 172 ;

⁵⁶⁷ Aksel 2000, 309.

⁵⁶⁸ Martal 2007, 22.

⁵⁶⁹ Özkaya 1985, 83.

⁵⁷⁰ Bu konuda ayrıntılı bir liste hazırlanmıştır. Çetiner 2008, 154-190 .

⁵⁷¹ 1300 Aydın Vilayet Salnamesi, 215.

Vakıfların adlarına ve vakıfları yaptıran kişilere bakarsak:

A-Bodrum-Merkez

Kızılhisarlı Mustafa Paşa Vakfı, Kaptan-ı Derya Cafer Paşa Vakfı, Resuloğloğlu Halil Efendi Vakfı, Bodrum yakınında Türbekapısı mahalinde Elhac Ali ve Elhac Hüseyin Mescidi Vakfı; Adliye Camii Vakfı.

B-Saravalos

Farilya karyesinde bulunan hayır sahiplerinin yapmış olduğu Camii Şerif Vakfı; Bodrum Bitez karyesinde yeniden inşa edilmiş meclis-i şerif için iki bin kuruş gelirleri ve yeni ahaliden Halil Ağa Bin Eyüb'ün bin beş yüz ve Mahmut Efendi İbn-i Halil'in beş yüz gelir hayratı⁵⁷²; Gürece karyesinde Camii-i Şerif Vakfı; Müskebi Karyesi Hacı İshak Camii Şerif Vakfı; Karatoprak karyesinde bulunan Camii Şerif Vakfı; Kiriş karyesinde bulunan Hacı Hüseyin Camii Şerifi Vakfı; Kadıkalesi yakınında Baba Cami Vakfı; Dirmil karyesinde bulunan Hacı İbrahim Camii Şerif Vakfı; Karabağ Karyesinde bulunan çeşmenin masrafının tamiri için Karavelioğlu İsmail Çavuşun bahçesinin gelirinin vakfı; Dere Karyesinde bulunan camii şerif ,Yeniköy Mahallesi Cami Vakfı, Yalıkavak Faikbey Camii Vakfı, Yeniköy Köyü Camii Vakfı⁵⁷³.

C-Karaabad

Karaabad Nahiyesinde Çömlekçi Karyesinde Elhac Mehmet Bin Osman Mescit-i Şerifi için Karyedeki Eyüb Ağa İbni Mehmet ve Molla Osman İbni Hacı Mehmet'in iki bin kuruş geliri vakfı; Mumcular karyesinde bulunan eshab-ı hayrattan Mehmet Ali Camii Şerifi; Bodrum Kazası Tepecik karyesinde bulunan Hacı Hasan Hoca Camii Şerif ile; Bodrum Kazasına bağlı Tepecik karyesinde bulunan Elhac Mehmet Ağa Camii Şerifi; Bodrum kazası Mazı karyesinde bulunan Elhac Mustafa Efendi Camii Şerifi için orada oturan İbrahimioğlu Mustafa Bin İbrahimin 63 sak (Tane) zeytin ağacı; Bodrum Kazasına bağlı Bayır karyesinde eshabı hayratın Süleyman Efendinin yeniden inşa ettiği mescit-i şerif için inşa edenin gelirinin vakfı; Bodrum Kazası Çiftlik karyesinde camii şerifi Vakfı; Saravalos kazasında tabi Karakaya karyesinde bulunan Camii şerif vakfı.

⁵⁷² Galanti 1945b, 56.

⁵⁷³ Vakıflar Umum Müdürlüğü, Defter 20, Bu cetvelde toplam 23 adet vakfın ismi verilmiştir. Kızılhisarlı Mustafa Paşa vakfiyesi, Kaptan-ı Derya Cafer Paşa Vakfiyesi, Resuloğlu Halil Efendi Vakfiyesinin mevcut metinleri bulunmaktadır. Galanti 1945b, 60-63.

A-Genel Vakıflar

Hacı İbrahim Ağa Hacı Mustafa bin Hacı Ahmet Vakfı

100 kuruş geliri olan bu vakıf, Hacı İbrahim Ağa Hacı Mustafa bin Hacı Ahmet 1818 (H 1234) yılında nerede olduğu belirtilmeyen bir kabristandadır⁵⁷⁴.

Müskebi Karyesi Yalı Yolu Vakfı

Tarihsiz olan Müskebi Karyesi Yalı yolu tamiri için 300 kuruşun vakfın mütevellisi olan Hacı Mehmet Efendiye teslim edildiği belirtilir⁵⁷⁵.

Kızılhisarizade El Hac Mustafa Mir Ahmet Vakfı

1785 (H 1199) tarihinde Bodrum kaptanlarından ve firkate kaptanlarından Kızılhisarizade El Hac Mustafa Mir Ahmet'in **vakfetmiş** olduğu akardan günlük on akçe karşılığında mütevellî olan oğlu Mir El Hac Salih'in vefat etmesi üzerine, kardeşi Mir Ahmet İbni Mir Mustafa'nın mütevellî tayin edildiğini gösteren berat vardır⁵⁷⁶.

Kuloğlu Hızır Emin Efendi Vakfı

1910 (H 1328) Kuloğlu Hızır Emin Efendi 15 dönümlük arazinin mahsulünden elde edilen gelirden 100 kuruşunu Kargı Karyesindeki caminin imamına, kalanını fukaraya verilmesi için vakfeder. Emin Ağa mütevellî olarak Kabir Oğlu İsmail Efendiyi seçer⁵⁷⁷.

Ayşe Hatun Binti Feyzullah Vakfı

1871 (H 1271) tarihinde Geriş karyesinde Karaköse adlı yerde ikamet eden Ayşe Hatun Binti Feyzullah'ın bir kıta incir bahçesinin gelirini vakfetmiştir. 1877(H 1294) tarihli belgede bu incir bahçesi kira usulü olarak işletildiği gelirinin 300 kuruş olduğu belirtilir.

Bodrumlu Tabak Hacı Mehmet Zevcesi Hacı Hatice Vakfı

Bodrumlu Tabak Hacı Mehmet Zevcesi Hacı Hatice 1857(1274) yılında Müskebi Karyesinde bir kıta incir harımını Karaabad kazasında Kemer Karyesi yakınlarında bulunan sarnıç için vakfeder. Bu kadın yine aynı yerde bulunan incir harımını da Medine-i Münevveredeki fakirler için vakfeder. Hayatta olduğu sürece kendisi mütevellî olan bu kadın vefatından sonra eşi Hacı Mehmet eşinin de vefatından sonra çocuklarından birinin mütevellî tayin edilmesini şart koyar⁵⁷⁸.

⁵⁷⁴ BŞS ,No:165,68.

⁵⁷⁵ BŞS, No: 169,49.

⁵⁷⁶ BŞS,No: 165,64.

⁵⁷⁷ BŞS No:164,48-.

⁵⁷⁸ *Harım*: Küçük sebze meyve bahçesi anlamına gelir. BŞS, No:165,31.

Kılıç Oğlu Salih Vakfı

1800 (H 1215) tarihinde Güvercinlik hizasındaki Karaada'da bulunan mülkünün yarısını, Çarşı Caminin kürsüsü için vakfetmiştir. Kendi vefatı sonrasında vakfın gelirinden yıllık 10 kuruş olarak kürsü şeyhine verilmesi için evlatlarına vasiyette bulunur⁵⁷⁹.

Çirkanlı Kara Ahmet Vakfı

1799 (H 1214) tarihinde bu kişi kendi tarlasında bulunan 20 adet zeytin ağacını Tepecik Camii içindeki kürsüde üç aylarda her cuma vaaz verilışı ve öldükten sonra kendi ruhuna dua okunması için vakfeder. Ayrıca Kara Ahmet İbni oğlu Davud'da 10 kuruş olup bu paranın geliriyle Hasan Celebi oğlunun bulunduğu yerdeki kuyuya kova takılması şartıyla vakfeder⁵⁸⁰.

B-Cami ve Mescit Vakıfları

Bodrum sicillerinin 165 no'lu kaydı bu vakıflara ait bulunmaktadır. Bodrum şe'riyye sicillerinde 11 cami, 11 mescit vakfı vardır. Camilerin 7 adedi Bodrum merkezde, 4 tanesi karyelerdedir. Mescitlerden 10 tanesi merkezde 1 tanesi de köydedir.

Kala Cami

Bu cami sicillerde Kala Cami olarak verilmiştir. Camide 40 kuruş, 44.344 akçe, 6 para vakfedilmiş olduğu belirtilir⁵⁸¹. 1835 (H 1251) bu caminin vakfına ait kale içinde bulunan iki adet dükkân ile kale dışında iki adet zeytin ağacı gelir olarak kaydedilir. Vakfın imamı ve mütevellisi olup vakfa ait 90 kuruşu vakıfta tasarruf etmektedir⁵⁸².

Debacık Camii Vakfı

Bu caminin adı Tepecik Camii 'den farklıdır. Bu caminin adının belgelerde “*Debacık*” şeklinde yazımı bize bu caminin farklı bir cami olduğunu belirtir.

Debacık Mescidinin gelir giderleri

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1793(H 1208) ⁵⁸³		Caminin Aydınlatılması	20	
1799(H 1214)		Cami	10	
1799(H 1214)		Cami	5	
1799(H 1214)		Caminin Aydınlatılması	4	
1800 (H 1215)		Cami	10	

⁵⁷⁹ BŞS, No: 165,67.

⁵⁸⁰ BŞS, No: 165,67.

⁵⁸¹ BŞS, No: 165,142.

⁵⁸² BŞS, No: 165 ,30.

⁵⁸³ BŞS, No: 165,72.

Tepecik Cami Vakfı

Bu caminin gelirinin genellikle kadınlar tarafından karşılandığı görülür.

Tepecik Caminin gelir gider tablosu

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1784(H 1198) ⁵⁸⁴		Caminin Aydınlatılması		4 kıyye zeytinyağı
1795 (H 1209) ⁵⁸⁵		Cami	653,5	1 adet zeytin ağacı
1799(H 1213) ⁵⁸⁶		Kürsü Şeyhi	135	
1799(H 1214) ⁵⁸⁷		Caminin Aydınlatılması		
1799(H 1213) ⁵⁸⁸		Cami	12,5	
1799 (H 1213)		Cami	45	
1800(H 1215)		Cami	10	
1807(H 1222)		Cami	25	
1810(H 1225)		Cami	15	
1812(H 1227) ⁵⁸⁹		Cami	5	
1821(H1237)		Cami	25	
1834(H 1250)	623,5	Cami	1,716	15 adet zeytin ağacı

Hasan Hoca Camii Vakfı

Hasan Hoca Camii Tepecik Mahallesinde iç limanın kıyısında bulunmaktadır. 1740 yılında inşa edilmiştir. Hasan Hoca'nın bu caminin vakfı için İstanköy'de bulunan dört dükkân bir bahçe bunun dışında nakit olarak 200 kuruş ve nerede oldukları belirtilmemiş olan altı dükkânı da vakfetmiş olduğu görülmektedir. Bu camiye ait 1742 Ekim tarihli berat suretinde Molla Mustafa'nın günlük 3 akçe karşılığında kayyum olarak görevlendirildiği belirtilir⁵⁹⁰.

Çarşı Cami Vakfı

Çarşı caminin her türlü ihtiyacı halk tarafından vakfedilen mal ve paralardan karşılanır. Hem görevlilerin maaşları hem de caminin çeşitli ihtiyaçları bu gelirlerle temin edilmektedir. Caminin ihtiyaçları için zeytin ağaçlarının vakfedilmesi söz konusudur. Bunun da amacı bu zeytinin kandil yağı olarak bu camide tüketilmesidir⁵⁹¹.

⁵⁸⁴ BŞS, No: 165, 73.

⁵⁸⁵ Riba ile işletimi esas tutulmuştur . Cins ve miktarı bir olan iki şey biri diğeriyle mübadele edildiğinde bir taraf için kabul edilen malın fazlasına *riba* veya faiz denir.

⁵⁸⁶ BŞS, No: 165, 67.

⁵⁸⁷ BŞS, No: 165, 71.

⁵⁸⁸ BŞS, No: 165, 71.

⁵⁸⁹ BŞS, No: 165, 72.

⁵⁹⁰ BŞS, No: 165, 117.

⁵⁹¹ BŞS, No: 165, 217.

Çarşı Camii Vakfı Gelir Gider Kaynakları

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1794(H 1209) ⁵⁹²		Caminin Kürsü Şeyhi		Yıllık kirası 10 kuruş olan kahvehane
1779(H 1193)		Caminin Aydınlatılması	38	
1784(H 1198)		Caminin Aydınlatılması		Kumlubahçede 1 adet arazi kirası
1784(H 1198) ⁵⁹³		Caminin Aydınlatılması		
1797(H 1212)			25	
1799(H 1213)			15	
1799(H1214)			30	
1807 (H 1222) ⁵⁹⁴		Müezzin ve imam maaşı	25	
1814 (H 1229) ⁵⁹⁵	729	Cami		
1814 (H 1229)	553	Cami		
1814 (H 1229)		Müezzin ve imam maaşı	133	
1815(H 1230)	15	Cami		
1828(H1244) ⁵⁹⁶			50	
Tarihsiz		Caminin Kürsü Şeyhi	111	
Tarihsiz ⁵⁹⁷		Müezzin ve imam maaşı		Müskebi'de 1 adet incir harımı
Tarihsiz ⁵⁹⁸		Müezzin ve imam maaşı		1 adet incir harımı kirası
1831(H 1247) ⁵⁹⁹	447	Cami	1534	
1835(H 1251) ⁶⁰⁰	1835	Cami	2573	
1844 (H 1260)				Çarşıda 1 dükkân, 17 zeytin ağacı
1845(H 1261)	161	Caminin Kürsü Şeyhi		140

Kızılhisarlı Mustafa Paşa Camii

12 Nisan 1902 (3 Muharrem 1320) tarihli bir belgede beratla müteveli olan Hacı Habibe Hanım Binti Halil Bey'e dava açılmış ve mütevellilik Hacı Habibe Hanım'dan alınarak ailenin en büyüğü olması dolayısıyla Nemiye Hanım Bint-i Ahmet Bey'e verilmiştir⁶⁰¹.

Yeniköy Mescidi (Bitezli El Hac İsmail) Vakfı

Yeniköy Mahallesinde bulunan bu cami adından da belli ettiği gibi Bitezli El –Hac İsmail tarafından 1759(H 1173) yılında yapılmıştır. Kadınlarında para vakfedenler arasında olduğu bu mescit imam atanması ile ilgili berat yollanmıştır.

⁵⁹² BŞS, No:165,76.

⁵⁹³ BŞS, No:165,73.

⁵⁹⁴ BŞS, No: 165,70.

⁵⁹⁵ BŞS, No: 165, 78.

⁵⁹⁶ BŞS, No:165,10.

⁵⁹⁷ BŞS, No: 165,101.

⁵⁹⁸ BŞS, No:165,150.

⁵⁹⁹ BŞS, No:165,85.

⁶⁰⁰ BŞS, No:165,165.

⁶⁰¹ BŞS, No: 175, 22-23.

Yeniköy Mescidi gelir giderleri

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1794(H 1209)	55 ⁶⁰²	Mescit	555	
1803 (H1218)	84 ⁶⁰³	Mescit	322	Kumburgazda zeytin ağacı
1805(H1220)	515	Mescit	588	10 kurul gelirli dükkân
1834 (H 1250)	947	Mescit	1423	

Eskişehir Mescidi Vakfı

Eskişehir mahallesinde bulunan mescit kitabesinden de anladığımıza göre 1746 yılında yapılmıştır.

Eskişehir Mescidinin Gelir Giderleri

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1764(H 1178) ⁶⁰⁴		Mescit	50	Bağ
1804(H1219)		Mescit	388	12 Zeytin ağacı
1813(H1229)	358	Mescit	1148	-
1836(H 1252)	1061	Mescit	16875	20 Zeytin ağacı

Kala içindeki Mescit Vakfı

1768 yılında mescidin yassı bir yerde ve harap bir durumda olduğu belirtilmektedir. Yıllık 5 kuruş kirası olan ve incir bahçesi geliri olan kadının varlığı bilinir ⁶⁰⁵. Tarihsiz bir kayıta da 10.210 akçe vakfın mütevellisi olan imamın verildiği yazılıdır⁶⁰⁶.

Kabacık Camii Vakfı

Kabacık Caminin kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği hakkında herhangi bir belgeye ulaşamadık. Bu camiden kandil yağı için 1800 (H 1215) tarihli bir mahkeme kaydında 10 kuruş vakfedildiğinden söz edilmektedir⁶⁰⁷.

Tabak Hacı Ali Mahallesi Mescidi Vakfı

Aynı isimli mahallede cami bulunur. 1780 (H 1194) yılında yapılmıştır. Sicillerden kayıtsız bir belgede mescide gelir için 240 kuruş verildiği bilinir⁶⁰⁸.

⁶⁰² BŞS, No:165,110.

⁶⁰³ BŞS, No:165, 108.

⁶⁰⁴ BŞS, No:165,103.

⁶⁰⁵ BŞS, No: 165,155.

⁶⁰⁶ BŞS, No: 165,141.

⁶⁰⁷ BŞS, No:165,102.

⁶⁰⁸ BŞS, No:165,98.

Hızıroğlu Mescidi Vakfı

1784 (H 1198) tarihli bir belgede bu mescit için 2 kıyye zeytinyağı vakfedilmiştir⁶⁰⁹.

Umurca Mescidi Vakfı

Aynı isimli mahallede cami bulunur.1784 (H 1198) yılında bu mescit için halkın 305 kuruş ve 1 adet incir bahçesi verdiğini gösterir evrak vardır. 1835'te geliri 470 olan mescit gelen varidatla, 5025 kuruşa yükselen gelir elde etmiştir⁶¹⁰.

Tireli El Hac İsmail Mescidi Vakfı

Hasan Ağa Kuyusu Mahallesiinde Tireli El Hac İsmail tarafından inşa edilmiştir. 1775 (H 1189) tarihli belgeye göre imam Ali İbn-i İbrahim'in vefat etmesi üzerine, Ali İbn-i Hüseyin Halife imam olarak atanmıştır. Bitezli El Hac İsmail İmam Ali görevinden alınarak yerine Mevlana Mehmet'in beratla imam tayin edildiği görülür.

Türkkuyusu Mescidi vakfı

Mescidin kitabesinde 1765 'te inşa edildiği tarih verilir.

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1784(H 1198) ⁶¹¹		Mescid		10 kile zeytinyağı
1795 (H 1209) ⁶¹²		Mescid	326	3 zeytin ağacı
1813 (H 1228) ⁶¹³		Mescid	473	3 zeytin ağacı
1825(H 1240) ⁶¹⁴		Mescid	21	2zeytin ağacı
1834(H 1250) ⁶¹⁵	750	Mescid	1545	1 tarla, 35 zeytin ağacı

Kilerlik Mescidi

Aynı isimli mahallede camide bulunur. Mescidin kitabesinde 1735 'te inşa edildiği tarih verilir.

Kilerlik Mescidinin Gelir Giderleri

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1834(H 1250)		Mescit	278	
1835 (H 1251)	345	Mescit	509	
1836(H 1252)		Mescit	240	

⁶⁰⁹ BŞS, No:165,73.

⁶¹⁰ BŞS,No:165,29.

⁶¹¹ BŞS, No:165,73.

⁶¹² BŞS, No:165,156.

⁶¹³ BŞS, No:165,110.

⁶¹⁴ BŞS, No:165,2.

⁶¹⁵ BŞS, No:165,27.

Hasan Ağa Kuyusu Mescidi Vakfı

Kilerlik mahallesinde, Kilerlik mescidinin yakınında 1792 (H 1207) yılında inşa edilmiştir. 1813 ‘te geliri 140 kuruş iken gelen akarla 248 ‘e yükselir⁶¹⁶.

Çömlekçi Karyesi Camii

Eyüp Ağa İbni Mehmet Efendi ve Molla Osman İbni El Hac, Çömlekçi Karyesi caminin imamı hatibi mütevellisi için para vakfı kurmuşlardır⁶¹⁷.

Baba Cami Vakfı

Bu yer Saravlos nahiyesinde Kadı Kalası yakınlarında bulunmaktadır. Baba Cami’de hatiplik babadan oğla geçer. 1896 (Rebiyülevvel 1314) Mehmet Efendi bin Osman Efendi vefat edince yerine oğlu küçük olduğundan görevi Hasan Arslan vekil olarak atanmıştır. Daha sonra askerlikle problemi olan Hasan Arslan görevden alınarak yerine Bekir Efendi göreve getirilmiştir⁶¹⁸.

Bitez Karyesi Camii Vakfı

Belgelerden öğrendiğimize göre Bitez Karyesi Mescidini köylüler inşa etmiştir. 1881 (H 1298) tarihinde bu mescit camiye çevrilmiştir⁶¹⁹. Mescit camiye çevrildikten sonra caminin hatibi için on bir buçuk (% 15) ribayla işletilmek üzere 1500 kuruş vakfedilmiştir⁶²⁰. 1881 (H 1298) cami vakfında bulunan 2000 kuruşun yıllık onu on bir buçuk (%15) riba yoluyla gelirinin, camiye beratla imam ve hatib olarak atanan Batumlu Mehmet Hilmi Efendi İbn-i Hasan ‘a verilmesine karar verilmiştir. Bu cami için vakfa maddi durumu iyi olanların da para vakfı kurdukları görülmektedir⁶²¹.

Kargı Karyesi Camii Vakfı

1910 (H 1328)‘de Kuloğlu Hızır Emin Efendinin vakfetmiş olduğu 15 dönümlük arazinin gelirinin, 100 kuruşunun Kargı Camii imamına vakfedilmesi belirtilir⁶²².

Çirkan Karyesi Mescidi Vakfı

1811 (H 1226) tarihli belgede köylülerce, mescide 235 kuruş 24 para vakfedildiği bilinir⁶²³.

⁶¹⁶ BŞS,No:165,116.

⁶¹⁷ BŞS,No 169,148.

⁶¹⁸ BŞS,No:172, 137-138.

⁶¹⁹ BŞS,No 169, 134; BŞS,No 169, 136.

⁶²⁰ BŞS,No169, 134.

⁶²¹ BŞS,No:169, 136.

⁶²² BŞS,No 164, 48-49.

⁶²³ BŞS,No 165, 117.

C-Eğitim İle Alakalı Vakıflar

I -Medrese Vakıfları

Medreseler Osmanlı devletinde ilkokuldan sonra gidilen eğitim kurumlarıdır.

Süleyman Efendi Medresesi

1794 (H 1208) Süleyman Efendi Medresesinden alınan kitapların geri verilmemesi dolayısıyla açılan dava nedeniyle bu medrese sicillerde anılmaktadır⁶²⁴.

El Hac Cafer Bey İbnü'l Merhum Mustafa Paşa (Tepecik Medresesi Vakfı)

İsmi taşıdığı mahallede bulunan Tepecik (El Hac Cafer Bey) medresesi 1760 (H 1174) yılında Kızılhisarlı Mustafa Paşa'nın oğlu Cafer Bey tarafından inşa edilmiştir. 1899 (H 1214) yılında 75 kuruş bırakılmıştır. 1772 (H 1186) 50 akçe görev yapan Hacı Hasan İbni Musa görevden alınmıştır. 1896 (H 1314) Ali Galip Bey sınavla hocalığa alınırken⁶²⁵; 1880 (H 1298) tarihli belgede Tepecik Medresesi Vakfı'nın mütevellisi olan Salih Efendinin yolsuzluk yaptığı ortaya çıkmıştır⁶²⁶.

Çarşı Camii Medresesi Vakfı

1834 (H 1250) Çarşı Medresesi için halk 6 adet zeytin ağacı vakfeder. 1793 (H 1208)'te Türk kuyusu yakınında bir adet ev vakfedilir⁶²⁷.

II -Mektep Vakıfları

Mektep olarak kastedilen ilkokuldur.

Kızılhisari Mustafa Bey İbn-i Ahmet Bey Mektebi Vakfı

1874 (H 1291) tarihli belgede firkete kaptanlarından Kızılhisari Mustafa Bey İbni Ahmet Bey Mektebi Vakfının mütevellilidir. Mütevelliler 10 akçe yevmiye almaktadır. 12 yıl görev yapan Salih Bey mektebin mütevellisi olarak 11.000 kuruşu kendi işlerinde kullanır. Bu suiistimal nedeniyle görevinden alınarak yerine kız kardeşi Hacce Habiye Hanım'ın mütevellisi olarak atanması kararına varılır⁶²⁸.

Rodoslu Hasan Bey Mektebi Vakfı

1797 (H 1212) yılında Rodoslu Hasan Bey tarafından inşa edilmiştir. Süleyman Efendi oğlu Molla Abdurrahman 1 adet dükkân vakfetmiştir⁶²⁹.

Eskiçeşme Mesciti Vakfı

Eskiçeşme mahallesinde bulunan mescit 1813 (H 1229) yılında 228 kuruş ve 1834 (H 1250) yılında da 228 kuruş vakfedilmiştir⁶³⁰.

⁶²⁴ BŞS, No 165, 122.

⁶²⁵ BŞS, No ,172,12.

⁶²⁶ BŞS, No 165,138.

⁶²⁷ BŞS, No 165,177.

⁶²⁸ BŞS, No 168,54.

⁶²⁹ BŞS, No 165,116.

Hacı Tahancı Mektebi Vakfı⁶³¹

Hacı Tahancı Mustafa kurucusudur ; halk bu vakfa 600 akçe ve 11 adet zeytin ağacı vermiştir⁶³².

Yeniköy Mescidi Mektebi Vakfı

Aynı adı taşıyan isimle anılan mahallede bulunan cami Abdurrahman oğlu Ali tarafından inşa edilmiştir. Halk 1813(H 1219) ‘da para toplamıştır.

Kilerlik Mektebi Vakfı

Aynı ismi taşıyan mahallede bulunan bu vakıf için halk 1756(H 1170) de 75 kuruş 1834 (H 1250) ‘de 70 kuruş akar vermiştir⁶³³.

Kala içindeki Mektep Vakfı

Halk 1778 (H 1192) 10.045 lira para bağışlar⁶³⁴.

Türk Kuyusu Mektebi Vakfı

1775 (H 1189) yılında bu vakıf için halk 10 kuruş ve 3000 akçe yardım yapmıştır⁶³⁵.

D-Su Vakıfları

Mescit yakınındaki su vakıflarının mütevellileri genellikle imamlardır.

Çarşı Çeşmesi Su Vakfı

Tarihsiz belgede halk, vakıf için 10 kuruş 6500 akçe, 1785 (H 1199) tarihinde vakıf için 10 kuruş ve 2000 akçe vakfedilir.

Bodrum Kalesi Dışındaki Çeşme Vakfı

1784 (H 1199) Bodrum Kalesi dışındaki Çeşme Vakfı’nın zimmet hanesinde 30 kuruş ve 4000 akçe olduğu yazılıdır.

Çeşme Yolu Vakfı

1784 (H 1199) yılında10 kuruş; 1790 (H 1204) tarihinde 10 kuruş olarak toplam 4460 akçe vakfedilmiştir⁶³⁶.

⁶³⁰ BŞS, No 165,23.

⁶³¹ BŞS, No 165,31.

⁶³² Baykara ,DİA, 49. Baykara bunu Hacı Samancı diye belirtir.

⁶³³ BŞS, No 165,25.

⁶³⁴ BŞS, No 165,151.

⁶³⁵ BŞS, No 165,140.

⁶³⁶ BŞS,No: 165,206.

Bodrum eşmesi Vakfı

Bodrum eşmesi Vakfının Gelir Giderleri

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1799(H 1213) ⁶³⁷		eşme	462 kuruş 3500 akçe	
1799(H 1214) ⁶³⁸		eşme	610	
1826(H 1242) ⁶³⁹	641	eşme	1700	

Kayaıi Kuyuların Vakfı

1779 yılındaki Kale içerisindeki Kuyu vakfı için 5 kuruş vakfedilir⁶⁴⁰.

Kilerlik Mescidi Kuyu Vakfı

Mütevellisi imamdır. 1835 (H 1251) yılında vakıf için 73 kuruş vakfedilir⁶⁴¹.

Kala İçindeki Sarnıç Vakfı

1799 (H 1213) tarihinde Büyük Halil oğlu Molla Hasan kale içindeki mescidin karşısındaki sarnıa hizmet için 40 kuruş vakfetmiş ve bu parayı Tarik oğlu Hamza'ya teslim etmiştir⁶⁴².

Sarnıç Kuyusu Vakfı

1801 (H 1216) Sarnıç Kuyusunda her 4 kuruş riba geliri olan bir miktar para vakfedilmiştir. Halk 1801 (H 1216) yılında Sarnıç Kuyusu Vakfı 3600 akçe vakfedilmiştir. 1811(H 1226) vakfın geliri 4000 akçeye ulaşmıştır⁶⁴³.

Kuyu Vakfı

1857(H 1274) yılına ait bir belgede Hâkim Mustafa Efendi mahkeme hududunda bulunan kuyuya 100 kuruş vakfetmiş ve bu parayı kuyunun mütevellisi olan Ahmet Efendi'ye verir⁶⁴⁴.

Türk Kuyusu Mescidi'nin Karşısındaki Kuyuların Vakfı

Bu vakıf Türkuyusu Mahallesinde bulunmaktadır.

⁶³⁷ BŞS,No: 165,100.

⁶³⁸ BŞS,No: 165,90.

⁶³⁹ BŞS,No: 165,24.

⁶⁴⁰ BŞS,No: 165,151.

⁶⁴¹ BŞS,No: 165,28.

⁶⁴² BŞS,No: 165,21.

⁶⁴³ BŞS,No: 165,174.

⁶⁴⁴ BŞS,No: 165,32.

Türk Kuyusu Mescidi'nin Gelir Giderleri

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1794(1209) ⁶⁴⁵			25	
1813(1229)			144	
1834(1250)	250		450	

Yeniköy Uzun Kuyu Vakfı

1831 (H 1247) halkın vakfettiği para 160 kuruştur⁶⁴⁶.

Yeniköy Karşısındaki Kuyu Vakfı

1841 (H 1257) 140 kuruş vakfedilmiştir⁶⁴⁷.

Yeniköy kahvesi önündeki Kuyu Vakfı

1813 (H 1229) 14 kuruş verilir⁶⁴⁸.

Umurca Mahallesi Kuyu Vakfı

Umurca Mahallesi Kuyu Vakfının Gelir Giderleri

Yıl	Vakıftaki Para	Harcama yeri	Gelen Para (Kuruş)	Gelen Mülk
1789(H 1204) ⁶⁴⁹	65 Kuruş, 5640 akçe	Kuyu		
1792(H 1207)	237	Kuyu		
1794(H 1209)	155	Kuyu		
1811 (H 1226)	7	Kuyu		
1813(H 1228)	31	Kuyu		
1814 H 1299)	343	Kuyu		
Tarihsiz	300			

Umurca Mescidinin Yakınındaki Kuyu Vakfı

Umurca Mescidinin Yakınındaki Kuyu Vakfı için halk 1807 (H 1222) yılında 214 kuruş 1794 (H 1209) yılında 72 kuruş vakfetmiştir⁶⁵⁰.

Dokuz Oğlu Ali'nin Hayrat Musluğu Vakfı

Tarihsiz belgede adı geçen kişinin yaptırdığı hayrat gelirine üç incir ağacı ve 5 kuruş vakfedilir. Mütevellisi Dumancı oğlu Halil'dir⁶⁵¹.

⁶⁴⁵ BŞS, No: 165,77.

⁶⁴⁶ BŞS, No: 165,58.

⁶⁴⁷ BŞS, No: 165,91.

⁶⁴⁸ BŞS, No: 165,58.

⁶⁴⁹ BŞS, No: 165,206.

⁶⁵⁰ BŞS, No: 165,149.

Ümmet Hanım Binti İsmail Ağa Vakfı

1893 (H 1310) tarihli vakfiyesi vardır. Ümmet Hanım Sandıma Karyesinde Karaağaç adlı yerdeki bir dönüm arazide 18 adet incir ağacı ve 6 adet zeytin ağacını, Dirmil karyesi civarındaki Hacı İmam Dağında daha önce inşa ettirmiş olduğu çeşmenin giderleri için vakfetmiştir. Bu vakıfta Mütevelli Süleyman Ağa 2 akçeye görev yapmaktadır⁶⁵².

Kethüda Oğlu Hasan Vakfı

1816 (H 1231) tarihinde Kethüda oğlu Hasan Gümbet alanı olarak bilinen mahallede sarnıç kenarı musluk yaptırır. Bunun için 4 adet incir ağacını gelir olarak bırakır⁶⁵³.

E-Ribayla İşletilen Para Vakıfları

Para vakıflarının diğer vakıflardan ayırıcı yanı vakfin mal varlığının tamamının veya bir kısmının nakit para olarak vakfedilmiş olmasıdır.

Bitez Camii Vakfı

1881 (H 1298) yılında kurulmuştur. 1500 kuruş vakfedilmiş olup % 15 oranında ribası vardır. 1881’de Bitez Cami’nin hatibi için on bir buçuk (%15) ribayla işletilmek üzere 1500 kuruş vakfedilmiştir. Aynı yıl caminin vakfında bulunan 2000 kuruşun yıllık ona on bir buçuk (%15 riba) ile işletilmesiyle elde edilen gelirin beratla yeni atanan caminin imamı ve hatibi olan Mehmet Hilmi Efendi İbni Hasan’a verilmesine karar verilmiştir.

Halil Ağa İbni Eyüp Vakfı

1875 (H 1292)’de kurulan bu vakfin parası 1500 kuruş olup %15 ribayla işletilmektedir. Bitez Karyesi halkından, Halil Ağa İbn-i Eyüp’ün kurmuş olduğu vakfa dair 1875 (H 1292) vakfiye vardır. Halil Ağa Bitez Camisinde hatip olan görevli için on bir buçuk (% 15) ribayla işletilmek üzere 150.00 kuruş vakfetmiştir. Mütevelli İsmail Efendi İbni Hacı Mehmet Efendidir.

Mahmut Efendi İbni Halil Vakfı

1880 (H 1298) yılında kurulan bu vâkıfın 500 lirası olup %15 ribayla işletilir. Tarihsiz kadı sicillinde Eskiçeşme mahallesinden Mahmut Efendi İbni Halil Bitez Karyesi Camiinin imam ve hatibine verilmesi için yıllık ona on bir buçuk (%15) riba şartıyla işletilmek üzere 500 kuruş vakfetmiştir. Mütevelli Eskiçeşme mahallesinden İsmail Efendi El Hac Mehmet’i tayin etmiştir. Mahmut Efendi mütevelliliği emin ellere bırakmak istemiştir.

⁶⁵¹ BŞS,No: 165,205.

⁶⁵² BŞS,No: 165,136.

⁶⁵³ BŞS,No: 165,194.

Eyüp Ağa İbni Mehmet ve Molla Osman İbni El Hac Vakfı

1882 (H 1299) yılında kurulan bu vakfın 2000 parası olup %15 ribayla işler. 1882(H 1299) tarihli bir belgede vakfın geliri Mehmet Efendi tarafından inşa ettirilen Çömlekçi Karyesi Cami'nin imamı hatibi ve mütevellisi için vakfedilmiştir. Eyüp Ağa İbni Mehmet ve Molla Osman İbni El Hac Mehmet Efendi 2000 kuruşu ona on bir buçuk (%15) ribayla işletilmek üzere vakfedilmiştir. Müteveli olarak Tepecik Karyesinden Molla Hüseyin İbni Süleyman 'ı tayin edilmiştir⁶⁵⁴.

Leryüzlü El Hac İbrahim Vakfı

1809 (H 1224) tarihinde kurulmuş olup vakıftaki parayı 100 kuruşu %15 ribayla işletmektedir. Leryüzlü El Hac İbrahim Bodrum'daki cami mescitlerin zeytinyağı ihtiyacını karşılamak için yıllık ona on bir buçuk (%15) ribayla işletilmek üzere 100 kuruş vakfedilmiştir. Leryüzlü El Hac İbrahim'in ölümü sonrası parayı damadı Leryüzlü Ali Reis'in işletildiği anlaşılr⁶⁵⁵.

Hacı Yusuf Oğlu Hacı Ali Vakfı

1795 (H 1210) yılında Hacı Yusuf oğlu Hacı Ali ribayla işletilmek üzere 200 kuruş vakfedilmiştir. Hacı Ali bu geliri inşa ettirdiği sarnıca harcarken; kalanı Girit'teki çeşmenin tamiri için vakfeder. Hacı Ali Küçük Hüseyinzade Hacı Mehmet'i müteveli tayin etmiştir⁶⁵⁶.

13- Arkeolojik Kazılar ve Müze

Bodrum'da kale dışında Mouselleum kalıntıları, Mars tapınağı, Apollon Stoası, Mindos kapısı, Antik tiyatronun da dâhil olduğu birçok tarihi yer bulunmaktadır⁶⁵⁷. Bodrum kazasının tarihi eser yönünden bu kadar geniş bir hazineye sahip olmasına karşın herhangi bir müze teşebbüsüne geçilmemesi bir yana bu eserlerin toplanması içinde bile çaba yoktur. Bu amaçla yapılan ilk teşebbüs 1888 yılında Bodrum civarında bulunan Laper Adasında asar-ı atika olduğu ve bunun müzeye alınmasına dair bilgidir⁶⁵⁸.

Buraya gelen kişiler tarihi yerleri izin almak kaydıyla gezmektedirler. 1856 yılında İngiltere'nin Midilli Konsolos vekili Noton Bodrum ve Nasmer Limanı havalisinde kazı

⁶⁵⁴ BŞS, No: 169,137-148.

⁶⁵⁵ BŞS, No: 169,2.

⁶⁵⁶ BŞS, No: 165,179.

⁶⁵⁷ Antik tiyatro bugünkü yerinde hala bulunmaktadır ve sağlam bir yapıdır. Mars Tapınağı ve Apollon Stoası birbirine yakın olmakla beraber tiyatronun sol tarafına düşer. Tiyatronun sağ tarafında ise Mindos'a giden yolun bulunduğu Mindos kapısı bulunur. Ross 1852, 35-38.

⁶⁵⁸ BOA, Y, PRK, MF, 85. (H 17 Bayram 1306); Busbecq 1939, 19.

yapmak için iznini uzatmak ister⁶⁵⁹. Yine muhtelif defalar eserlerin korunması için eski eserlerin restore ve tamirine ruhsat verilmesi için istekler bildirilir⁶⁶⁰. XX. yüzyılda Bodrum tarihi eser bakımından daha gözde bir mekân olmuş ve yabancıların ilgi odağı haline gelmiştir. 1918 yılında ilmi araştırma yapmak için Aydın vilayetine gelen Alman Arkeoloji Müessesesi Müdürü G. Karo ve arkadaşlarının Bodrum kalesinde izinsiz olarak kazı yapmalarının engellendiği belirtilir⁶⁶¹.

Bodrum'un tarihi değerleri devlet tarafından korunmaya çalışılmıştır.Bu amaçla XX. yüzyılda merkezden gelen vesikalarda da bir artış gözlemlendiği görülür.

⁶⁵⁹ A,AMD,72,1,(H 1 Ramazan 1273)

⁶⁶⁰ A.MKT.NZD,214,23, (H 23 Cemaziel evvel 1273)

⁶⁶¹ BOA, DH.EUM SSM,1,4.

III. BÖLÜM

BODRUM'DA NÜFUS

Nüfus Durumu

XIII. yüzyılda tüm batı Anadolu'nun Türkleşmesinde Karya bölgesindeki Menteşe oğullarının da katkısı büyüktür⁶⁶². Nüfus ve ekonomi arasında doğrudan bir etkileşim vardır. XVI. yüzyıl İcmal Defterlerinde Menteşe bir sancak adı olarak anılır. 1826 yılından sona İzmir İhtisap Nezaretine bağlı olarak yapılan düzenlemelerle burada toplanan vergiler içinde Menteşe ve havalisinin gelirlerine sık sık yer verilmesi buranın zengin kaynaklarına ne kadar önem verildiğini bize açıkça kanıtlar⁶⁶³.

XVI. yüzyıl Evliya Çelebi'nin kale içinde 100 hane olarak gösterdiği Bodrum'un nüfusu, giderek artmaya başladı. Kaza XVIII. yüzyılın başlarında genişlemiş kale dışarıda bir iskân yeri olarak ortaya çıktı⁶⁶⁴. Evliya Çelebi kale içindeki cemaat dağılımını vermemekte sadece nüfus belirtmekle yetinmektedir⁶⁶⁵.

XVI. yüzyılda Ege kentlerinin nüfuslarına etnik açıdan baktığımızda sadece İzmir, Ayasuluk, Birgi, Tire, Urla, Alaşehir'de gayri müslim nüfus vardır. Kırsal alanda hemen hemen hiç gayri Müslim nüfus bulunmaz. XIX. yüzyılda özellikle de değişen ekonomik koşulların ve göçlerin etkisiyle gayri müslim grupların yerleşim alanı da genişledi⁶⁶⁶. XIX. yüzyıl gerek salnamelerde gerekse Temettuat Defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla Bodrum'da Müslüman nüfusu gayri Müslimlere göre fazladır⁶⁶⁷. Tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan Müslüman nüfusun 4 camisi, 5 mesciti bulunur⁶⁶⁸. Bodrum'un ikinci önemli demografik yapısını özellikle Rum Mahallesinde sayıca fazlalık meydana getiren Rumlar oluşturmaktadır.

Bölgede bulunan ilk gayri Müslim unsur Rumlardır. XIX. yüzyıl Anadolu Rumları ikiye ayrılmaktadır. İlk kısım Anadolu'nun kendi halkı olan Rumlardır. İkincisi adalardan ve Yunanistan sahasından Anadolu'ya göç eden muhacir Rumlardır. Anadolu Rumları yerli

⁶⁶² Wittek 1986, 27.

⁶⁶³ Kütükoğlu 2000a, 6; Kütükoğlu 2000b, 124-170; Kütükoğlu 1974, 65-67.

⁶⁶⁴ Baykara 1992, 248.

⁶⁶⁵ Evliya Çelebi, Cilt IX, 212.

⁶⁶⁶ Erdoğan 1992, 224; Emecen 1989, 54.

⁶⁶⁷ Ege Adaları ve Yunanistan'dan gelen Rumlarla beraber hemen aynı tarihlerde kaybedilen topraklardan hareket eden binlerce Türk muhaciri İzmir'e gelmektedir. 1878 Aralık ayına kadar Aydın Vilayetine 60.000 kadar Rumeli muhaciri gönderilmiştir. Baykara 2001, 79.

⁶⁶⁸ 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, 500.

halkla kaynaşmıştır ve ziraat ile uğraşmaktadırlar. Muhacir Rumlar, XVIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Bu göçün nedeni Yunan coğrafyasının, nüfusu besleyemez hale gelmesidir. Buradan Anadolu'ya ve Menteşe'ye göç meydana gelir. İkincisi 1770 yıllarında Mora Yarımadasını kasıp kavuran Arnavut seraserilerden kaçan Rumlar, Batı Anadolu'ya ayanlarının da davetkâr tutumuyla Menteşe'ye gelmişlerdir. Üçüncüsü 1821-1829 Rum isyanlarının patlak verdiği sırada Anadolu'ya gelen Rumlardır⁶⁶⁹.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Yunan isyanı sonrasında kurulan Yunanistan ile Anadolu'dan göç eden işsizlikten etkilenerek Batı Anadolu'ya gelenler büyük boyuttadır. Orada aradığını bulamayan Rumlar geri gelirlerken, bunun tersine Yunanistan'a göç devam etmektedir. İngiliz konsolosluğuna göre 1880'lerde yaklaşık 20 yıllık bir süre içinde Batı Anadolu kıyılarında 200.000'den fazla göçmen gelmiştir. Bu göç dalgalarında 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanının etkisi de vardır. 1880'lerde Aydın Vilayetinde valilik yapmış olan Mithat Paşa'nın Yunanistan'dan pek çok kişinin Yunan öncülüğü yapması nedeniyle buraya geldiğini yazar⁶⁷⁰.

Tanzimat dönemine ait Rum cemaatinin nüfus defterindeki verilerine göre Milas'ta Rum nüfusu içinde 3 tüccar, 1 kantarcı, 1 tabip, 1 meyhaneci, 1 değirmenci, 1 kemaneci, 1 mumcu, 4 yapıcı, 2 kiremitçi vardı. Akarca, bu cemaatin daha sonra şehirde ekmek ve un ticaretini ele geçirdiğini ayakkabıcılık, terzilik ve zerzevatçılık da yaptıkları vurgulanır⁶⁷¹. Rumların Bodrum'daki dağılımı meslek olarak Milas'ı andırmaktadır. Cemaatlerin dağılımı da Bodrum ile Milas arasındaki benzerliğe, işaret eder. Bodrum'da 6 değirmenci, 11 kayıkçı, 6 bahçıvan, 8 dikici, 44 duvarcı, 11 kayıkçı, 8 balıkçı, 6 terzi, 4 ekmekçi vardır.

XIX. yüzyılda Milas'a Abdülaziz Ağa, İstanköy, Karpathos ve Kıbrıs'tan aileleri ile birlikte Rum kalfa, dülger ,bahçıvan ve değirmenci getirtmiştir⁶⁷². Bu Rumlardan 400 kişi Güllük'e yerleştirilmiştir. Turner, kendisine Rumların çok fazla olduğunu söylediklerini; fakat bunun bu şekilde olmadığını bildirse de Bodrum'da Rum vardır⁶⁷³. Bodrum'da olan Rumlar kiliselerinde serbestçe ibadetlerini yapabilmektedirler ve 2 adet kiliseleri bulunmaktadır. Kale Müslümanlar tarafından ele geçirildikten sonra kalenin içinde bulunan şapel (Küçük Kilise) camiye çevrilmiştir.

⁶⁶⁹ Baykara 1966, 19.

⁶⁷⁰ Davison 1997, 139; Karpat 2003, 47; Arıkan 1984, 136.

⁶⁷¹ Akarca ve Akarca 1954, 95.

⁶⁷² Akarca ve Akarca 1954, 94.

⁶⁷³ Turner 1820, 67-68.

XIX. yüzyıl Ermeni nüfusu da Bodrum'un yerel halkı arasındadır. Kendi adlarıyla anılan bir mahalleleri bulunmamaktadır. 1912 salnamesinde toplam 11 adet Ermeni verilmiştir⁶⁷⁴.

XIX. yüzyıl üçüncü etnik yapı ise Temettüat kayıtlarında da adı geçen Musevilerdir. Musevilerin temettüatlarda verildiği gibi ticaretle meşgul oldukları bilinmektedir⁶⁷⁵. Musevilerin bir havraları vardır⁶⁷⁶. Havra kıyından biraz içeride kalenin batı tarafında bulunur. Yahudilerin kendi adlarıyla anılan bir mahallesi bulunmaz. Menteşe Sancağında Yahudi cemaati, XIX. yüzyılın başlarında Rodos'tan gelmiştir. Bunların çoğunluğu Milas olmak üzere Bodrum'a iskân ettirilmiştir. Yahudi topluluğunun sancağın ekonomik yaşamında oldukça olumlu etkisi vardır. Bunlar ithalattan ihracata geniş ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır⁶⁷⁷.

Bodrum'da 1876 yılında Türk -Rus muharebesi esnasında Balkanlardan muhacir kabile gelerek beraberinde çiçek hastalığını da getirmiştir. Girit adası ihtilalleri sırasında kabile kabile Müslüman muhacirleri gelmişlerdir. Girit adasının Yunanistan'a katılması üzerine oradan gelen muhacirlerin sayısı artmıştır. Lozan muahedesi gereğince Türkiye ile Yunanistan arasında akd olunan mübadele anlaşması gereğince Girit'ten Bodrum'a Müslüman muhacirler gelmişlerdir. Lozan anlaşması ile Bodrum'daki Rumlar da adayı terk etmişlerdir⁶⁷⁸.

Aydın Vilayeti sınırlarında XIX. yüzyılda önemli değişiklik, 1912 (H 1330) *Nüfus-u Umumi* yayınındaki nüfus miktarı bakımından gerçekleşmiştir. Menteşe Sancağı Aydın Vilayetinden ayrıldı ve bağımsız bir sancak haline getirildi. Bu 1913 (H 1331) yılındaki nüfus miktarı azalmasını açıklayan en önemli nedendir. Ekonomik açıdan görsel olarak daha ileri diğer vilayetlerde de olduğu üzere Aydın vilayeti iş arayan erkek nüfusun iç göçlerini çekmekte idi. Bu toplam nüfus sayısı bulgularını az çok etkiler ve nüfus içinde erişkin yaşta bulunanların oranını azda olsa yükseltir. Aydın vilayetindeki nüfus içinde erkeklerin oranı başka bir yörenin yerlisi olan Osmanlı yurttaşları (yani Yabancılar) toplam sayı içinden çıkarılırsa bir miktar değişecektir. Bunların çoğu çalışmaya gelmiş erkeklerdir. Yinede oranda

⁶⁷⁴ 1312 Aydın Vilayeti Salnamesi, 372.

⁶⁷⁵ 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, 500.

⁶⁷⁶ 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, 500.

⁶⁷⁷ Cantük, 1998,22.

⁶⁷⁸ Galanti 1945,a,40.

ortaya çıkacak olan fark küçüktür. İllerden pek azı kendi nüfusları içinde yabancıların (başka ilden gelmiş olan Osmanlı yurttaşlarının) sayısına ilişkin bilgiye yayınlarında yer vermişlerdir; bu nedenle ilden ile fark gösteren bu iç göç etkeni Aydın ilinin ve diğer illerin nüfusları hesaplanırken göz önünde tutulmamıştır⁶⁷⁹. Yine Müslüman ve Ermeni, Rum'un dışında Menteşe bağımsız sancağında 1912 yılında yapılmış olan bir diğer istatistik ise diğer etnik milletlerin oranlarını veren kaynaktır. Menteşe bağımsız sancağında yine 912 yılında 1962 Yahudi ve 8 Bulgar, 486 Çingene nüfusundan bahsedilir. Bunun dışında Yezidi, Süryani, Keldani, Nasturi, Maruni, Yakubi gibi cemaat topluluklarına rastlanılmamaktadır⁶⁸⁰.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile beraber 1908 yılında bağımsızlığını ilan eden Girit, 1912 yılında elden çıkar. Girit'in elden çıkmasının ardından buradan muhacir akını başlamıştır⁶⁸¹. Muhacirlerin iskan edilmesinde yardımları görülen memurların ödüllendirilmesi için kaymakamlığa emir gelir⁶⁸². 1912 -1920 döneminde Balkanlardan gelen Müslüman sığınmacılar ve bunların iskân edildiği yerler arasında Menteşe Sancağı da vardır. 855 kişi buraya yerleştirilmiştir. Bu nüfusa daha sonra Lozan Mübadelesinde yapılan Yunan – Türk ahali değişimi girmez⁶⁸³.

XIX. yüzyılda Aydın nüfusuna en yakın özellik gösteren bir nüfus modelinde şu oranlar geçerlidir. Yıllık doğum: yüzde 4.9; yıllık ölüm: yüzde 3.5; yıllık nüfus net artışı yüzde 1.4'dir. Doğumla dünyaya gelen bir bebek için yaşam süresi beklentisi 30 yıldır⁶⁸⁴.

1-Nüfus Sayımları

Yerleşmeler köy, kasaba, kent vb. sınıflamalarda nüfus durumları önemli bir ölçüt olarak alınmaktadır. Bir yerleşim biriminin şehir sayılabilmesi için ne kadar nüfus barındırması gerektiği zamana bağlı olarak değişebilmektedir. Kentlerin nüfusları bu nüfusun yapısı zaman içindeki değişimi artış ve azalışları üzerinde durulması gereken bir konudur. Osmanlı imparatorluğunda II. Mahmut döneminde ilk nüfus sayımından öncede nüfus konusunda önemli bilgiler sağlayan tahrirler yapılmıştır. Amacı daha çok devletin gelir kaynaklarını saptamak olan bu tahrirlerin, Osmanlı imparatorluğunun ilk kurulduğu zamandan

⁶⁷⁹ McCarty 1998, 12.

⁶⁸⁰ McCarty 1998,13.

⁶⁸¹ Andokyan 1999, 503.

⁶⁸² BOA,DH.MKT,2242-43, Girit, Balkan Savaşlarında tamamen elden çıkar. Toprak 1994, 3.

⁶⁸³ McCarty 1995, 184.

⁶⁸⁴ McCarty 1998, 13.

itibaren yapıldığı belli aralıklarla yenilendiği anlaşılmaktadır⁶⁸⁵. Daha çok arazi durumu ve vergi mükellefi olan erkek nüfus konusunda Tahrir Defterlerinde ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Başlangıçta düzenli aralıklarla yapılan bu tahrirler giderek yapılmaz olmuştur⁶⁸⁶.

1831 yılının mart ve nisan ayları itibariyle her kazanın İslam ve reaya nüfusunun gelen- giden, doğan- ölenleri ve reayanın üç sınıf itibariyle cizyeleri defterlerine işlenecekti; fakat sorunlar çıktı. Yoklama defterlerini göndermeyen kazalar oldu. Yapılan kayıtların yazımları yanlış. Kayıtlarda gidenlerin nereye gittikleri yazılamamış rakamlar yanlış kaydedilmiştir. 1836 yılında gelen emirle artık yanlış defter gönderilmemesi, ve bunun için defterlerin mahkeme huzurunda okunup kontrol edildikten sonra yollanması bildirilir. 1833-34 yıllarında Menteşe sancak merkezinden merkez İstanbul'a 26 adet yoklama defteri gönderilmiştir. Bodrum'a ait Yoklama Defterinde bizim dönemimize ait olan defter XX. yüzyıla ait bulunmaktadır.

Geleneksel mülk ve nüfus sayımlarının iç içe yapıldığı ve yazımlara da çocuklar ve kadınlara da yazılmıştır. Kadın ve çocukların kapalı pazar ekonomisinde küçük üretimle uğraşmaları buna bir sebeptir⁶⁸⁷. XIX. yüzyılın ortalarında bu yaklaşım değişip nüfus tahrirlerinin ayrıldığını görürüz. Bu tahrirlerde erkek çocuklar defterlere kayıtlıdır. 1856 yılında çıkarılan nizamname şimdilik erkek nüfusun yazıldığını; ama ileride kadınların da yazılacağını bildirilir⁶⁸⁸. Bu çerçevede 1864 yılında yapılan düzenlemeyle de kadın nüfusunun yazımına karar verildi⁶⁸⁹. Nüfus sayımlarında hatalar yapılmışsa da Eldem'e göre 1884-1913 yılları arasında imparatorluk geneli için % 77 oranında bir artış hızı vardır⁶⁹⁰.

II. Mahmut döneminde iki önemli unsur olan askerlik ve vergi nedeniyle imparatorluk genelinde nüfus sayımı yapılmasına karar verildi. II. Mahmut'un 1828-29'da İstanbul'dan başlanan ilk nüfus sayımı teşebbüsü Osmanlı -Rus savaşı nedeniyle başarıya ulaşamamış, savaşın başarısızlığının ardından yalnızca Rumeliyi kapsayacak olan bir sayım girişimi de başarılı sonuç vermemiştir. Askerlik ve vergi mükelleflerini belirlemek amacıyla 1830 Temmuzundan 1831 yılının ilk yarısına kadar devam eden nüfus sayımına girilmiştir⁶⁹¹.

⁶⁸⁵ Kütükoğlu 1995, 395-402.

⁶⁸⁶ Barkan 1941, 214-247; Barkan 1953, 1-26.

⁶⁸⁷ Sürgevil 1992, 69.

⁶⁸⁸ Takvim-i Vekayi, (8 Muharrem 1273).

⁶⁸⁹ Takvim-i Vekayi, 1864, (2 Mayıs 1280).

⁶⁹⁰ Eldem 1970, 63.

⁶⁹¹ Aydın 1951, 617-628.

Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasından itibaren Tanzimat'a kadar devletin topraklarına aldığı yerleri arazi ve nüfusu ile birlikte yazarlardı. Fakat bu tarihlerde esas amaç toprak ürünlerinin gelir almak için olduğu için nüfusla ilgili ayrıntılları yoktur⁶⁹². Bazı araştırmacılara göre bu nüfus sayımı Tanzimat döneminde devlet yapısında her alanda kendini gösteren mali, idari, siyasi düzenlemeler nedeniyle olmuştur. Bu sayımlar, başladığı zaman nizamname yapılmamıştır. Yapılan şeyler uygulamaları gözetmek ve ortaya çıkan sorunlar üzerinde çözümler aramaktır. Bu açıdan devletin bu sayımlarda eski alışkanlıklarını ve usullerini koruduğunu görürüz. Tanzimat döneminde çıkan nizamnameler "*Tahrir-i Nüfus ve Emlak*" kavramı ile kendini gösterir. Burada esas olan tapu tahrir defterlerine olduğu gibi toprak ve insan birlikteliğinden söz edilmesidir. Bu anlamda 1844-46 (H 1260) yıllarında yapılan mülk sayımları olarak adlandırabileceğimiz temettuat yazınları da tapu tahriri gereği nüfus kayıtları olarak düşünülmüştür. Genel nüfus sayımlarının sonuçlandırılması için aynı yıl *Ceride-Nüfus Nezareti* kuruldu. Eyalet ve sancak merkezlerinde de nüfus işlerine bakmak üzere Defter Nazırlığı oluşturuldu⁶⁹³.

Kentin XIX. yüzyılın ortalarında sosyal ve ekonomik yapısını belirlemede yapılan Temettuat emlak arazi sayımlarının sonuçlarının yer aldığı Temettuat Defterleri temel kaynak olarak alınmıştır. XIX. yüzyıl batılılaşma çabaları içinde birçok kurumun ortaya çıkmasına paralel olarak ilk kez modern anlamda nüfus sayımı ile karşılaşırız. Bir görüşe göre XIX. yüzyıl da yapılan nüfus sayımlarının amacı asker potansiyelinin belirlenmesi, ikincisi ise vergi mükelleflerinin tespiti⁶⁹⁴.

XIX. yüzyıl aile kavramı olarak hane deyimi geçer⁶⁹⁵. Anadolu'nun değişik yerlerinden tespit ettiği bir ailede ortalama nüfus sayısı 4,17'dir. Bu sayı Bodrum'daki ortalamayı tutar. Fakat biz bu ortalamayı 5 ile çarparak almayı doğru sonuçlar vermesi açısından daha uygun gördük.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında nüfus tahrirleri ile nizamnamelere yayınlanmaya başlamıştır⁶⁹⁶. 1864 yılında herkese nüfus tezkeresi verilmeye başlanmıştır⁶⁹⁷. Temettuat

⁶⁹² Sürgevil 1992, 65.

⁶⁹³ Lütfi Tarihi, Cilt.III, 145.

⁶⁹⁴ Karal 1988, Cilt .V, 155-156; Aydın 1990, 83.

⁶⁹⁵ Göyünç 1979, 345-346.

⁶⁹⁶ Takvim-i Vekayi, 22 Muharrem 1272-8 Muharrem 1278

defterlerinin düzenlenme nedeni Tanzimat'la beraber herkesin kazancını tespit ederek ona göre vergi alınmasını sağlamaktır. Tanzimat'ın ilanıyla oluşturulan muhassıllıklarda muhassılın görevlerinden biri de nüfus ve emlak tahririydi. Tanzimat'la beraber herkesin gücü tespit edilerek çeşitli isimlerle alınan örfi vergiler yerine tek bir vergi tahsiline başlanmak istenmişti. Bunun için Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde herkesin isim ve şöhreti herkesin ne kadar emlak arazi ve hayvanı olduğu tüccar ve esnafın bir senede ne kadar kazancı olacağının tespiti görevi muhassıllara verilmişti⁶⁹⁸. Bu talimatnamelerin birinci bölümü nüfus tahriri ile ilgilidir. Aile reisinin tanımlanması istenilmektedir. İslamların başka yerlere gidenlerin başka yerden gelenlerin Kıptilerin tahriri usulleri belirli bir düzene bağlanmaktadır. Gerek ehli İslam, gerek reaya köylü hangisi olursa olsun bütün köylerin bütün hanelerine hane numarası verilerek yazılacaktı. Numaralar isimlerinin üstüne, yaşları ise altına yazılacaktı. Ehl-i İslam, Reaya, Ekrad, Aşiretler ve Kıptiler hepsi ayrı ayrı defterlere yazılacaktı. Ancak muhassıllar kendilerinden beklenen görevi yerine getiremediklerinden ertesi yıl eski sisteme dönmüştü. Ancak 1844 /45 yıllarında yapılan Temettüat sayımlarında da aynı ilkeler geçerliydi. Tanzimat'la birlikte kazanç üzerinden vergi alınması prensibi Temettü vergisi ile gerçekleşmişti. Bu amaçla 1858'de tahrir talimatına ticaret ve sanatla uğraşanların senelik kazançlarını isteyen hükümler konmuştu⁶⁹⁹.

Nüfus defterlerine kaydedilenlerin fiziki özellikleri tanımlanacaktı. Uzun boylu, orta boylu, kara sakallı, beyaz sakalı, köse, sakallı seyrek, bıyıklı vs. Nüfus sayımları son derece basit bir yöntem dâhilinde yapılıyordu. Tayin olunan sayım memurları kaza kaza ve köy köy dolaşarak mevcut nüfusu yerlerinde bizzat görerek tahrir ediyorlardı. Bütün Müslüman ve Reaya nüfus yazı memurunun önüne gelerek hane eşkâli, yaş künyesi ve eğer varsa memuriyeti deftere yazılırdı⁷⁰⁰.

Hazırlanan ve tutulan kayıtların merkeze gelmeden evvel mahkeme önünde kontrol edildiği bilinir. Fakat ihtarlar kazaya merkezden geldiğinden görevlerin anlaşılmamış olduğu sonucu çıkar. Nüfusun tespit edilmesi çerçevesinde Temettüat sayımları da nüfus defteri olarak kullanılmıştır. Nizamnamede aile reisinin fiziki tanımı belirtildiği gibi tanımlanması istenmiştir. Fakat buna her zaman da uyulmamıştır. Bu defterlerin nüfus defterleri olarak düşünülmüş olmasına rağmen daha önceki yüzyıllara tapu tahriri defterlerinde olduğu gibi

⁶⁹⁷ Takvim-i Vekayi ,2 Mayıs 1280.

⁶⁹⁸ Şener 1990, 41.

⁶⁹⁹ Eldem 1970, 167-168.

⁷⁰⁰ Takvim-i Vekayi, 2 Mayıs 1280,M 1864.

yine hanede kaç nüfusun bulunduğu yazılmamaktadır. Dolayısıyla herhangi bir şekilde nüfus sayısının ve cinsiyetinin belirlenmesi mümkün değildir⁷⁰¹.

Yazımlarda karşılaşılan önemli sorun göçebelerin sayımıdır. Hükümet XIX. yüzyılda Anadolu'dan toplu olarak göç edilmesinin önlenmesi için zaman zaman kadılıklara arz yollamaktadır ve Bodrum'a da bu bilgi gelir⁷⁰². 1852-53 (H 1268) tarihli Aydın valisine yazılan bir ferman suretinde daha önce Aydın, Menteşe, Hamid, Teke, Alaiye sancaklarında sakin göçebe yörüklerin tahrir edildiği; fakat o vakit çoğunun yaylaklarda olduklarından nüfusun tafsilâtıyla tespit edilmediği belirtilmektedir. Bunun için yörüklerin tekrar tahrir edilmesi amacıyla göçebe nüfusun hepsinin bu sayımda hazır bulunması bildirilir. Bu çerçevede Binbaşı Mustafa Ağa'nın Aydın yörüklerini tahrir ettiği; ama Menteşe yörüklerinin henüz tahrir edilmediği kış mevsiminin yaklaşması ile bu tahrir işinin yarım kalabileceği bildirilmektedir. Bunun için Mustafa Ağaya bütün yerel yöneticilerin yardım etmesi de ayrıca emredilmektedir.

1844 yılında yapılan nüfus sayımlarında Menteşe ve Denizli, sancakların birlikte sayılmıştır. 12 Haziran 1844 (H 25 Cemazievvel 1260) tarihli bir yazıda bu sancakların yazımının yavaş gittiği ve livaların tahririn bir an önce tamamlanması için daha önceden Emri Ali gönderildiği bildirilmektedir. Aynı yazıda gece gündüz çalışarak Söbice kazası hariç sayımların tamamlandığı ve defterlerin Muğla'da toplandığı yazılmaktadır. Defterlerin temize geçildiği ciltlenmesinin tamamlandığı merkeze yollanacağı haber verilir. Liva yazıcısı Binbaşı Ömer Ağa tarafından özel defterler merkeze gönderilir.

XIX. yüzyıl içinde birçok kez nüfus sayımları yapılmıştır. İlk sayım 1830-31 yılında yapılmıştır. Sayımların kimler tarafından nasıl yapılacağı tespit etmek amacıyla bir meclis oluşturuldu. Bu sayımlarda Menteşe Sancağı, Eski Kudüs kadısı Mehmet Besim Efendi tarafından tahrir edildi⁷⁰³.

Osmanlı devletinde ilk nüfus sayımına göre Menteşe sancağının 1831 yılındaki nüfusu 49.830'u Müslüman, 2578'i Gayri Müslim (Rum, Yahudi, Ermeni) ve kalanı Yabancı olmak üzere toplam 52,460; 1860 yılında tamamlanan genel nüfus sayımına göre 56.109'u Müslüman 2470'i gayri müslim olmak üzere toplamı 58.578'dir. 1881/82-1893 Osmanlı genel

⁷⁰¹ Sürgevil 1992, 69.

⁷⁰² BOA, 1,1 (1 Zilkade 1236).

⁷⁰³ Aydın 1990, 84; Karal 1943, 117.

nüfus sayımı sonuçlarına göre 135.207'i Müslüman, 10.815'i gayri müslim olmak üzere toplam 146.022'dir⁷⁰⁴.

Nüfus bakımından Bodrum'a bakarsak, Bodrum kalesi 1819-1820 kışında esaslı tamir gördü ve güçlendirildi. Ancak 1826 sonrasında askeri özelliği değişti ve burada sadece topçular kaldı. 1838-1839'da yapılan büyük değişiklikler Rum nüfusun çoğalmasına yol açtı. 1870 'de buraya bir kilise yapıldı. Karaova Kazasına bağlı bir nahiye merkezi olan Bodrum, 1867 idari ıslahatı sonucu kaza merkezi oldu. Bodrum'un merkez olduğu bu kaza Karaova ve Saravolus adlı iki nahiyeden oluşuyordu. XIX. yüzyılda Bodrum'a gelen seyyahlar buranın nüfusu hakkında da bilgi verirler. W. Turner 1815'te 2000 Türk ile 110 Rum evi bulunduğunu toplam yaklaşık 10.000 kişi olduğunu belirtir⁷⁰⁵. Michaud, 1830'larda toplam nüfusun 2800 olduğunu⁷⁰⁶ Wrotchenko ise 400'ü Rum toplam 1200 hane bulunduğunu yazar. D.Georgiades 1885'te basılan eserinde Bodrum'da Rum nüfusunu 500 olarak gösterir. 1891 (H 1308) tarihli Aydın Vilayeti Salnamesinde ise 1080 meskende toplam 5524 kişinim yaşadığı kayıtlıdır. Nüfus 1905'te 4615'i Türk, toplamda 7650; 1908'de ise 4265 Türk, toplamı 7840 olarak gösterilir⁷⁰⁷.

Şemsettin Sami, toplam nüfusu 11000 merkezi ise 3000 olarak verir⁷⁰⁸. XX. yüzyılda Bodrum'da 1927 yılında nüfus erkek 7.045, kadın 8.649 toplam 15.694 kişiden oluşmaktadır⁷⁰⁹. Daha sonra yapılan sayımlarda da artan nüfus 17.648'e kadar yükselmiştir⁷¹⁰.

Tablo 10.Vital Cuinet'e göre Bodrum'da Nüfus⁷¹¹

1894 Umumi Nüfus

Bodrum Kazası Cemaat		Bodrum kasabası	
Müslüman	11.613	Müslüman	3.605
Rum(Ortodoks)	2.264	Rum(Ortodoks)	2264
Musevi	45	Musevi	45
Yabancı	86	Yabancı	86
Toplam	14.008	Toplam	6000

⁷⁰⁴ Cantürk 1998, 7-20.

⁷⁰⁵ Turner 1820, Vol.III,56.

⁷⁰⁶ Michaud 1835, 499.

⁷⁰⁷ Baykara 1992, 249.

⁷⁰⁸ Şemsettin Sami, Cilt.2, 1369-1370.

⁷⁰⁹ 1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Cilt I, XIV.

⁷¹⁰ 1935 Yılı Genel Nüfus Sayımı,1937, ,Cilt.60, 18; 1940 Yılı Genel Nüfus Sayımı, ,20 İlk Teşrin 1940, Cilt. I,20; 1945 yılı Genel Nüfus Sayımı ,Cilt I,1950,446-467; 1950 Yılı Nüfus Sayımı,1961,Cilt.I, 23-41. 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı, 61.

⁷¹¹ Vital Cuinet,Cilt III,622-624.

1891 (H 1311) Aydın Vilayeti Salnamesinde Saravalos nahiyesinin Bodrum kazasının güneyinde bulunduğu ve 22 karyeyi barındırdığı bilinir. Bu nahiyede 2490'ı erkek ,2458'i kadın olarak 4948 Müslüman ve 454 hane vardır. Merkez nahiye Müşgebi karyesinde ise müdüriyet heyeti olmadığından idare yeri doğruca merkez kazaya bağlı bulunur⁷¹². Bu nahiyede 2495'i erkek, 2408'i kadın olarak, 4938 Müslüman ve 960 ev olduğu kayıtlıdır⁷¹³.

Tablo 11 A. Bodrum'da XIX. Yüzyıl Salnamelerinde Nüfus

Bodrum	1893-1311	1894-1312	1895-1313	1899-1317	1902-1320	1904	1920
Hane	3166		2611				
Müslüman	11.829	12.658	12.201	12.775	13.352		
Rum	2368	90	2504	2693	2801		
Yabancı	6	103		109	109		
Bulgar	6		2				
Katolik	1		1				
Musevi	88	13	102	103	120		
Ecnebi	11		11				
Toplam	14.299	10.379	14.923	15.280	16.378	17.2762	19.4304

11 B-1307 (1891)Aydın Vilayeti Salnamesinde Nüfus:

İsim	Nüfus	Ev		Nüfus	Ev
Bodrum	5524	1080	Karaabad		
Çiftlik Köyü	510	100	Mumcular	251	52
Façnun	190	30	Maki	395	72
Dirmil –i Sagir	126	25	Armutçuk	51	10
Göl	71	14	Hatıpler	103	21
Peksimet	114	22	Cedit	230	42
Dirmil –i Kebir	187	38	Bayır	90	18
Karabağ	387	70	Tepecik	106	21
Farilya	324	64	Çömlekçi	173	32
Toplam	1909	363			
KÖYLER			Kemer	122	25
Saravlos Nahiyesi			Kevgir	55	11
İsim	Nüfus	Ev	Sagir-i Ağılı	59	12
Müşkebi Köyü	453	91	Sair	288	128
Görece	140	30	Evli Cemaati	111	22
Patenler	1000	20	Güzel beyli	74	14
Deremiski	286	55	Hacı Himmetler	51	11
Yümni	132	28	Zi'amet	83	18 ⁷¹⁴
Yaka	143	30	Toplam	2242	509
Rumhaneleri	95	19			
Dere	219	41			

⁷¹² 1311 Aydın Vilayeti Salnamesi, 437.

⁷¹³ 1311 Aydın Vilayeti Salnamesi,386.

⁷¹⁴ 1307 (1891)Aydın Vilayeti Salnamesi, 509-510.

Akçaalan –ı Kebir	421	89			
Akçaalan –ı Sagir	249	50			
Karakaya	396	62			
Gökçebelen	72	14			
Sandıme	348	58			
Rumbükü	261	52			
Gökburun	308	60			
Geriş	186	38			
Toplam	4709	738			
Kaza Toplam	14.384	2327			

2. XIX. Yüzyılda Bodrum’da Nüfus ve Oluşan Ani Artış

XIX. yüzyılda Bodrum kazasında nüfusta artış gözlenmektedir. 1892 (H 1312) Aydın Vilayeti Salnamesinde Bodrum’un 41 karyeye ve 11 mahalleye ayrıldığı belirtilir. Kazada 5983’ü erkek ve 5972’si kadın olarak 11955 İslam ve 1288’i erkek ve 1257’i kadın olarak 2545 Rum ve Yabancı nüfusta ise erkek olarak 2 Bulgar, yine Yabancı ve erkek 1 Katolik ve 39’ı erkek ve 49’ı kadın olarak 88 Musevi ve 7’i erkek ve 4’i kadın olarak 11 Ermeni toplam 14952 nüfusu ve 2811 evi içerir⁷¹⁵. 1893 (H 1313)Aydın Vilayet Salnamesinde Merkez kazaya bağlı kuranın adları Armutçuk, Armene, Akçaalan, Beter, Balak, Peksimet, Bayır, Bıkarlı, Balak, Tepecik, Cedidi Cerkar, Çiftlik, Çömlekçi, Dere ,Rumhaneleri, Rumbükü, Saz, Sandırma, Karabağ, Karakaya, Gökyer, Göl, Gürece, Kiriş, Muhibiler, Müşgebi, Yaka, Yahşi⁷¹⁶. Karaabad Nahiyesi, Bodrum’un batı tarafında ve 16 karyeyi barındıran 1411’i erkek 1221’i kadın olarak, 2742 nüfusu ve 509 evi barındırır⁷¹⁷. 1894 senesinde Bodrum’da 29 köy vardır⁷¹⁸.

Salnamelerden de anlaşıldığı gibi kazada nüfus sürekli artış göstermektedir. Müslüman nüfus kazada en fazla oranı barındırır. Bu oran hiçbir zaman Türklerin azalması, Rumların çoğunluğu temsil etmesi konumuna düşmemiştir. Bu nüfusu, Rum daha sonra ise Yahudi ve Yabancılar izler. Bodrum merkezde cemaat dağılımının baktığımızda %75 Müslüman, %23 Rum, %1 oranında Yahudi, %1 oranını da diğer kısmında yer alan Yabancı oluşturmaktadır.

⁷¹⁵ 1312 Aydın Vilayeti Salnamesi, 372.

⁷¹⁶ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 436.

⁷¹⁷ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 437; 1312 Aydın Vilayeti Salnamesi, 412.

⁷¹⁸ Cuinet 1890,Cilt III, 622.

Kazanın XIX. yüzyılda verilen salname kayıtları ile temettuat defterleri arasında çok büyük bir fark olduğu görülmektedir. Biz hane sayısını beş ile çarparak bu sayıya ulaştık. 14.384 olan salname kayıtlarındaki oran temettuatlarda 8635'e düşer. İkisi arasında hemen hemen iki kata kadar yaklaşan bir fark bulunmaktadır. Biz karşılaştırmalı olarak kayıtlarımızı vermeyi daha sağlıklı bulduk. Bodrum'da nüfus Müslümanlarda dışarıdan savaş ile gelen göç ile artış gösterirken; gayri Müslimlerde adalardan Yunanistan'dan gelen göç, tersanede oluşan gemi yapımı ile oluşan işçi göçü ve adalardaki kaçakçılığın getirdiği kara para, Yunanistan İsyanı ile fazlalaşmıştır. Bunun yanında arşiv belgelerinde sürekli gelen yoklama defterlerinde Menteşe dâhilinde asayiş kontrol edilmektedir. XIX. yüzyılda Bodrum'da kaçakçılık faaliyetlerinin arttığını arşiv belgelerinden de rahatlıkla takip edebiliriz. Bu kaçakçılık nüfusun burada artışının nedenlerinden de biridir.

XIX. yüzyılda Bodrumla ilgili en ayrıntılı kayıtları veren Cuinet'in rakamları da salnamelerde verilen oranlara yakın bulunmaktadır. Biz bu üç verinin ortalamasını aldığımızda kazanın nüfusunu ortalama olarak 10 bin olarak verebiliriz. Bu bize daha makul bir rakam olarak görülebilir.

Tablo 12.A XIX. yüzyıl Temettuat Defterlerinde ve XX. yüzyılda Nüfus

XIX. yüzyıl Temettuat Defterlerinde Nüfus			XX. yüzyıl Bodrum'da Nüfus	
BODRUM(Merkez)	Hane	Nüfus	Merkez Kazası Nüfusu Bodrum	4530
Umurca Mahallesi	92	460	Merkez Nahiyesi	
Kilerlik Mahallesi	38	190	Akçaalan	1076
Rum Mahallesi	156	780	Bitez	560
Çarşı Mahallesi	67	335	Çiftlik	589
Karakilise Mahallesi	31	155	Çirkan	190
Tepecik Mahallesi	57	285	Dere	294
Yeniköy Mahallesi	52	260	Dirmil	502
Türkkuyu Mahallesi	60	300	Farilya	576
Eskiçeşme Mahallesi	62	310	Geriş	315
Toplam	615	3095		
SARVALOS	Hane	Nüfus	Girelbelen	252
Bitez Karyesi	120	600	Göl	202
Karakaya Karyesi	72	360	Gürece(Görece)	264
Akçaalan –ı Kebir	83	350	İslamhaneleri (Eski adı Rumevleri)	211
Kiriş Karyesi	26	130	Karakaya	713
Peksimet Karyesi	27	135	Karabağ	589
Belen Karyesi	46	230	Kızılağaç	425
Gökçebelen Karyesi	13	65	Müşgebi	876
Yahşi Karyesi	11	55	Peksimet	234
Rum Evleri	23	115	Türk bükü (eski adı Rum bükü)	312
Gürece Karyesi	30	150	Yahşi	232
Yaka Karyesi	25	125	Yaka	168
Gökburun Karyesi	40	200	Yalıkavak (eski adı Sandıma)	764
Dereköyü Karyesi	40	200		
Sandıma Karyesi	13	85		

Karabağ Karyesi	50	250		
Göl Köyü	18	90		
Müskebi Köyü	120	600		
Dirmil Karyesi	51	255		
Farilya Karyesi	38	190		
Toplam	833	4250	Toplam	9344

Bodrum kazasını ile alakalı XX. yüzyılın başında verilen ilk kayıt Esad Beyin bilgileri oluşturur. Ona göre 11750 Türk, 714 Rum, 275 Yahudi izler. Toplam nüfus 12.739'dır. Galanti'nin rakamları ise yüzyılın ikinci yarısına girerken verilmiş olup toplamda 17.648 'dir. Saravalos Nahiyesinin Karaabat ve Bodrum merkez ile iç içe girdiği ve adının kaybolduğu görülür⁷¹⁹. Bodrum (Merkez)'e bağlı Saravalos ve Karaabad Kazaları zaman içinde Bodrum (Merkez)'e eklenilerek kaybolur.

Bodrum merkezde Rum Mahallesi en kalabalık olan mahalleyi teşkil etmektedir. Bu mahalleyi Çarşı mahallesinin kuzeyinde bulunan Türkkuyu Mahallesi izler. Rum mahallesinin bu kadar kalabalık olmasına sebep ise cemaat olarak Rumların bir araya toplanmaları gösterilebilir.

Tablo B

XIX. Yüzyıl Temettuat Defterlerinde ve XX. Yüzyılda Nüfus

XIX. Yüzyıl Temettuat Defterlerinde Nüfus			XX. Yüzyıl Nüfus	
KARAABAD	Hane Sayısı	Nüfus	Karaabat(Karaova) Nahiyesi	
Hatibler Karyesi	11	55	Mumcular (Bucak Merkezi)	593
Çömlekçi Karyesi	25	125	Çömlekçi	785
Mumcular Karyesi	32	160	Kum	303
Kemer Karyesi	16	80	Mazı	491
Bayır Karyesi	10	50	Narbelen	531
Saz Karyesi	60	300	Saz (Kargı) ⁷²⁰	426
Mazi Karyesi	51	255	Yeniköy (eski adı Cedidköy)	434
Tepecik Karyesi	16	80	Toplam	3774
Gökçer Karyesi	8	40		
Toplam	8	1355		
Kaza Toplam	279	8635 ⁷²¹	Kaza Toplam	17648

Ta
bloyu
okursak
Saravalos
kazasında
Bitez ve
Müskebi
karyelerin
in en fazla

kalabalık nüfusa sahip olduğu görülmektedir. Karaabattaki karyeler ise hane olarak daha azdır ve bu yüzden daha az nüfusa sahip köylerdir.

⁷¹⁹ Galanti Merkez Bucağını Çiftlik, Bitez, Kızılağaç Çiftlik (eski adı Demir Çiftliği) olarak 3adet beldeye ayırır ve Merkez bucağı içinde bulunan beldeleri Müskebi Bucağı içine dâhil eder. Karaova Bucağı olarak üçüncü bir bucak merkezi verir. Galanti 1945a, 37; Esad Bey 1923,63.

⁷²⁰ Bu köyün eski adı Kargı'dır. Bodrum'da saza kargı derler.

⁷²¹ Temettuat defterlerinden ve Galanti(1945a)'ten derlenmiştir.

XX. yüzyıla geldiğimizde kaza dâhilinde nüfusun 12000'den 17000'e çıktığı görülmektedir. Bu değişimde gelen göçler yoluyla olan farklılaşmanın da etkisi büyüktür⁷²². 1927 yılında Bodrum'da kadın 7.045; 8.649 erkek, toplamda ise 15.694'dir. 1935 yılında 17.648, bu rakam yüzyılın sonlarına doğru 20 bine ulaşmıştır⁷²³. Bu rakamlar Galanti'yi temel aldığımızda XX. yüzyılın ilk yarısına rastlar. Onun rakamları 1945 yılına ait olup XX. yüzyılın ortalarıdır.

XIX. yüzyılda göç eden nüfusu kontrol etmek amacıyla Bodrum Kazasında “*Muhacir Komisyonu*” adı altında bir idare kurulur. Bir başkan ve 5 azadan kurulmuş olan bu komisyonun üyeleri Müslümanlardan ve gayri Müslimlerden oluşmuştur⁷²⁴.

3-Aşiret İskânları

Aşiretler kırsal nüfus içinde önemli bir yer tutan, hayat tarzları bakımından şehirli ve köylülerden ayrılan konargöçer topluluklarıdır. Konar -göçerler yaşayış tarzlarının bir gereği olarak yaylak-kışlak hareketine bağlıdırlar. Birincil ekonomik faaliyetleri hayvancılıktır. Bununla beraber çok kısıtlı da olsa tarımla meşgul oldukları bilinmektedir⁷²⁵.

XIV. yüzyılda beylikler döneminde şehirleşme kentli nüfusça değil, göçle yığılan Türkmenlerce gerçekleştirilmiştir. Göçebeler doğrudan doğruya kente değil, arabalarıyla hayvanlarıyla kent düzenine katılmalarının olanaksızlığından kent dışına yerleşerek yeni bir yerleşme düzeninin dokusunu oluşturmaktadırlar⁷²⁶.

Osmanlı yönetiminin önceki dönemlerden XIX. yüzyıl taşıdığı önemli sorunlardan bir de aşiretlerin iskânıdır. XVII. yüzyıl sonlarından itibaren aşiretlerin sistemli bir şekilde yerleşmeleri çabaları da pek başarılı olamamıştır. Osmanlı yönetimi Tanzimat'tan sonra bunların üstüne daha sistemli bir şekilde gitmiştir⁷²⁷.

⁷²² 1912 yılında Ali Rıza Bey ise nüfus kadın 9460, erkek 9655'tir. Toplamda ise 19.115 nüfus vardır. Ali Rıza Bey'in rakamlarını veriyoruz fakat İstiklal Harbi öncesinde Bodrum'da bu kadar nüfus var mıdır diye düşünmeden kendimizi alamıyoruz. Ali Rıza Bey 1331, 101. Bu rakam XX. yüzyıl nüfus istatistiklerine uymamaktadır. Ancak 1945 yılında bu nüfus sayı olarak bu rakama varabilmiştir. Eroğlu 1939, 222.

⁷²³ 1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı 1929 , XIV;1935 Yılı Genel Nüfus Sayımı 1937, 18; 1940 Yılı Genel Nüfus Sayımı, 1940, 20; 1945 yılı Genel Nüfus Sayımı , 1950,446-467; 1950 Yılı Nüfus Sayımı,1961 23-41; 2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı, 2002, 61.

⁷²⁴ 1300 Aydın Vilayeti Salnamesi, 220; Çadırcı 1991, 270.

⁷²⁵ Halaçoğlu 1988, 20.

⁷²⁶ Doğan Kuban İstanbul, 1982, 84; Uğur Tanyeli, İstanbul,1987, 110.

⁷²⁷ Orhonlu 1987, 113.

XVI. yüzyıl Tapu Tahrir defterlerine Barza cemaati, Güre Barza Cemaati, Güne Barza Cemaati adları vardır. Cemaatlere Muğla, Çine, Mazan, Balat, Beçin ve Saravalos kazaları yaşam alanlarını oluşturur⁷²⁸.

Yörükler bulundukları mahallerdeki yerin ahalisinin malını çalmak, yağma etmek, ekinlerini yakmak, adam öldürmek gibi suçlar işledikleri ve halkı usandırdığından hükümet onları karşı tedbir almaktan geri kalmazdı. Bunların arasında en önemli tedbirlerin başında başka yere sürmek vardır. 1571 ile 1714 yılları arasında devlet içinde birçok sürgün vardır. 1714 (H 1126) gelen padişahın hükmünden anlaşılacağı kadarıyla bu gibi suçlardan Kıbrıs Adasına sürülen yörüklerin gemi reislerini öldürerek, gemiden kaçtıkları ve muhtelif yerlerde Menteşe sancağı sahillerine yayıldıkları, bunları takip etmek için muhtelif sancaklara ve Menteşe Sancağına emir verildiğini görürüz. Verilen emirde sancakların kazalarında bulunan yeniçeriler, serdar neferi ve savaşabilecek kişiler bu yörüklerin düzenlenmesine gönderilmiştir. Bodrum’da bu yörüklerin nizamını sağlamak için kuvvet yollamıştır⁷²⁹.

Tahtacı tabiri oymaklara daha çok meslek unvanı olarak verilmiştir. Bu aşiretler özellikle sonradan göç ettikleri yer olan Teke, Menteşe, Hüdavendigar (Bursa) sancakları ile Soma kazası (Aydın Sancağı)nda “*Tahtacı*” adı ile otururlar. Tahtacı tabiri üzerinde tam olarak bir birleşme sağlanmadığı görülür⁷³⁰. 1884 (H 1302) Aydın Vilayet Salnamesinde iskân edilen aşiret isimleri verilmediğinden tahtacı olarak verilen aşiretlerin nerelere yerleştikleri bilinmemektedir. 1889 (H 1307) Aydın Vilayet Salnamesinde Köyceğiz’e bağlı köyler listesinde Tahtacı diye 258 nüfuslu ve 52 haneli bir köy ismi geçer. Dolayısıyla bölgenin dağlık alanlarında yaşayan bu aşiretlerin zamanla yerleşik yaşama geçtiğini düşünebiliriz. Bu Toros Türkmenlerinin adı Şekipli, Yanyatırlı, Cıvcıvli, Sülüklü, Çaylak ve Enseli oymakları olarak belirtilmektedir⁷³¹. Bu aşiretler XIX. yüzyıl ortalarından itibaren Fethiye, Köyceğiz, Yatağan, Milas ve Bodrum dağlarında ormanlık alanlarda yaşamaktaydılar⁷³².

⁷²⁸ Uykucu 1983 ,100 ; Gökçe 2008 270. 100.Faruk Sümer Menteşe’de yerleşen aşiretlerin adını verse de biz Bodrum’da bulunan bir cemaat adına rastlayamadık. Sümer 1999, 405-430; Batı Anadolu’da yerleşen diğer Türkmen boyları için de başvuru kaynağı olarak Bkz: Türkay 1979.

⁷²⁹ Galanti 1945b, 23.

⁷³⁰ Yörükan 1998, 149-386.

⁷³¹ Akarca ve Akarca 1954, 13.

⁷³² Türkeş 1993, 54.

1885 (H 1302) Aydın Vilayeti salnamesinde göre aşiretlerin Menteşe sancağında iskân edildiği yerlerden biri de Bodrum'dur. Yapılan hane sayısı 85, kadın 267, erkek 290 toplamda 557 kişi bulunmaktadır⁷³³.

Cemaatler bazen vergiden de muaf tutulurdu. Eğerciyan cemaati, Bodrum kalesinin köprülerini, gemi yapım yerleri olan kızaklarını ve diğer levazimatını tamiri için devletten para istenmemesi karşılığında avarız-ı divaniye ve tekâlif örfiyeden muaf tutulmuştur⁷³⁴.

Kırsal nüfusu belirleyen unsurlar yerli halktan meydana gelmektedir ki Bodrum'da bu durumu açıkça görmekteyiz. XIX. yüzyılda Bodrum'da 3 tane cemaatin varlığından bahsedilir. Biri Güneşli Cemaati, Ağaçlıyük (Bahar Aşireti) diğeri ise Ovalı cemaatidir⁷³⁵. Arşiv belgelerinde bir de Eğerciyan cemaatinin adı geçer. Bodrum'da yörüklerin az olması dolayısıyla sayımlarda bir huzursuzluk çıktığı görülmez.

Cemaatler Bodrumun nüfusu içinde yer almakla birlikte şehrin sosyal dokusuna katkıları bulunmamıştır. Bunun sebebi yukarıda da verildiği gibi sayıca çok az olmalarıdır. Cemaatler hayvancılıkla geçimlerini temin ederlerdi.

⁷³³ 1302 Aydın Vilayeti Salnamesi, 40.

⁷³⁴ BOA, C.AS, 943,40931.

⁷³⁵ Salnamelerde sadece Güneşli ve Bahar aşireti adıyla iki belgeye rastladık. BOA,ML,VRD,TMT,no:1631

IV. BÖLÜM

XIX. YÜZYILDA BODRUM'UN MALİ VE EKONOMİK TEŞKİLATI

A-MALİ TEŞKİLAT

1-Tanzimat Döneminde Maliye

Bir yerleşim yerinin niteliği konusunda nüfus önemli bir ölçüttür. Bunun yanında kentin belirleyici özelliklerinden biri de yürütülen ekonomik faaliyetler içinde tarım dışı faaliyetlerin belirli bir yer tutması ve çeşitliliğinin olmasıdır. Kentli halkın gelir durumları, hayatlarını sürdürmek için yaptıkları ekonomik faaliyetlerin türü, bunun için önem taşımaktadır. Klasik Osmanlı dönemi olan XV.-XVI. ve XVII. yüzyılların para durumu ile ilgili olarak darphaneler, darphanelerin maden temin ediş biçimi, paranın tedavülü, imparatorlukta kullanılan para ve altın çeşitleri hakkında Mustafa Akdağ, Ömer Lütfi Barkan, Halil Sahillioğlu geniş bilgi vermektedir⁷³⁶.

İmparatorluğun başkenti olan İstanbul'un yiyecek, içecek, giyecek yakacak ve diğer gereksinimlerinin saptanmasına tarihin her devrinde büyük önem verilmiştir. Tüm Osmanlı ülkesi varını yoğunu bu şehre akıtır, korkulan kıtlıkların bu şehirde yaşanmamasına büyük özen gösterilirdi⁷³⁷.

Osmanlı İmparatorluğunda ticaretin klasik denilebilecek bir kuruluşu vardır. İaşe (Provozisyon) ilkesi iktisadi faaliyette ve bu faaliyetten doğan mal ve hizmetlere başlıca iki açıdan bakmak mümkün idi. Mal ve hizmetleri pazarda satmak ve kâr elde etmek üzere satın alan veya üretim yapanlar açısından iktisadi faaliyetlerin amacı kısaca kâr elde etmekten ibarettir. Bir iktisadi politika geleneği olarak ekonomide genel olarak verimlilik düşüktür. Artırılması son derece zordur. Mevcut durumu değiştirmeye yönelik müdahalelerin verimliliği artırıcı olmaktan çok düşürücü etki yapması daha kuvvetli bir ihtimaldir. Ulaştırma zor ve pahalı olmaktadır. Başlıca bu üç şartın geçerli olduğu bir çağda toplumun yaşaması, sosyal düzenin korunması ve devlet faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesi için iktisadi hayatı düzenlemekteki iaşe ilkesine dayanmak zorunda idi. Bu ilkeyi geçerli kılabilmek üzere Osmanlı Devleti ekonomide mal arzını bollaştırmak malların kalitesini yükseltmek ve fiyatını

⁷³⁶ Akdağ 1974, 230; Sahillioğlu 1978, 4.

⁷³⁷ Mantran 1990, Cilt I, 179.

düşük tutmak için üretim ve ticaret üzerinde sıkı şekilde yürütülen bir müdahaleciliği benimsemiş bulunmakta idi⁷³⁸.

Osmanlı Devleti'nde yurt içi ihtiyaçların tümü karşılandıktan sonra fazla kalan mal varsa, onun ihraç edilmesine müsaade edilirdi. İaşe ilkesine dayalı görüş açısına göre ihracat, üretim faaliyetlerinin hedefi değildir. Hangi maldan ne kadar ihracat yapılacağı her seferinde özel bir izin ile belirlenir, ayrıca yüksek bir gümrük vergisi alınırdı. Buna karşılık ithalattan hiçbir taahhüde tabi tutulmadan serbestçe yapılmasına müsaade edilirdi. Çünkü ithalat yurt içinde ihtiyaç duyulan ama ya hiç üretilmeyen veya az miktarda üretilen malların getirilmesi anlamında iaşe ilkesine göre arzu edilen bir faaliyetti.

Gelenekçilik sosyal ve iktisadi ilişkilerde yavaş yavaş oluşan dengeleri eğilimleri mümkün olduğu ölçüde muhafaza etme ve değişme eğilimlerini engelleme ve herhangi bir değişme çıktığı takdirde tekrar eski düzeyine dönmek üzere değişmeyi ortadan kaldırma iradesinin hâkim olması şeklinde tanımlanabilir. Ziraatçılık, esnafılık ve ticaretçilik, iaşe ilkesinden kaynaklanan düzenlemelerinin hedefi, üretim ile tüketimin dengede tutulmasıdır. İktisadi hayatın çeşitli alanlarını düzenleyen kuralların ana kaynağını şeriat teşkil etmektedir. Hukukun kaynağı olan şeriatın ve yetkili dini otorite tarafından şeriata uygun ve tasdik edilen kanun ve örflerin vücut verdiği tüm bu düzenlemeler manzumesinde gelenekçilik sıkı şekilde riayet edilen bir ilke niteliğindeydi.

Devletin iktisadi hayata karşı olan tavrını belirleyen bu alandaki düzenlemeleri yönlendiren üçüncü ilke Fiskalizim'dir. Fiskalizm hazineye ait olan gelirleri mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmaya çalışmak ve ulaştığı düzeyin altına inmesini engellemektir. Hazine gelirlerini esas fonksiyonu devletin yapması gereken harcamalarını karşılamak olduğu için fiskalizmin doğal bir uzantısı olarak harcamaları kısımaya yönelik olan çalışmalar da büyük önem taşır. İaşe ilkesinin gelenekçiliğe dayanan düzenlemeler dünyası parasal ilişkilerin yani ticaret ve mübadele alanının genişlemesini sınırlamakta idi⁷³⁹.

Tanzimat'la birlikte yeni bir mali yapılanma döneminin başladığı görülmektedir. Bunun da ötesinde mali düzenlemeler, Tanzimat'ın temeli olarak görülmüştür. Yeni düzenleme ile her türlü devlet gelirinin hazineye girmesi tüm giderin de hazineden

⁷³⁸ Genç 2000, 48.

⁷³⁹ Genç 2000, 48-62; Genç 2000, 228-229.

karşılanması esası getirilmiştir. Bu düzenlemeler çerçevesinde taşraya da devletin mali görevlileri gönderildi. Sancak ve kazalara gönderilen muhassıllara verilen talimatta artık memleketin masrafı adıyla bir şey tarh ve tevzi olunmayıp mahalli masraflar ile görevli memurların maaşları hazine-i maliyeden teslim olunacağı bildiriliyordu⁷⁴⁰. Yine 30'a yakın vergi de toptan kalkmıştır⁷⁴¹. Bunun yerine tek vergi sistemi geldi. Artık herkes vereceği vergiyi kesin biliyordu ve bundan başka vergi vermeyecekti. Ekonominin parasallaşması dış ticaret hacminde meydana gelen değişimler, nihayet iktisadi büyüme, Tanzimat ile birlikte iktisadi kurumsallaşmayı gündeme getirir. Kurumsallaşma sürecinde bankalar ve ticaret kurumları başı çeker. Banka sistemi Osmanlının dış borç akitlerinde etkin rol oynar. Ödemeler bilançosunda görülmeyen kalemler büyük ölçüde bankalar aracılığıyla işlem görür. Tahvilat Borsası harekete geçer. 1839 da Umur-u Ticaret ve Nafia Nezareti kurulmuş, Nafia Meclisi kaldırılarak ona ait işler bu nezarete devredilmiş bu yüzden Ebniye-i Hassa Müdürlüğü de Ticaret ve Ziraat Nezaretine devredilmiştir⁷⁴².

İlk kez İngilizlerle yapılan ticaret sözleşmesi birbiri peşi sıra diğer batılı ülkelerle de imzalanır. 1848 ile Osmanlı dış ticaretinde ayrı bir evre başlar. 1838 tezkere usulünün Yed-i vahid (tekeli) alım satım işlemlerinin ve iç gümrüklerin kaldırıldığı, dış ticaret serbestiyetinin benimsendiği yıldır. Diğer bir deyişle güç ögesinin belirlediği bir fiyat mekanizmasından pazar göstergelerinin yönlendirdiği bir piyasa düzenine geçişin sembolik dönüm noktasıdır⁷⁴³. 1861 yılında İstanbul Emtia Gümrüğü yeniden düzenlenerek Rusumat Emaneti adını alır. Tüccara kolaylık sağlamak için sözleşmeye ait tarifeler basılı hale getirilir.

Tanzimat döneminde Bodrum'da ticari yapının çok gelişmiş bir mekanizması bulunmaz. Bodrum'da Ticaret odası da 1884 (H 1300) tarihlerinde kurulmuştur. Ticaret odasının 1914 (R 1330) senesinde kayıtlı azası yalnız 3-4 kişiden ibarettir. Bunlar da her iki dairenin o zamanlardaki faaliyet derecesini açıklamaya yeterlidir⁷⁴⁴.

Ticaret Mahkemeleri 1846'da imparatorluğun öncelikle büyük şehirlerinde kurulmuştu. Bu mahkemelerin esaslı bir şekilde teşkilatlanmaları ancak 1861'de mümkün olmuştu. 1875'te imparatorlukta 120 ticaret mahkemesi çalışmakta idi. Bu ticaret

⁷⁴⁰ *Süleyman Sudi* Cilt. I, 90

⁷⁴¹ *Mustafa Nuri Paşa*, Cilt. III-IV, 290.

⁷⁴² Karal 1998, Cilt VI, 125; Turan 1965, 171-179; Orhonlu 1984, 85-100.

⁷⁴³ Kütükoğlu 1976, 4-7.

⁷⁴⁴ Eroğlu 1939, 134-137.

mahkemelerinden biri de Bodrum ticaret mahkemesidir. 1892 (H 1314) yılında faaliyete geçen bu mahkeme bir reis 4 aza ve bir kâtip ile çalışmaktadır. Bu azaların gayri Müslim olması Tanzimat döneminin adalet ve hakkaniyetini yansıtır niteliktedir⁷⁴⁵.

a-Para Sistemi ve Fiyat Hareketleri

XV. yüzyılda Menteşeoğulları zamanında başlayan İtalya ile olan ilişkiler Venedik cumhuriyeti ile birçok ticari anlaşmalar imzalanmasına kadar gider. Cenevizlilerde karşılıklı işbirliği şeklinde derin olmayan münasebetler şeklinde sürdüğü bilinir⁷⁴⁶.

1350 yılı dolaylarında Ege denizi çevresinde gümüş döneminin sona erdiğine ve altın döneminin başladığına işaret etmektedir. Ege Bölgesinde 1340'lara kadar tüccarlar satın aldıkları malları özellikle İtalyanların “ *gigliati* ”adını verdikleri Batı Anadolu’da bir hayli rağbet gören küçük gümüş sikkelerle ödüyorlardı. Ancak XIII. yüzyıla gelindiğinde doğuya karşı ticaret açığı vermekte olan Batı Anadolu Bölgesinde gümüşün ortadan kalktığını, buna karşılık Ceneviz hem de Saruhan, Menteşe, Aydın beylikleri dönemindeki yerel darphanelerin Venedik’in altın dukalarının taklitlerini basmaya giriştikleri görülüyor. Batı Anadolu’da dükânın ve florinin yaygın olarak kullanılmaya başladığı tarih XIV. yüzyıl ortalarıdır⁷⁴⁷.

XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı akçesinin değeri devamlı düşmüştür. II. Mahmut döneminde para ile ilgili bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlıda kullanılan para birimi akçedir. XIX. yüzyıl bu birim yerini para ve kuruşa bırakmıştır. Osmanlı paralarının rayiçleri yöreden yöreye değişirdi ki, bunu salnamelerden de rahatça görebiliriz. Tanzimat döneminde para sisteminde de düzenlemelere gidilmiştir. 1844 bu yıl için bir dönüm noktası teşkil eder. Bu yılda para standardı sağlanmaya çalışılır. 100 kuruşun bir Osmanlı lirası olması esasına dayalı bir para sistemi getirilir. Osmanlı parasının hem içyapıda hem de dışta bir harmoni içinde olması için bu yapılmıştır⁷⁴⁸. Osmanlı piyasasının içinde Fransız Frangı, İran Parası, Rus Karbonu, Yunan Riyali, Tunus Altını gibi çok fazla birim para tedavül ederdi⁷⁴⁹.

1834 yılında olduğu gibi devlet farklı sebeplerle piyasadaki paraları sık sık toplamıştır. Böylece XIX. yüzyıl ortalarında memnu para –yasak para sorunu ortaya çıkar. Birincisi çok yaygın olmayan sahte para sorunudur. Yasak paranın diğer bir sebebi ise doğrudan piyasa

⁷⁴⁵ Avlar 1997, 14.

⁷⁴⁶ Turan 1999, 141-157.

⁷⁴⁷ Pamuk 1999, 28.

⁷⁴⁸ Toprak a,Cilt.3,765.

⁷⁴⁹ Kasaba 1993,82.

müdahaleleridir.1850 Temmuzunda Tanzimat’a dâhil olan olmayan bütün valilere gönderilen bir emir ile eski sikkelerin ve bazı yabancı paraların yasaklandığı halde buna uyulmadığı bildirilmekte, yasak paraların “*sikke-i hayriyeye*” çevrilmesi ve aykırı davranılmaması emrediliyordu. 1860 ‘lı yıllarda devlet para rayiçleri salnamelerde ilan edilmeye başlar.

Menteşe sancağı her konuda olduğu gibi ülke genelindeki olumsuzlardan etkilenmektedir. Vilayet salnamelerinde paranın ayrı ayrı ölçüleri verilmiştir⁷⁵⁰. Bu kazada sim mecidiye 25 ve lira-ı Osmaniye 158, Fransız altını 94, İngiliz altını 118 kuruşa karşılık gelir⁷⁵¹.

6 Ekim 1910 (19 Muharrem 1328) tarihinde Mentese sancağında kazalar kasalarına gönderilen ferman ile altın paraların rayiçleri belirlenmiştir. Hiç kimsenin bu rayiçler dışında para tedavül edemeyeceği aykırı davrananların cezalandırılacağı bildiriliyordu⁷⁵².

Tablo 13 Bodrum’da XIX. ve XX. Yüzyılda Ürün satış Fiyatları

Ürünler	XIX. yüzyıl ⁷⁵³ Satış Fiyatı (Kuruş)	XX. yüzyıl (Kilosu) Satış Fiyatı ⁷⁵⁴
Buğday(Kile)	20	399.931
Arpa		1273109
Yulaf		23743
Çavdar		33921
Mısır Darısı	10	35220
Ak Darı (Kile)	32	
Burçak		2297
Bakla – (Kile)	10/	122.364
Arpa	14	
Nohut		67834
Börölce	15	49
Fasulye	10	2056
Kuru Fasulye	75	
Susam		867
Tütün		50000
Mercimek		501
Pamuk		1500
Bulgur (Kile)	25	

⁷⁵⁰ 1312 Aydın Vilayet Salnamesi, 469.

⁷⁵¹ 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 433-435.

⁷⁵² *Tarih-i Cevdet* Cilt.XII, 1308,60-61.

⁷⁵³ BŞS,No:170,No: 175.

⁷⁵⁴ Esad Bey 1923,40.

Harnup (Keçiboyunu) (Kile)	40	
Dakik (Un) (Kile)	15	
İncir(Kantar)	10	
İncir(Kile)	26	
Kuru İncir	20	
Soğan	20	
Pirinç	25	
Patates	10	
Peksimet	49	

Osmanlı imparatorluğunda fiyat arz ve talep belirleyiciliği ve oluşmazdı. Kadı ilgili esnaf ve şehrin ileri geleneklerince her mal ve hizmet için bir narh belirlenirdi. Anadolu kentlerinde baharda ve kış başlangıcında iki kez narh verilirdi⁷⁵⁵. Belirlenen narh fiyatları kazalarda yapılan toplantılarda mahkeme sicillerine ve bu sicillerin her zaman kolayca bulunabilecek kapak kısımlarına yakın sayfalara yazılırdı⁷⁵⁶.

Çarşıda fiyatların oluşumunda XIX. yüzyılda da narh kurumunun işleyişi sürmektedir. Osmanlılar narh konusuna büyük önem vermişler, hatta narhı denetlemeyi sadrazamın görevleri arasında saymışlardır. Narh konusuna çok önem verilmesinin nedeni, fiyatların artışını önleyerek halkın refahının sağlanmasaydı. Narh her yıl belli zamanlarda yeni ürünlerin piyasaya çıkışıyla yeniden ayarlandığı gibi olağanüstü zamanlarda örneğin kıtlık, savaş zamanı kuraklık vs. gibi nedenlerle ürünlerin az olduğu dönemlerde yeniden tespit edilmekteydi⁷⁵⁷. Narh kadı tarafından belirlenirdi. Ancak bu işin tespitini kadı tek başına yapamazdı. Kadının yanında memleketin ayan ve eşrafı muhtesip, pazarbaşı, esnaf ve ehli hibre de narhın tespitinde rol oynardı. Narhın tespitinde malın maliyeti hesaplandıktan sonra genellikle %10 luk bir kar konurdu. Ancak bu oran bazı mallarda %20 'e çıkartılabılırdı⁷⁵⁸.

Yandaki tabloya baktığımızda uzun yola dayanıklı olan peksimet ve bunun yanında kuru fasulye, darı fiyatları pahalı iken kaza dahilinde bol bulunan incirin bunun yanında patates, mısır darısının ucuz olduğu görülür.

⁷⁵⁵ Özkay 1992,67.

⁷⁵⁶ Çadırcı 1991, 126.

⁷⁵⁷ Kütükoğlu 1983,4-8.

⁷⁵⁸ Ortaylı 1985, 186.

Narh usulünün gerekli olmadığına 1865 yılında kesinlikle kanaat getirildi. Meclis-i Vala ile Meclis-i Mahsus-u Vükelanın kararı ve padişahın onayı üzerine, tarihli 29 Temmuz 1865 (4 Rebiyulevvel 1282) bir irade-i seniyye ile ekmekten başka bütün ihtiyaç maddeleri üzerinden narh kalktı. Zaten bu zamana kadar narh bazı maddeler üzerinden yavaş yavaş kaldırılmıştı. 4 Mart 1856 tarihinde etten ve bazı maddelerden, 20 Haziran 1864 tarihinde sebze ve diğer birçok maddelerden narhın kaldırıldığı bildirilmişti. Narhın önce kısmen sonra tamamen kaldırılması özellikle büyük merkezlerde hemen etkisini duyurdu. Çünkü narh usulü ile esnaf gedikleri ve bu sistemle fonksiyonel bağı olan diğer kurum ve nizamlarda kaldırıldığından ihtiyaç maddelerinin fiyatları düşmeye başlamıştır⁷⁵⁹.

Narh usulü kaldırılmakla beraber belediyelerin fiyat farklılaşmasını denetlemek kalite ve karı kontrolü gibi alışverişi düzenleyen görevleri daha belirgin bir nitelik kazandı. Lonca disiplininin kalktığı ve büyük ölçüde zayıfladığı ortamda şehir yönetiminin bu konulara da eskisinden daha fazla sorumlu olacağı ve etkin bir denetim yapmak zorunda kalacağı açıktı. Oysa belediyeler bu görevleri yerine getirmek için gerekli teftiş kadrolarına sahip olmadıktan başka, beledi yasaklara uyulmasını sağlayacak yeterli bir yaptırım gücüne de sahip bulunmıyorlardı⁷⁶⁰.

b-Bankacılık

1838 yılı Osmanlı topraklarında ilk banka kurma girişiminin görüldüğü yıldır. İngiltere'nin Bursa konsolosu Sandison İngiliz sermaye çevreleri adına Mustafa Reşit Paşa'ya ilk banka önerisini yapar. Bu öneri sonuç vermese de ilk adım atılmıştır. Kısa bir süre sonra Batılı anlamda ilk kredi kurumları harekete geçer.

Ekonominin parasallaşması dış ticaret hacminde meydana gelen değişimler nihayet iktisadi büyüme Tanzimat ile birlikte iktisadi kurumsallaşmayı gündeme getirir. Kurumsallaşma sürecinde bankalar ve ticaret kurumları başı çeker. Banka sistemi, Osmanlının dış borç akitlerinde etkin rol oynar. Ödemeler bilançosunda görülmeyen kalemler büyük ölçüde bankalar aracılığıyla işlem görür. 1875'te Meclis –i Ticaret ve Ziraat kurulur. Onları ticaret ziraat ve sanayi odaları izler. Tahvilat Borsası harekete geçer.

Menteşe sancağındaki bankacılık faaliyetleri çiftçinin zirai kredi meselesini çözmek üzere ülke genelinde açılan Ziraat Bankasından ibarettir. Bu banka çiftçiye kredi sağlamak

⁷⁵⁹ Ortaylı 1985, 187-188.

⁷⁶⁰ Ortaylı 1985,188.

için kurulan fakat; umulan faydayı sağlayamayan menafî sandıkları yerine kurulmuştur. Bu bankaların hedefleri, menafî sandıklarının hak ve görevlerini üstlenecek şekilde düzenlenmişti. Bankanın merkezi İstanbul olmak üzere vilayet merkezine birer şubesi açılmıştır. Banka sağlam kefaletle ve taşınmaz malların rehin tutulması kaydıyla çiftçiye kredi verecektir. Böylece çiftçiye bir öncekinden daha sistemli bir şekilde kredi sağlayabilecek ve tarımda umulan bir gelişme bir derecede olsa sağlanacaktır⁷⁶¹.

1897(H 1314) yılında vilayet salnamesinde ilk bilgiler yer almaktadır. Ancak kazalarda bu bankaya ait Ziraat Bankası sandıkları bulunmaktadır⁷⁶². Kazalarda tam teşekküllü banka kurulmamıştır. 1896 ‘da Bodrum’da Ziraat Bankası şubesinde bulunan görevliler Reis Mustafa Ağa, Katip İbrahim Efendi ‘dır⁷⁶³. 1898 (H 1315) yılında Menteşe sancağının bütün kazalarında Ziraat Bankası’nın tam olarak açıldığını görürüz. Bu yıla ait olarak kazalarda bulunan bankaların sermayelerinin Milas (1,445.775 kuruş) ,Muğla (994.889),Meğri (864.942),Bodrum (767. 450) ,Köyceğiz(642.858) Marmaris (616.578) olarak belirlenmiştir⁷⁶⁴.Bankaların sermayeleri belirlenirken kazaların tarım alanları ve bu alanlardaki faaliyetlerine göre değerlendirme yapıldığı görülür. Bodrum dar bir tarım alanına sahip olmasına rağmen burası için belirlenen sermaye fazladır. Bu bankadan alınan paraların nasıl değerlendirildiği hakkında bilgimiz bulunmamaktadır.

2-Bodrum’da Vergiler

Tanzimat Dönemi Yeni Bir Vergi “Temettü Vergisi “

Osmanlı İmparatorluğunda bulunan halk içinde en zor durumda olanı köylü sınıfıdır⁷⁶⁵. Tanzimat’ın ilanından sonra tahrir konusu yönetim tarafından daha dikkatli bir biçimde ele alınmaya başlar.

1840 yılında ilk olarak örfi vergiler kaldırıldı ve yerine kaynaklarda *cemaat vergisi* olarak adı geçen genel bir vergi konuldu. 1859-1860 (H 1275) yılında cemaat vergi aşamalı olarak kaldırılırken yerine yeniden yapılacak tahrir dayanan emlak arazi ve temettü vergileri getirilmesi kararlaştırıldı. Anılan vergilerin uygulanabilmesi için yapılan tahrirler Tanzimat

⁷⁶¹ Güran 1998, 152.

⁷⁶² 1314 Aydın Vilayeti Salnamesi, 456-478.

⁷⁶³ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 433-434.

⁷⁶⁴ 1315 Aydın Vilayeti Salnamesi,498-534.

⁷⁶⁵ Yerasimos 1987, Cilt II, 24-25.

sonrası yapılan 1844 -1859/1860 ve 1882/1884 tarihli üç genel tarih içinde en mükemmel olanıdır⁷⁶⁶. Tahrir çalışmalarının yapılması için önce bir “Tahrir-i Emlak Nezareti “kuruldu.

Tahriratın nasıl yapılacağı ile ilgili olarak bir nizamname düzenlendiyse de tahriratın kapsamı gerekse yazımların yapıldığı coğrafi alanların geniş bölgelerden oluşması tam bir sorun teşkil etmiştir. Emlak ve Nüfus Tahrirleri Talimatnamesi adı ile ilgili ilk nizamnameyi Tanzimat-ı Hayriye Usulünce Emlak Tahriri Usulü takip eder. Bu talimatlarda Paşa sancağı örnek olarak alınmış falan köy, falan mahalle şeklindeki örneklerle tahrir biçimi anlatılamaya çalışılmıştır. 1261 tarihli üçüncü nizamname başlıksızdır. Giriş kısmında Temettüat-ı ahalinin tahrir konusunda gönderilen örneklerle uygun olarak yazım yapılmasına teşebbüs olunduysa da açık olmayan bazı konularda birçok yerden sorular gelmiş denmektedir. Bu amaçla sorulara verilen cevapların madde madde yazılarak buna uygun davranılması istenmektedir⁷⁶⁷.

1845 (H 25 Recep 1261) tarihinde çeşitli masrafların toplanması için yöneticilere ihtar verilmiştir. Toplam masraf ne kadar ise hiçbir masraf düşünülmeden yazım yapılacaktır. Masraftan vergi indiriminin kesin olarak olmayacağı yöneticilere bildirilir. Menteşe sancağında sınırların yüzer saatlik mesafede olduğu, livanın dağlık oluşu yollarının perişan ve taşlık hali yazım işinin çok yavaş gittiği görevlilerce merkeze bildirilmiştir. Tespit edilmiş olan verginin toplanmasını köylerde muhtarlar, kazalarda muhassıllar ve müdürler, livada kaymakamlar sorumluydu⁷⁶⁸. Bu memurlar aynı zamanda vergi memurlarına da kefil idiler. Daha sonra kaymakamlara kazalarda yardımcı olmak üzere mal müdürleri de idareci olarak verilmiştir. Vergi tahsilinde kullanılan muhtar ve imamlar vergiden muaftırlar. Vergi tahsilâtı işine bazı zamanlarda muhtarın yerine köyün ileri geleneklerinin baktığı da olur. Vergi verenlerin ellerine muhassıllık mührü ile mühürlemiş bir belge verilirdi. Vergisini ödedi belgesi olmayan ne bir iş yapar ne bir yere giderdi.

Oluşturulan istenilen sistem herkesin geliri oranında %10 vergi vermesini sağlanmasına çalışılmasıdır. Aşar ve cizye dışında tüm vergilerin kaldırılarak herkes emlak ve arazi gelirlerine ve temettüatı hâsılasına ve kârına göre konulan bu vergiyi, bütün Osmanlı

⁷⁶⁶ Eldem 1970, 49.

⁷⁶⁷ Şener 1990, 105-106.

⁷⁶⁸ Tanzimat fermanıyla iltizam usulüne son verilmiştir. Tanzimat'ın uygulandığı tüm bölgelerde 1840 Martından itibaren iltizam “*Usûl-i zulmiyesi ref ve ilga*” edildi. Mültezimlerin bıraktığı boşluğu doldurmak için muhassıl veya “muhassılı emval” denilen memurluklar oluşturuldu. Şener 1990, 37.

vatandaşları ödemek zorunda idi⁷⁶⁹. Bazı durumlarda 1821 yılında olan gemi kazası gibi cizyeden muafiyet de söz konusu olmaktadır⁷⁷⁰.

Vergi vermekle yükümlü olan hane kapanırsa bu hanenin gelirinin maddi yükü diğer hanelere paylaşılıyordu⁷⁷¹. Temettuat sayımları ile aşar vergisi de bu sayıların bize verdiği bilgiler arasındadır. Mahallelerin dağılımına bakıldığında en fazla çiftçilikle uğraşan haneler göze çarpar. Bodrum'da kalenin varlığı askerin varlığını da gündeme getirmektedir. Hemen hemen her mahallede topçu neferine rastlamak mümkündür. Irgat ve çoban da tarımla beraber ikinci bir unsur olan hayvancılığın uzantısı konumunda olan mesleklerdir.

Genel olarak Bodrum kazası çiftçilik ve hayvancılıkla geçimini temin eder. Bodrum merkezde en kalabalık mahalle olan Rum mahallesinde ise durum diğer Müslüman mahallerin tersine gelişmiştir. Tarım yerini balıkçılık –ahtapotçuluğa, yapıcılık (Ev Yapımı)'na bırakır. Turner, toprakları genellikle Türklerin işlediğini Rumların zengin topraklarının olmadığını, onların çoğunun taşçı ve yapıcı olduğunu vurgular⁷⁷². Köylerin büyüklükleri genellikle Karaabat'takilerin orta ölçüde, Savaralos'takilerin ise küçük ve büyük ölçekte olduğu görülür. Lakin bazı köylerin oldukça kalabalık olduğu ve geniş tarım arazilerine sahip olduğu, yine kişilerin birden fazla tarlaya sahip olduğu da görülmektedir. Bodrumun oldukça az olsa bile var olan verimli toprakları insanları tarıma yönlendirmiş halk geçimini bu yolla temin etmeye çalışmıştır. Aslında halk biraz da zorunluluktan tarıma yönelmiştir. Çünkü kasabada endüstri için gerekli yapı sağlanamamıştır.

Mazı karyesinin iki tane temettuat defteri bulunmaktadır. Mazı karyesi, Aşağı ve Yukarı olarak ikiye ayrılmıştır. Temettuat numaraları farklı olmasına rağmen hangi defterin yukarıya veya aşağıya ait olduğunu bilemiyoruz. Karaabad karyesinde de durum mahallelerden farklılık göstermemektedir. Tarımla uğraşan nüfus fazladır. Karaovada verimli tarım alanlarının oluşturduğu arazilerde tarım iyice yoğunlaşmış durumdadır. Hayvancılık ikinci ve en önemli geçim kaynağını oluşturur. Diğer nahiyeelerde olduğu gibi burada askeri nüfus fazla değildir. Karaabad ve Saravalos karyelerinde durum Bodrum merkezden farklı değildir. Hayvancılık ve tarım temel geçim kaynağıdır. Çiftçilik ve ırgatçılık ile beraber çoban çok fazla rastlanılan meslektir. En kalabalık nahiye Saravalos'ta Bitez ve Müskebi köyüdür.

⁷⁶⁹ Süleyman Sudi Cilt .I,1307, 78.

⁷⁷⁰ BOA,C.BH,121,5852,1221.

⁷⁷¹ Süleyman Sudi, Cilt I,1307,3.

⁷⁷² Turner 1820, 50.

Buralarda geniş tarım arazileri ile beraber erbab-ı ziraat olan nüfus çoğunluğu oluşturur. Rumevleri karyesinde de geçim tarım ve hayvancılığa dayalıdır.

Hocası										
Türbeci									1	
Kalyoncu									3	
Alil									2	
Çoban		1							1	
Revakcı?		1			2					
Talebe		1								
Boş		2			12					
Toplam	20	32	9	10	53	11	6	41	12	15

Tablo 16. A Saravalos Kazası'nın Meslek Dağılımı

Meslekler I	Bitez	Karakaya	Akçaalan-ı Kebir	Kiriş	Peksimet	Belen	Gökçebelen	Yahşi	Rum Evleri	Gürece
Erbab-ı Ziraat	117	71	68		26	41	12	10	18	26
Alil			1							
İmam			1	1		1	1			
Irgat			1			1				1
Çoban			1							1
Hizmetkar			1	1					1	
Kasab			1							
Hatip	1		1							
Muhtar					1					
Kayıkçı				1						
Serseri				1				1		
Hademe										1
Boş	2					3			4	
Toplam	120	71	75	4	26	46	13	11	23	29

[illegible][illegible]

Boş	2	1	2	1		3	2		3
Toplam	40	12	37	46	15	120	51	40	25

-Aşar (Öşür)

Aşar tarımsal ürünlerden yönetimce alınan aynı vergidir. Tanzimat döneminden evvel yöreden yöreye değişen oranlarda alınmaktadır ve sabit değildir⁷⁷³. Tanzimat'ın getirmiş olduğu adalet, eşitlik prensiplerine bağlı olarak toprağın verimli olup olmaması hiç hesaba katılmadan aşarın Tanzimat'ın uygulama alanına giren her yerde 1/10 oranında alınmasına karar verildi. Devletin kuruluşundan yıkılışına kadar sürdürülmüş olan aşar, mülk araziden değil; kuru mülkiyeti devlete ,tasarruf hakkı reayaya ait olan miri arazilerden alınmaktaydı. Aşarı gayri müslimler de ödemişlerdir⁷⁷⁴.

XV. yüzyıldan beri var olan bu vergi türü⁷⁷⁵ ile 1840 Mart ayından itibaren de Tanzimat Fermanı'nda da yer bulan İltizam usulü kaldırıldı⁷⁷⁶. Bu yolla aşarın muhassıllar yoluyla alınması, saptanan aşar gelirin ise muhassıllık sandıklarının gelirlerine ilave olunması gerçekleşti ve merkezi bir bütünlük sağlanmaya çalışıldı. Tanzimat'ın aşarla getirdiği en büyük değişiklik oranıdır. Yüksek oranlarda aşarın tahsilâtı gerçekleşmemeliydi. Tanzimat'ın amacının tüm tebaanın refahını sağlamak olduğuna, aşarın eskisi gibi çeşitli oranlarda tahsiline, hiçbir oranda eşitlik bulunmadığına bu nedenle Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde genel olarak aşarın kelime anlamına uygun olarak onda bir oranında tahsil edilmesine vükelanın oybirliğiyle karar verildi.

Aşar nizamı ile ilgili ilk bilgi, 1848-49 yılı (H 1266) Menteşe Sancağı zeytinyağı aşarının iki yıllığına Mösyö Manas'a verilmesi kayıdır. Mösyö Manas, Hacı İbrahim Ağa'yı vekil tayin ederek Menteşe'ye göndermiştir. Aydın müşirince Aralık 1850'de gönderilen

⁷⁷³ Barkan 1999,357.

⁷⁷⁴ Şener 1990, 120.

⁷⁷⁵ Arıkan 1995,561.

⁷⁷⁶ Kaynar 1985 226.

buyruldu ile adı geçen aşarın usul ve nizamınca toplanabilmesi, bir damla ve tanenin telef olamaması için herkesin elinden geleni yaparak mevsiminde bu işin bitirilmesi bildirilmekteydi. Menteşe Sancağının 1860 yılı zahire Aşarı ise 307.300 kuruş bedel ile Hrambalos'a verilmiştir⁷⁷⁷.

1850 yılının son günlerinde Milas, Bozüyük, Eskihisar, Mandalyat, Saravalos, Bodrum, Karaabad ve Kemre naipleri meclis azaları ve yöneticilerine yazılan bir emirde aşarın nakid olarak çiftliklerden hakça alınması için kazaların aşarının köy köy son beş senelik hâsılatlarının yazılarak mültezimlerin kayıtlarıyla karşılaştırılması ve varsa oradaki farkın yazılarak bildirilmesi isteniyordu. Kaza meclisleri önünde ve şahitliğinde yapılacak olan bu işlem, oluşturulacak olan özel bir komisyonca Muğla'daki Liva meclislerine gönderilecekti⁷⁷⁸.

Temettuat sayımlarında ortaya çıkan 82.318 kuruşluk aşar bir hayli büyük bir rakamdır. Menteşe Sancağının 1841-42 (H 1257) yılı toplam aşarı 57.477,5 kuruştur⁷⁷⁹. XIX. yüzyılda Bodrum'un temettuat defterlerine göre toplam aşar geliri 282.000 ile 314.964 kuruş arasında bulunmaktadır⁷⁸⁰.

1881 (H 1300) yılı salnamesinde “Aşar idaresi” adı altında Bodrum'da kurulan bir kurumdan da bahsedilir. Bu bize vergilerdeki kurumlaşmayı ve merkezileşmeyi vermesi açısından önemlidir⁷⁸¹. Bu kurumun işleyişi hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Aşar vergisi Bodrum'da öşr-i incir, öşr-i meyve, öşr-i dühan (tütün), öşr-i zeytin ve öşr-i pembe (pamuk) adları altındadır.

Temettuat defterlerinde hemen hemen bütün karyelerde bahçe ziraatı yapılmaktadır; fakat kaç dönüm yapıldığı belirtilmemiştir hâsılat verilmekle yetinilmiştir. Temettuat kayıtlarında Bodrum'da buğday 12 kuruş ve arpa 6 kuruş, darı ise kilesi 9 kuruş, baklanın kilesi 5 kuruş olarak belirlenerek hesaplamaları yapılmıştır⁷⁸². Temettuat gelirlerindeki ürünler hesaplanırken bu değerler temel alınmıştır.

⁷⁷⁷ BOA,İD, 29981.

⁷⁷⁸ Adıyeke 1994,171.

⁷⁷⁹ BOA,MM,no:9188.

⁷⁸⁰ Temettuatlardan ve salnamelerden kayıtlar bu gelirler arasındadır.

⁷⁸¹ 1300 Aydın Vilayet salnamesi, 219; Çadircı 1991, 270-71.

⁷⁸² BOA,ML,MKT,no:1631.

17.Tablo A Bodrum merkez kazasının Aşar miktarı

Mahalleler	Hane Sayısı	Aşar Veren Hane Sayısı	Gelir (Kuruş)
Umurca Mahallesi	92	61	1520
Çarşı Mahallesi	38	15	513
Kilerlik Mahallesi	156	10	121
Rum Mahallesi	67	1	110
Kiliseli Mahallesi	31	23	612
Tepecik Mahallesi	57	11	102
Yeniköy Mahallesi	52	10	180
Türkkuyu Mahallesi	60	28	522
Eskiçeşme Mahallesi	62	30	523
Toplam	615	189	4324

Bodrum merkezde aşar geliri açısından en fazla Umurca Mahallesinin geliri vardır. Bu da bize burada bulunan tarla sayısının ve hayvan varlığının fazlalığını göstermektedir. Rum mahallesinde bir kişinin tarlası vardır ve 20 dönümlük arazide ekim yapmaktadır. Burada geçim başka alanlara yönelmiştir. Bu kişinin yine Saravalos'ta tarlasının olduğuna dair temettüata not düşülmüştür. Çarşı mahallesinin sakinlerinin çoğunun, özellikle Saravalos'ta, İstanköy'de tarlaları olduğuna dair kayıtlar da belirtilmiştir. Kiliseli Mahallesinde hayvan varlığına rastlanmamıştır. Bu da bu mahallenin gelirinin tamamıyla tarımdan elde ettiğini kanıtlar. Yine bu mahallenin Saravalos ve diğer çeşitli köylerde çiftçilerin tarlaları ve bahçeleri vardır.

Tepecik Mahallesinde kişilerin üzerine kayıtlı bulundukları yerdeki tarlalardan başka, hemen hemen çiftçilerin çoğunun Saravalos'ta, diğer karyelerde tarlaları, bahçeleri bulunur. Aynı durum Türkkuyu, Eskiçeşme Yeniköy Mahalleri için de geçerlidir. Diğer tarlaların aşar gelirleri ayrıca belirtilmiştir. Saz karyesinde hane sayısının fazlalığı, bağ ve tarlaların genişliği aşar gelirinin artmasına yol açmıştır.

Tablo B Karaabad Kazasının Toplam Aşarı

Karaabad Kazası	Hane	Aşar Veren Hane Sayısı	Gelir (Kuruş)
Hatibler Karyesi	11	37	1153
Çömlekçi Karyesi	25	18	1700
Mumcular Karyesi	32	19	2461
Kemer Karyesi	16	11	1521
Bayır Karyesi	10	10	1151
Saz Karyesi	60	34	4642
Mazı Karyesi (2115)	47	41	1287
Mazı Karyesi (2218)	51	13	257
Tepecik Karyesi	16	10	310
Gökyer Karyesi	16	6	796
Toplam	229	199	15.278

Tablo C Saravalos Kazasının Toplam Aşarı

Saravalos Karyesi	Hane	Aşar Veren Hane Sayısı	Gelir (Kuruş)
Bitez Karyesi	119	108	1911
Karakaya Karyesi	71	67	3045
Akçaalan –ı Kebir	83	77	5664
Kiriş Karyesi	26	20	1678
Peksimet Karyesi	27	23	637
BelenKaryesi	46	45	1342
Gökçebelen Karyesi	13	13	325
Yahşi Karyesi	11	11	700
Rum Evleri	23	15	787
Gürece Karyesi	30	24	817
Yaka Karyesi	26	25	1511
Gökburun Karyesi	40	30	734
Dere Köyü Karyesi	40	34	1438
Sandıme Karyesi	13	12	768
Karabağ Karyesi	50	40	1693
Göl Köyü	18	17	662
Müskebi Köyü	120	106	3993
Dirmil Karyesi	51	48	1922
FarilyaKaryesi	38	29	920
Toplam	532	745	30.547

Saravalos Karyesi, Bodrum içinde en geniş tarla ve bahçelerin bulunduğu alandır. Karakaya, Akçaalan–ı Kebir, Müskebi köyleri aşar gelirinin en fazla olduğu karyelerdir. Bu köylerde hane fazlalığı bu gelirin artmasının en önemli nedenidir.

-Diğer Vergiler

Ağnam resmi, koyun ve keçiden alınan vergidir. 1825-26 (H 1241) yılında ondalık ağnam resmi oluşturulmuştur. Daha önce de fermanlardan tespit edilmekte olan bu vergi farklı toplanma şekli içermektedir. Tanzimat’la beraber bu vergi koyun başına nakit olarak 5 kuruş olarak alınmaya başlamıştır⁷⁸³. Ağnam büyükbaş hayvanlardan alınmazdı. 1844-45 (H 1261) tahrirlerinde ağnam resmi kimi zaman koyun ve keçi için ayrı ayrı belirlenerek yazılıyordu. Bu oran 1844 yılında 0,5 kuruştur. Bu defterlerde tespit edilen ağnam resmi aşara ekleniyordu. Canavar Resmi, domuz beslenmesi karşılığında alınan vergidir⁷⁸⁴. Domuz vergisine Bodrum temettuat defterlerinde rastlayamadık. Ağnam aşara eklendiğinden olsa gerek bu ad ile anılan vergi adı temettüatlarda bahsedilmez.

Milas, Mandalyat, Bodrum kazalarında oturan gayri Müslimlerden 1840 (H 1256) Ağustosuna kadar Rûsum-ı Zecriye (içki vergisi) alınmazken bu tarihten itibaren alınmaya başlar⁷⁸⁵. Bodrum’da meyhane olmasına rağmen rûsum-u zecriye vergisi kayıtlarda bulunmaz.

Daha evvel de belirttiğimiz gibi Türkler yazın yaylağa gider, kışın ise kışlaklarında otururlardı. Mektubi Kalemî tarafından Menteşe Livasına kaymakamına 5 Haziran 1851 (H Şaban 1267) tarihinden itibaren kışlak ve yaylak resmi alınması için emir gelir⁷⁸⁶.

Tanzimat döneminde yapılan düzenlemelerin halkın vergi yükünü pek hafiflettiği söylenemez. 1847 yılında Menteşe sancağı halkı vergi yükünün ağırlığından şikâyetçi olmuştur. Merkeze yazılan şikâyetle ahalinin perişanlığı dile getirilir. Menteşe muhassıllı Osman Ağa, merkeze 200.000 kuruşluk verginin alınmamasını istemiştir. Mayıs ayında kabul gören ağır vergi haziran ayında tekrar eski haline döner⁷⁸⁷.

Menteşe sancağından Bodrum ‘dan “İmdadiye akçesi “namıyla zaman zaman vergi alındığı da olur⁷⁸⁸. Osmanlı topraklarını terk etmeyi önlemek amacıyla çift bozan vergisi de alınır⁷⁸⁹. Garp ocaklarının askeri zahiresi ve harp levazımı İzmir, Foça, Karaburun, Muğla havalisinden ekseriya çiftbozan halktan tedarik edilirdi⁷⁹⁰.

⁷⁸³ Şener 1990,140.

⁷⁸⁴ Karamürsel 1989,117.

⁷⁸⁵ BOA, ML, MKT, no:33.

⁷⁸⁶ BOA,MM,no :21436.

⁷⁸⁷ BOA, AMKT,no:86/24,(27Nisan 1847) ; BOA,AMKT,no:86/100 (5 Mayıs 1847)

⁷⁸⁸ BOA, C.BH,60,2766.

⁷⁸⁹ McGowan 2004,803-804.

⁷⁹⁰ Uzunçarşılı 1982,II.Cilt,II.Kısım, 305.

Yönetimce Osmanlı devletine tarh edilen verginin diğer devletlere göre az olduğu muhakkaktır. Karal, adam başına 45 kuruş olan verginin Fransa’da 250 İngiltere’de 300 kuruş olduğunu yazar⁷⁹¹. Osmanlı imparatorluğunda hemen hemen bütün kurumlarda görülen ilke, yeni yapılanmanın yanı sıra eski yapı içinde de tutarsızlıklara yol açmıştı. Yine XX. yüzyılda I.Dünya Savaşının çıkmasıyla beraber Muğla, Bodrum, Milas ve Marmaris kazalarında harp dolayısıyla “*Tedrisat-i İbtadiye*” vergisinin toplanamaması nedeniyle livanın iadersindeki mali sıkıntılarının giderilmesi, gerekenin yapılması için merkezden talimat gelir⁷⁹².

-İhtisap Vergisi

Esnaflı ilgilendiren düzenlemelerden biri de Tanzimat öncesinde II. Mahmut döneminde konulan ve Tanzimat’tan sonra da bir süre alınması devam eden ihtisap vergisi olmuştur. 1826’da Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra Asakir-i Mansure-i Muhammediye’nin ihtiyaçlarını karşılamak üzere “*İhtisap Rusumu*” adı altında yeni bir vergi konulmuş, ayrıca İstanbul’da güvenlik ve ihtisap işlerini düzenlemek için İhtisap Ağalığı oluşturulmuş, bu kurumun görevlerini düzenleyen İhtisap Nizamnamesi hazırlanmıştır. İstanbul’da başlayan bu düzenleme, 1827 Ağustosundan itibaren taşrada uygulanmaya başlanmış eyalet ve sancaklarda da ihtisap nazırı seçilerek esnaftan alınacak ihtisap rüsumu adı altında vergi konulmuştur. Bu yeni vergi daha önce de aynı isimle anılan damga resmi, kapan resmi vb. rüsumlardan farklıydı. İhtisap Rüsumu, ihtisap nazırı, kadı, esnaf, kethüda ve ileri gelenlerin mahkemede bir araya gelerek esnafın günlük ödeyeceği vergi miktarını belirledikleri tüccar ve zanaatkârları içine alan kentlerde faaliyette bulunan bütün işkollarını kapsayacak şekilde ve esnafın gücüne göre değişen oranlarda saptanan vergidir. Bunun dışında kente dışarıdan getirilen malların satış bedeli üzerine kuruşta bir para alınması nizamnamenin gereklerindendi⁷⁹³. İhtisap kanunu esnaf tarafından iyi karşılanmadığı ayaklanmalara yol açtığı gibi ihtisap memurlarıyla esnaf arasında tartışmalar çıkmış gümrük memurları ile birlikte tüccardan yasa dışı para istemeleri şikâyet konusu olmuştur.

1834-35 (H 1249) yılından itibaren İzmir ihtisabına bağlı olan Menteşe İhtisabı ayrılmıştır. Tavashızade Osman Ağaya verilen Menteşe İhtisabında Ağanın kanuna aykırı davranması hatta İzmir ihtisabını uygulamalarıyla zarara uğratmasından başka tüccarlar arasında dedikodulara sebep olduğu de bilinir. Bunun üzerine Menteşe İhtisabı derhal İzmir

⁷⁹¹ Karal Cilt.V, ,1988,177; Çadircı 1991,244.

⁷⁹² BOA, DH,UMVM,59,7Adı geçen vergi eğitim ihtiyaçları için toplanan vergidir.

⁷⁹³ Çadircı 1991,123.

ihtisabına bağlanmış, Menteşe sahili iskeleleri “muktedir memurlar” tarafından idare edilmiş gönderilerin bütün eşyaların teke tek yazılmasının ardından vergi toplanmasına girişilmiş ve defterlerde bulunan kayıtlar bu düzen içinde yapılmıştır. Bu yılın Menteşe ihtisap hâsılatının tutarı 111.524.5 kuruş 30 akçedir⁷⁹⁴. Bu gelirin ne kadarı Bodrum’ aittir bu yönde bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bodrum’da geniş bir esnaf kitlesi bulunmağı için gelirinin fazla olduğu düşünülemez.

-Vergi-i Mahsusa

Tanzimat Döneminde örfi vergilerin yerine getirilen vergi-i mahsusa sancak ölçeğinde belirlenmekte ve önce kazalar arasında, ardından kasaba ve köyler arasında, nihayetinde vergi mükellefleri arasında mali ödeme güçlüklerine göre paylaştırılmakta idi⁷⁹⁵. Bodrum kasabasının 9 mahallesi bulunmaktadır. Temettuat Defterlerinde *Vergi-i Mahsusa* adıyla anılan vergilerin yekûnu da verilir.

Tablo 18. Bodrum’da XIX. yüzyıl Vergi-i Mahsusa’nın Dağılımı

Tablo. A

Mahalleler	Hane Sayısı	Vergi-i Mahsusa	Ortalama
Umurca Mahallesi	79	4.642	57
Çarşı Mahallesi	67	4.895	70
Kilerlik Mahallesi	39	2.395	60
Rum Mahallesi	156	8.700	55
Kiliseli Mahallesi	31	2.203	70
Tepecik Mahallesi	54	4.170	77
Yeniköy Mahallesi	52	3.333	64
Türkkuyu Mahallesi	55	4.690	85
Eskiçeşme Mahallesi	56	4.972	88
Toplam	589	40.000	67

Tablo.B

Karaabad Kazası	Hane	Vergi-i Mahsusa	Hane Ortalaması
Hatibler Karyesi	11	--	--
Çömlekçi Karyesi	25	3728	149
Mumcular Karyesi	32	365. 6	114

⁷⁹⁴ BOA, Cevdet Maliye, No:6042.

⁷⁹⁵ Bilgi 2008, 110.

Kemer Karyesi	16	2130	133
Bayır Karyesi	10	1686	168
Saz Karyesi	60	126.14	210
Mazı Karyesi(2115)	47	518.55	1103
Mazı Karyesi (2218)	51	113.07	221
Tepecik Karyesi	16	2800	175
Gökyer Karyesi	16	1031	64
Toplam	229	12497	2334

Tablo C

Saravalos Karyesi	Hane	Vergi –i Mahsusa Miktarı	Hane Ortalaması
Bitez Karyesi	119	1057	8.8
Karakaya Karyesi	71	113.10	159
Akçaalan –ı Kebir	83	145.25	207
Kiriş Karyesi	26	3200	123
Peksimet Karyesi	27	2260	83
Belen Karyesi	46	6400	139
Gökçebelen Karyesi	13	2475	190
Yahşi Karyesi	11	2354	214
Rum Evleri	23	1860	80
Güreçe Karyesi	30	2110	70
Yaka Karyesi	25	2625	105
Gökburun Karyesi	40	2217	55
Dere köyü Karyesi	40	6480	162
Sandıme Karyesi	13	--	--
Karabağ Karyesi	50	8055	161
Göl Köyü	18	1595	31
Müskebi Köyü	120	162.39	1.35
Dirmil Karyesi	51	6045	118
Farilya Karyesi	38	7000	184.2
Toplam	532	56153	2121

Yukarıdaki tablodan da(Tablo 18) görülmektedir ki en fazla vergi veren kesim Rumlardadır. Buna karşın Kiliselik Mahallesi ise en az vergi veren mahalleyi teşkil etmektedir. Karaabatta Mazı(2115) Karyesinde vergi-i mahsusa fazlayken en az vergiyi ise Gökyer karyesi vermektedir. Saravalos'ta Karakaya ve Müskebi, Akçaalan-ı Kebir vergi-i mahsusa fazlayken en az vergi Bitez karyesine aittir.

-Cizye

Cizye, ⁷⁹⁶Osmanlı devlet olarak kurulduğu andan itibaren Müslüman olmayanlardan askerlikten muafoaları karşılığında bu vergi alınırdı. Cizye kadın erkek çocuk, yaşlı, mahpus ve din adamlarından alınmazdı. Bu verginin toplanması bazı yerlerde cizyecilere, bazı yerlerde ise gayri müslim memurlara verilirdi⁷⁹⁷. 1840 yılı itibariyle cizyenin toplanması da muhassıllıklara verilir. Bu işin gerektiğinde ikmalı için muhassıllıklara kocabaşlar yardım edecekti ⁷⁹⁸.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarında özellikle mali durumu ilgilendiren sorunlar üzerinde duruldu. Toplum daha laik birbiriyle eşit ve kaynaşmış bir tebaanın özelliklerine sahip kılmayı ve yabancı müdahalesinden kurtarmaya amaçlayan Tanzimat dönemi devlet adamları askerliği, her kişi için bir görev kabul ettiler ve vergilendirmeyi de bir kurala bağladılar⁷⁹⁹. XIX. yüzyılın başlarında cizye zenginlerden 48, orta hallilerden 24 ve fakir kimselerden 12 dirhem olarak alınmaktadır. Bu da bir kerelik değil aylık olarak 4, 2 ve 1'er dirhem hesabıyla toplanmaktadır⁸⁰⁰. 1833-34 (H 1249) yılında Mansure askerlerinin masraflarının karşılanmasına yönelik olarak 60, 30, 15 kuruşa yükselmiştir⁸⁰¹.

XVIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyılın başlarında Menteşe sancağında gayri Müslim nüfusun yaklaşık üç katına çıktığını görürüz. 1740 (H 1152) yılında sancakta 450 cizye yükümlüsü gayri müslim nüfus vardır⁸⁰². Cizye yükümlüsü olmayan çocuk ve kadınlar muaf tutulduğundan bu nüfusun 1500'e yakın olması gerekir. 1845 senesinde ise sancakta 1237 cizye yükümlüsü gayri müslim nüfus vardır. 1236 yükümlü 991 muaf ile 2227 kişilik bir nüfus ebadı ise bir yıl sonra görölmektedir. 1847 (H 1263) tarihli Menteşe cizye defterinde Menteşe Sancağında cizye yükümlüsü gayri Müslim nüfus sayısı 1507 kişiye ulaşmıştır⁸⁰³.

Rum mahallesinde vergi mükelleflerinin kayıtlarından aynı zamanda cizye vergisinin dağılımını da çıkarabilmekteyiz. Rum mahallesindeki 162 vergi mükellefinden 96'sının orta, 57'sinin fakir cizye vergisi diliminde yer aldığı kayıtlıdır. 10 kişinin ne tür olduğu kayıtlı değildir. Çarşı mahallesinde de 4 tane kayıtlı bulunan Yahudi'nin cizyelerine yer verilmiştir⁸⁰⁴.

⁷⁹⁶ Becker 1945, 123-132; Nedkoff 1944, 617.

⁷⁹⁷ Süleyman Sudi Cilt I, 1307,60.

⁷⁹⁸ İnalçık 1964, 631.

⁷⁹⁹ Pamuk 1994, 97.

⁸⁰⁰ Süleyman Sudi, Cilt I, 1307, 126; Şener 1990, 113.

⁸⁰¹ Cezzar 1986, 247.

⁸⁰² Göyünç 1979, 332.

⁸⁰³ Adıyeke 1994, 172.

⁸⁰⁴ BOA, ML. TMT, No: 1632,1634.

Cizye 1854 yılında kaldırılarak askerlik bedeline çevrilmiştir⁸⁰⁵.

-Toprak Mülkiyeti ve Toprakların Dağılımı

Osmanlı İmparatorluğunun klasik dönemde toprağının çıplak mülkiyeti devlete aitti. Ancak toprağı işlemekte olan köylü birtakım vergi yükümlölükleri karşılığında toprağın kullanım hakkına sahipti. Ancak XVIII. yüzyıldan başlayarak toprakta fiili bir mülkiyet başlamış, köylüler faizle borç aldıkları tefecilere bu borçlarını ödeyemeyince ellerindeki toprakları devretmek zorunda kalmışlardır. Böylece bu yüzyıldan sonra çiftliklerin sayısı artmaya başlamıştı⁸⁰⁶.

Çiftlik sayısının artmasına paralel olarak gelişen bir şey de iltizam yoluyla tarımsal artığa el koymakta olan ayanın taşrada güçlenmesiydi. Ancak ortakçılıkla ettikleri çiftliklere sahip olan ayanlar, tarımda yapısal bir değışiklik meydana getiremediler. Bağımsız küçük üreticiler varlıklarını sürdürdüler. Tarımsal üretimde yapısal bir değışim gerçekleştirememeleri ayanlık siteminin merkezi yönetim karşısında tutunamayıp tekrar eskiye dönüşünü açıklayıcı niteliktedir. Ayanların siyasi ve ekonomik nüfuz sahibi olmalarına karşılık, güçlü bir feodal üretim ilişkisi kuramaması nedeniyle merkezi yönetimin tekrar güçlenmesiyle birlikte sahip oldukları çiftliklerden bazıları müsadere edilerek köylülere dağıtıldı⁸⁰⁷.

Devlet küçük toprak sahiplerini desteklemekteydi. Borcunu ödemeyen köylünün toprağına el konulmasını yasakladığı gibi 1858 tarihli “*Arazi Kanunnamesi*” de büyük çiftliklerin kurulmasını zorlaştırmaktaydı. Kanun, esas olarak bağımsız küçük çiftliği teşvik etmekteydi⁸⁰⁸. Tefecilik büyük toprak sahiplerinin kendileri için ortakçılar sağlamalarının yolu olmuştur⁸⁰⁹. Bunun bir üstü ise köylüleri angaryaya zorlamak olmuştur⁸¹⁰. Topraklar genellikle geniş dönümler halinde bulunmaktadır ve üzerinde kiracı konumunda olan köylüler toprakları ekerler karşılığında vergi verirlerdi.

⁸⁰⁵ Mustafa Nuri Paşa III-IV, 292.

⁸⁰⁶ Yücel Özkaya 1974 ,446.

⁸⁰⁷ Çağlar Keyder 1985, 95.

⁸⁰⁸ *Arazi Kanunnamesi* 1985.

⁸⁰⁹ Şevket Pamuk 1985,105.

⁸¹⁰ Kurmuş 1982, 81.

Tablo 19. Tablo. A Tarım alanlarının temettuat defterlerindeki dönümleri

Bodrum	Umurca	Türkkapı	Eskiçeşme	Çarşı	Kilerlik	Rum	Kilise	Tepecik	Yeniköy
İncir Tarlası (Dönüm)	58	133	206	92	42	24	30	119	34
Sebze Bahçesi (Dönüm)				8					
Gayri Mezru Cebel (Dönüm)	260	24		133	65	9	18	98	46
Mezru Cebel		158	68				17		
Otlak (Dönüm)		20					54	4	
Zeytin Bahçesi (Kıt'a)	26	50		10			28	3	18
Mezru Tarla (Dönüm)	240	65		13	12		141		21
Diğer Mezru Cebel							36	370	
Bahçe Zıraatı (Dönüm)								47	
Kıracı Dönüm							18	5	
Harnup								1	
Pamuk								2	
Gayri Mezru Tarla			19						29
Otlak (Dönüm)			24						20
Toplam	584	450	317	256	119	32	342	649	168

Bodrum kazasında, mezru tarla en fazla ekilen dönüm oranını oluşturur. Mezru tarlayı, gayri mezru tarla ve incir tarlası, üzüm bahçesi, dühan (tütün) tarlası izler. Bu tarlaların oranları da dönüm olarak fazladır.

En az dönüm oranı ise pamuk tarlasına aittir. Bodrum merkezde en fazla ekili dikili alan Tepecik Mahallesinde, en az ekili alan ise tarım dışı gelire yönelen Rum mahallesindedir.

Temettuat sayımlarına göre Bodrum'da ortakçıların işledikleri arazi dönümleri ve bu oranların tarlalara göre dağılımına baktığımızda, Çarşı Mahallesinde 200 kuruş ortakçı geliri varken, Umurca Mahallesinde 3080 kuruş gelir sağlanmıştır. Bodrum'a bağlı Saravalos ve Karaabad karyelerindeki her bir karyede herkes kendi tarlasını ekmekte; ortakçılığa arazi genişlikleri göz önüne alınırsa çok az rastlanmaktadır. Ortakçılık dışında Tepecik karyesinde olduğu gibi bir babanın 764 kuruş gelir getiren araziye oğluna verdiği de belirtilmiştir. Kilise ve Tepecik mahallelerinde bazı çiftçilerin toprakları zevcelerinin üzerinde bulunmaktadır. Tabii ki bu tarlalar normal tarlalardan ilave olarak farklı kayıtlarla belirtilmiştir. Bu toprakları eken insanlarda aynı zamanda meslek erbabıdır. Asker olan yerli topçu neferinin dahi tarlası vardır.

Tablo B

Karaabad Kazası		Gayri Mezru cebel (Dönüm)	Zeytin Bahçesi (Kit'a)	Mezru Tarla (Dönüm)	Pamuk Tarlası (Dönüm)	Tütün Tarlası (Dönüm)	Susam (Dönüm)	Tablo C	
Saravalos Karyesi	İncir Tarlası (Dönüm)	Gayri Mezru cebel (Dönüm)	Otlak	Zeytin Bahçesi (Kit'a)	Mezru Tarla (Dönüm)	Pamuk Tarlası (Dönüm)	Tütün Tarlası (Dönüm)	Bostan	Palamut
Hatibler		33		290		7			
Bitez Karyesi	305	200		767	12	545	31		
Çömlekçi		144					54	13	
Karakaya Karyesi	210	164		1035	20	362	34	15	21
Muncular Karyesi		31							
Akcaalan Karyesi	317	16		865	14	20	335	30	2
Kemer Karyesi								9	
Kebir Karyesi		20		240	6		18		
Kiriş Karyesi	50	61			66	6	102	1	30
Saz Karyesi		170		1980	8		52		
Peksimet Karyesi	130	224	10			136	4	3	2
Mazı (2115) Karyesi		185		647			45		
Belen Karyesi	158	38				311		2	
Mazı (2118) Karyesi				50					
Gökcebel Karyesi	58	26			26	108			
Tepecik Karyesi	158	28		500	13		26	5	
Yahşi Karyesi	150	106	27	230	6	100	13	2	
Gökçe Karyesi									
Rum Karyesi	81	31	638	6604	120	85	130	256	30
İzmir Karyesi	158								
Güreçe Karyesi	94				58		125	1	12
Yaka Karyesi	86	11			30		90	6	28
Gökburun Karyesi	94	12					87	6	3
Dereköyü Karyesi	105	32	7	12		183	5	27	
Sandime Karyesi	62	41			75		82		
Karabağ Karyesi	242	40			7		113	6	
Göl Köyü	112	2					46	8	22
Müskebi Köyü	625	135	4	60		575	18	9	25
Dirmil Karyesi	442	136			82		210	8	7

Farilya Karyesi	170	11			101	61	14		
Toplam	3491	1280	20	550	3471	186	150	72	28

Tablo D Temettuat defterlerinden ortakçı ve kiracıların dönümleri ve gelirleri

Bodrum	Ortakçı				Kiralanan Arazi	
	Tarla(Dönüm)	İncir Bahçesi		Gelir Kuruş	Dönüm	Gelir
		Gelir	Dönüm			
Çarşı Mahallesi				200		
Umurca Mahallesi				3080		
Dereköy Karyesi	10					
Gökburun Karyesi						470
Belen Karyesi	4		2			
Sandıme Karyesi					20	
Karabağ Karyesi			6		21	
Gökyer Karyesi		1210				
Müşgebi Karyesi	85	2905		2610	15	500
Farilya Karyesi						1210
Peksimet Karyesi			120			

Akçalan-ı Kebir			250			
Toplam	89	4115	378	5890	56	2180

Karaabad nahiyesinde mezru tarla oranı fazladır. Bu oranı zeytin bahçesi izler. En az ekilen alan ise Mazı karyesinde. Karaabad geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlar.

Bahçe ziraatı Saravalos nahiyesinde yapılır; fakat dönümü verilmez, geliri verilir. Bu da bizim dönüm hesaplama esnasında sorun yaşamamıza sebebiyet vermiştir. Farilya'da Bitez'de ve muhtelif karyelerde harnup (Keçiboynuzu) da yetiştirilen ürünlerdendir. Gökburun karyesinde olduğu gibi ikinci oğluna tarlasını kiraya veren tarla sahipleri de vardır.

5-Bodrum'un Gelir-Gider Kalemleri

Osmanlı imparatorluğunda prensip olarak vergilendirmede iki unsur göz önünde tutuluyordu. Bunlardan birincisi şariat kurallarına göre hemen hemen tüm İslam devletlerinde benzer biçimlerde uygulanan şer'i vergilerdi ki bunlar *Tekalif-i Şer'iyye* olarak adlandırılmaktadır. İkincisi ise devletin gerek gördükçe yine şer'i kurallarla bağlı kalınarak halktan çeşitli şekilde ve adlarda aldığı, miktarı önceden bilinmeyen duruma bağlı vergilerdir ki bunlara *Rüsumat-ı Örfiye* adı verilmektedir. Kent yaşamını ve ülke yönetimini yakından ilgilendiren yöneticileri uğraştıran yakınmalara sebep olan bu vergiler grubunun neleri kapsadığı nasıl ve hangi koşullarda saptanıp toplandığı şer'iyye sicillerinde açıkça görülmektedir. Bu sayede imparatorluğun sosyal ve ekonomik yapısı üzerinde daha belirgin bir saptama yapabilmek mümkün olabilmektedir⁸¹¹. Osmanlı vatandaşından toplanan vergilerin düzenli kontrolü yoktur. Mükelleflerden alınan yüksek vergilerin birçoğunun gönderilemediği, pek azının yollandığı bilinir⁸¹².

Aşağıdaki tabloyu incelediğimizde (Tablo 21) Bodrum asıl gelir kalemlerinin toplamının emlak ve aşar vergilerinden olduğunu rahatlıkla görebiliriz. Aslında toprak gelirleri ile geçinen kazada bu şekilde olması da doğaldır. Her hanede tarım alanı bulunmaktadır. XVIII. yüzyılda savaşlarla geçen bir devlet düzeni düşündüğümüzde askerlik ile ilgili olan kalemin yüksek olması bize doğal görünmektedir. Yeni kurumlaşmanın başlamasıyla az miktarı oluşturmakla beraber Maarif ve Mahkeme harçları da devletin giderleri arasındadır.

⁸¹¹ Çadircı 1991,148.

⁸¹² Karamürsel 1989,15.

Tablo 20 Salnamelerde Bodrum'un Gelir Kalemleri⁸¹³

Yıllar	1307 (Kuruş)	1312 (Kuruş)	1316 (Kuruş)	1317 (Kuruş)	1320 (Kuruş)	1326 (Kuruş)
Emlak Vergisi		211.634		209.559	214.545.43	217.459
Temettü		233.31		163.68	147.97	125.62
Bedel-i Askeriye		390.00		501.59	551.11	889.55
Aşar		314.964		282.000	268.380	373.562
Ağnam Rüsümü		147.379		138.923	165.176	158.972
Rüsum ve Hâsılat-ı Müteferrika		677.3		139.60	130.90	350.0
Orman Hâsılatı		357.10		568.00	104.73	373.68
Maarif Hassa İanesi		360.9		143.78	160.58	800
Emlak ve Tapu Hâsılatı		154.80		402.78	277.62	481.82
Mahkeme Harçları		103.51		205.81	172.52	175.37
Menafi Hassa İanesi		252.82		224.77	255.60	255.80
Toplam	977.341	855.907	855.907	876.492	7882. 502	912.093

Tablo 21.Hanelerin Temettuat defterlerine göre gelirleri**Tablo A**

Bodrum	Hane	Temettuat- Kuruş
Umurca Mahallesi	79	33.237.5
Çarşı Mahallesi	67	33.595
Kilerlik Mahallesi	39	14.540
Rum Mahallesi	156	72.280
Kilise Mahallesi	31	14.400
Tepecik Mahallesi	54	36.585
Yeniköy Mahallesi	52	18.585
Türkkuyu Mahallesi	55	26.470
Eskiçeşme Mahallesi	56	27.956
Toplam	589	277.648.5

⁸¹³ 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi,501;1312Aydın Vilayeti Salnamesi, 492; 1320 Aydın Vilayeti Salnamesi,392; 1317 Aydın Vilayeti Salnamesi, 428.

Tabloyla (Tablo 22) Rum Mahallesi en yüksek gelire sahip mahalledir ve halkı Rumlardan meydana gelmektedir. Bunun yanında meslek açısından en fazla çeşit bu mahallededir.

Tablo B

Karaabad Kazası	Hane	Temettüat- Kuruş
Hatibler Karyesi	11	197.72
Çömlekçi Karyesi	25	447.50
Mumcular Karyesi	32	271.4
Kemer Karyesi	16	227.12
Bayır Karyesi	10	174.04
Saz Karyesi	60	928.51
Mazı Karyesi (2115)	47	508.55
Mazı Karyesi (2218)	51	1407
Tepecik Karyesi	16	249.24
Gökkyer Karyesi	8	148.64
Toplam	229	3289.56

Tablo. C

Saravalos Karyesi	Hane	Temettüat- Kuruş
Bitez Karyesi	119	177.79
Karakaya Karyesi	71	685.00
Akçalan –ı Kebir	83	952.46
Kiriş Karyesi	26	197.45
Peksimet Karyesi	27	187.90
Belen Karyesi	46	192.00
Gökçebelen Karyesi	13	552.47
Yahşi Karyesi	11	135.62
Rum Evleri	23	156.17
Gürece Karyesi	30	207.00
Yaka Karyesi	25	176.90
Gökburun Karyesi	40	290.36
Dere Köyü Karyesi	40	289.95
Sandıme Karyesi	13	-
Karabağ Karyesi	50	418.50
Göl Köyü	18	132.85
Müskebi Köyü	120	100.310
Dirmil Karyesi	51	401.95
Farilya Karyesi	38	316.75
Toplam	532	647.422

Kar
aabad
karyesinde
Saz Karyesi
geniş
miktar
topraklara
sahiptir. Üç
ve dört
çeşit
ürünün bir
kişi üzerine

kayıtlı olduğu, geniş tarlaları bulunan bu yer, en geniş gelir kalemine de sahiptir. Saravalos nahiyesinde Müskebi Karyesi, Gökçebelen Karyesi ve Akçalan-ı Kebir Karyesi büyük gelir kalemlerine sahip alanları oluşturmaktadır. Gelir kalemleri de bunu doğrular yöndedir.

5-Kalyon Bedeliyesi ve Miri Mubayaa

Kalyon ve kalyoncu belediyesi, Tanzimat'tan önce gemilerde kürek çekmek ve yelken kullanmak üzere alınanlara verilen gündeliğin karşılığı olarak halktan alınan para ve hizmete denilmektedir. Yerine ve bedeline göre farklı sayıda aile ve kişinin gönderilmesi durumu olurdu⁸¹⁴. 1820'de buraya gelen Turner, tersanede çalışan işçilere 40 para ödendiğini, zamanında 7 yılda 4 geminin bitirildiğini, yapılan gemilerin ülkenin kendi içindeki malzemelerden karşılandığında büyük masraflara mal olmadığını, kalyonlara 300 ila 6000 kuruş arasında masraf edildiğini belirtir⁸¹⁵.

XIX. yüzyıl başlarındaki bir başka vergi türü “*Miri Mübayaa*”dır. Bu vergi, İstanbul ve onun gereksinimi olan hububat ve et gibi temel gıda maddelerinin narh fiyatı üzerine değil de devletin belirlediği fiyat üzerinden resmi görevliler tarafından alınmasıdır.

İstanbul'un iaşesi için 1580 (H 987)'deki hükümde Kiler-i Amire için Aydın, Saruhan ve Menteşe sancaklarından “Meyve-i Huşk ve Revgan –ı zeyt” (Meyve kurusu ve zeytinyağı) gönderilmesi ve kilercilere teslim edilmesi istenirken; 1583 (H 991) senesi kuru meyvenin yanı sıra badem, susam, börülce gibi maddelerin temini ve ulaştırılması istenmiş; aynı istek 1586 (H 994) senesi içinde tekrarlanmışır⁸¹⁶. Zaman zaman zahire talebi nedeniyle sancak beylerinin sürtüşme yaşadıkları ve köylü üzerinde eziyet verici haller meydana getirdikleri de bilinir⁸¹⁷.

İstanbul'un iaşesi için buraya Kütahya sancağına bağlı Denizli'den buğday ve yine Mekri'den koyun nakliyatı yapılmaktadır⁸¹⁸. XVII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'a Rodos, Menteşe ve Biga'dan katran ve yelken, yelken bezinden perde ise Eğriboz, Batı Gürcistan, Çanakkale, Menteşe, İzmir, Mısır'dan getirilmekteydi⁸¹⁹. Özellikle incir, Bodrum'dan İstanbul'a gönderilen temel meyvedir. XIX. yüzyılda İstanbul'a giden mallar arasında kahve de vardır. İstanbul kahve rüsumunda İstanköy, Güzelkapı, Bodrum tüccarı tarafından getirilen kahvelere bir okkasından beşer lira resim alınmaktadır⁸²⁰.

⁸¹⁴ Pakalın Cilt.II 1993,154

⁸¹⁵ Turner Cilt III 1820,54.

⁸¹⁶ Emecen 1989,262; Arıkan 2007, 9; Mantran 1987, 169-170.

⁸¹⁷ Emecen 1989, 245.

⁸¹⁸ Demir 1996, 72; Ahmet Refik 2000, 167.

⁸¹⁹ Mantran, Cilt I, 1990, 196-197.

⁸²⁰ BOA,C.ML,416,16980.

İhraç limanı olarak seçilen mekânların tayini, dağıtım bölgelerine yakın iskelenin seçilmesidir. Ancak ufak tefek istisnalar bu prensibi bozar gibi görünmekle beraber hepsinde de devletin müdahaleci maksatla hareket etmiş olduğu muhakkaktır. İpek, Aydın, Suğla, Menteşe, İzmir yoluyla; palamut Menteşe, Aydın, Saruhan, Suğla, Kütahya, Karahisar, Bulakhisar (Balıkesir), İzmir ve Bandırma yoluyla gitmektedir⁸²¹.

1815-1816 (H 1230) yılında İstanbul gereksinimi için kaza içinde Menteşe Livası mutasarrıfı Mehmet Paşa tarafından 13.870 İstanbul kilesi buğday, kilesi 60 akçe olmak üzere, Söbice ve Mazon kazaları hariç, toplanmıştır. Bu buğdaylar Bodrum'dan dört gemiye yüklenerek İstanbul'da "Anbar-ı Amireye"ye teslim edilmiştir⁸²².

B-EKONOMİ TEŞKİLATI

I-Tarım

İlkçağdan itibaren Türkiye'nin iyi bir tarım alanı olduğu bilinmektedir. Osmanlı ekonomisinin XX. yüzyıla kadar temel geçim kaynağı tarımdır. Tebaasının geçimini tarımdan sağlaması yanında devletin gelir kaynakları da büyük ölçüde tarımdan gelen vergilerdir⁸²³. XIX. yüzyıl boyunca tarım artmıştır. Osmanlı devletinin yapmış olduğu çaba ile tarımsal üretimin artması hem devletin gayreti hem de yabancı devletlerin verdiği destek sayesinde.

⁸²¹ Kütükoğlu II, 1976,14-15.

⁸²² BOA, D.MKF ,No: 31405.

⁸²³ Donald Quartaert, Cilt.6,1985, 1556.

Tanzimat döneminde idari reformların yanı sıra ülkenin ekonomik kalkınmasına, bu arada tarımsal gelişmeye de önem verilmiştir. Bu alanda öncelikle kadroların oluşturulmasına gidilmiş, bu amaçla 1838'de önceleri Hariciye Nezaretine bağlı olarak Ziraat ve Sanayi Meclisi adıyla kurulan ve sonra Ticaret Nezaretine bağlı olarak Meclis-i Umur-ı Nafia adını alan kuruluş oluşturulmuştur. 1843 yılında ise Maliye Nezaretine bağlı olarak Ziraat Meclisi kurulmuştur. Bu meclisin ilk önemli çalışması 1843 yılında Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye'de hazırlanan ve Meclis-i Ziraatta görüşülen tarım ve sanayinin gelişmesi, yol ve nehir ulaşımı gibi alt yapı yatırımlarının yapılması, üreticilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanması gibi konuları ele alan program olmuştur. Bu program çerçevesinde olmak üzere her eyalete bu konuda alınacak tedbirleri bildirmelerini isteyen yazılar gönderilmiştir⁸²⁴.

Ziraat meclisinin taşra ile olan ilişkileri güçlendirmek, ekonomik gelişme ile ilgili olan işleri ilerletmek, Anadolu ve Rumeli'de bölgenin vücut ve hanedanı arasından mahalli meclisler aracılığıyla seçilecek ziraat müdürlerini tayin etmektir. 29 Temmuz 1844 (H 13 Recep 1260) ziraat müdürleri için Meclis-i Vala ve Meclis-i Umumide görüşülen bir talimatname hazırlanmıştır⁸²⁵.

Taşraya tarım konusunda gönderilen diğer bir karar da hayvanların tarla bağ ve bahçelere zarar vermemeleri konusundadır. Bu nizamnameye göre bağ bahçe ve tarlalara giren hayvanların verdikleri zararların hayvan sahipleriince ödenmesi sağlanacaktır. Hayvanların çoban ve sığırtmaçlar tarafından gezdirilerek tarlalara girmelerinin önlenmesi, zarar oluştuğunda bunun ziraat müdürü veya vekilince tespit edilmesi, zarar ve memurların ücreti hayvan sahipleri tarafından ödendikten başka, yirmi dört saatten-yedi güne kadar hapis cezası verilmesi gibi düzenlemeler yapılmıştır⁸²⁶.

Devletin tarımsal düzenleme ile yaptığı büyük değişiklik 1846 yılında Ziraat Nezaretinin kurulması ile büyük atılım içine girer. Bunun yanında diğer bir etmen ise dışarıdan sağlanan destektir⁸²⁷. Daha sonra ise Ziraat müdürlüklerinin kurulması gerçekleşir. Bu kanunla her vilayet ve sancakta ziraat müdürleri görev yapacaktı. Bu müdürler ve vekiller ücretsiz çalışacaklardı. Ziraat müdür vekillerinin görevi bulundukları kazada ziraat yöntemleri

⁸²⁴ Tevfik Güran 1992,219; *Türk Zırat Tarihine Bakış* 1938,77.

⁸²⁵ *Türk Zırat Tarihine Bakış* 1938,83.

⁸²⁶ *Türk Ziraat Tarihine Bakış* 1938,94.

⁸²⁷ *Türk Ziraat Tarihine Bakış* 1938,76.

zanaat ve ticaretin gelişmesi ile alakalı sorunların neler olduklarını belirlemek ve bunun çözümü için ziraat müdürlüklerine başvurmak ve yardıma ihtiyacı olanları saptamaktı⁸²⁸.

Tanzimat dönemi devlet, yol yapımı ve yeni toprakların tarıma açılması, özel mülkiyetin geliştirilmesi için bir takım vergi muafiyetleri ile tarımsal kalkınmaya hız kazandırmak gerektiğine inanır. Aşağıdaki tablo (Tablo 23) Bodrum’da ekilebilir arazi oranını göstermektedir. Vilayet topraklarının $\frac{1}{4}$ ’ü oranındaki 14.330 km²’sinde tarım yapılmaktadır⁸²⁹. Bu oran genel dağılımı ele aldığımızda oldukça azdır. Sancak dâhilinde ekilebilir boş alanlar, ekilmekte olanlardan daha geniş bir alanı kaplamaktadır. Tarım yapılan alanlar 1590 km², tarım için elverişli; ancak boş alanlar ise 2260 km²’dir. Mevcut olan tarım arazileri birtakım nedenlerden dolayı ekilememektedir. Henüz modern tarımın yapılamadığı bu dönemde kuru tarım yönteminin kullanıldığını görürüz⁸³⁰.

Tablo22 .Menteşe Sancağı ve Bodrum’da Arazi Dağılışı

XX. yy ‘da Menteşe Sancağı (KM2)		XVII. Yüzyıl Bodrum(km2)	XIX. yüzyıl Bodrum(km2)
Orman	5164	80	45
Ziraat Arazisi	3132		200
Dağlık ve Çalılık Arazi	4500		582
Taşlık Arazi	3500		
Mera ve Otlak			100
Göl- Bataklık	5234		
Ekilebilir(Boş Arazi)			150
Toplam	16875	80	787

Yukarıdaki tabloyu okursak ekilir boş arazi ile ekilebilen alan hemen hemen aynıdır. Bu da Bodrum arazisinin verimli olarak kullanılmadığını bize kanıtlamaktadır. XIX. yüzyılda çiftçinin sorunu paradır. Sebepleri farklı olmakla beraber çiftçi, murabahacı (faiz ile para alıp verme), tefeci, tüccar ve yüksek faizle borç alan köylünün hali perişan olmaktadır. Faiz oranı % 20-40 arasında değişiklik göstermekle beraber, bazen %200’e kadar çıkar. Yönetim

⁸²⁸ *Türk Ziraat Tarihine Bakış* 1938,83

⁸²⁹ Sakaoğlu 2007, 146.

⁸³⁰ 1302 Aydın Vilayeti Salnamesi, 188;Evliya Çelebi, Cilt.IX, 1935,101.

köylünün tefeci yıkımından kurtulması borçlanıp malının mülkünün satılmasına engel olması için ziraat müdür ve vekillerine Ağustos 1844'te emir yollar⁸³¹.

İlk kez padişah Abdülmecit döneminde Ziraat Nezareti ve Ziraat Müdürlükleri kurularak çiftçilere az miktarda da olsa kredi verilmeye başlandığı görülür⁸³². Devlet özel kredi piyasasına müdahale etmek için 1863 yılında memleket sandıklarını⁸³³, 1883'te de menafi sandıklarını kurmuştur⁸³⁴. Menafi sandıklarının Bodrum kazasında 1296 yılında verilen vekillerin adlarından bu sandıkların kurulduğunu görürüz. Bu heyet bir başkan, üç aza, kâtip ve sandık eminden oluşmaktadır⁸³⁵. Bu heyettekiler Müslim ve gayri müslimlerden kurulabilmektedir. Bodrum kazasının menafi sandıklarının 223257 kuruş ve 20 para olan bütçesi bulunur. Bu oran diğer kaza oranlarına göre nispeten daha az bir yekûn tutar⁸³⁶. 1302 yılındaki toplam tutara baktığımızda diğer kazalara oranla Milas, Marmaris'ten sonra, Bodrum gelirden üçüncü sıradadır. Aynı salnameye göre İzmir Sancağı menafi sancağı toplam sermayesi 7.033.771, Aydın Sancağının 2.862.339, Manisa (Saruhan) 2.555.336'dır. Her sancağın tarım alanındaki faaliyetlere katılımları oranında menafi sermayelerinin ayrıldığı bilinir ve bu hisseden en az oranla Menteşe sancağına ayrıldığı görülür⁸³⁷.

Tablo 23. Bodrum kazasında bulunan Menafi Sandıklarının geliri

Menafi Sandığı	
Yıl	Cinsi –kuruş
1296 (1878)Salnamesi	162.500
1298 (1880) Salnamesi	223.257 kuruş 20 para
1302 (1884) Salnamesi	194.000 kuruş 11 para

Sanat yönünden hiç kimse yoktur ki beş on dönüm toprağa sahip olup bir taraftan da ziraatla uğraşmamış olsun. Bir taraftan hem zanaata devam hem de ziraata devam etmek durumundadır. Kazada ne pek zengin ne de pek fakir halk bulunmaktadır. Herkesin büyük veya küçük bir incir bahçesi veya üç beş zeytin ağacı vardır. Bodrum şehrinin küçüklüğünü ve ehemmiyetsizliğini ifade eden bir deyiş vardır; “İki dükkân bir fırın”.

⁸³¹ Takvim-i Vakayı (2 Şaban 1260).

⁸³² Karal Cilt. VI 1988,286.

⁸³³ Tevfik Güran 1988, 188.

⁸³⁴ Çadırcı 1991,339.

⁸³⁵ 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi,86-87.

⁸³⁶ 1298 Aydın Vilayeti Salnamesi 78-79.

⁸³⁷ 1298 yılı Aydın Vilayet Salnamesi 53; 1302 Aydın Vilayeti Salnamesi, 212.

Bodrum yarımadasında bulunan kayalar arasında granit ve porfir (Kırmızı somaki mermer) taşları bulunur. Yarımada Bodrum'a yakın mahalde adada bile türlü toprak çeşitleri görülür. Etraf her ne kadar ufak tepelerden ibaret ise de aralarında da pek güzel zeytin, portakal, incir, limon ağaçları vardır. Bodrum kazası ufak tefek dağ ve bahçelerden meydana gelmiş olduğundan başlıca bir ovasından söz edilemez. Yalnız doğuda Karaabad (Karaova) nahiyesinde beş kilometre genişliğinde hafif killi çakıllı kumsala benzeyen bir düzlük vardır. Toprağın çoğu tepe yamaçlarında darlıklarında oluşan topraklardan ibarettir. Zaten bu kazada hububat ekimi sınırlı sayıda yapılmaktadır. Kuraklık zamanında un, Antalya ve Finike'den getirilir. Bodrum kazası dâhilinde ziraata elverişli toprak 80 kilometrekare ölçüsündedir⁸³⁸.

Menteşe bölgesinde çiftçilerin büyük çoğunluğunun kullandığı aletler ağaçtan karasaban, el orağı, tırpan, çapa ve tapan yerine geçmek üzere 30/ 40 cm kalığında 2,5-3 metre uzunluğunda çekilen sürgüden ibarettir⁸³⁹. Yeni yaygınlaşmaya başlayan ziraat aletlerinin layık olduğu ilgiyi görememeleri arazinin büyük bir kısmının dağlık ve taşlık olması ve halkı hububat ekimine yönelmekten ziyade daha çok incir yetiştiriciliğine yöneltmiştir.

Evliya Çelebi Bodrum'a geldiğinde nahiye durumunda bulunan bu yerle alakalı ahalinin geçiminin ziraat, bağcılık, bahçecilik ve incirlikten başka bu mahsullerin ticareti ile sağladığını yazar⁸⁴⁰.

Verimlilik pafta indeksinde Farilya, Geriş, Müskebi toprakları verimlidir. Yakaköy, Sandıma, Görece, Karabağ toprakları orta derece verimli, Karakaya toprakları ise çok düşük verimlidir⁸⁴¹.

Bodrum'da ekilen ve dikilen ürünlere musallat olan zararlı hayvan çoktur. Kanatlı çekirgelerden başka, kanatsız küçük çekirge denilen böcek vardır ki yaz ürünlerini, tütünleri, incir ağaçlarının yapraklarını ve buna benzer bazı ağaçları imha etmektedir. Hükümet

⁸³⁸ Galanti 1945,a 53.

⁸³⁹ Ali Rıza Bey 1331,29.

⁸⁴⁰ Evliya Çelebi,Cilt . IX 1935,212-213.

⁸⁴¹ *Muğla İli Verimlilik Envanteri ve Gübre İhtiyaç Raporu*, Toprak Etütleri ve Haritalama Dairesi Başkanlığı, Ankara,1984.Haritalarda verimliliği gösteren işaretler yardımıyla bunun tayini yapılmıştır.

bunların ortadan kalması için çare düşünmüş; çekirge mıntıkasında bulunan ölü çekirgeleri toplamak için halkı ve köylüleri çağırmıştır. Yine tarla sahipleri de sabah akşam tarlalarını kurtarmak için mücadeleye devam etmektedirler. Mayıs ayının 26. günü Ülker'in doğmasıyla bu kök çekirgeler ihtiyarlaşarak hasarları günden güne azalır. Bunlar yumurtalarını diğer çekirgeler gibi toplu olarak bırakmazlar ve tohumlarını bulmak imkânsızdır. Yok olma zamanı mart ayıdır. Başka benzer muzır haşarat da vardır. Bunlardan toprak içinde yaşayan *Danaburnu* ekseriyetle çayırarda bahçelerde gübreli yerlerde bulunur ve geceleyin domates, patlıcan, biber, hıyar köklerini ve diğer sebzeleri ve hatta patates mahsulünü keserek toprak içinde meçhul bir tarafta gizlenir. Bundan başka *Karakurt* denen bir haşarat vardır. Mevsimin yağmur olmayan kurak zamanlarında bulunur. Bunların da fidanlarda bilhassa tütün fidanları üzerinde hasarları fazladır. Hasar ekseriyetle gece olur. Bunlarla mücadele, kesilen fidanın altında yatan bu kurtları sabah toplamak ve imha etmek süratiyle olur. Toplanmasına gayret edilirse mümkün mertebe hasarın önüne geçilebilir. Bu çekirgelerle mücadele etmek için XX. yüzyılda diğer bölgelerde de mücadele ekipleri kurulsa da Muğla'da herhangi bir teşkilat kurulması söz konusu olmamıştır⁸⁴².

1851 yılında Bodrum'da çekirge çıkmış ve tohum bırakarak ertesi sene de tahribat yapmıştır. Ahali çekirgeyi öldürmeye ve toplamaya gayret ederek, Bodrum merkezde yirmi bin tanesi bir okka olmak üzere 28.661 okka toplanılıp, diğerleri başka tarafa uçup gitmiş ise de mahsullere ve meyvelere zararının büyük olduğu Sıhhiye Meclisi tarafından haber verildiği *Takvim-i Vekayi*'de belirtilir⁸⁴³.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında bir zararlının neden olduğu Floksera salgını 1863'te İngiltere'de, 1868 de Fransa'da bağların büyük zarar görmesine neden olmuştu. Bu durum Aydın Vilayetinde bağların değerlenmesini sağlamıştı⁸⁴⁴.

a-Tahıl

Muğla ılımlı iklimin tesiri altında olduğundan hemen hemen tümü ziraata elverişli bulunmaktadır. İlin toplam olarak 1.188.300 hektarlık toprağa sahip olduğu bilinmektedir. Bu arazinin 38 hektarlığı yem bitkilerine ayrılmış bulunmaktadır ki bu il sınırları içinde pek az bir anlam taşır.

⁸⁴² Berber 1997,128-129.1918 Ekiminde Aydın, Muğla, Çivril ve Denizli bölgesinde çekirge istilası çıkmış diğer yerlere mücadele için para yardımı yapılmasına rağmen Muğla'ya bir müdahale yapılmamıştır.

⁸⁴³ Galanti 1945,a,33.

⁸⁴⁴ *Türk Ziraat Tarihine Bakış* 1938,189.

Kıyısı bulunan kazalar olan Bodrum ve Marmaris için hububat tarımı ancak kendi kaza dâhilindeki ihtiyacı karşılayacak kadar vardır; oysa Dalaman nehrinin suladığı aynı adla anılan Köyceğiz’de durum çok farklıdır⁸⁴⁵. Yayla ekimine elverişli olan Seki, Yatağan, Bodrum ve Mumcularda arpa, buğday, yulaf, çavdar ekimine önem verilmektedir. Yöreye göre yem bitkilerinin ekiminde Bodrum ve Datça’da arazi ayrılmamıştır⁸⁴⁶.

Buğdayın kışlık ekime başlama zamanı 1 Ekim -15 Kasım kışlık ekinin erme zamanı ise 1 Mayıs-15 Haziran’dır. Yazlık ekime başlama zamanı 10 Mart- 15 Mayıs yazlık ekinin sona erme zamanı ise 1 Haziran -1 Ekim’dir ⁸⁴⁷. Bulunan arazinin çoğu küçük parçalara ayrılmıştır. Büyük çiftliklere rastlanmaz. Ziraat ekseriye öküz ve karasabanla ve nadiren beygir ve pullukla icra edilir. Arazi ve tohum mal sahibine aittir. Öküz, saban bazen bir tarafın bazen de öbürünün olur. Ortakçı çalışır; mahsul yarı yarıya tahsil olunur.

Bodrum’da ekilen buğday miktarının ne kadar alanda ekildiğini tahmin edemeyiz. Biz bu tarlaların ekim alanını dikim yapılan mahalle ve köylere dağılımını daha evvel tablomuzda vermiştik.

b-Pamuk

Bodrum’da ekilen arazilerde pamuk büyük dönümler tutmaz. Ekilen alanlarda alınan ürünlerin işlendiğini de biliyoruz. Yüzyılın ikinci yarısında Amerikan iç savaşının çıkışı İngiliz dokuma sanayinin ihtiyacını karşılamak için *Manchester Cotton Supply Association* kurulmuş, bu işletme Batı Anadolu’da ve Osmanlı İmparatorluğunun diğer yerlerinde Amerikan pamuğu üretmek için girişimlerde bulunmuştur⁸⁴⁸. Osmanlı hükümetinin de Amerikan tohumu ile pamuk üretimini desteklediği biliniyor.

Bodrum’da pamuk ekiminin diğer ürünlerle beraber olduğu bilinir ama oldukça azdır. Temettüatlarda pamuğun 273 dönüm alanda ekildiğini biliyoruz. Bu üründen “Öşr-i penbe” adıyla da aşar vergisi tahsili yapılır.

c-Tütün

⁸⁴⁵ 1301Aydın Vilayet Salnamesi, 230.

⁸⁴⁶ Uykucu 1983,29.

⁸⁴⁷ *Köy Envanter Etütlerine göre Muğla*,21;*Muğla İl Yıllığı* 1973,308.

⁸⁴⁸ Kurmuş 1974, 64.

Bu ürün, XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin en önemli gelir kaynaklarından biridir. İlk ekimi ise Rumeli’de başlar⁸⁴⁹. Aydın Vilayeti dâhilinde bölge coğrafyasının kaçakçılığa imkân vermesi, hem bölge içinde hem adalarda tütün kaçakçılığına sebep olmaktadır. Bu kaçakçılığı yapan her kesimden insan vardır. Arşiv belgelerinde Bodrum’da kaçakçılık olmakla beraber tütün kaçakçılığı yapıldığına dair bir belgeye rastlayamadık⁸⁵⁰.

1880’lerden önce Muğla’da halk kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kara tütün ekimi yapıyordu. Ancak Muğla’da ticari amaçlı iyi kalite ilk tütün ekimi 1880’lerin sonunda Yatağan Eskihişar’da başladı. Bu ekimi ilk buralı Murat ve Fuad Ağalar 1887 yılında İzmir’den iyi cins fidan ve Rum ustalar getirerek kendi topraklarında gerçekleştirdiler⁸⁵¹.

1875 yılında Osmanlı İmparatorluğunun mali iflası üzerine Muharrem Kararnamesiyle tütün tekeli- tütün öşrü Duyun-u Umumiye’ye verilmiş, ancak; Fransız tahvil sahipleri Duyun-u Umumiye’yi tütün ekiminden pay almaktan vazgeçirip kendilerinin tütünü vergilendirmek üzere ayrı bir örgüt kurabilmeleri için ikna etmişlerdi⁸⁵². Duyun-u Umumiye hükümet ve bankalar arasındaki görüşmelerden sonra 1884 Nisan’ında tütün rejisini faaliyete başlattı. Bu idarenin kurucularından biri de Osmanlı Bankası’dır. Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye-i Osmaniye ile birlikte Osmanlı mali ekonomisini güdümleyen temel kuruluşu⁸⁵³. Osmanlı Bankasının sermayesi 5000.000 sterlindi. Banka tevdiat iskonto (indirim)vb. ticari muamelelerle uğraşacaktı. Banka kuruluşunun ilk yılında %10 temettü dağıtıyordu. 1863 yılında “Bankı Osmani-i Şahane”ye çevrildi, emisyon(sürüm) bankası niteliği kazandı. Bundan sonra ilk on yıl süre ile devlet bankası işlevini kısmen yerine getirirken büyük ölçüde bir ticaret bankası olarak çalışmasını sürdürdü⁸⁵⁴.

Bodrum’da ilk olarak 1313 yılına ait salnamede reji memuru Taryandokilev, reji kol memuru Mustafa Bey’in adı geçer. Bu memurlukların tütün rejisi için olduğunu düşünebiliriz. 1317 yılındaki salnamede Düyun-u Umumiye memuru sair memurlar kısmında görevlidir.

⁸⁴⁹ H.Nezihi Erksan 1954, 112.

⁸⁵⁰ Tarım ürünleri değil de özellikle demir meta ve silah kaçakçılığına ait belgeler mevcuttur.

⁸⁵¹ Akça 2000,173.

⁸⁵² Oktay Gökdemir 1994,75.

⁸⁵³ Zafer Toprak 1995,57; Zafer Toprak 1982,136.

⁸⁵⁴ Tekeli -İlkin 1981,65.

Bu da bize Duyun-u Umumiye'nin buradan da toplama yaptığını kanıtlamaktadır⁸⁵⁵. Bu reji idaresi tütün beş sınıfa ayırarak almaktadır⁸⁵⁶.

Tütün, önemli mahsullerin başında gelmektedir. Senede 300.000-400.000 kilo tütün alınmaktadır. Karaova nahiyesinde yetişen tütün oldukça fazla ilgi toplamaktadır; güzelliği yerli alıcılar ve Amerika şirketleri arasında rekabet meydana getirecek kadar önem taşımaktadır. Tekel idaresinin bu hususta faydası vardır. Tanzimat'tan önce tütünden kadı hak olarak 12 para; tütünün dönümünden 2,5 kuruş alınırken; Tanzimat sonrasında ise dönüm resmi kaldırılarak tütünden diğer ürünlerde olduğu gibi onda bir oranında öşür alınmaya başlamıştır. Avrupalı devletlerin alıcıya yansıyacağı için yaptıkları baskılar ve %12 oranında gümrük resmi ile %10 oranında öşür vermeye direnmeleri üzerine kaldırılmış sadece içerde kullanılıp satılacak tütünlerin gümrük resminden başka kıyyesinden kalitesine göre 60-40-20 para ruhsatiye olarak resim alınmasına karar verilmiştir⁸⁵⁷.

1817 yılında Aydın Eyaletinde her dönümden 40 vukiyye tütün alınacağı yazmaktadır⁸⁵⁸. Tütün tarımının gerilediği 1910-11 (H 1326) Aydın Vilayet Salnamesinde kazada tütün ziraatına yedi sekiz seneden beri geliştirilmeye çalışıldığının belirtilmesidir⁸⁵⁹.

Tütünün ekim alanını ve gelirini biz temettüatlardan saptadık ve toplam 406 dönüm tütün tarlası burada bulunmaktadır. XIX. yüzyılda karşılaştırma yapıp Bodrum'daki mahsulü görmemiz açısından Cuinet'nin bilgileri önemlidir. Menteşe sancağında 367.390 kuruş tütün geliri varken, bu tutar Bodrum'da 94.530, Milas'ta 548.495, Mekri'de 583.610 kuruştur⁸⁶⁰. Buradan da rahatlıkla söyleyebiliriz ki tütün ekimi diğer yerlere oranla azdır.

XX. yüzyıl Bodrum kazasında oldukça fazla tütün yetişmektedir⁸⁶¹. Yine bu yüzyıldaki diğer bir kayıt ise Uykucu'nundur. “*Bodrum ilçesinde 30 köy ile 2100 aile 1600 hektarlık yerden 1.200.000 kilo tütün elde etmektedir*” diye belirtir⁸⁶².

⁸⁵⁵ 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi 433-434.

⁸⁵⁶ Qartaert 1987,24.

⁸⁵⁷ Şener 1990,159.

⁸⁵⁸ BOA, CM,3897.Bir vukiyye 40 dirhem 128.280 gramdır.

⁸⁵⁹ 1326 Aydın Vilayet Salnamesi,734.

⁸⁶⁰ Cuinet Cilt.III 1890,646.

⁸⁶¹ Cevad Sami – Hüseyin Hüsnü 2000,33. Arıkovanı sayısı Menteşe sancağı dâhilinde yüz bindir. Bal açısından Batı Anadolu'da en gelişmiş sancak Menteşe sancağıdır.

⁸⁶² Uykucu 1983,31.

d-Meyve ve Sebze

Meyve ve sebze insan yaşamı için temel besin kaynaklarının olmazsa olmazlarıdır. Tıpkı sebzeçilik gibi meyvecilik de Muğla ili hudutları içinde önemli bir oranda yapılmaktadır. İncir, aslen doğu ağacı olup uzun müddetten beri Akdeniz bölgesinde ekilmektedir. İncirin en kalitelisi Aydın Sancağında yetişirdi. Aydın, Nazilli, Bozdoğan, Söke, Karacasu, Çine, Karapınar, Erbeyli, Germencik, Selçuk, Ödemiş, Bayındır, Kuşadası en çok incir yetiştirilen yerlerdir⁸⁶³.

Kazanın iklimi limon, portakal ve mandalina yetiştirmeye oldukça müsait bir yapıdadır; suların azlığı buna pek imkân verememektedir. Hâlbuki artezyen kuyuları vasıtasıyla tedarik edilen sularla bu şekilde büyük bir kaynak elde edilebilmektedir. Son zamanlarda gerek kaza merkezinde gerek köylerde ehemmiyetle adı anmaya degecek oranda mandalin, portakal bahçeleri meydana getirilmiştir.

Ülkedeki üzüm bölgeleri, Batı Anadolu kıyısı İzmir, İzmit körfezi, Boğaz, Ankara'nın batısı ve doğusu Anadolu'nun ortası Kayseri, Amasya, Tokat, Trabzon, Diyarbakır ve Suriye, Filistin'in tamamıdır⁸⁶⁴.

XIX. yüzyılda Menteşe Sancağında 12700 dönüm ekili bağ olduğu bilinir⁸⁶⁵. Sancakta bağcılığın geliştiğini belirten Ali Rıza Bey, *“Muğla’da 1.082 km² Milas’ta ise 600 km² alanda bağcılık yapılmaktadır. Bodrum’daki üzüm sadece Bodrum’a yetecek kadardır “der. Bodrum’da 269 hektarlık meyve ekim alanı bulunmaktadır. Muğla ili içinde Bodrum’da üzüm bağlarına ayrılan hektar Bodrum’da 4 kadardır ve bu dalda burada çok fazla ileri giden bir alan olma özelliğine sahiptir⁸⁶⁶.*

XX. yüzyıl Bodrum’da üzüm sahası şu oranda dağılım göstermektedir.50 dönüm öteden beri ekilen üzüm, 60 dönüm şaraplık üzüm, 260 dönüm razaki üzümü⁸⁶⁷. Zaman içinde Bodrum’un büyük bir kısmını kaplayan bağcılık yok olmuş ve boş kalan yerlere ise evler ve dükkânlar yapılmıştır⁸⁶⁸.

⁸⁶³ Mehmet Rıza1928,11.

⁸⁶⁴ Endres 2006, 207.

⁸⁶⁵ Cevad Sami –Hüseyin Hüsni 2000,22.XIX. yüzyılda da Bodrum üzümleri ile tanınan bir yerdir. Michaud1835,499.

⁸⁶⁶ Uykucu 1983.30.

⁸⁶⁷ Ali Rıza Bey 1331, 82.

⁸⁶⁸ Galanti 1945,a 53

İncir, Bodrum'un en eski mahsullerinden biridir. XVII. yüzyılda Evliya Çelebi şimdiki Bodrum kalesinden bahsederken şöyle yazıyor ”*halkın kar ve kisbi üzüm ve incirdir*”⁸⁶⁹. XVII. yüzyıl Bodrum karşısında bulunan İstanköy bir bağ yeridir. Bodrum eskiden beri bağ yeridir. Hemen her yer bağ ve bahçedir. Bodrum'da Karabağlar namında bir nahiye olduğunu aynı seyyah bu yüzyıl için belirtmektedir⁸⁷⁰.

İncir ağaçları muntazam incirlikler halinde Bodrum, Marmaris, Datca yarımadasında bulunur. Diğer kısımları tarlalarda bağlar kenarında dağ yamaçlarında ayrı ayrı şekilde dikilmiştir. Bodrum ve Datca'nın kendisine mahsus bir incir ağacı vardır. Meyveleri Aydın ve Nazilli incirlerinden ufak; fakat gayet tatlıdır. İçi pek sulu olmayan bir çeşidi vardır ki meyveyi ikiye ayrıldıktan ve içine bir badem içi koyduktan sonra kapatarak yaparlar. Bodrum'da ve Datça'da Nazilli çeşidi de bulunan incirler vardır. Bodrum kasabasının senelik mahsulü 40-50.000 kantardır. Bodrum'un incirleri iki milyon kiloya gelebilen miktardadır. Bodrum'un incirlerinin bazılarının ağaçlarının saplarına “*scolytus rugulosus*” böcekleri musallat olmuş bazı ağaçların kurumasına sebep olmuştur⁸⁷¹. Bodrum'da incirler adi incir, patlıcan inciri ve lop inciri adıyla bilinir. *Adi incir*, ismi üzerinde patlıcan inciri dışı patlıcan gibi uzun ve rengi de patlıcanınki gibidir. *Lop inciri* gayet büyük kalın ve doludur. Bu sonuncu türde çeşit azdır.

Piyasaya çıkarılan incirler hurda inciri elleme ve taban inciridir. İstanbul inciri, kavrulmuş incir (mal-ı atta) ve yemeklik inciri namıyla bilinir. Yemeklik incir en nefis incirdir. İncir türüne dâhil edilmeyen *Frenk inciri* dikenlidir. Son zamanlarda mandalın mahsulü gelişmekte olduğundan incir ürününde bir azalma başlamıştır. Bodrum'da az miktarda Frenk inciri vardır⁸⁷². Hurda inciri, ispiro yapmak amacıyla kullanılmaktadır. Elleme ve taban incirleri “*Kogank*” denilen bir otlarla dizilir ve satılır. Elleme inciri küçüktür; tabanı büyük olarak dizilir. İstanbul inciri adından da anlaşılacağı gibi İstanbul'a ihraç edilen iyi ve temiz incirdir. Kavrulmuş incir çatlak, yaş incir olup fırınlarda kurutulur; bakkallara verilir. Bu çeşit incirlere *malaktar inciri* de denilmektedir. Malaktar inciri bakkal inciri adı ile de anılmaktadır⁸⁷³.

⁸⁶⁹ Temettuatlardan çiftçi olan hemen herkes incir yetiştirmektedir.

⁸⁷⁰ Evliya Çelebi Cilt. IX, 212-213.

⁸⁷¹ Ali Rıza Bey, 1331, 28-29.

⁸⁷² Esad Bey 1923, 34.

⁸⁷³ Galanti 1945, a 53.

XIX. yüzyıl için Temettuat defterlerinden incir bahçelerinin tam olarak oranlarına ulaşmak mümkün olamamaktadır. Bunun nedeni kimi zaman bahçelerin dönüm olarak, kimi zaman da gelir olarak bazen de incir bahçesi olarak verilmesidir. Yine bunun yanında defterlerde aynı kişinin incir ağaçları gelir olarak verilirken, diğer bir bahçesi incir tarlası olarak dönüm şeklinde verilmektedir. Kayıtlı olarak bulunan 4229 dönüm incir bahçesi vardır. Bu alana ortakçılar dâhil bulunmamaktadır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki en fazla yetişen ürün incirdir. Bu oran için Esad Bey, senevî bir buçuk milyon kıyye kadar incir hâsılatı yapılmakta olduğunu, kalanının ise harice ihraç edildiğini yazar⁸⁷⁴.

Narenciye ismi portakal, limon, turunç ve buna benzer meyvelerin hepsine verilen addır. Bodrum toprağı ile komşusu bulunan İstanköy adasının toprağı hemen hemen birdir. Bu iki yerde limon, portakal, bergamot yetişir. Evliya Çelebi 1671 senesinde İstanbul'dan seyahate çıktığı vakit Bodrum'a da uğramıştır. Şimdiki Bodrum kazasının bir köyü olan Kemer'den bahsederken burada bağ, bahçe, limon turunç yetişir. Padişahın helvacıları yani tatlıcıları Kemer köyünde oturarak saraya mahsus meyve işlerine bakarlar⁸⁷⁵ der. Birinci derecede gelen mandalın bahçelerinin ilk yaratıcısı Akçaalan köyünde Hacı Kakavan oğullarından mandalinci Mehmet Hilmi'dir. Bu zat Rodos'a giderek fidan almış ve fidanların ne surette çoğaldığını incelemiş ekilen turunç çekirdekleri hakkında malumat alarak, köyüne dönüşünde fidanlarını dikmiş, çekirdekten fidan yetiştirmeyi başarmış sonra da fidanları aşılıyarak bahçeler oluşturarak fidan yetiştirilmesi hususunda Bodrum halkına örnek olmuştur. Bu suretle gerek çekirdekten fidan yetiştirmek, gerekse aşı husussunda ileri giderek her köyde meyve bahçeleri çoğalmıştır⁸⁷⁶.

XX. yüzyıl mandalın fidanları Rodos'tan ve Katanya'dan getirilmektedir. Sicilya'dan fidan getirmeye gerek yoktur. Hatta Bodrum'da yetiştirilmekte olan aşı fidanları Anadolu'nun havası müsait olan yerlerine götürülerek satış yapılmaktadır. Vaktiyle yabancı memleketlere gönderilen fidan parasının şimdi Bodrum'da yetişmiş olan fidan satışından, bahçe sahipleri on misli hatta daha fazla kar elde etmişlerdir⁸⁷⁷. Merkez ve köylerde mandalın bahçesi miktarı 400 'ü geçmiş ise de yeni bahçelerin mahsulünün henüz verimi bulamadığından bunların

⁸⁷⁴ Esad Bey 1923,31.

⁸⁷⁵ Evliya Çelebi,Cilt. IX 1935,211.

⁸⁷⁶ Galanti 1945,a 53.

⁸⁷⁷ Galanti 1945,a 53.

mahsul randımanını veren maliye tahmin kotaları tarafından üç milyon adet tahmin edilmiş ise de sevkiyat miktarı beş milyon adedi bulmuştur⁸⁷⁸.

Bodrum'da birçok badem ağacına rastlamak mümkündür⁸⁷⁹. Bu meyvelerde bademcik böceği “tinea grenella” hasarı görülür. Bu ürünün ihracatı yapılır. Bodrum'da altmış bin kıyye miktarında ihracat yapılmaktadır⁸⁸⁰. Şeftali ağaçlarında “capnodis tenebrionis” kemirici haşereleri büyük hasarlar meydana getirmektedir. Şeftali mahsulü az olduğundan ihraç edilmemektedir. Bundan başka mahalli ihtiyacı temin eden kayısı, armut, elma, ayva, kavun, karpuz, hıyar marul yetiştirilen bazı ürünler arasında yer alır.

XIX. yüzyıl temettuatlardan mandalın ve limonun ne kadar ölçüde ekildiği hakkında bir bilgimiz yoktur. Bostan (Karpuz) ‘un toplam 71 dönüm alanda ekimi yapılır.

Mandalından sonra portakal, limon, bergamot gelir. Bir de az miktar üretilen Waşington portakalları vardır ki tanesi, bir kilo yedi yüz elli gramdır. Bir kilo ağırlığında bulunan bergamotun reçel için rağbet görmesi bir yana “Kum hastalığı” için de arandığı bilinir. Limon mahsulü” Kermes”, mandalina “Ceratipis capitata “ böceğinden oldukça rahatsızlık çeken ürünlerin başında gelmektedir.

Bodrum'da mahalli ihtiyacı temin eden kısmense ihraç edilen her çeşit sebze yetiştiriciliği yapılmaktadır. Ispanak, pırasa, lahana, bakla, karabakla, nohut, kabak, patlıcan ,domates ,börülce bamya,dereotu vs...⁸⁸¹.XX. yüzyılda sebzeciliğin il hudutları içinde hektar dağılımına bakarsak Bodrum'da 257 hektarlık bir birime rastlarız⁸⁸². Harnup'dan (Keçi boynuzu) Bodrum'da Merkez, Çiftlik ve Göl karyelerinde, senevî elli bin kıyye mahsul alınmaktadır. Hurma, Bodrum'da bulunmakta ise de meyveleri çok küçüktür. Bodrum'da meyan kökü, Köyceğiz'deki gibi dışarı ihraç edilecek kadar bol olmasa da çok az miktarda bulunur⁸⁸³.

e-Zeytin

⁸⁷⁸ Galanti 1945,a,56

⁸⁷⁹ Ali Rıza Bey 1331,68-69.

⁸⁸⁰ Esad Bey 1923,31.

⁸⁸¹ Göker –Göker 1970,14

⁸⁸² Uykucu 1983, 30

⁸⁸³ Esad Bey 1923,31-33.

Zeytin antikçağlardan beri ekilen Akdeniz bölgesinin iklim yapısına uyum sağlamış bir bitkidir. XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı yönetimi zeytinciliği teşvik etmiştir⁸⁸⁴. Büyük menderes, İç Batı Anadolu platoları, Menteşe yöresinde ekilen bir üründür⁸⁸⁵. Zeytine fakir toprakların zengin meyvesi de denir.

Bodrum zeytinleri orta derecededir. Şehir ve karyeleri civarında bütün zeytin ağaçlarında pamuk böceği "*psylla olea*" haşeresiyle verem hastalığı "tuberculose de L'olivier" nedeniyle epeyce dallar kurumıştır. Zeytin sineği "Dacus olea" ve zeytin güvesi "eupelmus urozonis" haşerelerinin hasarına oldukça rastlanmaktadır⁸⁸⁶. 1841 Martında da 7280 vukıyye zeytin hâsıl olacağı ve Kemre, Karaabad karyelerinde de zeytin olduğu için buraya bağlı kazalarda da zeytinin toplanmasına karar verilmiştir⁸⁸⁷.

Temettüatlarda 1332 dönüm alanda zeytin ekildiğini biliyoruz. Kazada büyük zeytinlikler yoktur. Bağ ve bahçe aralarında ekilen küçük miktardaki zeytin ağaçlarından zeytin ve yağ elde edilmektedir. Menteşe ve Saruhan sancaklarında bir buçuk milyon kıyye yağ elde edilmektedir. Ali Rıza Bey, " *liva dâhilinde senevi 2/3 milyon kıyye zeytin tanesi alınmaktadır ve bu alınan zeytinin çoğu dâhilde tüketilmektedir.* " der⁸⁸⁸. XX. yüzyıl Bodrum kazasında senevi üç yüz bin kıyye kadar zeytinyağı elde edilmektedir. Bir kısmı kaza dâhilinde kullanılmaktayken, bir kısmı dışarıya ihraç edilmektedir. Bodrum kazasının yağı, Milas'a oranla daha kalitelidir⁸⁸⁹.

Bodrum'da basit surette işleyen birkaç yağhane vardır. Menteşe Saruhan sancaklarında bir buçuk milyon ve Denizli sancağında altı yüz kıyye yağ çıkarılır⁸⁹⁰.

f- Kazada kullanılan Tarımsal Ölçüler

Menteşe sancağında kullanılan zirai ölçüler bütün ülkelerde olduğu gibi oldukça karışıktır. Osmanlı Devletinde ortak belirlenmiş bir ölçü olmadığından sancaktan sancağa

⁸⁸⁴ Takvim-i Vekayi, 29 Temmuz 1862.

⁸⁸⁵ Talip Yücel, 1990, 6; Muğla'daki zeytin yetiştirme şartlarının sıcaklık değerleri için :Ecmel Temuçin 1993, 117-131.

⁸⁸⁶ Batı Anadolu'da ürünlerdeki hastalıklar doğaldır. Manisa'daki tarım ürünlerinde de aynı durumu görürüz. Ortaç 1996, 142.

⁸⁸⁷ BOA, MM, no: 9018.

⁸⁸⁸ Cevad Sami –Hüseyin Hüsnü 2000, 28; Ali Rıza Bey 1331, 65-66.

⁸⁸⁹ Esad Bey 1923, 30.

⁸⁹⁰ Cevad Sami –Hüseyin Hüsnü 2000, 27.

hatta aynı sancak içinde bir kazadan diğerine değişen ölçüler birçok karışıklığa sebep vermektedir⁸⁹¹.

Kazada ölçü ve tartı olarak eski birimler geçerlidir⁸⁹². 1895 (H 1313) Aydın Vilayet Salnamesinde Muğla, Milas, Meğri’de tahılın türüne göre yaklaşık 25 kilo gelen İstanbul Kilesi; Köyceğiz, Bodrum ve Marmaris’te ise karşılığı 6 kile buğday olan yerli kile kullanılmaktadır⁸⁹³. 1841’den sonra Türkiye’de ve Bodrum’da kile her kıyye (Vukıyye, Okka) ise 1.282 kg lik bir Osmanlı ağırlık birimiydi⁸⁹⁴.

1907 (H 1325) Ziraat İstatistiğinde kazada bir kilenin kile olarak ağırlıkları ürünlere göre değişiklik gösterir. Buğday 23, arpa 18, yulaf 14, çavdar 22, darı 21 kiledir⁸⁹⁵.

Kantar diğer bir ölçüdür. Kantar, bölge bölge fark yaratmakta ise de 44 okka, 56.4 kilogramlık bir ağırlığı belirtir⁸⁹⁶.

2-Ormancılık

Orman varlığı ile yağış miktarı arasında doğru orantı bulunmaktadır. Yağış miktarının fazla olduğu Menteşe sancağında orman alanı da fazladır. Ormanların 2.911.000 dönümü Menteşe sancaklarındadır. Bu orman arazisi sancak genelinde 5164 kilometrekaredir. Menteşe diğer sancaklardan yüzölçümü olarak geniş; fakat ziraat açısından fakir, orman hususunda zengindir⁸⁹⁷.

Bodrum XIX. yüzyıl Menteşe sancağının içinde 45 km² (4500 cirib ⁸⁹⁸ genişliğinde) ile en az orman kapasitesine sahip olan kazasıdır. Bu ormanlardan odun ve odun kömürü elde edilerek bunlardan senelik 3000 kuruş kadar gelir sağlanmaktadır⁸⁹⁹. Başlıca ağaçlar karaçam ve ardıçtan ibarettir. Palamut mahsulü oldukça mühim ve mazı ise o kadar önem teşkil

⁸⁹¹ Ruşen Keleş 1972, 27.

⁸⁹² 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 435.

⁸⁹³ 1311 Aydın Vilayet Salnamesi, 398; Çeki, olarak belirtilen bu birim kiledir. Bir İstanbul kilesi ülkenin her yerinde 35.27 litre yani 20 okkalık buğday ağırlığında eşit olarak kabul edilmiştir.

⁸⁹⁴ Hinz 1990, 5; Zafer Toprak ,(Aralık Ocak 1983-84) ,37-43; 1313 Aydın Vilayet Salnamesi, 485; Ali Rıza Bey 1331, 123. Bir okka 400 dirheme eşittir.

⁸⁹⁵ 1325 Ziraat İstatistikleri, 1325, 31.

⁸⁹⁶ Pakalın, Cilt.II 1993, 161.

⁸⁹⁷ Cevad Sami-Hüseyin Hüsnü, 2000, 34.

⁸⁹⁸ 1 Cerip 100 km² dir.

⁸⁹⁹ 1314 Aydın Vilayeti Salnamesi, 459; 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 435; Ali Rıza Bey, İstanbul 133158-59.

etmemektedir. Palamut Bodrum'un batısında olup senevî yüz bin kıyye kadar mahsulât alınmaktadır⁹⁰⁰. Çalılıkları pırnal, defne, çitlenbik, yabani zeytin, harnup ve yabani sakızdır. Senelik 3500 çeki odun, 5000 çeki kömür yapılır. Kereste ihracatı 70/80 metre genişliğinden ibarettir. Bu oranlardan akçamda hektar olarak 11329 meşe/pinar, vişne 10909 hektar, sandal 12609 hektar, yabani zeytin 10309 hektar, palamut 350 hektardır⁹⁰¹.

Bodrum kazasının ihracat yeri kendi limanı iken, Milas kazasının orman ihracatı ise Güvercinlik limanından yapılmaktaydı⁹⁰². Eroğlu, Güllük, Bodrum ve Gökova arasındaki ormanlardan elde edilen büyük orandaki kerestelerden kayık ve sandal imal edilmektedir diye belirtir⁹⁰³. Bodrum'da kereste aşarının da ihale yoluyla toplandığını biliyoruz. 1846 yılında Menteşe sancağının tüm kazalarının kereste aşarı Hüseyin Paşa'ya verilmiştir⁹⁰⁴. Bu ihalelerde yolsuzluk olduğu bilinmekte ise de devlet, geliri peşin olarak aldığından bu yolu tercih etmektedir.

3-Hayvancılık

Osmanlı İmparatorluğunda bölge ve şehirlerin ekonomisinde önemli bir yer tutan hayvancılık hakkında⁹⁰⁵ temmetüat defterlerinde ayrıntılı bilgiler de bulmak mümkündür. Etinden, sütünden, yününden ve gücünden faydalanmak üzere yetiştirilen hayvanların cinsleri ve bu hayvanlardan elde edilen gelirler bölge ekonomisinin özelliklerinin tespiti bakımından faydalıdır. Tabii şartların elverişli olması Muğla'da hayvancılığın yoğun bir şekilde yapılmasına neden olmuştur. Nitekim defterlerde gerek büyükbaş ve gerekse küçükbaş hayvanların fazla olması ve her hanede hayvan beslenmesi, yine bu hayvanlardan elde edilen gelirin önemli bir yekûn tutması bizim görüşümüzü de doğrular niteliktedir⁹⁰⁶.

Aydın Vilayeti verimli mera alanları ile hayvancılığın rahatlıkla yapılabilirdiği vilayetlerden biridir. 1884 (H 1301) yılında vilayet 1.249.884 koyun ve 1.570.855 keçi bulunmaktadır. Ayrıca bu dönemde vilayette canlı hayvan ticareti de yapılmaktadır. Örneğin, Cezayir canlı hayvan ithalatını, Aydın Vilayetinden karşılamaktadır⁹⁰⁷.

⁹⁰⁰ Esad Bey 1923,34-35.

⁹⁰¹ Ali Rıza Bey 1331,58-59; Esad Bey 1923,27.

⁹⁰² Newton Volüme.II,1865,46

⁹⁰³ Eroğlu 1946, ,218.

⁹⁰⁴ BOA, İDH,48,7683.

⁹⁰⁵ Güran 1998,70.

⁹⁰⁶ Akgünlü 2008, 79.

⁹⁰⁷ 1301 Aydın Vilayeti Salnamesi, 261.

Hayvancılık tüm Anadolu’da olduğu gibi Bodrum’da da önemli bir sektördür. İklimin özelliği olarak meralar kışları, yeşilliğini kaybetmediği için bunlar hemen hemen hiç ahıra sokulmadan merada yetiştirilir. Yazları ise jeolojik özelliklerinden faydalanarak kavurucu sıcaktan korunacak yerler bulmak mümkündür⁹⁰⁸. Coğrafyanın bu avantajına rağmen XIX .yüzyıl özellikle sığır vebası yönünden Türkiye’de kötü bir dönemdedir⁹⁰⁹.

Menteşe yöresinde öteden beri keçi besiciliği önemlidir⁹¹⁰. II. Meşrutiyet döneminde sığır ihracatından senede yaklaşık 60.000 liralık bir gelir elde ediliyordu. Fakat koyun ve keçi ancak iç tüketim için yetiştiriliyordu⁹¹¹.

Ağnam resmi koyun ve emsali hayvanlardan *Rusum-u örfiye* vergisine dâhil olarak tekâlif cinsinden alınan vergi olarak karşımıza çıkar⁹¹². Tanzimat döneminde bir süre adet-i ağnam ve ondalık ağnam resimleri ayrımının devam ettiği yaylak, kışlak, otlak resimlerinin ise tamamen ortadan kalkmadığı bir dönemdir ve Tanzimat öncesi karışıklıkların sürdüğü görülür. Ağnamın bölgeler arasında farklılık göstermesi en büyük sorundur. 1871/72 yılında en yüksek resim 4 kuruş olarak korundu; fakat miktarın daha düşük olduğu vilayetlerde 20-40 para arasında zamlar yapılarak genel olarak ağnam resmi 3-4 kuruş olarak tespit edildi⁹¹³. Önceleri hayvan varlığı üzerinden alınan bu vergi Tanzimat’la koyun ve keçilerin yıllık gelirleri üzerinden alınmaya başlar.

Menteşe sancağında 1517 (H 923) senesine ait 61 numaralı Tapu Tahrir defterinde ağnam resminin alındığı görülür. Sancakta 1532/33 (H 929) senesine ait Tapu Tahrir defterinde iki koyundan bir akçe resmi ağnam alındığı bilinir⁹¹⁴.

Deve, kazada en fazla beslenen yük hayvanıdır. Keçi ve inek sütünden yararlanılan hayvanlardandır. Yük hayvanı olmanın yanında eşek ve katır hemen hemen her hanede beslenir ve kazalar arasında şehir içinde ulaşımı temin eder.

⁹⁰⁸ Yalçınlar 1964,119.

⁹⁰⁹ *Türk Ziraat Tarihine Bakış* 1938, 187.

⁹¹⁰ Besim Darkot– Metin Tuncel 1988,76.

⁹¹¹ 1326 Aydın Vilayet Salmamesi, 736.

⁹¹² Nejat Göyünç 1969, 136.

⁹¹³ Şener 1990,140-141.

⁹¹⁴ Uykucu 1983.120.

Bodrum kazasında XIX. yüzyılda hayvan varlığını aşağıdaki tablo(Tablo 25) bize göstermektedir. Tablodan görülmektedir ki en fazla keçi beslenmektedir. Bunlar koyun sayısının nerdeyse iki katına denktir. Aydın vilayetinin tamamında aynı durum söz konusudur. Menteşe sancağında koyun keçi sayıları arasında fark fazladır. Sancağın dağlık aynı zamanda bitki örtüsü yönünden çalılık makilik olması bu bölgede keçi beslenme işini koyun beslemeye göre daha cazip kılmaktadır. Meralar toplam sancak arazisinin % 5'ini oluşturmakta olup tarım arazisinin %35'i kadardır. Bu durum sancaktaki hayvancılığı olumlu yönde etkilemiştir. Sancaktaki en geniş mera alanı 200 km² ile Milas'tadır. Bu kazada XX. yüzyılda yaklaşık 15.000 kadar kışlak vardır. Burada beslenen sığırlar dışarı ihraç edilmekte küçükbaş hayvanlar içte tüketilmektedir⁹¹⁵. Bodrum merkezde keçi, en fazla Rum mahallesinde beslenen hayvandır. Umurca mahallesinde de keçi oranı fazladır. Merkezde kıyıya yakın dağlık alan az olduğundan hayvan sayısında azlık görülür.

Tablo 24.A Hayvan Oranın Temettüat Sayımlarına Göre Dağılımı

Bodrum Kazası	Sağman İnek	İnek	Keçi	Öküz	At	Deve	Eşek	Katır	Koyun	Toplam
Umurca	45	18	280	75	4	90	45	30	5	505
Çarşı	3	2	-	9	1		7	4		25
Kilerlik	2	1		20	2		10	2		30
Rum			550	2			2	5		564
Kiliselik		1		30	3		10	6		50
Tepecik	1		40	11	2	4	4	3		65
Yeniköy	8	9	55	24	4	18	19			130
Türkkuyu	3	2		35	2	6	20	8		76
Eskiçeşme	8	2		32	1	5	16	3		67
Toplam	70	35	925	247	19	131	133	64	5	

Tablo24 B Menteşe Kazalarının Hayvan Varlığını⁹¹⁶

	Muğla	Bodrum	Milas	Marmaris	Köyceğiz	Mekri	Toplam
Sığır	2540	3878	9600	2740	14600	6303	40561
At	919	375	1630	232	1700	2066	6922
Katır	1392	473	3500	1200	1700	1621	9886
Deve	660	322	596	13	1200	1161	3952

⁹¹⁵ 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, 736.

⁹¹⁶ Cuinet, Cilt .III, 1890,649.

Keçi	98923	28240	87779	37000	76000	98000	428710
Domuz	-	70	20	39	-	2	131
Toplam	105.334	33.358	103.125	42.315	96.019	110.011	490.162

Milas'ta 150 km² olan mera alanı Muğla'da, 100 km²'dir. Marmaris, Köyceğiz bu oranı izler; en az mera alanı olan kazalar ise Mekri ve Bodrum'dur. Bodrum merkezi için salnamelerde verilen oranlar, temettüatlara oldukça yakınsa da en fazla verilen hayvan sayısı olan keçi, bizim kayıtlarımıza uymamaktadır.

Tablo 24C 1883(H 1301)Aydın Vilayeti Salnamesine göre hayvan varlığı ve Şer'iyye Sicillerindeki fiyatlar ⁹¹⁷

Bodrum	1301 Aydın Vilayet Salnamesi	Şer'iyye Sicilleri
Öküz	1599	240
İnek	2279	155
Manda	-	
At	375	
Eşek (Merkep)	358	255
Katır	115	15
Deve	322	1000/ 1700
Koyun	9965	70
Keçi	18.275	20
Domuz	70	
Tay		
Tosun		200
Kısrak		150
Düğe		400
Arı Kovanı		140
Dana		100
Toplam	33.358	3345

Temettüatlardan Bodrum'da otlak alanı, 75 dönüm olarak belirtilmiştir. Özellikle Saravalos'ta tarım alanlarına ayrılan alan fazlalığından otlak alanına çok az yer verilir. Bodrum'da çok sayıda hayvan bulunmaktadır. İyi derecede katır elde etmek için uygun olan

⁹¹⁷ 1301 Aydın Vilayeti Salnamesi436,BŞS,No: 175,12-13;BŞS,173,4.

eşek aygırı bulunmamaktadır. Eşek hemen hemen her evde varlığı, fakir olanların bunu at gibi kullanmasına bağlanabilir. Liva dâhilinde eşek sayısı da 30 bin kadardır⁹¹⁸.

Tablo 24 D Karaabad Kazası’nın Hayvan Varlığı

Karaabad	Sağımlik		İnek		Keçi		Öküz		Bargir		Tay	Merke
Karaabad	Tonur	Oğlak	Düğe	Dana	Buzağı	Koyun	Katır	Deve				
Karaabad	54			75	11	1	-	7				
Hömlekçi	31		3	9	20	2	2	15				
Mumcular Karyesi	54	100	7	35	44	3	54	9	33			
Çömlekçi	42	2	1	12	20	27	5	10	7			
Kaynar Karyesi	26		9	158	14	1		9				
Mumcular Karyesi	12	8	10	11	114		5	5				
Saz Karyesi	314			273	55	5		46				
Kemer Karyesi	42		19	23	37		3	2				
Mazi Karyesi (2115)	72			9	14	2	2	21				
Bayır Karyesi	6	56	10	5	29	91		-				
Mazi Karyesi (2118)	-	-	-	-	-	-	-	-				
Saz Karyesi	15	106		62	195	50	90	188				
Tepecik	24				25							
Mazi	3	2		23	30		8					
Gökyeri	26			18	11	2		9				
(2115)												
Toplam	643	-	19	577	215	21	4	148				
Karyesi (2118)												
Tepecik Karyesi	3	4	23	2	14	-	18					
Gökyer Karyesi	6	12	11	10	18							
Toplam	90	290	74	152	465	195	124	195				

Karaabatta en fazla büyükbaş hayvan olarak sağımlik inek ve buzağı beslenme ktedir. Karaabat’ ta keçi 577’lik sayısı ile en fazla

beslenen küçükbaş hayvandır. Saravalos’ta tarım ve hayvancılık birbiri ile iç içe geçmiş geçim kaynaklarıdır. En fazla beslenen küçükbaş hayvan koyun, büyükbaş hayvan ise karyenin genelinde inehtir.

Tablo 24 E Saravalos’ta Hayvan Varlığı

Saravalos	Sağımlik	İnek	Keçi	Öküz	Bargir	Deve	Merkep
Nahiyesi - L. 133	1,93.						
Ah Rıza Bey							

Bitez Karyesi	6					12				
Karakaya Saraylı Karyesi II	910		Tosun		Düve	6	Koyun	46	128rak	Katır
Akcaalan 1. Kebir	65	38	1		59	2		5	38	1
Kiriş Karyesi	Karakaya 28	3	18		18	1	235		7	28
Peksimet Karyesi	Akcaalan 25	1	15		12		12			17
Belen Karyesi	Kiriş Karyesi 53		7		5		70			5
Gökçebel Karyesi	Peksimet 17	13	9		51	2	5	81	8	30
Yahşi Karyesi	Belen 13	2	3		11				10	10
Rum Evleri	Gökçebelen 15	7	1		11	1	64	5	7	1
Güreçe Karyesi	Yahşi 13		-		-		-			2
Yaka Karyesi	Rum Evleri 9	21	-		13	1	-	1	6	3
Gökburun Karyesi	Güreçe 24	5			14	1	71	6	10	1
Dere Köyü	Yaka 13	8			12	6	150		6	2
Sandime Karyesi	Gökburun 45	28	2	70	33	4	4		22	3
Karabağ Karyesi	Dere Köyü 28	30	13		4		170		8	1
Göl Köyü	Sandime 81	12	9		17	1	280	13	13	1
Müskebi Köyü	Karabağ 52	41		18	32	4	4	4	6	23
Dirmil Karyesi	Göl Köyü 13	14	14	11	8	13	1		6	8
Farilya Karyesi	Müskebi Köyü 62	64	6		96	2	13		50	7
Toplam	Dirmil 28	27	119		21	82	4	132	60	341
Farilya Karyesi	29	9			19	4	4		10	
Toplam	592	364	99		457	64	99		293	
Bodrum		Hane		Hayvanı Olan Hane		Hayvan Geliri		İlçe		
Umurca Mahallesi		79		40		3050				
Çarşı Mahallesi		67		4		650				
Kilerlik Mahallesi		39		2		60				
Rum Mahallesi		156		--		--				
Kilise Mahallesi		31								
Tepecik Mahallesi		54								
Yeniköy Mahallesi		52								
Türkkuyu Mahallesi		55								
Eskiçeşme Mahallesi		56								
Toplam		589		46		3760				

Tablo 25. A Bodrum Kazasının Temettuatlarında Hayvan Gelirinin Dağılımı

Tablo 25 B Karaabad Kazasının Temettuatlarında Hayvan Geliri

Karaabad Karyesi	Toplam Hane	Hayvanı Olan hane	Hayvan Geliri
Hatibler Karyesi	11	26	2154
Çömlekçi Karyesi	25	13	900

Mumcular Karyesi	32	28	1771
Kemer Karyesi	16	15	2045
Bayır Karyesi	10	19	2587
Saz Karyesi	37	62	119.85
Mazı Karyesi(2115)	47	47	4460
Mazı Karyesi (2118)	51	--	--
Tepecik Karyesi	16	--	--
Gökyer Karyesi	16	5	880
Toplam	229		

Rum Mahallesinde tarım arazisi ve hayvancılıkla geçinen bulunan kişi bulunmadığı gibi Mazı ve Bitez’de de durum aynıdır. Temettuat defterlerinde sağman inek ve keçinin genellikle gelir getiren hayvan sınıfında bulunduğunu belirtmemiz gerekir. Bunun yanında bazı durumlarda öküz ve katırın da hâsılatı olan hayvan olarak yazıldığı bilinir. Mazı’nın aşağı ve yukarı kısımları belirtilmediğine göre Mazı (2118) ve Tepecik karyesinde geçim tarıma yönelmiştir. Hayvancılık sadece binek hayvanlarına ayrılmış durumdadır.

XX. yüzyıl hayvan mahsulleri süt, yoğurt, yün, keçi kılı, balmumu, yumurta ve bir miktar peynirden ibarettir⁹¹⁹.

Tablo 25 C Saravalos Kazasının Temettuatlarda Hayvan Geliri

Saravalos Karyesi	Toplam Hane	Hayvanı olan hayvan Sayısı	Hayvan Geliri
Bitez Karyesi	120	--	---
Karakaya Karyesi	71	51	3210
Akçaalan –ı Kebir	83	31	2020
Kiriş Karyesi	26	14	1545
Peksimet Karyesi	27	17	1343

⁹¹⁹ Cevad Sami –Hüseyin Hüsnü 2000,33.

BelenKaryesi	46	29	1158
Gökçebelen Karyesi	13	13	771
Yahşi Karyesi	11	10	1060
Rum Evleri	23	13	1416
Gürece Karyesi	30	17	1257
Yaka Karyesi	25	9	1250
Gökburun Karyesi	40	36	2508
Dere Köyü Karyesi	40	22	1367
Sandıme Karyesi	13	21	2607
Karabağ Karyesi	50	38	4870
Göl Köyü	18	13	1366
Müskebi Köyü	120	48	6013
Dirmil Karyesi	51	35	2406
FarilyaKaryesi	38	17	910
Toplam	532	435	37.075

a- Arıcılık

Resmi Asel, (Bal Resmi- Öşri Asel), reayadan alınan kovan resmi, arı kovani mahsulünden, mesela balmumundan ve baldan, bazı sancaklar ise bunların tutarı kadar akçe karşılığında toplanır. Tapu Tahrir defterlerinde Menteşe Sancağı'nda bu vergi mahsul olarak 60 kovandan 1 akçe alınmaktadır⁹²⁰. Sancakta bu ürün önemli bir gelirdir⁹²¹.

Kiliselik Mahallesi tarım alanı yanında arı kovanından da büyük miktarda gelir sağlamaktadır. Bodrum kazasının tarımla uğraşan kesimini bunun yanında zorunluluktan birçok alanda çalışmak mecburiyetinde kalmaktadır.

Tablo 26.A. Bodrum merkezde temettuat defterlerinde arı kovani dağılımı:

Bodrum	Toplam Hane Sayısı	Hayvanı Olan Hane Sayısı	Kovan Sayısı
Umurca Mahallesi	92	55	192
Çarşı Mahallesi	38	12	28
Kilerlik Mahallesi	140	14	20
Rum Mahallesi	67	6	
Kilisel Mahallesi	31	20	110
Tepecik Mahallesi	57	10	12
Yeniköy Mahallesi	52	20	
Türkkuyu Mahallesi	60	30	45

⁹²⁰ Uykucu 1983, 120.

⁹²¹ Arıkovani sayısı Menteşe sancağı dâhilinde yüz bindir. Bal açısından Batı Anadolu'da en gelişmiş sancak Menteşe sancağıdır. Cevad Sami –Hüseyin Hüsnü 2000,33.

Eskiçeşme Mahallesi	62	20	
Toplam	599	187	480

Tablo B Karaabad karyesinde, Temettuat defterlerinde arı kovanı dağılımı

Karaabad Karyesi	Toplam Hane Sayısı	Hayvanı Olan hane sayısı	Kovan Sayısı
Hatibler Karyesi	11	4	50
Çömlekçi Karyesi	25	11	94
Mumcular Karyesi	32	9	40
Kemer Karyesi	16	3	10
Bayır Karyesi	10	8	37
Saz Karyesi	37	15	74
Mazı Karyesi(2115)	47	12	90
Mazı Karyesi (2218)	51	-	-
Tepecik Karyesi	16	5	78
Gökkyer Karyesi	16	2	4
Toplam	229	69	477

Tablo C Saravalos'taki Temettuat defterlerinde arı kovanı dağılımı

Saravalos Karyesi	Toplam Hane	Hayvanı olan hane Sayısı	Kovan Sayısı
Bitez Karyesi	120	-	-
Karakaya Karyesi	71	2	15
Akçaalan -ı Kebir	83	-	-
Kiriş Karyesi	26		
Peksimet Karyesi	27		
BelenKaryesi	46	6	30
Gökçebelen Karyesi	13		
Yahşi Karyesi	11	2	9
Rum Evleri	23	1	4
Güreçe Karyesi	30	2	15
Yaka Karyesi	25	1	4
Gökburun Karyesi	40	1	80
Dere Köyü Karyesi	40	1	5
Sandıme Karyesi	13	-	
Karabağ Karyesi	50	4	40

Göl Köyü	18	-	-
Müskebi Köyü	120	2	9
Dirmil Karyesi	51	5	18
Farilya Karyesi	38	-	-
Toplam	532	27	309

Saravalos'ta arıcılık çok fazla gelir getiren önemli iş alanı oluşturmaz. Tabloya bakılınca bu durum rahatlıkla da görülebilir. Saravalos'ta gelir kalemi tarıma kaymıştır; çünkü burada geniş tarım alanları vardır.

XX. yüzyılda Esad Bey Bodrum'da kovan adedini 6922 olarak geliri ise 20.766 olarak vermektedir⁹²². Ali Rıza Bey raporundan, XX. yüzyılın başlarında sancakta arıcılık faaliyetinin etkin bir şekilde devam ettiği görülür. Muğla'da 30.475, Marmaris'te 27.000, Milas'ta 25000, Köyceğiz 8000, Bodrum'da 6000, Meğri ise 2600 kovan bulunmaktadır⁹²³.

b-İpek Böcekçiliği

İpek, Osmanlı Devletinde günlük hayatta en fazla kullanılan kumaşlardan biridir. Özellikle sünnet düğünleri, evlilik gibi özel günlerde kullanımı daha makbuldür⁹²⁴. Bodrum'da da üretilen ipektan kumaşların yapıldığı ve giysilerde kullanıldığı bilinir. Osmanlı döneminde Menteşe sancağının en önemli üretim alanlarını oluşturan dokumacılık içinde pamuklu dokumacılıktan başka ipekli dokumalar da bulunmaktadır; ancak bunlar gelişmemiş basit el tezgâhlarında üretilir. Bu küçük el tezgâhları ve ürünleri endüstrinin ilk izidir. Ağaçlarıyla daha yeşil olan bir ovada yer alan ismi Pisy'e'den (Yeşilyurt) alan Psi, ile Muğla-Merkez pamuklu dokumalarıyla ünlüdür⁹²⁵. Menteşe livası dâhilinde bin kıyye kadar ipek kozası imalatı yapılmaktadır⁹²⁶. Menteşe kazasında özellikle Marmaris ve Bodrum'da dışarı ihraç edilmek amacıyla dut ağaçları bulunmaktadır⁹²⁷.

Muğla'nın Merkez Bodrum ve Datça ilçelerinde ipekböcekçiliğinden bahsedilse de temettüatlarda da ipekböcekçiliğine dair bir emare yoktur⁹²⁸.

⁹²² Esad Bey 1923,32.

⁹²³ Ali Rıza Bey 1331,82.

⁹²⁴ Abdüllaziz Bey Cilt. I,1975, 124-125.

⁹²⁵ Çolak, 2002,70;Tekeli *Tarih İçinde Muğla* , 1973,70;Ünal Türkeş, 1973,70.

⁹²⁶ Cevad Sami –Hüseyin Hüsni 2000, 26.

⁹²⁷ Esad Bey 1923,34.

⁹²⁸ Göker-Göker 1970, 15

XX. yüzyılda ise Uykucu'nun kayıtlarında 5000 adet dut ağacı olan Bodrum'da 180 kutuluk ipek böceğinden 5600 kilo ipek imal edilmektedir diye belirtilir⁹²⁹.

4--Endüstri

Tanzimat döneminde özel hukuk alanında yapılan ilk kanun *Kanunname-i Ticaret* adlı kanundur. Bu kanun büyük ölçüde Fransız Ticaret kanunun birinci ve ikinci bölümlerinin çevirisinden oluşmaktadır. Kanunname-i Ticaret 'in 10. maddesi büyük ölçüde kolektif şirketlerin oluşturulmasına yer verir. Kanunname-i Ticaret birçok açıdan şerri kanunlar ile bağdaşmaz⁹³⁰.

Tanzimat'a değin ticari davalar şerri mahkemelerde görülür. 1840 yılından itibaren ticari uyuşmazlıklara ayrı mahkemelerin bakması kararlaştırılır. Yabancı tüccarlar arasında çıkan ticari anlaşmazlıkları çözmek üzere ilk olarak İstanbul'da Ticaret Nezaretine bağlı bir mahkeme kurulur. Tanzimatla birlikte batı ile olan ticari ilişkilerin gelişmesi sonucu 1848 de Karma Ticaret Mahkemesi kurulur. Mahkemenin on dört üyesinin yedisi Osmanlı uyruklu, diğer yedisi Osmanlı devletinde ticaretle uğraşan yabancı uyruklu tüccarlardan seçilir. Mahkeme Reisi ticaret nazırı ve onun vekilidir. 1856 'dan sonra Osmanlı uyruklarıyla yabancıların ticaret anlaşmazlıklarına Konsolosluk mahkemeleri bakmaya başlar. Kanunname-i Ticarete 1860 yılında Kanunname-i Hümayuna zeyl olarak eklenir ve Ticaret nezaretinin gözetiminde ve denetiminde Osmanlı ülkesindeki tüm tüccarların davalarına bakmak üzere Ticaret Mahkemeleri kurulur. Bunun yanında kara ve deniz ticaret davaları ayrı yerlerde görülür. Üst yargı mercii olarak İstanbul'da İstinaf-ı Deavi-i Ticaret Divanı adı altında bir temyiz mahkemesi kurulur. Ticaret Nezaretine bağlı olan bu mahkemeler 1876 'dan sonra Adalet Nezaretine bağlanır.

Osmanlı İmparatorluğunun "dünya sistemi" ile ilişkisinin boyutları hakkında yapılan araştırmalar bu sistemin etkilerinin XV. ve XVI. yüzyıllardan itibaren İzmir limanı aracılığıyla Batı Anadolu'ya girdiği konusundadır⁹³¹. XIX. yüzyıl Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile yakın ilişkiye geçtiği hatta bütünleştiği bir süreçte Batı Anadolu'nun yeri çok önemlidir.

⁹²⁹ Uykucu 1983,32.

⁹³⁰ Üçok -Mumcu 1976, 329-330

⁹³¹ Goffman 1995,7.

Kazada sanayi gelişmemiştir. Anadolu'nun çoğu mahallinde olduğu gibi Bodrumlular da rençperlikle yaşamayı kendilerine uygun görmüşlerdir. Merkezi kazada en başlı sanatlar papuçculuk, bakkallık, demircilik balıkçılık, kayıkçılık semercilik, nalbantlık, yapıcılık, dülgerlik marangozluktur⁹³².

XIX. yüzyılda süngercilik de geliştirmeye çalışan diğer bir sanatkârlık çeşidini teşkil eder⁹³³. Fakat endüstriyel bir ürün olarak toplanması, işlenmesi dağıtımından bahsetmek mümkün değildir.

Bodrum ilçe sınırları içerisinde hem zeytin ağacı varlığı, hem de yağhane varlığı açısından yoğunluk, Kızılağaç, Çiftlik ve Karaova'dadır. Bu hat ,Torba-Bodrum merkez hattının doğusudur.

1908 (H 1326) yılında ise bir tasirhane(Yağ çıkaran Atölye) ,8 un değirmeni ve bir un fabrikasının varlığından 255 dükkândan bahsedilir⁹³⁴. *Yağhane* olarak anılan mekân 1894 yılında zeytinyağı fabrikası olarak inşa edilen uzun yıllar Bodrum'un zeytinyağı ihtiyacını karşılamış, II. Dünya Savaşı sırasında un fabrikası olarak kullanılıp, 1955 yılından 2001 yılına kadar kaderine terk edilen yağhanedir. Burası 2001 yılından itibaren restaurant olarak hizmet vermektedir. Yağhane'nin duvarları yığma taştır. Eski yağhanelerden biri de Pınarlıbelen (Etrim) mahallesindeki tarihi çeşmenin yanında Memetçikler sülalesi tarafından kurulur (1800'lerin sonu - 1900'lerin başı). Şimdi sadece yıkıntıları kalan bu yağhanenin inşaatını Dimitri adında bir Rum usta yapmıştır.

Oldukça eski yağhanelerden bir başkası Yarangöl mevkiinde (Sazköy sapağındaki gölet) Kocaosmanoğlu tarafından kurulur. Ardından Pınarlıbelen'de İbrahim Pınar ve Molla Halil müşterek bir mekân kurmuşlardır. Yağhane olarak 1925'te Samit Ağa ve Molla Hasan müşterek olarak Pınarlıbelenin Karanlık Mahallesinde bir yer açarlar. Molla Hasan 1928'de ölünce yağhaneyi epeyce bir süre daha ortak işletmişler ve 1946'da bölüşmüşlerdir. Samit Ağa burguyu almış, yağhane taşını da Molla Hasan'ın karısına vermiştir. Sonra Samit taş almış ve yağhaneyi yeniden kurmuştur. Molla Hasan'ın karısı da burgu almış ve o da yeni bir yağhane kurmuştur.

⁹³² Temettuatlardan bu bilgilere ulaşılabilir. Meslekler kısmına bakılabilir.

⁹³³ BOA, MM, no:1634.

⁹³⁴ 1326 Aydın Vilayeti Salnamesi, 503.

Kızılağaç, Çiftlik, Çömlekçi ve Mumcular'da da yağhaneler kurulmuştur. Sonra eski yağhanelerin kurulmaları dönemi yavaş yavaş noktalanınca, kapanmalar /faaliyetlerini durdurmalar, modern sisteme geçiş dönemi başlamıştır. Süreç işlemeye devam etse de zeytin taşlarının ezdiği, yağın kıl torbalardan sızdırılarak elde edildiği eski sistem yağhaneler, yerlerini modern sistem kontinüye terk eder. Şu an itibarıyla eski sistem 3 yağhane kalmış durumdadır⁹³⁵.

XX. (1914 senesinden evvel) Nalbant oğullarının bir yağ fabrikasıyla bir sabunhanesi vardır. Bugün yağ fabrikası kapanmıştır. Milas'ta zeytin ağacı çok olduğundan sabunhane oraya nakledildi. Halen zeytinyağı fabrikası yoktur. Zeytin daneleri eski usul yani el ile müteharrik preslerle sıkılmaktadır. Ortalama ağaç başına 1.5 kilo yağ ve 10 kilo zeytin alınmaktadır⁹³⁶.

XX. yüzyılda Ali Rıza Bey, Bodrum kazasında 24 yağhane ve buhar ile çalışan 10 beygir kuvvetiyle bir fabrika vardır ki bunda hem yağ çıkarılır ve hem un öğütülür diye belirtilir⁹³⁷.

1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesinde Bodrum'un çarşı civarında küçük bir ağaç bıçkı fabrikası vardır ve işliyor olan bu fabrikalar mazot ile çalışmaktadır diye yazar⁹³⁸.

Küçük zanaatlar içinde dericilik ve deri sektörü bir hayli önemlidir. 1842 yılı da birçok yerde bir sektör konumunda bulunan bir işletmedir⁹³⁹. Bodrum debbağhanelerinden vidala astar sahtiyan (tabakalanmış, boyanmış, cilalanmış deri) taban astarı yapılır; taban kösesi ve yüzü yapılmamaktaydı. Eski zamanda kale içinde debbağhaneler vardı ki dericiler ile yemeniciler yemeni yaparlardı. Galanti'nin yıllarında bu işi biri Hasan Usta, diğeri Galip Bey'in malı olan iki debbağhane yapmaktadır⁹⁴⁰. Yine ona göre *“Karakaya oğullarından bir un fabrikası ile Salih Uslu'nun bir un fabrikası vardır. Son zamanlarda bu fabrika buz ve*

⁹³⁵ Vuran 2007,Sayı.20.

⁹³⁶ Göker –Göker 1970,14

⁹³⁷ Ali Rıza Bey 1331,89.

⁹³⁸ 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi,435.

⁹³⁹ Çadırcı 1991,54.

⁹⁴⁰ Bahsettiğimiz yıllar 1940'lı yıllardır. Galanti 1945,a 35.

*gazoz dahi imal ederdi. Muamele vergisinin koyulmasından sonra bu son iki madde kar temin etmediğinden uzun zamandan beri işlememektedir*⁹⁴¹.

Bodrum'da topraktan yapılmış kap kacak imalatı mahalde kullanılmaktadır ve testi, bardak, çeşitli ürünler imal edilmektedir. Galanti bu işin önemsenmediğini fakat; daha sonra Tavaslı Hasan Usta namıyla bir bardakçı işi ilerletmek için oğullarını Çanakkale'ye göndermiştir. Muktedir ustalar arasında çalışan oğulları sırlı kase testi, çanak, çokala gibi yapmak sanatını öğrenmişler ve bardakçılığı daimi bir endüstri haline getirmişlerdir. Bu topraklarla yapılan su testileri suyu yaz mevsiminde gayet soğuk tutmaktadır⁹⁴².

5–A Bodrum Esnafı ve Faaliyetleri

Yapıcılık (Ev Yapımı)

XIX. yüzyıl ev yapım ustaları genellikle Rum 'dur. Rum mahallesinde ikamet etmektedirler⁹⁴³. Ev yapımı için ev tipini seçilmesi, ölçüler (evin büyüklüğünden pencere büyüklüğüne dek) işverenin- ev yaptıranın isteğine bağlıdır. Usta bir yol göstericidir, danışmandır yalnız işçilik yapmaktadır. Yanında iki üç işçisi vardır. Evin üstünün örtülmesinde tüm komşular üşüşüp yardım ederler. Bütün gereçleri işveren sağlar. Kazma kürek teneke işverence sağlanıyor. Çekiç, mala, çekül ustanın kendi el araçlarıdır. Örneğin dilmeleri işveren önceden kendisi kestirtip ya da tahtacıardan alıp bekletiyor. Yoksul işveren ormandan alıp kendisi getiriyor. Gereçler işverenin ödeme olanaklarına göre seçiliyor. Örneğin yoksul olan kişi, çatı alt kaplamasında tahta yerine kargı kullanıyor. Taşını eriştesini kendisi sağlayıp yapı yerinde bulunduruyor. Bacanın biçimine varıncaya dek her şey işverenin isteğine beğenisine uyuyor⁹⁴⁴.

Ölçüyü koyan işverendir. İşveren ustaya birkaç göz ve ne tür ev istediğini söyler. Oda büyüklükleri Arif Usta'nın verdiği bilgiye göre metre alışkanlığı yerleşmeden önce karışla belirleniyor. Örneğin bir odanın genişliği 15 ya da 20 karış oluyor. 15 ya da 20 karış dendiğinde bugünün metre kavramıyla 3.00-3.30;4.00-4.40 gibi ölçüler vermektedir. Dilme ölçülerine uygundur⁹⁴⁵.Metre kavramında odalar 4,50 metreden geniş yapılmıyor; çünkü dilme uzunluğu yetmiyor. Oda yüksekliği için alt evlerde “elim değmesin yeter “ denmektedir. Üst evlerde yükseklik 17 karış gelmektedir. Gene de bu ölçü varlık durumuna

⁹⁴¹ Galanti 1945a 35

⁹⁴² Galanti 1945a,71.

⁹⁴³ BOA, VRD,TMT,No:1634.

⁹⁴⁴ Selmin Başak -Cengiz Bektaş 1983,90-106.

⁹⁴⁵ 1903 (1321) doğumlu yapı ustasıdır. Ustası Rum'dur. Çıraklığa 16 yaşında girer. Kendisi de usta yetiştirir. Selmin Başak ,Cengiz Bektaş 1983,140.

bağıdır. Ne var ki yazlık odalarda havanın kolay değişebilmesi için bu yükseklik önemli olmaktadır.

Temel duvarı toprak yüzüne çıktığında düz olarak bitirilir. Bundan sonra evin ana duvarları 50 cm (2,5 karış) olarak yükseltiliyor. Birinci kata gelince içeride bir diş bırakılarak (tırnak atılarak) 40 cm'ye (2 karış) düşülüyor. Duvarı 50 cm den fazla yapmak pek tutulan yol değil çünkü; göbek bağlaması denilen iş, taşların duvarın eninde birbirlerini ısırmaları zor oluyor. O büyüklükte taş bulmak güç pahalıdır. Ocak duvarlarının kalın tutuluşu ocağın ve bacasının içine gömülmesini sağlamak içindir. Ama ocağın çıkıntı yapması yoluyla bu duvarın da 50 cm yapıldığı çoktur.

Pencere yerleri içeriden seçiliyor. Bir oda duvarına iki pencere konmaktadır. Pencereler iç köşelerden 10-15 cm açığa yerleştirilir. Yerden yükseklikleri oturulduğunda dışarıyı görülebilecek biçimde saptanıyor. Dıştan baktığınızda da pencereler size evin bölümlenmesini belirtir. Dış görünüşe göre değil iç yaşama göre yerleştirilmişlerdir. Pencerelerin enleri üç karış yükseklikleri 5 karış ya da en çok 80 cm genişlikte gene en çok 120 cm yüksekliktir⁹⁴⁶. Pencereler enine kesitlerinde dıştan dardır, içeriye doğru genişler biçimde yapılırlar. Böylece kanatlar iyice açılarak göze ve ışığa gergi olmaz. Pencereler her yöne açılmaktadır. Poyraz olduğunda lodos penceresi açık tutulabiliyor ya da tersi. Böylece her durumda havalandırma olabilir.

-Ev yapımı için gerekli malzemeler

Taş: Taş temelin, duvarların, yer evi döşemesinin yapılmasında avluların kaplanmasında kullanılır. Kapı pencere kenarlarına (söve, lento, denizlik, eşik) kullanılır. Milas yolunda Yokuşbaşı'nın ötesinden ,Yalıkavak ötesinde *Küdür* denilen yerden Manastır üstündeki dağdan gelmektedir.Taş, kapı, pencere için takım olarak yontulurla satılır. Rodos'tan küfeği taşı da getirilir (özellikle cami kubbeleri için taşın ocaktan çıkarılırken yassı büyük yüzeyli 4-7 cm kalınlıklı olanları “kayrak taş “olarak ayrılır) genellikle avlularda döşeme kaplaması olarak kullanılır.

Toprak: Evin yapılacağı yerden ev yatağından ya da önünden kazılarak sağlanıyor. Duvar döşeme dam yapımında kullanılıyor. Aktoprak, (Porselen Toprağı) harç yapımında

⁹⁴⁶Türklerde seyretmek büyük önem taşır. Ağaçlara büyük önem verirler. Ağaçları kesmemek adına evlerinin yerlerini dahi değiştirirler Tott, Tercüman 1001 Eser, 42.

kum yerine kullanılıyor. Bodrum, Bitez’de narenciye bahçelerinden kuyulara kazılarak derinden, Müskebi (Ortakent’te) yüzeyden sağlamak olanağı var.

Kum: Harç yapımında kullanılıyor. Çok yağmur yağdığından dere kumu bulma olanağı var. Dere kumu çok yuvarlamadığı için ısırgan oluyor. Bu yüzden deniz kumundan daha iyi olmaktadır. Kum, Milas’tan Kemer’den getiriliyor. Bunlar arasında Kemer kumu rağbet görmektedir. .

Kireç: Harç badana yapımında kullanılıyor. Milas ‘tan Kemer’den sönmemiş olarak getirilir. Bilinen yöntemlerle, yapı yanında söndürülür. En iyi kireç *Adağzı* denilen yerde yakılanır. Oradan eşekle deveyle getirilir.

Geren: Düz damların yapımında kullanılan bir tür toprak. Mora yakın bir rengi var. Mumcular’dan daha ötede Üçpınarlar’dan getirilir. 1-2 m derinden kazılarak çıkarılması gereklidir. Geren yayılıp ıslatıldığında üzeri kaymak bağlayarak, suyu geçirimsiz bir tabaka oluşuyor.

Ahşap: Tahtacılar dağdan el bıçısıyla biçilmiş olarak getirir. En çok kullanılan çırallı çamdır. Özellikle dilmelerin özlü (Çırallı) olmasına özen gösterilir. Finike’den katran da getirilir. Katran gevrek bir ağaçtır. İnce işçilik ister. Kaplama olarak kullanılanlar içinde bir de Pardı ağacı var. Bu ağaç katran gibi sağlam daha beyazdır. Kabuğu soyularak kullanılır. Her türlü ahşabı eskiden tahtacılar getirip satarlama yoluna başvurmaktadır.

Demir: Kapılarda pencerelerde yapıyla ilgili başka yerlerde kullanılan demir aksam öteden beri Bodrum çarşısında yapılır.

Cam: Ancak 40-50 yıldır pencerelerde kullanılıyor. Pencereler daha önce yalnız ahşap kapaklı yapıldı⁹⁴⁷.

Tuz: Toprak ve Geren içindeki otları öldürmekte toprağı çoraklaştırmakta kullanılır. Milas yolunda Dörttepe’deki bir tuzladan gelir, ya da tuz için deniz suyu kullanılır.

Tuğla: Daha çok 1950’lerden sonra kullanılmıştır.

Pişmiş Toprak: Damda akıntının dışa verildiği yerde suyu duvar yüzeyinden uzaklaştırmak için kullanılan *Çörtlen* (yerli ustalar çöplen, çörtlen der) pişmiş topraktan yapılır. Bunu bardak yapan ustalar kullanır. Bardak testinin o yöredeki adıdır. Bir de çevreden toplanan kiremit kırıkları dövülerek havuzların iç sıvalarının yapımında kullanımı vardır.

Çimento: Gene son yıllarda kullanılmaktadır. Son yıllarda geren üzerine 1-1.5 cm kalınlıkta çimento harç yaptıkları oluyor.

⁹⁴⁷ Kastedilen dönem XX. yüzyılın ortasıdır.

Erişte: Dam yapımında kullanılan bir deniz bitkisi olup çakıl üstünde yetişeni makbuldür. Deniz içinde kesildikten sonra kıyıda kurutuluyor. Kolay kolay kurumaz ; ama hiç olmazsa yaşlığı giderir. Çok kuru da kullanılmaz; bu şekilde sulanma yapar.

Kargı: Damdaki dilmelerin üzerini kapatmakta bir parmak kalınlıkta olanları kullanılır. Daha kalın kullanılmaz.

Acı Çalısı: Damda kullanılır. Dilmeler üzerine yapılan kaplamadan (tahta ya da Kargı) sonra serilir. Zakkuma benzer, çok yapraklıdır. Kimilerine “ *Deli Zakkum* ” da demektedir.

Kuvalık: Deniz kıyısında yetişen uçları dikenli bir bitkidir ve acı çalısı gibi damda kullanılır.

48 adet yapıcı esnafının sayıldığı tek mahalle Rum mahallesidir. Bunlara ek olarak 1 tane taşçı esnafından, 3 tane de revahçı esnafından bahis olunur.

B-Diğer Esnaf

Küçük ölçekli üretim, kent büyüklüklerine göre doğru orantılı olarak farklılık göstermektedir. 1861 yılında gedik sisteminin kaldırılması küçük sanatlara önemli bir açılımı getirmiştir⁹⁴⁸. Kentlerin merkezinde yer alan çarşıların oluşmasında ve ekonomik hayatın canlanmasında vakıfların önemli bir rol oynadıkları görülmektedir⁹⁴⁹

Tahancı: Bu kişiler susam tohumunu işlerler. Sayıları 11 tanedir. 6 tanesi Rum’dur. Temettuatlarda ekmekçi (4 tane) olarak geçen esnafı biz ekmek satılan yer; fırıncı diye geçen mesleği ise diğer unlu mamulleri satan esnaf olarak düşünebiliriz.

Oduncu (Hattab): Ormanlarla kaplı bu alanda 12 tane oduncunun varlığından söz edebiliriz. Bu oran oldukça azdır. Bunlar hem kışlık odun temin eden hem de gemi yapımında odun sağlayan kişiler olarak değerlendirilebilir.

Semerci: Hayvan varlığı oldukça fazla dikkat çeken Bodrum’un merkez kısmında 2 tane semerci vardır ve bu oldukça az bir sayıdır.

Demirci: Bodrum merkezde 11 tane bulunmaktadır. Demircilik hem gemi yapımında hem de gündelik hayatın her safhasında önem kazanan bir meslektir.

Kasap: Bugünkü kullandığımız anlamda iş gören meslektir. Bu mesleği yapan kişiler 4 tanedir. Bodrum merkezde bulunan bu esnafın azlığını hemen hemen her evde olan hayvan varlığı ile açıklamak mümkündür.

Deveci: Bodrum’da bulunan bu esnaf kazalar arasında ulaşımı sağlar. Bugün de varlığını sürdüren kara ulaşım sektörü içinde firma adıyla da varlıklarını korurlar. Temettuatlarda 8 adet deveci bulunsa da bu bize oldukça az görünmektedir. Devenin taşıdığı

⁹⁴⁸ Süleyman Sudi 1307,C.II,28.

⁹⁴⁹ Faroqi 1994, 31-58.

yük gideceği yola bağlıdır. Bu oran sekiz dokuz saatlik yol ise iki yüz okka, kısa ise üç yüz elli okka olmaktadır. Bu yükler sıkı bir şekilde balyalanıp, devenin her iki tarafına eşit şekilde dağıtılmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarında deveci kimi zaman üreticinin malını emaneten alır onun adına satardı. Gerektiğinde üreticiye kredi temin ettiği de görülmüştür⁹⁵⁰.

Hamamcı: Bodrum'da 3 tane hamamın varlığını biliyoruz. 1 tane hamamcı mesleğini yapan kişi Yeniköy Mahallesiinde oturmaktadır.

Çalgıcı ve Meyhaneci: Çalgıcı 1 tanedir ve Rum'dur. 2 adet olan meyhaneciden 1 tanesi Rum'dur. Bu mesleği icra edenlerin bir mekân işletmecisi ise meyhaneci olduğunu düşünebiliriz.

Terzi: Terzi 6 tanedir ve Rum'dur.

Dikici: 19 adet dikici esnafı sayılıdır. Terziden farklı olarak elbise dışında da meşguliyeti vardır diye düşünebiliriz.

Berber: 1 tane olup merkezde adı geçer.

Debbağ: (Derici): Hayvancılığın büyük bir gelişme gösterdiği Bodrum'da 3 tane debbağ adı sayılmıştır.

Kahveci: Bugünkü anlamda kullanılan bir terimdir. 10 tane sayılmıştır ve birçoğu Rum'dur. Kahvehaneler insanların birbirlerini gördüğü ve sosyalleştiği mekânlardır. Osman Nuri Ergin, İstanbul'daki kahvehanelerin sosyal bir dayanışmayı sağladığını ve camilerin işyerlerinin eski kuruluşların varlıklarını sürdürmesine yardım ettiğini vurgular⁹⁵¹.

Bahçıvan: 6 tane sayılmıştır. Bugünkü anlamda meyve sebze satan kişidir. Bu kadar az oluşu herkesin kendi bahçesinde çoğu ürünü yetiştirmesinden olmalıdır.

Bileyci: 1 tanedir ve merkezdedir.

Çoban ve İrgat: Hayvancılığın yoğun olduğu bir yerde çoban olmaması düşünülemez. Biz bu işle uğraşan kişileri de esnaf kitlesine katmayı uygun bulduk. 8 adet çoban ve 30 adet ırgat varlığından bahsedilir.

Çuvalcı: Ürünlerin paketlenmesi ve taşınması büyük önem taşımaktadır. Kemer'de 1 adet vardır.

Hamal: Rum mahallesinde olup 1 adettir.

Kayıkçı: Denizin olduğu bir mekânda kayıkçı olması da doğaldır. Bu esnaf adalar ve kıyılar arasında ulaşımı sağlar. Fakat uzun mesafeli taşımacılık yapamazlardı. Toplam 28 adet olan kayıkçılardan 11'i Rum'dur. Kayıkçıların 3'ü Kilerlik, 3'ü Rum, 9'u Çarşı, 6'sı Kilise 1

⁹⁵⁰ Tekeli 1992, 131.

⁹⁵¹ Barkan (Ekim 1962-Şubat 1963), 239.

adeti ise Saravalos Kiriş'ten olmak üzere toplamı 36 tanedir. 3 adet kalyoncu da kayıkçılara eklenebilir.

Kalafatçı: Bir tersane barındıran Bodrum'da gemi yapımı bitmesi ardından bu gemileri ziftleyen kalafatçı olmaması düşünülemez. 2 tane esnaf sayılmıştır.

Balıkçı: 8 tane balıkçı Rum mahallesinde verilmiştir.

Bakkal-Dükkâncı: 4 adet bakkal esnafı sayılır. Bugünkü işlevlerini yaptıkları bilinir. Dükkâncı esnafından zücaciye anlamını çıkarmak mümkün olabilir. 4 adet dükkâncı esnafı vardır.

Helvacı: 4 adet bulunur.

Kalaycı: Kazada bakır kaplar ,mutfak malzemesi olarak kullanılır. Kalaycı bakır kapları kalaylamakta olan kişidir. 4 kişi bu meslekle uğraşır.

1892 (H 1312) Salnamesi 105 dükkân varlığından bahseder ⁹⁵². Demirci, dikici, bıçakçı, bakırcılık, semerci gibi meslekler bugün de varlığını sürdürmeye devam etmektedir⁹⁵³.

6-Ticaret

Ege bölgesinde 1340 'lara kadar tüccarlar satın aldıkları malları gümüşle özellikle de İtalyanların "gigliatti" "adını verdikleri ve Batı Anadolu 'da bir hayli rağbet gören küçük gümüş sikkelerle ödüyordu. Ancak XIV. yüzyılın ilk çeyreğine gelinliğinde doğuya karşı ticaret açığı vermekte olan Batı Anadolu Bölgesinde gümüşün ortadan kalktığı buna karşılık Ceneviz hem de Saruhan, Menteşe ve Aydın beyliklerinin denetimindeki yerel darphanelerin Venedik altın dukalarının taklitlerini basmaya giriştikleri görülür⁹⁵⁴.

Geleneksel ticaret sistemi mekân farkından da yararlanan bir sistemdir⁹⁵⁵. XIX. yüzyılda Osmanlı ticaretinde önemli bir dönüşüm yaşandı. Tanzimat ve özel mülkiyet paralelinde ferdi hürriyet düşüncesi ile Osmanlı sosyal- ekonomik yapısı değişmeye başlamıştır. Bir yandan yeni " birey mahreçli" gelişim diğer yandan bunu koruyup kollayacak bir geleneğin olmaması ve geleneksel yapının savunucusu olan Osmanlıda her alanda olduğu gibi ekonomik hayatta da önemli bir ikilemi ortaya çıkarmaktan geri kalmamıştır⁹⁵⁶.

⁹⁵² 1312 Aydın Vilayet Salnamesi, 390.

⁹⁵³ *Muğla 5.Kültür Şenliği* (28 Eylül- 1 Ekim 1989).

⁹⁵⁴ Pamuk 1999,28; Yassıada Bodrum açıklarındaki bir batıkta batığın tarihlemesi olarak 1566-1589 yılı tarihi II.Felippe olarak verilen bir gümüş sikke İspanya'ya kadar uzanan bir ticaret ağını bize verir. Peter Ian Kuniholm 2004.

⁹⁵⁵ Ortaylı 1979,240.

⁹⁵⁶ Sayar 1986, 342.

XVIII. yüzyıl sonlarına kadar genel bir gümrük tarifesi düzenlenmemiştir. Gümrüklerin Adloverem(Gümrükler bu şekilde değişken oranlı veya aynıdır; bu oran vergi yasalarıyla belirlenmiştir.) oluşu buna ihtiyaç göstermiyordu. İthalat yasakları ve himayeci gümrük politikası söz konusu değildi. Bazı stratejik mallar arasında yer alan silah, altın, gümüş ve bakır madenlerinin ihraç yasakları da himayeci bir politikanın eseri kabul edilemez⁹⁵⁷.

Tezkere usulünün *yed-i vahid* ya da tekel alım satım işlemlerinin, iç gümrüklerin kaldırılması kırsal kesimde üreticiyi önemli ölçüde rahatlatmış ,ticaret anlaşmalarıyla başlangıçta yabancı tüccara tanınan ayrıcalıkları giderek yaygınlaştırmış iç ticaret engellerden arındırılmıştır⁹⁵⁸.

Batı Anadolu'nun demiryolu ile bağlanmasının İngiliz, Avusturyalı, Fransız, Rus bütün tüccarlara yarayacağı açıktır. Balta limanı anlaşmasından sonra sürekli olan ticaret hacmi, yabancı tüccarlara daha çok kar sağlamalarının mümkün olacağı fikrini vermiştir. Hinterlandın İzmir'e bağlanması için de düzgün yolların olması gerekiyordu. Milas'a kadar giden demiryolu hattı burada kalmış daha içerilere girememiştir⁹⁵⁹.

XIX. yüzyılda ticaretin en canlı yapıldığı kazalar Muğla ve Milas'tır. Bodrum'da ne yazık ki pazar yokluğundan da anlaşılacağı üzere ticari faaliyetler düşüktür. Dükkân artışından ticaretin zaman içinde nispeten de olsa ilerlediği görülmektedir. Temettüat defterlerinde Çarşı Mahallesinde 3 adet Yahudi ve 3 Müslüman, Kilerlik ve Tepecik Eskiçeşme'de 1 'er kişi tüccar esnafından sayılmıştır. Bu rakamlar çok azdır. Bodrum'da ne olduğu bilinmeyen 1 adet hanın adı 1307 Salnamesinde vardır. Yardımcı'ya göre 1880 yılında Osmanlı devrine ait eski bir yapı olan Bodrum çarşısı içindeki Hacı Molla Hanı ahşap bir yapı biçimindedir⁹⁶⁰. Kazadaki dükkân varlığı 1307 salnamesinde 45, 1892(H 1312) salnamesinde 105, 1315 salnamesinde 151, 1326 salnamesinde 255'tir. Bu durum bize zaman içinde artan ticari kapasiteyi açıkça göstermektedir.

⁹⁵⁷ Sahillioğlu 1968, 53; Kütükoğu 1979,497-98.

⁹⁵⁸ Toprak, a,1340.

⁹⁵⁹ Kütükoğu 1979,497-98.

⁹⁶⁰ Yardımcı Tarihsiz, 37; Bilgin 1965,30; Muğla Bodrum ilçesinde Kale Caddesi'nde bulunan bu han, Hacı Molla tarafından 1769 yılında yaptırılmıştır. Kesme taş ve tuğladan yapılan han iki katlı, kare planlıdır. Avlu etrafında sıralanmış mekânlardan meydana gelmiştir. İkinci katta odalar avluya açık bir revak çevresinde sıralanmıştır. Günümüzde iş merkezi olarak kullanılmaktadır.

<http://www.kenthaber.com/eg/mugla/bodrum/Rehber/hanlar/haci-molla-hani->

Tanzimat döneminde 1892 (H 1314) yılında Bodrum'da Ticaret ve Ziraat komisyonu adı ile çalışan bir komisyonun kurulması hem bu işin bir düzen içinde sağlanmasına hem devletin bu alanda varlığını belirten merkezileşme adına önemli bir adımdır⁹⁶¹. Bu komisyonlarla halkın temsili sağlanmıştır⁹⁶². Tanzimat öncesinde ticaret sıkı kurallara bağlanmıştır. Özellikle zeytinyağı ve zahire alım satımı mubayaa (Pazarlıkla) ile birlikte düşünülürse, daha yoğun bir denetime tabi tutulmakta olduğu açık olarak görülür. Tanzimat döneminde ticari açıdan getirilen büyük yenilik sayılabilecek durum iç gümrüklerin kaldırılması idi⁹⁶³.

Aydın Vilayetinde etnik menşei farklı da olsa yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek artan ticari bir canlılıktan bahsetmemiz mümkündür. Vilayetin merkezi olan İzmir sadece vilayetin değil, aynı zamanda ülkenin de önemli ihracat limanlarından biridir. Dolayısıyla bu ticari yapının içinde Menteşe sancağı da önemli yerini alacaktır. Vilayet mahsulünün %90 ' ı yabancı ülkelere satılmakta olup, vilayete ithal edilen malların değeri ihraç edilen malların değerinden %40 oranında daha azdır⁹⁶⁴.

Memleket ve vilayet dâhilinde olan gayri Müslimlerin tekeli kendisini sancak dâhilinde hissettirir. Özellikle bu alanda faal olan kesim Rum'dur⁹⁶⁵. Müslüman nüfusun bu alandaki faaliyetleri yok denecek kadar azdır. Halk tarlada çiftçi, ormanda işçi olarak ürettiği malın tüccarı değildir. Mallarını işlenmemiş olarak satmakta ve işlenmiş ürünler satın almak zorunda kalmaktadır. Osmanlı salnamelerinden Menteşe sancağından ihracatı yapılan ürünler incelendiğinde sancak coğrafyası gereği ürünler kıymetli mamulleri teşkil eder. Tarım, orman, hayvansal ürünlerden, madenlerden, denizden sağlanan ürünler, el sanatları ürünleri bunlardan bazılarıdır⁹⁶⁶. Ancak bu ürünlerle sağlanan girdilerden kendi toplumundan çok bu faaliyetlere aracılık eden azınlıklar ya da ihracat bağlantılarını sağlayan yabancı tüccarlar yararlanmaktadır.

Kaza dâhilinde ticaret manifatura, toptan ve perakende bakkaliye şeklindedir. Un, incir palamut, zeytinyağı, badem, bakla, deri, peynir alıp satılmakta kasaplık yapılmaktadır. İthalatın büyük kısmı bilinen maddeler ve eşyalardır. İhracatı da incir, palamut, tütün,

⁹⁶¹ Avlar 1997,45.

⁹⁶² 1317 Aydın Vilayeti Salnamesi, 427.

⁹⁶³ Çadırcı, 1991;78;Süleyman Sudi, Cilt. III, 1307,28.

⁹⁶⁴ 1301Aydın Vilayeti Salnamesi, 262.

⁹⁶⁵ Türkeş 1993, 121.

⁹⁶⁶ Çadırcı 1991,355.

mandalın, zeytinyağı, balmumu, bal, harnup, badem ile koyun keçi ve sığırdan ibarettir. Buğday, bakla, yulaf, palamut, incir, zeytin ziraatı yapılır. Bu ürünlerin bir kısmı ile avlanılan ahtapot ve sünger dışarıya ihraç; karşılığında dakik (un), sabun pirinç, kahve ,şeker ve birçok malzeme ithal edilmektedir⁹⁶⁷. İthalat 45.100, ithalat ise 16.288 ile toplamda 61.388 olup oldukça azdır⁹⁶⁸.

Tablo 27. Bodrum'dan yapılan ticaretin ithalat ve ihracat oranları

Ticaret	Dışalım (Kuruş)			Dışsatım
Bölgeler	Yabancı	Türk	Toplam	
Bodrum	1075	15.213	16.288	45.100
Fethiye	200	26.413	26.613	118.800
Toplam	1275	41.626	42.901	163.900

7-Değirmenler

Geleneksel anlamada işlevini sürdüren değirmenler, at, dolap, su ve rüzgâr kuvveti ile tahıl öğütmek için kullanılıyordu. Aydın Vilayetinde hem su akışına hem de rüzgârın verimli oluşu nedeniyle merkezi İzmir'de 1850'den sonra İngiliz-Fransız ortak yapımı gerçekleştirilen buharlı un fabrikaları görülmeye başlandı. Buharlı un fabrikaları, İzmir ve çevresinde yapılmaya devam ederken Menteşe sancağında da hala geleneksel değirmenlerin kullanıldığını görürüz ve buharlı değirmenlere rastlayamayız⁹⁶⁹. Menteşe Sancağında ise XX. yüzyılın başında vilayet dâhilinde 1310 değirmen vardı. XVI. yüzyıl Sandime'da 5, Bodrum kazasında ise 1307 salnamesinde 33;1312 salnamesinde 8; 1316 salnamesinde 8; 1326 salnamesinde 8 değirmen sayısı verilir.

Temettuat defterlerinde her değirmen işleyen bir değirmen taşı olarak kabul edilmiş ve ona göre vergilendirmesi yapılmıştır. Bodrum yarımadası bulunduğu konum itibariyle rüzgâr elde etmeye elverişli bir mevkide bulunmaktadır. Rüzgâr değirmenleri özellikle rüzgâr gücünden fazla yararlanma imkânı bulunan Saravalos kazasında kurulmuştur. Fakat hane sayısı olarak düşünüldüğünde bu değirmenlerin de pek fazla yaygın olmadığını görürüz.

XVI. yüzyıl sancakda sayıları bir hayli olan değirmen vardır. Bu değirmenlerden alınan “Asiyab resmi” en az 5 en çok 15 akçe olurdu. Sandime karyesindeki 3 tane değirmenden 45 akçe Asiyab vergisi alınırdı. Verginin nakit olarak alındığı yerlerde

⁹⁶⁷ 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi,435.

⁹⁶⁸ Cuinet Cilt.III, 1890,665.

⁹⁶⁹ İlhan Tekeli 1992, 135.

değirmenlerden ayda 5 akçe üzerinden yılda kaç ay işlerse o miktar vergi tahsil edilmektedir. Bu miktar bölgeler arası değişiklik göstermektedir⁹⁷⁰.

Tablo 28. Temettuatlarda Rüzgâr Değirmenlerinin Dağılımı

Kaza-ı Isravalos 1530 Tahrir Defteri	Sayısı	XIX. yüzyıl Rüzgar Değirmenleri	Mahalle ve Karye	Kıta	Gelir (Kuruş)
Zuema ve Sipahi Tımarları	17	Bodrum	Eskiçeşme	2	-
Peçin ve Bodrum Kaleleri Muhafızlar	13	Saravalos	Akçaalan-ı Kebir	2	480
		Saravalos	Yahşi	1	320
		Bodrum	Eskiçeşme	4	710
		Saravalos	Kiriş	1	100
		Saravalos	Peksimet	1	200
		Saravalos	Belan	1	285
		Saravalos	Karabağ	3	1000
		Saravalos	Göl	5	870
		Saravalos	Sandıme	1	100
		Saravalos	Müsgebi	7	1180
		Saravalos	Dirmil	1	1400
		Saravalos	Karakaya	1	-
Toplam	30	Toplam		28	6645

Bodrum'un XIX. yüzyıl kazalarıyla beraber toplam değirmen sayısı 28, geliri ise 6645 kuruştur. Bugün Bardakçı Tepelerinde (Değirmenler Burnu), Ortakent sırtlarında, Yalıkavak'ta deniz kenarında ve yarımadanın birçok yerinde ayakta duran bu eserler yok olmuştur ve yok olmak üzeredir⁹⁷¹.

8-Halıcılık

⁹⁷⁰ Ahmet Yiğit 2007 ,105. Farklı tahrirler için : 1562 yılındaki tahrirde göre ise ,16 değirmende 75 baktan 1493 akçe gelir alınmaktadır. Kazada yel değirmeni kaydı vardır. Karabağ köyünde 10 babluk değirmen ile aynı yerdeki 2 bab olup 30 akçe geliri olan değirmenler rüzgâr ile işlemektedir. Müskebi karyesinde 13 bab 275 akçe, Sandıme 3 bab 45 akçe , Karabağ 4 bab 60 akçe ,Karaova'da 1 bab 185 akçe geliri değirmen vardır. 1583 yılı tahrir defterinde 23 değirmende 91 babı işlemekte 2 bab ise harab olduğundan işletilmemekte olup 1972 akçe vergi alınmaktadır. Peksimed ,Karabağ ,Büsgebi,Karaova ,Sandıme köylerindedir.

⁹⁷¹Ross geldiğinde burada değirmenlerin olduğunu vurgular ama; bunların çalışıp çalışmadığı hakkında bilgi vermez. Ross 1852,39. <http://www.bodrumbaglari.com/yeldegirmeni.html>.

Dokumacılık alanında bilgili ve mahir olan Türkler 1070 Malazgirt savaşıdan sonra Anadolu'ya geldiklerinde eski ve yerleşmiş bir geleneği buldular. XVI. yüzyılda Denizli, Alaşehir, Adana, Sivas yörelerinde pamuklu dokumacılık gelişti. İlkçağda Orta Asya'da yaşarken de Türklerin bu sanatla ilgilendikleri bilinmektedir. Pazırık Halısı örneği bunu kanıtlayan en önemli arkeolojik buluntulardan biridir. Ayrıca yün ve keçe üretiminde de söz sahibi olan Türkler, Anadolu'da da rastladıkları bu sanatı devam ettirmede hiç yabancılık çekmemişlerdir⁹⁷².

Osmanlıda pamuğun çulhaların ve pamuk ipliğinin ülkenin ihtiyaçları karşılamadan harice satılması yasaklanmıştı. Önce Palamut'un tabi olduğu tezkere alma usulü sonra mazı, kökboya, kuru incir, zeytinyağı, yün ve balmumuna da koyuldu. Aydın, Saruhan Muğla sancakları mutasarrıflarına da bu yönde hüküm gelmiştir⁹⁷³. Menteşe sancağında el sanatları söz konusu olduğunda halıcılık özellikle dikkat çekmektedir. Bunlar ticarete önemli yer tutmakta ve yurtdışından çok talep edilmektedir. Bu nedenle bu alana yapılacak olan yatırımların kar getireceğini bilen yabancı sermaye XX. yüzyılın başından itibaren Ege bölgesinin bazı şehirlerinde halı fabrikası açmaya başlamıştır⁹⁷⁴.

XIX. yüzyılda ticaretin servetleşmesinin bir sonucu olarak pamuklu iplik ve kumaş ithalatının limanlardaki el emeğine dayalı sanayi sektörünü sarsmasına karşılık iç bölgelerdeki tekstil faaliyetlerinin rekabetten fazla etkilenmediği ve I.Dünya savaşının sonlarına doğru varlığını halen sürdürdüğü görülmektedir⁹⁷⁵. İç talebin artması ve ucuz ithal pamuk ipliğinin kullanılmasının dokumacılıkta bir canlanmaya neden olduğu ileri sürülmektedir⁹⁷⁶.

Kasabalarda ve bazı köylerde hususi olarak bazı el tezgâhları vardır ki bunlarla zati ihtiyaçlar için pamuk bez ve dokumalar koyunyünü ile kilim halı ve keçi kılıyla çuval, saman hararı, heybe, torba ve ipekli yorgan çarşafları, peştamal gömleklik çevre entarilik bezleri dokurlar. Bez fabrikası ve kilim seccade fabrikası bulunduğunu bize 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi verir; fakat fabrikanın yerine ve ne kadar işçi çalıştığına değinilmez. 1878 (H

⁹⁷² Dölen 1992,1-3;Gönül 1966, 931-932.

⁹⁷³ Arıkan 1991, 291-192; Kütükoğlu I 1974,65.

⁹⁷⁴ Tekeli 1993, 135.

⁹⁷⁵ Okyar 1994,251; Pamuk 1984,39.

⁹⁷⁶ Okyar 1994,251.

1296) yılı Aydın Vilayet Salnamesi” *Kazayı mezkûrda her türlü hububat olup kilim ve seccade dahi imal olunmaktadır* “der⁹⁷⁷.

Saravalos bölgesi köylerinde el tezgâhları ile dokunan kilimler meşhurdur. Mumcular nahiyesine bağlı Çömlekçi köyünde çok güzel halılar ve Mazı köyünde nebati yerli gök boyayla boyanmış yün ipliği ile dokunmuş halılar vardır. Her yerde rağbet bulmaktadır. Yalıkavak köyünde el tezgâhıyla dokumacılık işiyle uğraşanlar vardır⁹⁷⁸.

Muğla yöresinde XVI. yüzyıldan beri seccade halılar dokunuyordu. II Meşrutiyet döneminde Ege Bölgesi halıcılığında renk ve desen açısından yozlaşmalar ve ciddi kalite sorunları olmuştur. Eroğlu da “*Bodrum’da şark halı kampanyasının bir şubesi bulunuyor* “der. Fakat çalışanların sayısı ve alınan ücretler hakkında bilgi vermez⁹⁷⁹.

9-Deniz Mahsulleri

Sancakta denizcilik diğer önemli ekonomik faaliyetler arasındadır. Menteşe sancağının kıyıda bulunan 4 kazasıyla hem ulaşım hem de ekonomik faaliyetler açısından denize bağımlıdır. XIX. yüzyıl Bodrum, deniz ürünlerinin elde edildiği önemli kazadır⁹⁸⁰. Salnamelerde Bodrum halkının süngercilik, ahtapot avcılığı ve balıkçılıkla meşgul olduğu görülür. Aynı kazada 200 kadar kayığın bulunduğu ve bunların 100 kadarının sünger, diğer 100 kadarı balıkçılık ve ahtapotçucukla uğraştığı belirtilir⁹⁸¹.

Salnamelerde kazaların ihraç kalemlerinin dağılımda sadece Bodrum’da göze çarpan bir deniz ürünleri potansiyeli görülür. Bodrum denizinde ahtapot boldur. Bu şehrin Hristiyanları

⁹⁷⁷ 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi,88.

⁹⁷⁸ Galanti 1945,a 49.

⁹⁷⁹ Eroğlu 1946, ,218.

⁹⁸⁰ Burada hem balıkçılık hem de süngercilik olduğunu bize bildiren Beaufort’tur.Beaufort 1818, 112.

⁹⁸¹ 1316 Aydın Vilayeti Salnamesi, 492.

bunları avlamak ve kurutmakla bir miktar ihraç malı yaparak memleketin ticaretini geliştirmeye çalışmışlardır⁹⁸².

Bodrum'da tekne inşasında özellikle iki tip geliştiren çok ehil ustalar vardır. *Terandil ve Gulet* (Halk dilinde Kara Uskari)'dir. Her iki tip de Bodrum tipi tekne olarak anılmaktadır⁹⁸³. XIX. yüzyılda kayık adedi ile teferruatlı bilgilere sahip değiliz. Kayıkçı esnafı genellikle Rumlardan meydana gelmektedir. Şu da bir gerçektir ki bu sayı denizle iç içe olan bir yere göre oldukça geridir. Baykara'nın rakamları bize makul görünmektedir. XIX. yüzyılın sonlarında Bodrum kayıkçı sayısı 100 'ü sünger, 100'ü de balık ve ahtapot avıyla meşgul 200 adet tekneyi içermektedir⁹⁸⁴.

XX. yüzyılda Galanti bize Bodrum'daki balıkçılık hakkında geniş bilgiler vermiştir. ” *Bu yüzyılda artış diğer yüzyıla oranla çok fazladır. Bodrum'da balıkçılığın bir iş olarak görülmeye başlandığını ve denizlerden yararlanmanın arttığını gösterir niteliktedir. Bodrum'un denizinde pek çok çeşitli balık çıkar ki mahalli ihtiyacı temin eder. Son zamanlarda balık ticaretini artırmak için Bodrum sanayine büyük hamleler veren Salih Uslu içinde bir buz fabrikası olan bir motor inşa ettirmiş bu suretle Bodrum balığının fazlasını balıkları az veya hiç olmayan adalara götürürdü. Fakat bu tip işlere konan vergiler arttığı için balıkçılık işi yürüyememiştir*⁹⁸⁵ der.

Tablo 29 Bodrum'da Balıkçılar ve Kayıkçılık

XIX. yüzyıl(Temettuat)		XX. yüzyıl		
Balıkçı	Kayıkçı	Kayık	Balıkçı	Kayık Çeşidi
8	28	21	80	Motorlu Kangava tarama (Yeni)
		30	90	Yelkenli Kangava tarama (Eski)
		11	165	İskafandar yani elbiseli dalgıç , (Frenez) (maskeli dalgıç)
		27	68	Aynacı Sandal
		89	403	

5-Gemi İnşası

Osmanlı devletinin ilk zamanlardan beri Karadeniz, Marmara, Ege ve Akdeniz kıyılarında münasip liman ve sahillerde bazı adalarda gemi yapım tezgâhı bulundurduğu ve gemi inşa ettiği bilinir.

⁹⁸² BOA, MM,No:1634.

⁹⁸³ Elbe 1972, 53.

⁹⁸⁴ Baykara 1992, 249;1317 Aydın Vilayet Salnamesi,430;1319 Aydın Vilayet Salnamesi, 386.

⁹⁸⁵ Galanti 1945,a78.

XV-XVII. yüzyıllarda göze çarpan yelkenliler arasında Ateş gemisi, Ağrıpar Barça, Kalyon kullanılışı yaygın olan gemilerdir. Bunlar arasında kalyon, Bodrum’da en çok inşası yapılan gemi tipi arasında bulunur⁹⁸⁶. Osmanlılar ilk zamanlarda Gemlik ve İzmit limanlarında denizcilik faaliyetine giriştikleri gibi Anadolu beyliklerinden Karesi, Saruhan, Aydın tersanelerinden de yararlanmışlardır. Bu tersaneler gemi inşasına mahsus sahilleri bulunmasının da etkisiyle önemli ancak; gemi tezgâhı hizmetini görüp bir gemiyi hem yapıp hem de bütün levazımatıyla mahallerinde donatacak vaziyette değillerdi. Bununla beraber tekne yapmak hususunda bu yerlerde bulunan tezgâhlarından istifa edilmiştir.

Osmanlı donamasında irili ufaklı değişik gemi tipleri vardı. Bunların genel adı *çektiri* idi. Gemiler kürek çeken kürekçilerin oturduğu bankların sayısına göre sınıflandırılmıştı. Bunların en küçüğü *Karamürsel* en büyüğü *Baştarde* idi. Küçükler daha çok nehir filolarında çalışıyorlardı. En önemlileri Tuna’daydı. *Uçurma*, *Aktarma*, *Üstüaçık*, *Çamlıca*, *Şayka*, *İşkam*, *Pavye* gibi türleri vardı. İmparatorluğun diğer nehirlerinde de celivye, çete kayığı, kütük, şahtur isimleriyle anılanlar da vardı. Gemilerin en küçüğü olan karamürsel İstanbul-Marmara sahilleri arasında işlerler; kürekle çekildikleri gibi, yelkenle de hareket edebilirlerdi. Esas önemli gemiler *fırkateyn*’lerdi. Bu gemilerde 10-17 oturak bulunur, her küreği ikişer üçer kişi çekerdi. Bunlar ortalama 80’er levent alır subay hizmetli gedikli olmak üzere ayrıca yetmiş kişi bulunurdu. Bu gemi türünün adı “*pergende*” olarak anılırdı. Pergendeler 18-19 oturaklıydı. Bundan da daha büyüğü *kalite* adıyla anılan (Kalyota –Galyot) 19-24 oturaktan oluşuyordu. Pergende ve kaliteler takip işinde kullanılırdı ve topları bulunurdu. Bu gemi türünün en büyüğü *kadırga* idi. Kadırgalar 25 oturaktan oluşurdu. 26-36 oturaklı olana “*Baştarde*” 26 oturaklı olan geminin geniş olan türüne de “*mavna*” denilirdi. Mavnaların her bir oturağında yedi kişi kürek çekerdi. Boyları 65 metreye kadar ulaşırdı. Şethiye kısaca “*Şıhye*” denilen ve yalnız yelkenle hareket eden iki direkli bir gemidir⁹⁸⁷.

Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa’nın çabaları sayesinde 1775’te Hendesehane adıyla Tersane-i Amire Mühendishanesi açıldı⁹⁸⁸. Osmanlı imparatorluğunda başta İstanbul’daki Tersane-i Amire olmak üzere Karadeniz, Ege Denizindeki tersanelerinde de düzenli olarak kalyon inşa edilmiştir.

⁹⁸⁶ Uzunçarşılı 1988a,467.

⁹⁸⁷ Bostan 2005, 390; *Mufasssal Osmanlı Tarihi* Cilt.III, 1955,1520.

⁹⁸⁸ Kemal Beydilli 1995,23.

1795 yılında III. Selim döneminde Haliç Tersanesinde Fransız gemi mühendisi Le Bon tarafından büyük bir kalyon yapıldı. Ayrıca Mesudiye kalyonu yapıldı ve denize indirildi. Fransız gemi mühendislerinden Bron ve Benois İsveçli mühendislerden Klenberg ile iki Türk mimarının katılımıyla oluşan bir grup sultanın izniyle 15 tersaneyi kapsayacak olan bir ıslahat hareketine giriştiler. Tersane-i Amire’de büyük bir havuz yapılması ve burada çağın koşullarına uygun gemilerin yapılması düşüncesi egemendi⁹⁸⁹. Mali durumun yetersizliği mevcut durumun kötü oluşu bir sonuç getirmemiştir⁹⁹⁰. III. Selim’in Osmanlı bahriyesinde yeniden düzenlemesi için de yapılan önemli bir girişim de İstanbul dışında gemi inşasına uygun olduğu halde pek fazla önem verilmeyen taşra tersaneleri ve gemi inşa tezgâhlarını yeniden ele almasıdır⁹⁹¹. Bunun sonucu olarak adalarda ve Karadeniz sahillerinde yer alan taşra tersaneleri için bir tespit yapılmış uygun olmayanlar süratle gemi yapımına uygun hale getirilmiştir. Gemlik, Kale-i Sultaniye, Limni, Midilli, Sisam, Bodrum, Rodos, Antalya, Bendereğli (Karadeniz Ereğlisi), Sinop, Sohum gibi tersanelerde kalyon ve fırkateynler inşa edilir. II. Mahmut ve Abdülaziz döneminde de denizcilik alanında gelişmeler kaydederken, II. Abdülhamit döneminde ise sekteye uğramıştır⁹⁹².

1770’de Çeşme faciasından sonra muhtemelen 1775’te burada bir tersane tesisine yol açmıştır⁹⁹³. Ayrıca çevrede gemi yapımı için uygun hammadde de bulunuyordu. Gemi inşasına yatkın Rum ustalar ve diğer hizmetliler böyle bir iş imkânı karşısında Bodrum’a gelmeye başladılar ve bunların sayıları giderek artış gösterdi⁹⁹⁴. Tersanede en eski zamandan beri Bodrum’da büyük gemiler inşa edilirdi. Sebebi de coğrafi vaziyetidir.

Diğer bir sebep ise mevcut durumun tersaneye ihtiyaç göstermesidir. Osmanlı zamanında Bodrum’un denizinden istifade etmeye çalışılmıştır. Memlekette ıslahatın gerekliliğini anlamış olan III. Selim, memleketin idare edilmesi için devletin ileri gelen ricalinden fikir almıştır. Alakadar yerler 1791 (H 1206) senesinde padişaha verdikleri raporda memleketin tersanelerinin bahsedildiği sırada Tersane-i Amire yani İstanbul Tersanesi, Sinop, İstanköy, Rodos ve sair münasip mahallerde inşa edilmiş olan harp gemileriyle dolu iken bunlardan top, gülle ve mühimmat gibi teçhizatın mahrum oldukları bildirilmiş, gerekenin yapılması istenmiştir. Bu münasip alanlardan birisi Bodrum’dur.

⁹⁸⁹ Bostan 1992, 69-100.

⁹⁹⁰ Çetin, Cilt. VI, 814.

⁹⁹¹ Özkaya 1985, 54; Bostan 1999, 619.

⁹⁹² Arı Cilt. 2, 2009, 125-145; Batmaz Cilt. 2, 2009, 159-173.

⁹⁹³ Bostan Cilt. 2, 2009, 16.

⁹⁹⁴ Baykara 1992, 248.

Bodrum tersanesi ile ilgili olarak ilk kayıt buraya verilen yeni nizam ile ilgilidir. 1793 (H 1208) senesinde Akdeniz seyahatinden dönen zamanın Kaptan Paşası kendisine verilen tam salahiyyetten istifade ederek vazifelerinde kusur gördüğü liman reisi Mehmet Kaptan ile bir direkçiyi öldürdükten sonra durumu sadaret marifetiyle padişaha sunmuştur. Vasıf Tarihi'nde, tersaneye verilen yeni nizam mucibince, liman reisi Mehmet Kaptan'ın rütbesi ve maaşı artırılmıştır. Fakat rüşvete başladığından ve liman reisi vasıtasıyla yapılan gemilerin kusurlarına müsamaha ettiğiinden Kaptan Paşa⁹⁹⁵ bunun farkına varmıştı. Aynı senede Kaptan Paşa'nın Akdeniz seyahati esnasında sert olmayan denizde iki geminin dayanamayışları yüzünden ikisinin de hasara uğradığı görülmüştür. Bundan başka iki üç seneden beri Bodrum'da inşa edilmekte olan geminin denize indirilmesi töreninde hazır bulunmak üzere Bodrum'a gelen Kaptan Paşa, liman reisi Mehmet Paşa'nın vermiş olduğu aletler ile geminin indirilmesinde hayli zorluk çektiğini görünce kızmış, Mehmet Kaptan'ı öldürdükten sonra ve İstanbul'a dönüşünde durumu Babıâli'yi haberdar etmiştir, diye belirtir⁹⁹⁶.

Bodrum tersanesi limanın ağzında bulunur. Tersanede duvarlar ve kalelerle korumalı bir ortam meydana getirilmeye ve korsan saldırılarından korunmaya gayet müsaittir. 1822 yılında Ege Denizinde karışıklık çıkması üzerine halk balçık ve taş kullanarak bu yapıyı sıvamaya çalışmıştır. Bu duvarların zamanla yıkılması üzerine 1828 yılında kireç ve taş kullanarak dört kuleli 303.2 metre uzunluğunda, yaklaşık 4.5 metre genişliğinde ve 1.5 metre eninde duvarlar inşa edilmeye başlanmıştır. 20.000 kuruş keşif bedelli, inşaatın 80.000 kuruş harcandığı halde bitirilememesi üzerine İstanköy Muhafızı Hacı Ali Paşa soruşturmacı tayin edilmiştir. Adalar Voyvodası Mehmet Nazif Paşa Kaplan Kulesi ve dört kuleli tersane kulesini inşa etmekle görevlendirilir; fakat daha sonra görevden alınır⁹⁹⁷ ve tersaneyi tepeden koruyan Kaplan Kayası kalesinin inşasını, kalenin batı kapısını, 1829 yılında Tavaslı Osman Ağa tarafından bitirilir⁹⁹⁸.

Kalede yapılan 1701 yılı sayımında, tüfek ve top sayısı azalmış, kaleye av tuzakları konulmuştur⁹⁹⁹. XIX. yüzyılda Bodrum'da liman, karantina idaresi ve rüsumat olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. 1296 yılında ilk salnamede rüsumat memurunun adı geçer. Rüsumat

⁹⁹⁵ Bostan 1992; Özbaran 1960,571-572.

⁹⁹⁶ *Tarih-i Cevdet*, Cilt. V, 1308,315-316.

⁹⁹⁷ Demir 2001-a,30-32.

⁹⁹⁸ Demir 2001-b, 15.

⁹⁹⁹ Vatin 2004, 476-478.

idaresinde bir müdür, bir başkatip, katib-i sani ve sandık emini bulunmaktadır. Bodrum'da Yeniköy Mahallesi'nde 12 numaralı hanede sakin bulunan Kurucuoğlu Ahmet Hoca'nın 90 kuruştan yıllık 1.080 kuruş bedelle karantina kâtipliği yaptığı bilinir¹⁰⁰⁰. 1879'da (H 1298) yılında Bodrum Rüşumat Müdüriyeti, Müdür Ali Rıza Efendi, Başkatip Mehmet Fehmi Efendi Saravalos Memuru Mehmet Efendi, Katip Mehmet Efendi'den oluşmaktadır¹⁰⁰¹.

III.Selim'in zamanında tersanelerden Gemlik Bodrum, Sinop ve Sohum'da 45m (59 zira) Kaleyi Sultaniye'de (Çanakkale) 38m (50,5 zira), Rodos'ta 47-48 m (63 zira) uzunluğunda birer kalyonBendereğli'de 40,5m (53,5 zira), Limni'de 38 m (50,5 zira) , Kolos'ta 33m (43,5 zira) uzunluğunda birer firkateyn ve Midilli'de 29m (38,5 zira) uzunluğunda bir karavela inşa edilmiştir¹⁰⁰². Bodrum'da 1784-1791-1803-1806 senelerinde kalyonlar yapılmıştır¹⁰⁰³.

Bodrum kazasında Menteşe sancağı dâhilinde zaman zaman kalyon inşası için kereste ve imdadiye akçesi temin edilmiştir¹⁰⁰⁴.

İzmir limanının Batı Anadolu'nun en önemli limanı oluşunun yanı sıra geriye kalan limanlar örneğin Dikili, Foça, Urla, Sığacık ve Fethiye gibi kısmen artalana sahip olanlar karşıdaki adalarla canlı bir trafiğe sahip olanlar Örneğin Midilli ile Ayvalık ,Sakız ve Çeşme, Kuşadası ile Sisam, İstanköy ile Bodrum, Rodos, Fethiye ve Marmaris gibi küçük limanlar bulunmaktadır¹⁰⁰⁵.

XIX. yüzyılda da Bodrum'da bulunan tersanede İzmir, İstanbul, Muğla, Selanik gibi birçok şehir için kalyon inşası gerçekleştirilmektedir¹⁰⁰⁶. Bodrum'da 1780'lerden itibaren elli yıl zarfında on kalyon yapılmıştır. Bunların her birinin boyu 34 m ile 56 m arasında değişiyordu. Gemi yapım için genellikle finans kaynağı Batı Anadolu'daki voyvoda ve mütesellimi olan kişilerin devlete vermekle yükümlü oldukları vergilerdir. 1815 (H 1231) yılında İzmir voyvodası yaptırdığı gemi için malzeme yollamıştır¹⁰⁰⁷.

¹⁰⁰⁰ 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi,86-87; BOA, ML.VRD,TMT,defter no:2805.

¹⁰⁰¹ 1299 Yılı Aydın Vilayeti Salnamesi, 42,

¹⁰⁰² Gencer 1985,50-51; Karal 1941, 203-211; *Mehmet Raif Efendi ve Nizam-ı Cedit'e Ait Eseri* 2001, 55.

¹⁰⁰³ H,Uzunçarşılı 1988a, 505-506.

¹⁰⁰⁴ BOA, C.BH,60,2766.

¹⁰⁰⁵ Scherzer 2001, 4.

¹⁰⁰⁶ BOA,C.BH,12.598,1239.

¹⁰⁰⁷ BOA,C.BH,51,2417,1231.

Bodrum tersanesinde kalyon yaptıran ilk kişi olan Menteşe mütesellimi Tavaslı Ömer Ağa, gemiyi 1784-1785 yılları arasında yaptırmıştır. Ayrıca Sığla mütesellimi Hasan Çavuşzadeler, Milas ayanı Karaosmanoğulları, İzmir Voyvodaları Katipzade Mehmet Efendi ile Hüseyin Kamil Efendi de burada kalyon inşa ettirmiştir. Yapımı bilinen son savaş gemisi 1831 (H 1247) tarihli Takvim-i Vekayi’de haberi verilen 63 ziralık ve seksen top taşıyan bir kalyondur¹⁰⁰⁸.

1823’te Bodrum’da 48 m (63 zira) uzunluğunda bir kalyon inşa edilmektedir. 1833’te Bodrum’da yapılan İstanbul’a getirilen 47.8m (63 zira) uzunluğunda bir kalyon içim II. Mahmut’a verilecek isim konusunda kesin bir görüş belirtmesi istenmiş “*Bad-ı Nusret* “veya “*Feyz-i Memduh*” adı verilmesini tavsiye etmiştir¹⁰⁰⁹.

Bodrum’da kalyon, en çok tercih edilen gemidir. Fakat Eylül 1704’te Sadaret görevine getirilen Kandiye valisi Kalaylı Ahmet Paşa’ya atama hattı hümayununu götürmek için bir şethiye gönderilmiş ve bu gemi Girit’e dokuz günde ulaşmıştır. 1782 yılında tersanede inşa edilen 27 m (35,5 zira) uzunluğunda hızlı hareket eden bir şethiye, çok beğenildiği için benzerleri olarak iki şethiye biri Sinop’ta diğerinin Bodrum’da yapılması kararlaştırıldı. Bodrumda yapılmış olana Konstantin mimar olarak gönderilmiştir¹⁰¹⁰. Bir yıl sonra Bodrum’daki şethiyenin tamamlandığı ve denize indirilerek İstanbul’a götürülmesi için her birine 40 kişi tayin edildiği görülür¹⁰¹¹.

Kalyonların inşasında sahra malzemesi olarak genellikle çakıl taşı kullanıldığı halde, daha sonra toprak kullanılmaya başlanır. Uygulama ise toprak nemli olduğu için kısa sürede tahtalarının çürümeye ve geminin harabına yol açıyordu. Buna çözüm olarak XVIII. yüzyılın ortalarına kalyonlara toprak yerine yeniden çakıl taşı konulması kararlaştırıldı. Bunun için Akdeniz de bulunan sekiz kalyonun her birinin Bodrum, Midilli, Sakız, Rodos gibi çakılı bol olan yerlerden beş on sandal çakıl getirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çakıl taşları İstanbul tersanelerindeki kalyonlardaki toprakla değiştirilerek gemilerin temizlenmesi sağlamıyordu¹⁰¹².

¹⁰⁰⁸ Baykara 1992,249.Zira :Bir kolun dirseğinden orta parmak ucuna kadar uzunluk ölçüsü.75-90.

¹⁰⁰⁹ BOA,HH,28089.

¹⁰¹⁰ BOA,C.BH ,8899.

¹⁰¹¹ BOA, C BH, 10955.

¹⁰¹² BOA, C.BH ,8981.

XVIII. yüzyılda Anadolu ve Rumeli’de gemi inşasının gerçekleştiği mahallerin içinde Bodrum adına rastlanamaz; fakat kereste temini için adı geçer. İstanbul tersanesinde yapılacak gemilerin kerestelerinin İzmit, Canik, Kaz dağı ve Selanik taraflarından; Gemlik’te yapılacak gemilerin kerestelerinin Domaniç dağlarından, Kale-i Sultaniye tezgâhına Biga ve Kaz Dağından, Limni tezgâhının kerestesinin çam kısmı Taşoz adasından ve meşe kısmı Gümölcine ormanlarından, Midilli gemi tezgâhına kerestenin çam kısmı Kaz Dağından ve Bodrum’da yapılacak gemilerin kerestesinin Menteşe Dağlarından, Rodos gemi tezgâhı kerestesinin Marmaris vasıtasıyla içeriden ve kısmen adalarla, Karadeniz Ereğlisi, tezgâhının Bolu ve Viranşehir (Eskipazar) dağlarından, Sinop tezgâhı kerestesinin Kastamonu ormanlarından tedarik edildiği görülür¹⁰¹³.

XIX. yüzyılda Bodrum’da yapılmakta olan kalyonların lata, koğuş ve kerestesinin Menteşe sancağındaki kazalardan sağlanmakta olduğu da bilinir¹⁰¹⁴. XIX. yüzyılda gemilere lazım olan yelken ile tente bezlerinin Çanakkale havalisi, Livadiye ve Saruhan sancağındaki kazalardan, ayrıca Aydın- Menteşe sancağı, Ağrıboz, Atina, Teb, Mısır ve İzmir havalisinden, temin edilmektedir.

Kalyonların inşa edilmesi her zaman işçi ihtiyacına yol almıştır. Yine XVI. yüzyılda Menteşe sancağı ile beraber birçok sancaktan kürekçi istenildiği bilinir¹⁰¹⁵. XIX. yüzyılda da kalyon inşasında yine demirci ve bıçkıcı amelesi istendiği de olmuştur¹⁰¹⁶. Bu istenme sancak dâhilinde olduğu gibi Sakız, Kuşadası gibi adalardan ve İzmir kazasından da olmaktadır¹⁰¹⁷.

Osmanlı devletinde inşa edilen yeni stil gemilerin özellikleri ayrıca dile getirilmektedir. Eski tarz gemiler oranları bakımından boylarına kıyasla daha geniş olduklarından, dolayısıyla yandan esen rüzgârları arkalarına alamadıklarından ve rüzgâra karşı gemiyi çeviremediklerinden düşmana hedef olmaktadır. Ayrıca eski tarz gemilerin alet ve edevatı ağır olduğundan kullanılması zor ve hareket kabiliyeti zayıftır. Dolayısıyla eski stilde ağır ve hantal gemilerin yerine Fransız stilinde hafif ve süratli gemiler yapılmaya başlandı. İstanbul’da Fransız temsilcisi Pierre Ruffin, 1806 yılındaki Ocak ayı raporunda Osmanlı donanmasının 20 kalyon, 20 firkateyn ve 14 korvet olarak rapor etmekte ve bu sırada

¹⁰¹³ Uzunçarşılı 1988b, 448-449.

¹⁰¹⁴ BOA, C.BH, 170, 8004.

¹⁰¹⁵ Uzunçarşılı 1988b, 451. Gönderilen suretin açıklaması içim aynı yer: 514.

¹⁰¹⁶ BOA, CBH, 45, 2113.

¹⁰¹⁷ BOA, CBH, 25, 1184.

İstanbul, Rodos, Bodrum, Sinop ve Gemlik'te 5 adet kalyonun inşa halinde olduğunu bildirmektedir. Ocak 1807'de İngiltere'nin İstanbul elçisi James Arbuthnot Osmanlı donamasının mevcudunu 9 kalyon, 14 fırkateyn, 10 korvet ve birtakım küçük gemilerden ibaret olarak göstermekteydi. Cevdet Tarihinde de 20 kalyon, 22 fırkateyn ve 15 korvet olarak belirtilmektedir. Bu yapılan gemiler diğer yapılan gemilere oranla daha modern imalattırlar¹⁰¹⁸.

XIX. yüzyıl da Bodrum'da Müslüman gemileri Hristiyan gemilerinin sık sık tecavüzüne uğramaktadır ve kazanın güvenliği için külliyetli miktarda asker ve cephaneye gönderilmesi istenmektedir¹⁰¹⁹. Bodrum'un adalarla ilişkisi her zaman hem malzeme hem de işçi ihtiyacı nedeniyle canlı kalmıştır. Kalyonlar için lazım olan levazımat ile işçiler - marangoz, demirci, burgucu, amele- Sakız ve Sisam adalarından da getirilmektedir¹⁰²⁰. Tersanede gemi inşa etmek amacıyla malzemeleri taşıyan, kasaba için gerekli şeyleri getiren Rumlardır¹⁰²¹.

Tarih-i Cevdet'e göre 1819 (H 1235) yılında orduda iki geminin inşasına başlandı. Öteden beri Bodrum sahası önünde altmış zira kararında, kalyon ve kemer tezgâhında elli üç buçuk zira kararında, fırkateyn inşa oluna geldiği halde şimdiki halde ikisi boş olmakla eskisi gibi Bodrum'da bir kalyon ve Kemer'de bir fırkateyn inşasına başlandı¹⁰²².

Kalyonlar genellikle kaza dışındaki mahallere gönderilirdi. Dışarıya gidecek olan kalyonların yapımının tamamlanması için ücretler devlet tarafından verilmekte olduğu gibi, eğer kalyonda gecikme olursa bu da devlet tarafından karşılanmaktadır; devlet aldığı görevlilere ulufelerini de ödemektedir¹⁰²³.

¹⁰¹⁸ Kemal Beydilli Cilt. 2 2009,283; *Cevdet Tarihi*, Cilt.VII, 1308,292-294.

¹⁰¹⁹ BOA, C.BH,81,3853.

¹⁰²⁰ BOA, C.BH,206,9624.

¹⁰²¹ Turner Vol.III,1820,54.

¹⁰²² *Tarih-i Cevdet*, Cilt. XII,1308,78.Bu olayı Şanizade 1819 yılında Bodrum Tersanesinde 60 zira ölçüsünde kalyon inşa edilir. Bu kalyona 1831 yılında 80 adet top tahsis edilmiştir. Bu gemi Kaptan-ı Derya Hamdullah Paşa'nın emriyle yapılmıştır. Şanizade Tarihinde bu iş için Akdeniz de vaki Bodrum sahası tezgâhında öteden beri Donanma-ı Hümayun için altmış zira kararında kalyon ve yine Akdeniz'de Kemer Meydanı tezgâhında elli üç buçuk zira kararında fırkateyn inşası alışılmış iken şimdiki halde bu tezgâhların boş bulunması yüzünden zamanın Kaptan-ı deryası Hamdullah Paşanın teklifi üzerine Bodrum'da kapaklı bir kalyon ve Kemerde bir fırkateyn inşasına dair irade-i seniye sadır olmuştur. Bodrum'da inşa edilecek sefineye memur olan İzmir voyvodası Hüseyin Kamil efendiye hitaben ve Kemer'de inşa olunacak fırkateyne memur olan Karaosmanzadelerden rahmetli Hacı Ömer Ağanın oğlu Hacı Hüseyin Ağaya hitaben ayrı ayrı 1235 (1819) senesinin muharrem ayı itibariyle emri şerifler göndermişti diye yazmaktadır. *Şanizade Tarihi*, Cilt. 3, 1290,79.

¹⁰²³ BOA, C.BH,259,11966; BOA, C.BH,230,10687.

Bodrum’da yapılan gemileri sadece Türkler değil yabancı uyruklu kişiler de inşa ettirmiştir. 1796 (H 1211) gemi inşa eden Fransız Mimar Torlet’e tercüman ve tatar tayin edilmiştir¹⁰²⁴. Yapılan kalyonlar için Tersane-i Amire’den hediye (atıyye) verilmesi ,“*Bodrumda yapılp gelen Anka-yı Bahri kalyonunun inşasında hizmetleri görülen mühendise, mimar, burgucubaşıya atıyye verilmesi*“de devletin sağladığı imkânlar dâhilindedir¹⁰²⁵. İnşa edilen kalyonların ulaşımı için göçebelerin kullanıldığı da olur. 1772 yılında Rodos adasında inşa edilen kalyonlar için Çeşme limanında Meratibzade Hüseyin Kaptan tarafından çıkarılan demirlerin İzmir’den Bodrum’a getirilmesi için Menteşe sancağının göçebeleri kullanılır¹⁰²⁶.

Kalyonların denize indirilmesi için yağ gerekmektedir. Örneğin ,1829’da Menteşe mütesellimi Ömer Ağa tarafından yaptırılan kalyonun denize inmesi için sekiz yüz okka don yağı temin edilir¹⁰²⁷. Yine gemi indirilmesi sırasında iç limanın temizlendiğini de biliyoruz¹⁰²⁸.

Bodrum’da gemi yapım faaliyetleri Yunan İsyanı dolayısıyla da sekteye uğramıştır. Bazı kalyonların yapımının ertelenmesi gündeme gelmiştir¹⁰²⁹.

Bodrum’da bir rıhtım bulunmaz. Bunun yanında bazı zamanlar XIX. yüzyılda Süleyman Paşa için yapılan kalyon örneğinde olduğu biçimiyle rıhtım yapıldığı da bilinir¹⁰³⁰. Bodrum’da rıhtım inşası için ne zaman emir geldiğini belgelerden takip edemiyoruz; ama bunun menni için gelen 1901 yılındaki belgede rıhtımın iptali ve bunun yerine deniz ulaşımı için çekek yeri tahsisi için emir geldiği bilinir¹⁰³¹.

XX. yüzyılda Bodrum limanının seksen yıl önceki haliyle bulunduğunu belirten Galanti, o zamandan bu yana bu limanın bakımsız kaldığını şehrin yüksek yerlerinden akan yağmur sularının sürüklediği topraklar vaktiyle derin olan bu limanı sığ hale getirmiştir demektedir. Normal zamanda 600 tonlitalık gemileri içine alan bu liman, fırtınalı zamanlarda suların kabarması yüzünden daha yüksek tonerlik gemileri barındırma özelliği kazanmaktadır.

¹⁰²⁴ BOA, C.BH,268,12383.

¹⁰²⁵ BOA,C.BH,190,8932.

¹⁰²⁶ BOA, C.BH,87,4197.

¹⁰²⁷ BOA, C.BH,56,2643.

¹⁰²⁸ BOA,C.BH,65,3096.

¹⁰²⁹ BOA, C.BH,62,2948,1236.

¹⁰³⁰ BOA,C.BH227,10541.

¹⁰³¹ BOA, DH.MKT,2546,54.

XX. yüzyılın başında da Bodrum limanının rıhtımı yoktur. Yalnız rüsumat önünde birkaç metre genişliğinde iki iskelesi vardır¹⁰³².

Tablo30. XIX. yüzyılda Bodrum’a gelen yelkenli ve gemi sayıları

	Gemi Sayısı			Ağırlık		
	Gemi	Yelkenli	Toplam	Gemi	Yelkenli	Toplam
İngiliz	61		61	12.076		12.076
Hellen	49	22	71	10.197	701	10.898
Osmanlı		1428	1428		7200	7200
Sami		49	49		357	357
Toplam	100	1499	1609	22.273	8258	30.531

12- Gelişme Yolunda Bir Liman ve Kale

a-Bodrum Kalesi

Kalenin inşa tarihi 1421’dir¹⁰³³. 928 (1521) Kanuni Sultan Süleyman’ın kaptanı Palak Mustafa Paşa, Bodrum’u zapt etmiştir. Bodrine kralı yedi kralın yardımıyla Bodrum kalesini inşa etmiştir. Evliya Çelebi seyahati esnasında Bodrum kalesi Adalar Eyaletine yani Kaptan Paşa’ya tabi idi. Dizdarı ve neferleri İstanköy Adasından ulufe alırlardı. İstanköy sancak olduğundan Bodrum’un kale dizdarı sancakbeyin kaymakamı idi¹⁰³⁴. Evliya Çelebi kale için ; kalede seksen nefer vardır. Acale kulu kale içindedir. Yüz toprak örtülü ev içinde ikamet ederler. Yerin darlığı nedeniyle bu evler avlusuz bahçesizdir. Bu sebeptendir ki kalenin içinde bağ bahçe çarşı, pazar, hamam yoktur. Ancak Sultan Süleyman’ın kiliseden çevirdiği küçük bir cami vardır. Cami ile kale kapısı arasında küçük bir dükkân ve fakirlerin oturduğu bir kahvehane vardır. Kalenin duvarı denizden yirmi beş arşın yüksektedir. İç kalenin içi dolma, sarnıç zindan mahzendir. Kalenin dört tarafı on beş arşın derin hendek ve yirmi beş arşın enlidir. On bir demir kapısı vardır. Evvela taş lonca hendekteki kapısı kuzeye nazır sarp bir kapıdır. On beş ayak iniş ve on ayak yokuş taş merdivenli kapıdır. Bu kapının iç yüzü asma köprüdür. Anı geçip yokuş aşağı bir ameli kaldırımı merdiven ile hendek içine inilir. Bodrin Kalesini bina eden Bodrin kralının sureti Bodrum mahzenlerinin limana nazır köşesinde bir beyaz mermer üzere tasvir edilmiş ise de sonra o suretin başı kırılmıştır. Bu kalenin doğu ve batı tarafı limandır. Amma büyük liman kuzey ile batıdadır. Kalenin yarısı denizde, yarısı karadadır der¹⁰³⁵.

¹⁰³² Galanti 1945,a,67.

¹⁰³³ Wittek 1986, 97.

¹⁰³⁴ Evliya Çelebi Cilt. IX,1935,213-214.

¹⁰³⁵ Evliya Çelebi Cilt. IX, 1935,211-213.

Bu kalenin adını Yahudi Kalesi veya Çıfıt kalesi(Chifoot Kalesi) diye veren Hamilton, kalenin deniz boyunca uzandığını, kuzey kıyısında birçok tarihi eserin bulunduğunu belirtir¹⁰³⁶.

Bodrum kalesi Rodos şövalyeleri tarafından mimar Heinrich Schlegel Holt'un eliyle eskiden Zephyria adı verilen yarımada üstüne yapılmış ve inşasında Mausollos anıt mezarının taşlarıyla kabartmaları kullanılmıştır¹⁰³⁷. 1415-1437 yılları arasında ve Kanuni Sultan Süleyman(1512-1566) devrinde de bazı eklemeler yapılmıştır. Timur, Rodos şövalyelerinin, İzmir'deki kalesini yıkınca şövalye Naillac, Osmanlılardan izin alarak, bu kaleyi Menteşe Bey'i İlyas Bey karşı koymasına rağmen yaptırmıştır.

Kalenin Arslanlı Kule 'sini İngilizler, İspanyol Kulesi İspanyollar yaptırmıştır. Kaleye önce Sen Pedro adı verilmiş sonra bu ad Latince'ye çevrilerek Peterium halini almıştır¹⁰³⁸.

Rodos Şövalyelerinin bina ettikleri kale, karadan bir geniş hendek ile ayrılmış iki kat duvarlı olup, inşası pek sağlam ve kullanılan taşlar gayet büyüktür. Kalenin dış duvarı üzerinde birçok burç ve şövalyelere mahsus muhtelif armalara tesadüf olunursa da gerek dış duvarlara, gerekse iç kaleye girmek için ancak bir kapı vardır. Rodos şövalyeleri mutaassıp Hristiyan olduğundan kale duvarlarına ve burçların muhtelif noktaların hepsinde haç resimleri görülmekte bazılarında armanın iki tarafında birer veya ikişer erkek ve kadın resimlerine tesadüf olunmakta ve bu resimlerin ekserisinin ellerinde cennetin anahtarları bulunmaktadır¹⁰³⁹. Kale barutun icadından evvelki zamana ait olduğundan ve en ziyade gelecek hücumun geri püskürtülmesi düşünüldüğünden cephesi denizden olmayıp karaya bakmaktadır.

II.Bayezit'in kardeşi Cem, veraset davasından dolayı kaçarak Rodos şövalyelerine iltica etmiştir. Bodrum kalesine göz dikip alamamış olan Fatih Sultan Mehmet'in teşebbüsünden korkmuş olan şövalyeler Cem'i iyi niyetle kabul ederek onu bir kalkan olarak

¹⁰³⁶ Hamilton 1842, Cilt,II,31.

¹⁰³⁷ Özkan 2009,9-10.

¹⁰³⁸ İrem 2004,45.XIX. yüzyılda. kalenin adını yabancılar Saint Pierre diye anar .Michaud 1835,499.

¹⁰³⁹ <http://www.bodrumonline.com/kale 01.php>.

tutmuşlardı. Şövalyeler ile Cem arasında yapılan anlaşmada kalenin taarruzdan uzak ve emniyetli bir yer olması kabul edilmişti.

-Hapishane Olarak Kale

1893 yılında kazada bulunan cephaneye mevcut bulunan antik kaleyi tamirde ve savunmada kullanılmak için ayrılmıştır¹⁰⁴⁰. Bodrum kalesi 1309-1311 (1893/1896) de hapishane olarak kullanılması ve muhafazası için merkezden emir gelmiştir¹⁰⁴¹. İdaresi bir müdüre ve muhafazasını da maiyetinde on kişilik bir gardiyan grubu bulunan bir subaya verilmiştir. İlk müdürün ismi Hilmi Bey'dir¹⁰⁴². 1893 (H 1314) yılında hapishane umumi idaresi müdür kâtip, tabip, on tane gardiyandan oluşmaktadır. Hapishane muhafaza bölüğü, yüzbaşı, mülazım-i sani, mülazım-ı evvel, 2 çavuş, 1 bölük emini, 4 onbaşı, 48 adet askerden ibarettir¹⁰⁴³. Bu rakamların zaman içinde arttığı da bilinmektedir. Salnamelerden bu artışı rahatlıkla izleyebiliriz. Bu kalenin hapishaneye çevrilişi ile kalenin hemen girişine 1895 yılında bir hamam da yapılır¹⁰⁴⁴.

Bodrum kalesi hapishaneye dönüştürülmeden önce de kalebentlik sürgün ve kürek merkezi olarak kullanılmaktaydı. 1865 yılında kale harap olan iki tahta köprüsüyle kapı kilitlerinin tamiri için gerekli para 1385 kuruştur. Bu para mahalli ödenekten karşılanmak zorunda kalmıştır¹⁰⁴⁵. İlk olarak hapishane inşaatının başlayacağı dönemde zorluklar olmuş; gecikme yaşanmıştır. Gecikmenin sebebi inşaat için gerekli olan kereste ve ustaların bulunmayışıdır. Andon adlı kalfa bu iş için gerekli görülmüş ise de kale planı için bir fen memuru ve inşaat mühendisinin gönderilmesi de talep edilmiştir. İnşaata nezaret etmek için İzmir'de bulunan torpido Kolağası Fikri Efendi aylık beş yüz kuruş maaşla tayin olunur¹⁰⁴⁶.

14 Haziran 1893 Bodrum kalesinin yeniden düzenlenerek hapishane haline getirilmesi için İzmir Redif Fırkası Erkan-ı Harp kaymakamlarından Hüsnü Bey görevlendirilir ve gerekli keşifleri yapmaları istenir. Hüsnü Bey iki adet harita bir keşif defteri tanzim ederek merkeze göndermiştir. Kalenin 257.440 kuruşluk bir masrafla hapishane haline getirilmesi ve 700

¹⁰⁴⁰ 1313 Aydın Vilayeti Salnamesi, 435.

¹⁰⁴¹ 1891 yılında arşiv belgelerinde kalenin hapishaneye dönüştürüldüğü belirtilir. BOA, DH,MKT, 1950,37,(1891);Fakat merkezden gelen kayıtlarda bu tarihin 1896 yılına kadar uzanan bir süreci kapsadığını da söylemek yanlış olmaz. BOA, İ.AS, 16 ,1314 ,M-18; Baykara ise 1878 'de topçu neferleri de kaldırılan Bodrum kalesi daha sonra hapishaneye devredilir diye belirtse de bu tarih yanlıştır. Baykara 1992, 249.

¹⁰⁴² Daşcıoğlu 2008,199.

¹⁰⁴³ Avlar 1997,15.

¹⁰⁴⁴ Alpözen 2006,36.

¹⁰⁴⁵ BOA, AMKT. MHM,388/12.

¹⁰⁴⁶ BOA, DH, MKT,2/12 .

kişiyi barındıracağını raporda belirtilir. Bu inşaat rapora göre bir ayda bitecek diğer hapishanelerin yükü de hafifleyecektir. Hapishanenin tamamlanmasıyla 1500 kuruş maaşla bir müdür, 750 kuruş aylıkla bir kâtip, 200 kuruş maaşla 10 gardiyana ve hapishanenin muhafazası için bir bölük jandarma gerekmektedir. Buradan bazı toplar alınacağı burayı korumakla görevli bir çavuş ile askerin birliklerine yollanacağı belirtilir. Hapishanenin müdürlüğüne Ada kalesi müdürü Selim Efendi atanmış, hapishane kâtipliğine de Yusuf Ziya Efendi tayin edilmiştir¹⁰⁴⁷. Osmanlı devletinin bu hapishaneyi bitirmesi diğer yerleri de (Rodos, Akka, Trablusşam, Selanik, Sinop) rahatlatacaktır¹⁰⁴⁸.

Bodrum hapishanesinin suçlularının türlerini gösteren cetveller dörder aylık dönemler halinde hazırlanmış Dâhiliye Nezaretine yollanmıştır. Bu cetvellerde suçlar cinayet cünha, kabahat ve borç şeklinde tasnif edilmiştir. 1916 senesi mart ayında temmuz başına kadar ilk dört aylık yoklama cetvelinde hapishanede cinayet suçundan 12 erkek mahkûm bulunmaktadır. Bu cetvelde hükümet tabibi, hapishane umumi vekili ve bidayet mahkemesinin imzası vardır. Hapishanede cünha (Suç, kabahat, tedib cezası) 3 erkek, 2 kadın bulunmaktadır¹⁰⁴⁹. İkinci yoklama defterinde cinayet suçundan 10 erkek mahkûm, cünha suçundan 10 erkek, 4 kadın ile 1 erkek tutuklu bulunmaktadır. Toplam mahkûm sayısı 24 tutuklu sayısı ise 1'dir. Üçüncü dört aylık yoklama defterinde değişiklik olmamış, mahkûm sayıları ve suç türleri aynı kalırken sadece tutuklu sayısı iki kişi artmıştır. 1917 Mart ayına kadar dört aylık hapishane yoklamasında 7 şahsın cinayetten mahkûm olduğu görülmektedir¹⁰⁵⁰.

Hapishanede firar olayları da olmaktadır. Kel Ali ve arkadaşı Hidayet buradan kaçmış kısa zamanda yakalanmışlardır¹⁰⁵¹. Hapishaneye diğer yerlerden gelen, Edirne, Selanik, Kosavalı mahkûm olduğu gibi¹⁰⁵², burada gayri Müslim vatandaşlarda bulunmaktadır. Meyhaneci Ribono oğlu David ile Bob Estoviçe Bodrum hapishanesine gönderilmiştir¹⁰⁵³. 1911 yılında Bodrum hapishanesi büyük ölçüde yoğunlaşmış diğer yerlerden hiçbir mahkûmu kabul edemez duruma gelmiştir¹⁰⁵⁴. I.Dünya savaşında, hapishanenin mahkûmlarının güvenlik

¹⁰⁴⁷ BOA, DH,MKT,40/20;BOA,2. Bu kalenin hapishaneye çevrilmesinin ardından ilk müdürü yukarıda adı geçen zattır.

¹⁰⁴⁸ BOA, DH, MKT,2/12

¹⁰⁴⁹ Daşcıoğlu 2008, 200.

¹⁰⁵⁰ Daşcıoğlu 2008, 200.

¹⁰⁵¹ BOA, DH,EUM,AYŞ,39,78.

¹⁰⁵² BOA,YPRK,ASK,101,9.

¹⁰⁵³ BOA,Y,EE,KP,20,1936,

¹⁰⁵⁴ BOA,YEE,KP,31,3036.

nedeniyle daha yakın yerlere nakledilmesi istenmiştir¹⁰⁵⁵. Mahkûmların affedildiği de görülmektedir. Örneğin, 1895 yılında hapishanede katl meselesinden dolayı on beş sene ceza alan bir kişi felç geçirdiği ve sakat kaldığı doktor raporuyla da tasdik edildikten sonra affedilmiştir¹⁰⁵⁶.

Hapishanede sağlık şartları da iyi değildir. Mahkûmlar sağlık açısından daha iyi koşullara sahip olan yerlere nakillerini istemektedirler. 1914 yılında Bodrum hapishanede şartların uygun olmadığını öne süren siyasi mahkûm Ragıp, İstanbul veya Sinop'a nakil istemiş; 1911 yılında on sene küreğe vurulan Samval Zeplikyan sağlık koşullarını öne sürüp Rodos'a nakledilirken, sağlık sebebiyle yine Tanaş Povitas isimli Rum Rodos'a geçmiştir¹⁰⁵⁷.

Hapishanede vazifesini yerine getirmeyen memurlar görevden alınabilmektedir. Mehmet İzzet Efendi, Bodrum hapishanesinin müdürü olup vazifesini yerine getirmediği için yerine polis komiseri Ahmet Efendi atanmıştır¹⁰⁵⁸.

Tablo 31 . 1919 Bodrum Hapishanesi Görevli Listesi¹⁰⁵⁹

Memuriyet Türü	Aylık Maaşı Kuruş	Adet	Toplam (Kuruş)
Müdür	1500	1	1500
Katip	800	1	800
Tabip	800	1	800
Baş Gardiyan	600	1	600
Gardiyan	500	1	500
Gardiyan	450	2	900
Gardiyan	400	6	2400
Gardiyan	300	3	900
Kadin Gardiyan	300	1	300
Toplam		17	8700

Yukarıdaki tablodan da anlıyoruz ki personel o kadar kalabalık olmamakla birlikte toplam 17 görevliye sahiptir ve senelik personelin maaş tutarı 104.400 kuruş tutmaktadır. Hapishanede personelin ne kadar yeterli olduğu da bir sorundur. 1900 tarihinde Bodrum'da 20 koğuş bulunmaktadır. Bunların bakımına 9 gardiyan baktığından bunlar işlere yetişememekte

¹⁰⁵⁵ BOA,DH,MB,105,30.

¹⁰⁵⁶ BOA,Y.PRK,11,2.

¹⁰⁵⁷ BOA,DH,MBS 103,22;BOA, DH.MB,HPS,103,15

¹⁰⁵⁸ BOA, DH,İD, 146,2,42.

¹⁰⁵⁹ Daşcıoğlu 2008,2008, 207.

ve merkezden personel istenmektedir. Bu talep karşılanamamıştır¹⁰⁶⁰. Personellerin maaşlarını alamaması da diğer bir sorundur¹⁰⁶¹.

Kırım Muharebesinde 1853-1854 (H 1270-71) Bodrum kalesinin topçuları topladıkları yardımı Cezayir-i Bahri Sefit valisi Rahmi Paşa'ya göndermişlerdir. Bu tarihten sonra kaleye önem verilmeyerek 1887 (H 1303) senesi de muhafızlığı kale dışında ve yanında bulunan bir odada ikamet eden bir onbaşıya verilmiştir¹⁰⁶².

XIX. yüzyılda salnamede kale için; *“vaktiyle kalenin içinde asker varken zabıtlere mahsus ve kırk elli senelik kâgir bir bina vardır ki bugün odaları dolaplı olup döşemeleri harap olmuştur. İçinde karıncalanmış toprak ve birkaç bin taş ve demir güller bulunur ki cümlesi haraptır. Bodrum kalesinin zaptından sonra cami haline getirilen şövalyelerin kilisesi yanında dolambaçlı merdiven ile caminin üzerine çıkıp ezan okurlardı “*denilir¹⁰⁶³.

XIX. yüzyılda hapishanenin ihtiyacı olan su yolu inşası için ödenek istenmiş 11.252 kuruş bu iş için harcanmıştır¹⁰⁶⁴. Bu hapishaneye taşınan mahkûmların masrafları hazineden; inşa edilecek olan mahkûm koğuşlarının masrafları ise Aydın Vilayeti malından karşılanmaktadır¹⁰⁶⁵. Hapishanede kadın mahkûm bulunmamaktadır. Bunun yanında bir nisa hapishanesi kurulması için de bir ara teşebbüs yapılmıştır. Burada çalışan tabip (doktor) genellikle yabancıdır¹⁰⁶⁶. Buraya 1894 yılında gelen bir belgeden anlıyoruz ki yabancı tabip görevini iyi yapmamaktadır. Bu nedenle kaleye uygun bir maaşla İslam tabibin tayini istenir. Tayin edilen tabibin maaşı 800 kuruştur¹⁰⁶⁷. Bodrum'da bulunan bu mahkûmlar diğer bölgelere de sevk edilmekte kazaya sürekli mahkûm giriş -çıkış yapmaktadır.

Bu kaleye birçok mahkûm getirildiği gibi, burada kalıp diğer hapishanelere ihraç edilen ünlü mahkûmlar bulunmaktadır. Biz bunları arşivde bulunan yüzlerce belge ışığında rahatlıkla görebiliriz. Özellikle bu hapishane, 31 Mart Olayları sırasında oldukça karışmıştır. *Şurayı Ümmet* ve *Tanin* matbaalarının yağmalanmasına katılan İlya, Veli, Münir, Rauf cezalarını çekmek için, aynı yağmalamaya katılan Erzurumlu Ahmed ile hamal Şükrü kürek

¹⁰⁶⁰ BOA,DH,MB,HPS,3,32.

¹⁰⁶¹ BOA,DH,MB,HPS,163,34.

¹⁰⁶² 1308 Aydın Vilayeti Salnamesi,876.

¹⁰⁶³ 1307 Aydın Vilayeti Salnamesi 875-878.

¹⁰⁶⁴ BOA,DH.MKT,2/12.

¹⁰⁶⁵ BOA, DH.MKT,2852,97; BOA, DH.MKT,2202,9.

¹⁰⁶⁶ BOA, DH.MKT,2409, 33.

¹⁰⁶⁷ BOA,DH.MKT,2/12.

cezası için, Fatih'te İttihat ve Terakki kulübünü yağma olayına karışmaktan küreğe, Defter-i Hakani katiplerinden Vahid Efendi; Bayezıd Dersiamı Karahisar-ıŞarki Hoca Rasim Efendi müebbet küreğe mahkum edilmişler, bu tutuklamalarla kale oldukça kalabalıklaşmıştır¹⁰⁶⁸.

Kale içindeki kiliseye bir minare ilave edilmiştir¹⁰⁶⁹. 1906 tarihli kale çeşmesinin kitabesi, II. Abdülhamit'in son zamanlarına ait bulunmaktadır. Kale çeşmesi Bodrum kalesinin hapishane olarak kullanıldığı zamanlarda II. Abdülhamit'in sultanlığının son yıllarında, 1905-1906 yıllarında, yapılmış olan bir çeşme kitabesidir¹⁰⁷⁰. Kale burcu kitabeleri dört tanedir. Dört tane taş, kalenin Allah tarafından korunması için kalenin kapısına ve burçlarına dikilmiştir. İki tanesi yuvarlak biri dikdörtgendir; bu taşlara “*ya hafız* “yazılıdır, taşlar tarihsizdir.

Kalenin içinde bugün hala harap olmuş bir kilise ile burçlarda tezyin edilmiş ve pek çok tarafları harap olmuş sarayları bulunmaktadır ki bunlardaki mevcut şekiller sarayların metanetiyle odaların küçüklüğünü göstermektedir. Mahkûmlara mahsus olduğu anlaşılan büyük bir mahzen saray şeklinde olan büyük binanın altındadır. Mutfak ve ahır olduğu düşünülen bazı mahallerde bu binanın alt teferruatını teşkil etmektedir. Kalenin içine top konabilecek derecede geniş yollar görüldüğü gibi, dış duvarların üzerlerinde dahi iki araba yan yana çıkabilecek geniş bir yol vardır. Bu kale tarihi bilinmeyen bir zamanda dünyanın her tarafına yayılan Ceneviz gemilerinin eline geçerek onların da eser ve armalarıyla dolmuştur. İki surun arası 12-13 metre kadar geniştir. Aralıklardan denize çıkılabilir. Kalenin mazgallarına taş ve ekserisi dar merdivenlerle çıkılır. Kaleye dışarıdan bakılırsa pek gösterişlidir.

Hapishane meşrutiyetten sonra boşaltılmış ve teşkilatı lağvedilmiştir. Bir müddet sonra yeni bir kadro ile tekrar açılmış siyasi ve adli mahkûmlar gelmeye başlamıştır. I.Dünya Savaşı sırasındaki bombalama sonucu hapishanenin fiziki şartlarının bozulmasıyla burası eski özelliğini kaybetmiştir. Mahkûmlar Aydın, Denizli, Isparta gibi yakın yerlere

¹⁰⁶⁸ BOA, ZB, 405, 36; BOA, ZB, 405,37; BOA, ZB, 405,38; BOA, ZB, 405,39.

¹⁰⁶⁹ *İl Yıllığı 1973*,176.

¹⁰⁷⁰ Erdoğan 2007,218-219.

I Bahr –ı lutf –ı padişahdan alıp bir katreyi

Kalayla bu çeşmeyikulu ettirdi bina

II Hayli himmet sarfedüp pek çok dua celp eyledi

Mücrimin içtikçe derler padişahım çok yaşa

III sene-i Arabi 1323 sene Maliye 1321

nakledilmiştir¹⁰⁷¹. Bu hapishanenin kapatılması hapishane görevlilerinin başka yerlere naklinin mümkün olmadığı görülmektedir¹⁰⁷². İstiklal Harbi zamanında İtalyan askeri kaleyi işgal etmiştir. Kale Sualtı Arkeoloji Müzesi olarak görev yapmakta bugün içinde barındırdığı İslam ve Hristiyan unsurlardan oluşan eserleriyle tam bir kültür harmonisidir.

b-Bodrum Limanı

Lydia, Karia ve Lykia bölgelerinde ekonomi ve ticaret açısından MÖ 5 yüzyıla kadar giden ticaretin varlığından söz etmek mümkündür¹⁰⁷³. Bodrum'un coğrafi vaziyeti itibariyle bu kasaba birtakım limanlar körfezler ve burunlarla çevrilmiş bir yarım adadır. Bu vaziyetin denizcilik âlemi yani mesleği de meydana getirmesi pek tabiidir. Milattan evvel Halikarnasos'ta büyük gemiler ve daha sonra Bodrum ve Kemer tersanelerinde devlet için en büyük gemiler inşa edilirdi. Bodrum'un Kadıkalesi köyünde çeşme inşa eden ve Patrona unvanını taşıyan Süleyman Kaptan yine aynı yerde çeşme inşa edenler, Süleyman Paşa ile Gazi Hasan Paşa eski zamanda tanınmış meşhur denizcilerindendir.

XV. ve XVI. yüzyıl Anadolu kökenli pamuk ve meyve tahıl, deri, genellikle Avrupa tüccarlarına ulaşırdı. 1550'lerden bu yana İtalyan ve Venedik gemileri Batı Anadolu'da başka besinler arayarak dolaştılar. Yüzyılın sonlarına doğru kötü hasatlar ve nüfus artışı Avrupa'da kıtlığa neden oluyordu. Bu dönemde Osmanlı ambarları Avrupa'nın bu sorununa derman olmuştur. İzmir ve ard alanından gelen yün, demir, soğan, tereyağı, kara üzüm, sabun, deri zeytinyağı, zeytin, bal mumu, karameşe, pamuk, keten, dokuma Avrupa limanlarına ulaşıyordu¹⁰⁷⁴. XVII. yüzyılda yaşanan talep düşüşü devletin özellikle tahıl denetimindeki düşüşü kolaylaştırdı; ama daha sonra XVIII. özellikle Fransa ile yapılan ticarete İzmir ve yakın çevresi çok önemli bir konuma geldi¹⁰⁷⁵.

Batı Anadolu coğrafyasının eşkıyalığa yatkınlığı aynı coğrafyada eşkıyalığın neden bu kadar yaygın olduğu sorusunun da yanıtıdır. Eşkıyalık için dar geçitler yüksek dağlar, ormanlık bölgeler oldukça uygundur. Muğla yöresinin dağlık konumu eşkıyalığın yayılma alanını potansiyel olarak daha da artırmıştır¹⁰⁷⁶.

¹⁰⁷¹ BOA,DH,MB,105/41.

¹⁰⁷² BOA, DH,HPS,163,34.

¹⁰⁷³ Akurgal 2002, 338.

¹⁰⁷⁴ Goffman 1995 26.

¹⁰⁷⁵ Ülker 1994,32.

¹⁰⁷⁶ Habsawn 1998,157.

Kaptan paşaların XVI. yüzyıl asrın sonlarına kadar merkezleri Gelibolu'dur. Kaptan Paşa sancaklarına deniz seferlerinde bulunmakları icap ettiği zaman Menteşe sancaklarının sancakbeylerinin de deniz seferine iştirak ettiği görülür¹⁰⁷⁷.

Batı Anadolu'da XIX. yüzyılda imparatorluğun bir yandan Avrupa'nın meydan okumasına karşı giderek zayıfladığı, modernleşme merkezileşme ve girişimlerde bulunduğu, batının giderek yayılan kültür ve ekonomisiyle teması sonucu ortaya çıkan liman şehirlerinin ayrıcalıklı bir konum kazanmaya başladığı görülür. Bu liman şehirleri piyasa zihniyetinin hâkim olduğu bir dünyanın uzantılarıydı; ne geleneklerin, ne de uzaktan idareye katlanabilen ekonominin bu dünyada yeri bulunmamaktaydı. İzmir limanı gibi ard alanı geniş bir liman bulunurken, yer yüzey şekilleri elverişsiz bir durumda bulunan Bodrum'un gelişmesi imkân dâhilinde bulunmamaktadır¹⁰⁷⁸.

Bodrum limanı iki kısma ayrılır. Birinci Dengir (Tekir) ve ikincisi Maşrık diye bilinen ve methali gösteren iki burun arasında bulunan kısımdır. Bu kısım batıdan doğuya gayri muntazam bir surette uzanıp istikameti 900 metredir. Buranın en büyük derinliği 24.420 metreyi ve en küçük derinliği 1.828 metreyi geçmeyen limanın ön tarafının genişliğidir. İkinci kısım kuzeybatı kısmında büyük bir darlığı teşkil eder. Burada liman kendisine mahsus bir havuz meydana getirir ki kuzey batısından güney doğusunda kadar giden yol kuzey doğusundan güney batısına kadar olan 150 metre yola nazaran 400 metreden ziyade bir istikamette değildir. Girişi ise bu istikametten daha azdır. Bir ihtimale göre burası eski Halikarnas'ın ve şimdiki Bodrum'un limanı olan bu küçük havuz her taraftan gayet güzel muhafazalıdır. En çok derinliği 13 metre 71cm ve en az derinliği 1, metre 825 cm dir. Bu derinlik harp gemileri barındıracak kadar yeterli değilse de yaklaşık bir kilometre genişliğinde muhafazalı olan Bodrum limanının güney kısmına daha hâkimdir¹⁰⁷⁹.

Bodrum'un liman tesisleri dikkati çekmektedir. 10-15 metre derinliğinde temelleri atılmış dalgakıranlar ve liman içindeki gizli iç limanın temelleri, denizin her türlü etkisine göğüs germiştir. Dalgakıran enkazı üzerine az bir emekle dalgakıran ve rıhtım yapılabilir¹⁰⁸⁰. 1900 'de liman Dairesinin İdare-i Mahsusası için bir acentehanenin inşası kararı merkezden

¹⁰⁷⁷ Uzunçarşılı 1995, Cilt.2,579.

¹⁰⁷⁸ Keyder 2003,50.

¹⁰⁷⁹ Tchihatcheff Cilt.I, 1866,67-68.

¹⁰⁸⁰ Hamilton da geldiği yılda burada dalgakıran olsa daha iyi olur diye belirtiyor. W.J,Hamilton 1842, Cilt,I,31.

gelir¹⁰⁸¹. Dalgakıranlarla kapalı hale gelen limanın kışın derelerin etkisiyle dolmaması için, sel suları yamaçlarda toplanıp kanallarla mecraları değiştirilmiş ve limanın dolmasının önüne kısmen geçilmiştir.

Bodrum limanı, şövalyeler tarafından inşa olunan kaleyi içeren küçük adacıkla ikiye ayrılmıştır. Kuzey kısmı 1/3 mil uzunluğunda ve dairevi bir havzadan ibaret olup ön tarafın her iki kısmında eski Mendirek Harabeleri bulunur. En iyi demir yeri bölgenin batısında ve eski methalin biraz açığındadır. Limanın sahili sığ olduğu için burası küçük gemiler için elverişlidir. Her iki liman güney rüzgârlarına açık ve kuzey rüzgârlarına kapalıdır. Evvelce limanın ağzı küçültülerek daha korumalı bir hale getirmek için ahali tarafından bir dalgakıran inşasına başlanmışsa da bu iş başarılamamış düzensiz atılan taşlar limanı fena bir hale getirmiştir. Dalgakıran inşa edilirse, liman bütün rüzgârlardan saklanmış ve tamamen korunmuş olacaktır. Bodrum limanına akan iki küçük dere limanı devamlı olarak doldurmaktadır¹⁰⁸².

Kazanın başlıca iskeleleri de Bodrum, Pites, Müskebi, Kefaluka, Kara toprak, Gümüşlük ve Sandıma'dır. Pites limanı derinliği itibariyle her türlü gemilerin barınmasına müsait olduğu gibi kışın bolca esen lodos rüzgârlarından da uzak ve korunaklıdır. Salnamelerde Bitez için,

*“Kasabanın cihet-i garbisinde ve yarım saat mesafede Bitez iskelesi namıyla mazbut bir liman olup kış günleri hava muhalefeti nedeniyle gemiler bu limanda barınır”*¹⁰⁸³ diye belirtir.

XX. yüzyılda Ali Rıza Bey

“ Bodrum'un limanının rihtımı yoktur. Yalnız rusumat önünde beşer metre murabiinde iki iskelesi vardır. Liman 600 tona tevellüd merakib-i beheriyeyi istiab eyleyebilir. Liman her ne kadar mahfuz ise de lodos rüzgârları icara-i tesir eder. Bunun için bir dalgakırana ihtiyaç vardır. Limanın vaziyeti garbe müteveccihdir. Senede 10.370 tonajlık 72 vapur, 759 tonajlık 1761 yelken gemisi limana varır ” diye belirtir¹⁰⁸⁴.

Bodrum limanına deniz işletmelerine ait vapurlarla Türk sancağına ait diğer bazı vapurlar muntazaman uğrayarak seferlerde bulunduğu gibi nadiren yabancı ticaret ve harp sefineleri de uğramaktadır.

¹⁰⁸¹ BOA, İ.BH,4,1318 Za -2.

¹⁰⁸² 1307 Aydın Vilayet Salnamesi, Cildi Sani,878; 1818 'de gelen Beaufort, limanın gemilerle ve savaş kruvazörleriyle dolu gayet korunaklı bir liman olduğunu vurgular. Beaufort 1818 ,95.

¹⁰⁸³ 1312 Aydın Vilayeti Salnamesi, 492.

¹⁰⁸⁴ Ali Rıza Bey 1331,110-111.

Kaçakçılığın askeri boyutu da Bodrum’da yaşanan en büyük sorunlardan biridir. XVII. İzmir pamuk, yün ve tahıl nedeniyle gelişme gösterdi ve kısa sürede ithalat ve ihracatın önemli merkezi konumuna geldi. İzmir limanında yerli yabancı tüccarlar boy göstermeye başladı. Herkes devletin denetiminden kaçmak daha az vergi ödemek için kaçakçılığa sık sık başvurdu. Gemilerin resmi gümrük ambarları dışında yüklenip boşaltılması, Osmanlı memurlarının demirlenmiş gemileri aramasına izin verilmemesi en çok da kıyıda bulunan yabancı tüccarlar evlerinin kıyıda oluşuyla mallarını kıyıda kaçak olarak boşaltıyordu.

Rum çetelerin adalardaki Yunanlı kanun kaçakçılarıyla da sıkı ilişkileri vardır. Bu yüzden Anadolu kökenli olmayan Yunan eşkıyasını Batı Anadolu’nun sahil kısmında rahatlıkla görebiliriz. Toprakları pek verimli olmayan Ege Adaları tarım ya da sanayi adına büyük bir gelişme yoktur. Adalardaki Rumların geçim kaynağı ezelden beri gemicilik ve denizcilik üzerine kurulmuştur. Zeytin, şarap üreticiliği de vardır. Bunlar arasında korsanlık yapanlar Anadolu sahili üzerine hırsızlık ve kaçakçılık üzerine kurulmuş ilişkisi olanlar de eskiden beri çok fazladır¹⁰⁸⁵.XIX. yüzyılda bu kazada nüfusun artmasında gemi yapım faaliyetleri ile beraber yapılan bu kaçakçılığın büyük etkisi vardır.

XX. yüzyılda Galantiye göre, Bodrum’da yaşayan eski ailelerin üyeleri iki üç nesil evvel yaşamış denizcilerin isimlerini muhafaza eder. Ali Reis oğlu Gavur Ahmet reis onun oğlu Hacı Ali Kaptan, Deli Ali Kaptan, Cihan oğlu ,İmam Oğlu ,Poyraz oğlu, Ateş oğlu ,Pandiz Reis vs. Bazı evler ve bahçeler bazı denizcilerin isimleriyle anılmaktadırlar. İbrahim Reislerin evleri Ali Reisin evi, Hakkı Kaptan’ın bahçesi, dümencinin bağı gibi....¹⁰⁸⁶.

XX. yüzyıl Bodrum Akdeniz’de en çok gemi sandal motor ve kayak sahibi olan limanlardan biridir.

Tablo 32.Bodrum’un gümrüğünün dışsatım ve dışalım tutarı¹⁰⁸⁷

XIX. Yüzyıl	Dışalım (Advolerem)		Dışsatım Advolerem	
	Yabancı	Türk		
Bodrum	86	1217	451	1762
Fethiye	16	2113	1188	3321
Toplam	102	3330	1639	5083

¹⁰⁸⁵ Berber 1997,16.

¹⁰⁸⁶ Galanti 1945a, 45.

¹⁰⁸⁷ Cuinet Cilt. III,1890,645.

1843 (H 1225) Mayıs ayından itibaren Menteşe’de kara gümrüklerinin kaldırılması sağlanmıştır. Tanzimat döneminin sonlarına gelindiğinde 1874 (H 1290) Martından itibaren keresteden başka ülke içindeki tüm gümrükler kaldırıldı. İskelelerde alınan dâhili gümrük resimleri devam etmiştir. 1910 yılında (H 1325)iskeleler arasında alınan bu gümrükte kaldırılır¹⁰⁸⁸. Gümrüğün şu andaki binasının giriş kapısı üzerinde 1808 (H 1223) yazılmış eski bir küçük taş bulunur. Gümrük binası şu anki kalenin arkasında denize kıyısı olan Çarşı Mahallesi içinde bulunmaktadır.

Gümrüklere baktığımızda 1852 (H 1269) Bodrum gümrüğü iltizama verildi¹⁰⁸⁹. Her senenin martında gümrükler toptan müzayede suretiyle iltizama verilir. 1852 Bodrum gümrüğü Menteşe grubuna verilmiştir. Gümrük teşkilatı yapıldıktan bir müddet sonra Bodrum gümrüğü bu kasabanın coğrafi vaziyeti yani kendisine tabi birkaç liman bulunması itibarıyla müdürlük olmuştur.

Bodrum’a tabii Gümüşlük Köyü limanında daimi bir gümrük memuru vardır. Bodrum’un başlıca mahsulü incir olduğundan ağustos ve eylül aylarında bazı iskelelerde bir memur, bir kâtip ve kolcudan oluşan bir gümrük teşkilatı bulunmasına ihraç nedeniyle daha bir önem verilir. Bu teşekkülün vazifeleri Bodrum iskelelerinden adalara ve öteye beriye giden incir mahsulünün gümrük resmini tahsil etmek ve adalardan gelecek bazı eşyaları gümrüklemektir. Bu aylarda Gümüşlük gümrük memuru Müskebi köyüne naklolunur. Yazlık gümrük memurları da şu iskelelerdedir: Bitez, Yalıkavak, Karatoprak¹⁰⁹⁰.

Gümrük tarifeleri arasında yapılan karşılaştırmalarda dış gümrüklerde 1850 tarifesinde bir önceki yıla göre gerek ithalatta gerek ihracatta azalmalar vardır. 1862 tarifesinde ithal mallarındaki resimlerde artışlar vardır. İthal resmi %3 ‘ten %8 ‘ e çıkmıştır. 1862 tarifesinde göre ihraç mallarının bir kısmında artış bir kısmında azalma görülüyorsa da ihraç resmi her %1 oranında düşürüleceği dikkate alınırsa sürekli azalacağı görülür. 1862 yılındaki ithal resmi artışına karşın ithalatta ihracata uygun olarak genişleme gösterir¹⁰⁹¹.

Bodrum’un başlıca ihracat maddeleri incir, palamut, mandalina, portakal, limon, buğday, badem, mazi, tütün, harnup, zeytinyağı, ahtapot, sünger, kireçtir. 1831 ve 1833

¹⁰⁸⁸ Şener 1990 148.

¹⁰⁸⁹ Şener 1990 154.

¹⁰⁹⁰ Cuinet Cilt. III, 1890,645.

¹⁰⁹¹ Şener 1990 159.

senelerinde İstanbul'a buğday ve arpa gönderen iskelelerinden biri de Bodrum idi. Yine 1845- ve 1846 senelerinde Bodrum'dan İstanbul'a palamut ve harnup gönderilirdi. Burada takriben bir asır evvel hurda denilen ve ispiroya yarayan incir, hususi gemiler ile Triyeste'ye(İtalya) gönderilir ve oradan manifatura, hırdavat, kahve,şeker pirinç çay, un (Kısmen) tuz, ilaç ,kumaş gibi eşya alınırdı. Yarım asır evvel Bodrum' a vapur işlemeye başlayınca Bodrum'un transit iskelesi İzmir olmuş ve Triyeste seferleri kesilmiştir. Meşrutiyetin ilanına kadar İstanbul'dan sefere çıkan vapurlar Bodrum'a uğramadıklarından Bodrum'un İstanbul'a olan ihracatı, İzmir vasıtasıyla yani aktarma suretiyle yapılırdı. Fakat Meşrutiyetten sonra İstanbul-İskenderun hattı işlemeye başlayınca bu hat içinde bulunan Bodrum ihracatı doğrudan doğruya İstanbul'a ve İstanbul transitiyle Karadeniz limanına yapmaya başlamıştır. Bundan sonra Bodrum civar kazaları adalar Antalya ve Girit ile ticari münasebetlerde bulunurdu¹⁰⁹².

Tablo 33. XIX. yüzyıl Menteşe Sancağının gümrüğüne gelen mallar¹⁰⁹³

	Gelirler				Toplam
	Tuz	Damga	İçecek	İpek	
Muğla	406.917	727	1139	1000	409.783
Bodrum	-	-	-	1000	1000
Milas	-	-	-	3600	3600
Marmaris	-	-	-	101	101
Toplam	406.917	727	1139	5701	
					414.484

Bodrum denizcilik faaliyetlerindeki yoğunluğuna, XIX. yüzyılda burada büyük bir tersane bulunmasına rağmen yüzyılın sonlarına doğru önemini kaybetmeye başladığı görülür¹⁰⁹⁴.

¹⁰⁹² Uzunçarşılı 1995,Cilt.II,577.

¹⁰⁹³ Cuinet Cilt III,Paris, 1890,646.

¹⁰⁹⁴ Türkeş 1993, 124.

13-Madencilik

Osmanlı devletinde madenlerin mülkiyeti üzerinde tıpkı tarımda olduğu gibi devletin tekeli egemen durumdadır. Ülke içinde gerekli olan madenin ancak ihtiyaçtan fazlasının hükümetin izniyle dışarı çıkarılması mümkündür¹⁰⁹⁵. Devlet Dar'ül Harb'e yani düşman devletlere olmak üzere genellikle madenlerin ülke dışarısına çıkarılışını yasaklamıştır. Bu yasağa riayet edildiği olmuştur da ihlaller de vardır. Yasakların devletçe ortadan kaldırıldığı da bilinir¹⁰⁹⁶. Madende çalışan işçiler teknik teşkilat, ustalar, işçiler, yardımcılar, muhafızlardan oluşan bir ekiptir.¹⁰⁹⁷

Madenler XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar Maliye Hazinesine bağlıydı. Bu dönemden itibaren madenlerle Darphane Nezareti ilgilenmeye başlamıştır¹⁰⁹⁸. Bu uygulamanın başladığı 1736 tarihinden itibaren maden bölgelerinden gelen maden örneklerinin “çaşni” işlemine tabi tutulduktan sonra Maliye Hazinesine teslim işlemine son verilmiş; bu hazinenin yerini Darphane Hazinesi almaya başlamıştır. Böylece Darphane o zamana kadar sahip olduğu para basma kimliğinden kurtulmuş ve kendisine bağlanan maden vb. mukataaların idaresi ile de ilgilenmeye başlamıştır¹⁰⁹⁹.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında kadar Osmanlı imparatorluğu madenleri üzerinde devletin mülkiyeti ağır basar. Bu nedenle devletin çıkarlarına uygun bir toprak ve maden mülkiyeti söz konusudur. Devletin ayrı ayrı her maden için özel bir kanun yapma ve uygulama geleneği de yoktur. Bu konuda genellikle *Kanun-u Kadim* eskiden beri uygulanan

¹⁰⁹⁵ Genç 1987,166.

¹⁰⁹⁶ Ahmet Refik 1931, X.

¹⁰⁹⁷ Çağatay 1943117-126.

¹⁰⁹⁸ Özkaya 1985,303.

¹⁰⁹⁹ Yorulmaz 1994, 31Hemen Hemen her maden ocağının yanında birer Darphane bulunmaktaydı. Burada basılan sikkeler ülkenin para gereksinimini karşılardı. Halil Sahillioğlu,1978 ,4.

kanunlar geçerlidir¹¹⁰⁰. 1881- 1908 döneminde Osmanlı Madenleri önce Ticaret ve Nafia Nezaretinin 1893'ten sonra da Orman ve Maadin ve Ziraat Nezaretinin denetimi altındaydı. Maden Orman ve Ziraat Nazırı nazırlar heyeti dışına bırakılmış ve bu heyette adı geçen nezareti temsil etme yetkisi Maliye Nazırına verilmiştir. Böyle bir uygulamaya gidilmesi II. Abdülhamit'in maden orman ve ziraat konularını hükümetin hiçbir şekilde etkisinde olmayan ve tamamen kendisine bağlı bir nazır ile idare ettirmek istemesinden kaynaklanmıştır¹¹⁰¹.

1861. 1869.1887.1901.1906 yıllarında yürürlüğe konulan temel maden mevzuatıyla işletme koşulları imtiyaz sahiplerinin hak ve ödevleri düzenlenmiştir. 1906'da çıkarılan yönetmeliğe göre mühendis ve ustabaşılar dışında, işçiler dâhil bütün çalışanlar Osmanlı uyruğu olacaktı; madenin bulunduğu bölgedeki kişilerce işletilmesini zorunlu kılınıyordu¹¹⁰².Yine 1861-1869 Maden Nizamnameleriyle maden sektörü değişen koşullara ayak uydurmaya başlamıştır. 1886'da Osmanlı ülkesinde toprak edinme hakkının tanınması ve sonrasında yabancıların maden imal edebilecekleri ilkesinin kabulüyle yerli ve yabancılar maden işletmesinde eşit hakka sahip oldu.

Özer Ergenç'in, XVIII. yüzyılda Maden Mukataalarının yıllık değerlerine ilişkin verdiği bir tablodan maden üretiminde yoğunluğun Küre (Kastamonu)'de bakır ve Karahisar-ı Şarkideki (Giresun) şap madenlerinde olduğu görülür¹¹⁰³.Madenler burada Maden Kalemi Mukataası tarafından idare ediliyordu. Darphanenin yönetim süreci Tanzimat'ın ilanı ile tek hazine uygulamasına geçilmezsine dek sürmüştür.

Osmanlı devleti madenlerde kendini gösteren oyunları sınırlamak amacıyla 1861'de Maden Yönetmeliği (*Maadin Nizamnamesi*) çıkarmıştır¹¹⁰⁴. Osmanlı Devletinde bir kişi miri arazide gerekse sahibini razı edemediği arazide hükümetten izin almadıkça maden arayamazdı. Madende çalışanlar 10/15 saat çalışmasına karşın oldukça düşük bir ücret almaktadır.

¹¹⁰⁰ Tabakoğlu 1986, 228-229.

¹¹⁰¹ Karal Cilt. VIII,448.

¹¹⁰² Quartaert 1987, 46.

¹¹⁰³ Ergenç 1988,b,529-531.

¹¹⁰⁴ Ökçün 1969, 306.

Aydın Vilayetinde Menteşe Sancağında Anbarkaya simli kurşun, Bozüyük zımpara, Köyceğiz’de de krom madeni, Fethiye’de krom ve manganez¹¹⁰⁵, Marmaris’te Milas’ta kömür madeni bulunurken; Bodrum’da herhangi bir maden adını göremeyiz¹¹⁰⁶. Sabri Sürgevil’in çalışmasında da Aydın Vilayetinde maden işletmeye imtiyaz alanların listesini bulabiliriz¹¹⁰⁷. Bu imtiyazların da yabancılara verildiğini Osmanlı devletinin ekonomik buhran içinde olduğunu söyleyebiliriz¹¹⁰⁸.

Bodrum Kazasında kuzey tarafında zımpara madeni vardır. Eski Mindos olan şimdiki Gümüşlük köyünün ismi civarında gümüş yahut gümüşe benzer bir madenden gelme olduğu tahmin ediliyor. Peksimet köyünün Bozdağ eteklerinde gümüş, Karakaya köyünde zımpara, Dereköy, Konacık, Geriş, Peksimet köylerinde manganez varsa da bunların rezervi az olduğundan işlenmemektedir¹¹⁰⁹. Alüminyum madeni de Bardakçı ve Değirmen Burnunda, mermer Yalı, Çiftlik, Geren Boyu , Yalıkavak ‘ta bulunur¹¹¹⁰.

XX. yüzyıl da 1911 ‘de Bodrum kazasının Peksimet Köyünde simli kurşun madeninin 99 yıllığına Mihail Mangallı himayesine verildiği bilinir bu köyün haritası da arşiv belgelerinde verilmiştir¹¹¹¹. Bu madenin ihraç edildiği de bilinmektedir¹¹¹². Bunun yanında bir simli kurşun madeni de Saravalos’ta bulunmakta olup bunun da haritası arşivde vardır¹¹¹³.

Milas ve Bodrum arasında bulunan Gereme civarında Lignite tabakaları kireç tabakalarıyla karışık bir halde bulunur. Bodrum’un Karakaya karyesi civarında hazine namına kaydolunmuş bir simli kurşun madeni vardır. Dede karyesinde güneyinde ve sahile iki saat mesafede simli kurşun madeni işletilmektedir¹¹¹⁴. Yine bu civarda başka bir simli kurşun madeni işletilmiş ve bin ton kadar maden Avrupa’ya gönderilmiştir.

a-Tuzlalar

¹¹⁰⁵ Füsün Soykan-Mustafa Mutluer 1995, 44; Gökçe 2000,245-258;Kahraman 1993,47.

¹¹⁰⁶ Şerife Yorulmaz 1994,193-205.

¹¹⁰⁷ Sürgevil 1984,272-275.

¹¹⁰⁸ Tızlak 1997,718.

¹¹⁰⁹ Koç 1973, 17.

¹¹¹⁰ Bilgin 1965, 21.

¹¹¹¹ BOA, MV,227,236.

¹¹¹² Esad Bey 1923,29.

¹¹¹³ BOA,HRT.H,1856.

¹¹¹⁴ 1296 yılı Aydın Vilayet Salnamesi,88; 1313 yılı Aydın Vilayet Salnamesi, 433-434;Ali Rıza Bey 1331,30-31.Lignite, linyit kömürüne ait maddeye denilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğunda madenler gibi tuzlalar da devletin idi. Tuzlalar mukataaya verilirdi. 1862 Martında düzenlenen nizamnameyle tuzla işletmesi yeni kurallara tabi tutulmuştur¹¹¹⁵. Muharrem Kararnamesi ile tuz tekel geliri Düyun-u Umumiye' ye verilmiştir.

1562-63 yılına ait Menteşe'deki padişah haslarından biri Bodrum'daki 513-533 akçelik Varvil tuzlasıdır¹¹¹⁶. Bu dönemde Varvil'de 415 ocak vardır. Bunların 188 tanesini Tuzlacıyan Cemaati, 17 tanesini Varvil Köyü reayası bazılarını da Bozkeçili cemaati işliyordu¹¹¹⁷. Varvil tuzlası hakkında Evliya Çelebi şunları aktarır: “ (...)Varvul tuzlası leb-i deryada yedi yük akçe emanettir. Gayet leziz tuzu olur. Aydın, Sarhan ve Menteşe vilayetlerinde nice kerre yüz bin yük tuz gider ve Frengistana dahi gider(...)” diye belirtmektedir¹¹¹⁸.

XIX. yüzyıl ortalarında Bodrum'da tuz üretiminde azalma görülür. Senelik yaklaşık 40 deve yükü tuz elde edilmektedir. Her deve yükü tuzdan 381 kuruş vergi alınıyordu. Fakat Bodrum voyvodasının bu vergiyi göndermemesinden ötürü Tanzimat'ın hemen sonrasında hakkında soruşturma açılmış ve bu soruşturmanın bitimine kadar ahaliye tuz verilmemesi kararlaştırılmıştır¹¹¹⁹. XIX. yüzyıl tuz gelirine baktığımızda, Düyun-u Umumiye'ye tuz gelirinin bırakılmasından dolayı, Varvil Tuzlası ilgili bilgi bulunmaz. Cuinet, Milas'a ve Mandalyat tuzlalarının yıllık ürününün 2.000.000 kilogram olduğunu söylemektedir¹¹²⁰.

b-Kireç

Bodrum arazisinin kalkerli oluşu kireç yapımına elverişlidir¹¹²¹. Kireç, harç badana yapımında kullanılmaktadır. Kireç, Milas 'tan ve Kemer'den sönmemiş olarak getirilir. Bilinen yöntemlerle yapı yanında söndürülür. Kireç Adaboğazı'ndan eşekle ve deveyle getirilir¹¹²².

¹¹¹⁵ Yücel Özkaya 1985,112.

¹¹¹⁶ Uykucu 1983,106.Uykucu bu tuzlanın gelirini Bodrum'a ait gösterse de bu tuzla Milas Kazasına bağlıdır. Nuri Adıyeke de çalışmasında bu tuzlayı Milas sancağına ait olarak belirtir.

¹¹¹⁷ Uykucu 1983, 115.

¹¹¹⁸ Evliya Çelebi Cilt.IX, 1935,211.

¹¹¹⁹ BOA,CM.,No:2591.

¹¹²⁰ Cuinet Cilt. III,669.

¹¹²¹ Göker- Göker 1970,41.

¹¹²² Selmin Başak, Cengiz Bektaş 1983,100.

Bodrum'un Rumları kireçle meşguldur. Rumlar, Güllük Körfezi içinde Güvercinlik'ten başlayarak ve bütün Bodrum yarımadasının sahili boyunca kireç ocakları meydana getirerek, bu ocaklarda bilhassa Günbet mevkiinde Bitez limanı arasındaki yarımada Adaboğazı namıyla bilinen mevkide yakarlar. Bu kayıklarla Bodrum'a ve civar adalara hatta daha uzak yerlere sevk edilirdi. Evvelce Rumlar zamanında kireç işlerinde çalışan birkaç Türk şimdi bu mühim işe sarılarak cırak çıkarmak suretiyle de Bodrum'un her tarafına ustalar yetiştirmişler ve memleketin bu mühim ihtiyacını gidermişlerdir. Bodrum'dan civar adalara kireç ihraç edilir¹¹²³.

SONUÇ

Kuruluşu çok eskilere dayanan Bodrum, XIII. yüzyılın başlarında önce Menteşeoğlu beyliğine daha sonra bu beyliği ele geçiren Osmanoğulları tarafından idare edilmiştir.

XIX. yüzyılda Bodrum'da ayanlık sistemine rastlayamayız. Ancak burada muhassıllık makamından bahsedilebiliriz. Sancak, Tanzimat'ın ilanından sonra imparatorluğun Tanzimat'ın uygulandığı başka yerler gibi bir süre muhassıllıkla yönetilmiştir. Menteşe emini Hacı Aziz Ağaya Milas, Mandalyat ve Bodrum ile beraber Saravalos Muhassıllığı verilmiştir. 1867 senesine kadar bu kurum devam eder ve bu tarihte Aydın Vilayetine bağlı Menteşe sancağı mutasarrıflık olur. Bodrum Kazası 1866 (H 1283)tarihinde oluşturulmuş ve

¹¹²³ Galanti 1945,a78.

Bodrum kasabası aynı tarihte kaza merkezi olmuştur. Kazada Yunan İsyanı sırasında karışıklıklar meydana gelmiş kuvvetler bu isyanın bastırılması için gönderilmiştir.

Bodrum şehrin kalesinin etrafına doğru zaman içinde bir genişleme süreci içine girer. Şehir XVIII. yüzyılın sonlarına doğru gelişimini tamamlar. XIX. yüzyılda bütün imparatorlukta olduğu gibi Bodrum kazasında da her yönüyle bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün iki temel sebebi vardır. Bu yüzyılın ortalarında başlayan Tanzimat reformları, ikincisi ise yüzyılın sonlarına doğru kapitalist ekonomiye katılımdır. Burada Tanzimat reformları her yönüyle kendini hissettirse de diğer değişimin yaşanmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü Bodrum'da endüstri için gerekli olan yerçekli (ulaşım) ve hammadde yoktur.

XIX. yüzyılda Aydın vilayetinde nüfus artışı olduğu gibi buraya bağlı bir sancak olan Menteşe'de de nüfus artmıştır. Kazada XIX. yüzyılda verilen salname kayıtları ile Temettüat Defterleri arasında çok büyük bir fark olduğu görülmektedir. Nüfusu ortalama 10.000 olarak alabiliriz.

XIX. yüzyılda batılılaşma çabaları içinde, ilk dönüşüm idari yapılanmada etkisini belirtti. Yüzyılın başında ayan ailesi Tanzimat'ın reformları ile merkez memuru haline geldi. Daha sonra merkezden tayin edilen yöneticiler, her yerde olduğu gibi Bodrum'da da yönetime geldi. Bunun yanı sıra kaza yönetiminde meclisler ve belediyeler oluştu. Yönetimin çağdaş yapısı oturtulmaya başlandı. Eğitime verilen önem ile okullaşma çabası içine girildi. Tanzimat'la bidayet mahkemeleri kuruldu ve adli alanda ilerleme kaydedildi. Yeni yollar yapılmaya başlandı. Telgraf hattı ile kazalara merkezle daha sıkı bir ilişki içerisine girdi. Sağlık alanında ilerlemeler sağlandı. Yani kısacası Tanzimat'la Bodrum'un çehresinde hem dışsal hem de içsel anlamada değişim süreci başladı.

XIX. yüzyılda teknolojik dönüşüm iletişimin hızlanmasını doğurdu. Artı ürününü taşınabilmesi, ulaşımın gelişmesi kasabanın insanında bir değişimin oluşmasına neden olmuştur. Bu değişim içerisinde Bodrum da değişir. Bodrum kurumlaşmalarda meydana gelen değişimlerin yanı sıra hapishane, deniz ticareti ile adalarla olan münasebeti Bodrum'un dışa açılmasını art alanını geliştirmesine yardımcı olamamıştır. Tamamıyla bu etkiye kapalıdır desek de yanlış olur. Değişim kaza yapısına çok büyük bir katkı yapacak düzeyde değildir. Özellikle Milas'ın değişim içindeki yüklü konumu ve İzmir limanı bu değişimin yaşanmamasına bir sebep oluşturmaktadır.

Bodrum da geçim tarım ve hayvancılığa kalenin burada olan konumu ile askerlik ve denizin etkisiyle balıkçılığa dayalıdır. XIX. yüzyılda kale olarak kullanılan hapisanenin varlığı bu beldenin diğer birçok şehrin merkezi ile bağlantı kurmasını sağlamıştır. Hemen

hemen tüm mahallelerde devletin memuru konumundaki askere rastlanır. Tarımsal üretimde hububat ve otlar ,üzüm, incir,bunun yanında tütün gibi endüstri bitkileri de ekildiğinden tarım burada etkisini hissettirmiş XX. yüzyılda da bu durum devam etmiştir.

Deniz bir yarımada olan kazada kullanılmayan bir unsur olarak yerini alır. En kalabalık mahalle olan Rum mahallesinde ise durum diğer Müslüman mahallerin tersine gelişmiştir. Tarım geçim kaynağı olarak yerini balıkçılık ve ahtapotçuluğa, yapıcılığa(ev yapımı) bırakmıştır. Karaabad ve Saravolos nahiyelerinde durum mahallelerden farklılık göstermemektedir. Tarımla uğraşan nüfus fazladır. Hayvancılık ikinci ve en önemli geçim kaynağını oluşturur. Diğer nahiyelerde olduğu gibi burada asker nüfus fazlalık oluşturmaz. Hayvancılık ve tarım temel geçim kaynağıdır. Çiftçilik ve ırgatçılık ile beraber çobanlık çok fazla uğraşılan mesleklerdir.

İstanbul'un iâşesini sağlayan alanlardan biri de Bodrum'dur. Özellikle incir Bodrum'dan İstanbul'a giden temel meyvedir.

Ormanlar, Menteşe sancağının genelinde olduğu gibi Bodrum'da da önemli bir geçim kaynağıdır. XX. yüzyılda Bodrum kazasının 45km² genişliğinde ormanları vardır. Ormanlık ve gemi yapımı arasında büyük bir bağ vardır. Orman burada bulunan tersanenin hammaddesini temin etmektedir.

Kentin tarım ve hayvancılık dışı geliri balıkçılık ve askerliktir. Kentte sanayi hemen hemen yok gibidir. XX. yüzyılda zeytinyağı sıkma presleri, dokumacılık ve halıcılık etkinliğini az da olsa artırmaya başlamıştır. XIX. yüzyılda burada yapılan tersanelerdeki gemilerin Osmanlı imparatorluğunun en önemli tersanelerinden birini oluşturduğunu bize açıkça kanıtlamaktadır. Voyvodalar, ayanlar ve İstanbul Bodrum'dan kalyon ısmarlamaktadır.

Bodrum kazasında XIX. yüzyıl da hayvancılıkta görülmektedir ki en fazla keçi beslenmektedir. Bunlar koyun sayısının nerdeyse iki katına da denktir. Aydın vilayetinin tamamında aynı durum söz konusudur. Karaabad'ta en fazla büyükbaş hayvan olarak sağimlık inek ve buzağı beslenmektedir. Saravolos'ta tarım ve hayvancılık birbiri ile iç içe geçmiş geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Burada en fazla beslenen küçükbaş hayvan koyun, büyükbaş hayvan ise kazanın genelinde inehtir.

Menteşe livasında bin kıyye kadar ipek kozası imalatı yapılmaktadır. XX. yüzyılda ise 5000 adet dut ağacı olan Bodrum'da 180 kutuluk ipek böceğinden 5600 kilo ipek imal edilmektedir diye belirtilir. Buda bize kazada dikkate degecek oranda ipek böceği yetiştirilmediğini kanıtlar niteliktedir.

Günümüzde 80 kadar sayısı bulunan değirmenin Bodrum'un XIX. yüzyıl kazalarıyla beraber toplam değirmen sayısı 28 geliri ise 6645 kuruştur. Bu uğraş çok fazla aileye geçim kaynağı olmamaktadır.

Anadolu'nun çoğu mahallinde olduğu gibi Bodrumlularda rençperlikle yaşamayı kendilerine uygun görmüşlerdir. Merkezi kazada en başlı sanatlar papuçculuk, bakkallık, demircilik, balıkçılık, kayıkçılık, semercilik, nalbantlık, yapıcılık, dülgerlik, marangozluktur. XIX. yüzyıl da ticaretin en canlı yapıldığı kazalar Muğla ve Milas'tır. Bodrum ne yazık ki pazar yokluğundan da anlaşılacağı üzere ticari faaliyetler düşüktür. Dükkân artışından ticaretin zaman içinde nispeten deolsa ilerlediği görülür.

Gümrük teşkilatı yapıldıktan bir müddet sonra Bodrum gümrüğü bu kasabanın coğrafi vaziyeti yani kendisine tabi birkaç liman bulunması itibarıyla müdürlük olmuştur. Kayıkçılık ve balıkçılık Bodrum gibi deniz ile iç içe olan bir yer için büyük önem taşımaktadır. XIX. yüzyılda kayık adedi ile teferruatlı bilgilere sahip değiliz. Kayıkçı esnafı tamamıyla Rumlardan meydana gelmektedir. Şu da bir gerçektir ki bu sayı balıkçılık adına deniz kıyısında olan bir mekâna göre çok geridir. Zaman içinde balıkçı teknelerinde artış olmuştur. Bu da Bodrum'da balıkçılığın bir iş olarak görülmeye başlandığını ve denizlerden yararlanmanın arttığını gösterir niteliktedir.

Madencilik bir bölgede hem sanayinin hammaddesini teşkil eder; hem de bölgedeki halkın önemli uğraş alanlarından biridir. Peksimet köyünün Bozdağ eteklerinde gümüş, Karakaya köyünde zımpara, Dereköy, Konacık Geriş, Peksimet köylerinde manganez varsa da bunların rezervi az olduğundan işlenmemektedir. Alüminyum madeni de Bardakçı ve Değirmen Burnunda, mermer Yalı, Çiftlik, Geren Boyu, Yalıkavak 'ta bulunur. Madenciliğin Bodrum halkı üzerinde geçim kaynağı olarak pek etkili olmadığı görülür.

Bodrum denince akla gelen ilk şey kaledir. Bodrum limanı üzerine şövalyeler tarafından inşa olunan kaleyi içeren küçük adacıkla ikiye ayrılmıştır. Kalenin inşa tarihi 1421 dir Bodrum kalesi, Rodos şövalyeleri tarafından mimar Heinrich Schlegel Holt 'un eliyle eskiden Zephyria adı verilen yarımada üstüne yapılmış ve inşasına Mausolos anıt mezar taşlarıyla rölyefler yapılmıştır. Bodrum kalesi 1309-1311 (1893/1895) de hapishane olarak kullanılmıştır. 1878 'de yerli topçu neferleri de kaldırılan Bodrum kalesi, daha sonra hapishaneye devredilir. Hapishane meşrutiyetten sonra boşaltılmış ve teşkilatı lağvedilmiştir . Bir müddet sonra yeni bir kadro ile tekrar açılmış, siyasi ve adli mahkûmlar gelmeye başlamıştır. I.Dünya savaşı sırasında düşmanların Bodrum' u ve bilhassa kaleyi bombardıman etmeleri üzerine mahkûmlar memleketin iç taraflarına nakledilmiş ve bundan sonra kale artık

hapishane olarak kullanılmamıştır. Bu hapishane yüzyılın önemli mahkûmlarına da ev sahipliği yapmış bir yerdir. Bunun yanında bu hapishane vasıtasıyla mahkûmların hem gelişi hem gönderilişi diğer kazalar arasında da bir iletişim sağlamaktadır.

Cumhuriyet döneminde kaza farklılaşmış yeni kurumlaşma çabaları olmuştur. Bodrum, Milas ve Muğla'nın etki alanı içerisinde tekrar eski yapılanmasını bu dönemde de devam ettirmeye çalışmıştır. Bugün kentte değişim turizm ile beraber oldukça hızlanmıştır. Turizm Bodrum'a olumlu katkılar sağlamaktadır. Bunun yanında bu sektörün kente olumsuzlukları da çoktur. Ormanlar yakılmakta, mavi deniz kararmakta, verimli tarım alanlarının üzerileri beton yığınlarıyla kaplanmaktadır. Bu gidiş için biran evvel önlem alınması en önemli meseledir.

BİBLİYOGRAFYA

1- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

-Maliye Nezareti (Defterler)

ML.VRD,TMT,defter no:1631, defter no:1632, defter no:1633,defter no:1634, defter no:2803, defter no:2804,2805, defter no:2806, defter no:2807, defter no:2109 , defter no:2110, defter no:2111, defter no:2112, defter no:2113, defter no:2114, defter no:2116, defter no:2117, defter no:2474, defter no:2475, defter no:2476, defter no:2477, defter no:2478, defter no:2479, defter no:2480, defter no:2481, defter no:2483, defter no:2484 defter no:,2485, defter no:2486, defter no:2487, defter no:2488, defter no:2489, defter no:2490, defter no:2492, defter no:16201.

-Amedi

A,AMD,72,1;

-Cevdet Askeriye

C.AS.73/3437 ; C.A.71/4260;CAS, 297,12305;

-Cevdet Tasnifi

C.D.171; 128/638; C.A.113,5099.

-Cevdet Bahriye

C.BH.170/8004; C.BH. 9624; C.BH. 59/27/766; C.BH.81/3853; C.BH.12.598.1239; C.BH.51,2417,1231; C.BH.62,2948,1236; C.BH.121,5852,1221; CBH,45,2113; C.BH,268,12383; C.BH227,10541; C.BH,259,11966; C.BH,230,10687; C.BH,232,10780; C.BH,190,8932; C.BH,56,2643; C.BH,65,3096;;CBH,25,1184; CBH,45,2113.

-Cevdet Maliye

C.ML,416,16980; C.ML,10/427; CM, 3897

-Dahiliye Nezareti Evrakı

DH. MKT 2817/74; DH.MKT 2568/111; DH.MKT 2546/54; DH.MKT 1707/72; DH. MKT 1564/23; DH. MKT 1559/55 ; DH.İD 144-2/17; DH.MKT 2531-13; DH.MKT 2484-49; DH.MKT 1536-30; DH.MKT 2016-99; DH. MKT 1666 74; DH. MKT 1670 100; DH.MB,HPS,22,25,19; DH. İD,50-1,5,1328; DH. MKT, 1950,37,(1891); İ.DH,1478,1327/ L-23;MKT,2242-43; MKT,1520,74,(01-Za-1305); DH.MKT,2242-43; DH.MKT,2624,92; DH.MKT,2200,13; DH,UMVM,59,7; DH,EUM,18,40; DH.EUM SSM,1,4.

-Harita

HRT. h 1373 1341 Z 29; HRT. h 508 1264 M 22; HRT.h1856.

-İrade Tasnifi

İ.MMS 155 1330 Za-3a; İB,1318 Za 23/2 ;İDH,48,7683; , İ.DH,1478,1327/ L-23; İD, 29981.

-Kamil Kepeci

KK, No:110,1585,H 991; BOA, KK,no.6194.

-Mektubi

A,MKT.MHM,526,21,1323; A.MKT.NZD,214,23; MF.MKT,21,157; DH.MKT,1520,74,(01-Za-1305); DH.MKT,2546,54; DH.MKT,2852,97; DH.MKT,2409,33; DH.MKT,2202,9; MKT MHM 567 23 .

-Meclis Vükela Mazbataları

MV. 227/236.

-Yıldız Tasnifi

Y.PRK.MF,1/68;YPRK MS 2/51

-Zaptiye

ZB,403,22; ZB, 405, 36; ZB, 405,37; ZB, 405,38; ZB, 405,39.

-Diğerleri

C.MF,2-96; C.MF,2-96 (1217); İSH,1319/n-1 1319; C.EV,88,4399;HAT, 157,6532; İ.AS, 16 ,1314 ,M-18;İSH,1319/n-1 ,1319; C.SH,23,1183;

2- BODRUM ŞER'İYYE SİCİLLERİ

BŞS ,No:164.

BŞS No: 165(Değişik Tarihli)

BŞS No:166 1285 -1288

BŞS No:167 1288-1304

BŞS No:168 1289-1295

BŞS No: 169 1295-1296

BŞS No:170 1296-1299

BŞS No:171 1308 -1309

BŞS No:172 1312 -1315

BŞS No:173 1315-1316

BŞS No:174 1317-1318

BŞS No: 175 1319-1321.

3-GAZETELER

Takvim-i Vekayi 29 Mart 1230 ,(10 Nisan 1864)
13 Zilhicce 1255 (17 Şubat 1840).
29 Şaban 1275 (3 Nisan 1859)
24 Şaban 1259 (20 Eylül 1843)
28 Rebiül-ahir 1263 (16 Nisan 1847)
2 Cemaziyülevvel 1280(14 Ekim 1863)
8 Muharrem 1273 (7 Eylül 1856)
2 Şaban 1260 (16 Ağustos 1844)

1 Safer 1279 (29 Temmuz 1862)

22 Muharrem 1272-8 Muharrem 1278 (1 Ekim 1855-15 Temmuz 1861)

4-- AYDIN VİLAYET SALNAMELERİ

1296, 1297, 1298, 1300, 1301, 1302, 1304, 1307 ; 1311, 1312, 1313 ; 1316, 1317, 1320, 1321, 1326.

5- YILLIKLAR, ETÜTLER, ENVANTERLER

-*Aydın Vilayeti 1329-1330-1331 Adi ve Hususi Bütçesi*, Matbaa-ı Vilayet.

-*Aydın Vilayeti 1329 senesi Muvazene –i Hususiye-i Maliye Kararnamesi* .

-Arazi Kanunnamesi, (Haz: Orhan Şeker), İstanbul,1985.

-*İlimiz Muğla*, İstanbul, 1992.

- Cumhuriyetimizin50.yılında Muğla, İl yıllığı 1973.

-Cevat Sami –Hüseyin Hüsnü, *İzmir*, 1905, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.

-*Cumhuriyetimizin 15.Yılında Muğla*, İzmir,1938.

- Cumhuriyetin 50. Yılında Köylerimiz, Ankara, 1978..

Cumhuriyetimizin 80. Yılında Muğla, Aydın: Muğla Valiliği Yayınları, 2004.

-Düstur, Cilt-I-II Matbaayı Amire .

-Köy Envanter Etütlerine göre Muğla, TC Köy İşleri Bakanlığı, Yayını Ankara,1970.

-*Köylerimiz 1981*, TC İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Ankara, 1970.

-Muğla, İl yıllığı Cumhuriyetimizin 75.yılında, Muğla Valiliği 1998.

-*Muğla Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri*, 20.10.1985, DİE, Ankara ,1988.

-Muğla İli Verimlilik Envanteri ve Gübre İhtiyaç Raporu, Toprak Etütleri ve Haritalama Dairesi Başkanlığı, Ankara, 1984.

-*Muğla İl Yıllığı*, İzmir, 1973.

-*Muğla İl Yıllığı*, 1967, Ankara, 1968.

-*Muğla 5.Kültür Şenliği*, Muğla, 28 Eylül- 1 Ekim 1989.

-*Muğla İli Yapı Gereçleri ve Yöresel Koşullar*, Bayındırlık ve Yapı İşleri Genel Müdürlüğü, 1972.

-Nevsal-i iktisat (Aydın Vilayet –i Celilesinin Ahval-i Tabiye ziraiye ticariye ve iktisadiye ve saire –yi ahvalinden bais 1321 seneyi maliyesine mahsus) Cami ve muharrirleri Cevad Sami Hüseyin Hüsnü, İzmir,1323.

--Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831, (Haz: E xxxx)Ankara,1943.

1927 Yılı Genel Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti İstatistik Umum Müdürlüğü , 28 Teşrin-i Evvel, Cilt.I, İstanbul, Hüsnü Tabiat Matbaası, 1929 .

-*1935 Yılı Genel Nüfus Sayımı* Devlet İstatistik Enstitüsü, Mehmet İhsan Basımevi, Ankara ,1937.

-*1940 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü ,20 İlk Teşrin 1940.

-*1945 yılı Genel Nüfus Sayımı* ,Devlet İstatistik Enstitüsü ,Cilt I, Ankara ,1950.

-*1950 Yılı Nüfus Sayımı*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul,1961.

-*2000 Yılı Genel Nüfus Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 2002.

6- SEYAHATNAMELER

- Bertrandon De La Broquiere'in *Denizaşırı Seyahati*, Editör: Ch Schefer, Çev: İlhan Arda İstanbul, 2000.
- BURNABY, Fred *At Sirtında Anadolu*, Çev: Fatma Taşkent, İstanbul, 1999.
- BUSBECQ, *Türk Mektupları*, Çev: Hüseyin Cahit Yalçın, İstanbul, 1939.
- BEAUFORT, F, *A Brief Description of The South Coast of Asia Minor*, London, 1818.
- CUÏNET Vital, *La Turque d'Asie*, Cilt III, Paris, 1890.
- CHANDLER Richard, *Travels in Asia Minor 1764-1765*, The Trustees of The British Museum London, 1971.
- Choiseul-GOUFFIER, Comte de, *Voyage Pittoresque dans L'Empire Ottoman*, Cilt 1, Paris, 1842.
- CRAMER, J.A, *Description of Asia Minor*, Volume II, Oxford .
- EVLİYA ÇELEBİ *Seyahatname IX*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1935.
- FELLOWS Charles, *An Account of Discoveries in Lycia*, London, 1840.
- HAMILTON W.J, *Researches in Asia Minor Pontus an Armenia* Cilt, I,, London , 1842.
- LEAKE ,William Martin *A Tour a Asia Minor*, London, 1824.
- MİCHAUD, *Correspondance 'Orient*, (1830-1831) ,Paris, 1835 .
- NEWTON, C,T, *Travels –Discoveries in The Levant*, Cilt, 2, London, 1805.
- ROSS, Ludwig 1845, *Reisen Nach Kos Halikarnassos Rodos und der insel Cipern*, Halle, 1852.
- SCHERZER ,Karl Von, *İzmir 1873*, Çev: İlhan Pınar, İzmir , 2001.
- TEXİER Charles, *Küçük Asya* , Çev: Ali Suad, İstanbul , 1340.
- THEVENOT, Jean 1655-1656'da *Türkiye*, Çev: Nuray Yıldız, İstanbul, 1978.
- TCHIHATCHEFF, P.dAsie Mineure, Physique ,Statistique et Archeologique, Cilt I,, Paris, 1853.
- TURNER W, *Journal of a Tour İn The Levant*, VOL, III, London, 1820.
- TOTT, B, 18.yy *Türkler ve Tatarlara Ait Hatıralar* , Çev: M.R.Uzman Tercüman 1001 Eser.
- WOODS, H F, *Türkiye Anıları (Osmanlı Bahriyesinde 40 Yıl 1869-1909)* Çev: Fahri Çoker, İstanbul, 1976.
- XİMENEZ, Saturnino, *L'Asie Mineure en Ruines* ,Mütercim : Mustafa Rahmi, Tarihsiz.

7- TARİHİ KAYNAKLAR

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ

Osmanlı Devleti Tarihi, Cilt. I, Yay: Ahmet Demir- Mehmet Kafkas, İzmir. 1995

AŞIKPAŞAOĞLU TARİHİ, (Atsız Neşri), İstanbul, 1992.

AHMET CEVDET PAŞA ,*Tarih –i Cevdet* ,Tertib –i Cedid İstanbul 1308. *Maruzat*, Yay: Yusuf Hallaçoğlu, İstanbul 1980.

Tezahir, 4 Cilt, Yay: Cavid Baysun, Ankara , 1986

AHMET LÜTFİ EFENDİ , *Lütfi Tarihi*, Matbayı Amire , İstanbul, 1292

IX.Cilt Yay: Münir Aktepe, İstanbul , 1984.

X-XV Ciltler. Yay: Münir Aktepe, Ankara, 1988.

- EBU ABDULLAH MUHAMMED İBN BATTUTA TANCİ ,*İbni Battuta Seyahatnamesi* I,Çeviri A.Sait Aykut,İstanbul ,2004.
- EDİRNELİ ORUÇ BEY, *Oruç Bey Tarihi* (Atsız Neşri), İstanbul,Tarihsiz.
- HERODOTOS *Herodot Tarihi*, Türkçesi: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi,İstanbul,1991.
- HOCA SAADETTİN EFENDİ, *Tacüt-Tevarih Cilt.III*, Ankara 1999.
- İBRAHİM PEÇEVİ *Peçevi Tarihi* Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Cilt. I ,Ankara, 1999.
- KEMALPAŞAZADE *Tevarih-i Ali Osman*, X.Defter, Hazırlayan: Şerafettin Severcan ,Cilt.VIII, Ankara,1996 .
- KATİP ÇELEBİ *Tuhfetü'l Kibar Fi Esfari'l Bihar*, Yay:Orhan Şaik Gökyay,İstanbul,1973.
Cihannuma ,İstanbul, 1732.
- MEHMET NEŞRİ, *Neşri Tarihi I*,Haz: Mehmet Altay Köymen, Ankara, 1983.
- MÜNECCİMBAŞI AHMET DEDE, *Sahaif-ül Ahbar fi Vekayi-ül –Asar*, Cilt II, Yay: İsmail Erünsal,Tercüman 1001 Eser .
- PİRİ REİS, *Kitab'ı Bahriye Denizcilik Kitabı*, Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Eser, Kervan Kitapçılık .
- SOLAKZADE TARİHİ*, Yay: Vahid Çubuk Cilt.I, Ankara, 1989.
- ŞANİZADE ATAULLAH EFENDİ *Şanizade Tarihi*, Cilt.IV,İstanbul,1290.
- Tarih-i Sami Şakir ve Suphi*, İstanbul,1198.
- TURSUN BEY, *Tarih'ül Ebul Feth*, Yayınlayan, Ahmet Tezbaşar, Tercüman 1001 eser.
- AHMET VASİF EFENDİ ,*Tarih-i Vasıf*, Cilt II, İstanbul,1219.
- YUSUF BİN ABDULLAH, *Osmanlı Tarihi Tarih-i Al- i Osman*,Yay: Erdal Sevinçli, İzmir ,1997.

8- BASILI ESERLER

- Abdüllaziz Bey 1975 *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*, İstanbul.
- Açıkgöz 1998 Namık Açıkgöz, “Muğla Menkıbe ve Efsaneleriyle Kanuni Sultan Süleyman İzleri” *Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, Ankara,103-109.
- Adıvar 1970 Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul.
- Ahmet Refik 1931 *Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (947-1200)*, İstanbul.
Onuncu Asr-ı Hicride İstanbul Hayatı, Haz: Abdullah Uysal, Ankara. 2000
- Akar 2001 Ali Akar, “Muğla ve Yöresi Ağızlarında Şimdiki Zaman Biçimleri” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı:4, 1-11.
- Akarca ve Akarca 1954 Aşkıldil Akarca – Turhan Akarca, *Milas Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, İstanbul Matbaası, İstanbul.
- Akbal 1951 Fazıla Akbal, “1831 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus” *Belleten*, XV/60, 617-628.
- Akça 2008 Bayram Akça,”Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bodrum’un Sosyo – Ekonomik Yapısı “*Bodrum , Sempozyum Bildirileri*, Ortakent Yahşi Belediyesi Kültür Yayınları, Bodrum , 23-46.
- Akçura 1998 Yusuf Akçura, *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri (XVIII ve XIX. Asırlarda)* Ankara,.
- Akçura ve Akçura 1972

- Necla Akçura – Tuğrul Akçura, “Kasaba ölçeğinde çevre değerlerini koruma amaçlı bir İnceleme: Bodrum” *Mimarlık Dergisi*, Sayı 8.
- Akdağ 1945 Mustafa Akdağ, “Tımar Rejimi’nin Bozuluşu” DTCFD, Cilt III Sayı 3,.
- Akdağ 1995 M. Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve düzenlik Kavgası Celali İsyancıları* Ankara.
- Akdağ 1999 M. Akdağ, *Anadolu’nun İktisadi ve İçtimai Tarihi, I, (1243-1453)* Ankara,1999.
- Akgünlü 2008 Volkan Levent Akgünlü, *Muğla’nın Sosyo –Ekonomik Yapısı*, Editör: Ahmet Yiğit, Muğla,.
- Aksel 2000 Malik Aksel, *İstanbul’un Ortası*, Ankara,
- Akşit 1971 Oktay Akşit, *Helenistik ve Roma Devrinde Likya*, İstanbul.
- Aktüre 1975 Sevgi Aktüre, “17.yüzyıl başından 19.yüzyıl ortasına kadarki dönemde Anadolu Osmanlı şehrinde şehrsel yapının değişme süreci”, *M.E.T.U. Journal of The Faculty of Architecture* volume I, ,Number I,
- S. Aktüre 1990 S. Aktüre, “19. yüzyıl Menteşe Sancağında Toprak insan ilişkilerinin Değişim Süreci” *Toplum ve Bilim* 48-49, Kış Bahar, ,79-93.
- Akurgal 2002. Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, İstanbul,
- Akyüz 1989 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan Günümüze)* Ankara,
- Albayrak 1998 Mustafa Albayrak, Milli Mücadele Döneminde Batı Anadolu Kongreleri,17 Mart 1919-2 Ağustos 1920, 1 Ankara.
- Ali Rıza Bey 1331 *Menteşe Sancağının Ahval-ı Zıraiyesi*, İstanbul.
- Alpözen 2006 Oğuz Alpözen, *Ancient Halikarnasos*, Bodrum.
- Ali Cevad 1314 *Memalik-i Osmaniye’nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, İstanbul.
- Anderson 2001 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu 1774-1923, Uluslararası İlişkiler Üzerine İnceleme*, Çev: İdil Eser, İstanbul.
- Andokyan 1999 Aram Andokyan *Balkan Savaşı*, Çev: Zaven Biberyan, İstanbul,
- André 1939 Louis André, *Histoire Economique depuis L’ Antiquité jusqu’ a nos jours*, Paris.
- Arel 1986 Ayda Arel, “Bodrum yarımadasının Ortakent (Eski Müşgebi) Köyünde bulunan “Mustafa Paşa” Kulesi Hakkında” *“VI Araştırma Sonuçları Toplantısı*,.Ankara, 35-46.
- Arı 2009 Kemal Arı, “Yelkenliden Buharlıya Geçiş”, *Türk Denizcilik Tarihi*, Editör: Zeki Arkan Lütfi Sancar, Cilt. 2, İstanbul,125-145.
- Arıkan 1984 Z. Arıkan, “Mithat Paşa’nın Aydın Valiliği”, *Uluslar arası Mithat Paşa Semineri*, Edirne, 8-10 Mayıs 1984, Bildiriler ve Tartışmalar, 127-164.
- Arıkan 1988 Zeki Arıkan, *XV.–XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir.
- Arıkan1987 Z. Arıkan, “1821 Yunan İhtilalinin Başlaması” *Askeri Tarih Bülteni* Sayı 22, , Yıl:12, 97-132.
- Arıkan 1991 Z. Arıkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, “*Prof. Dr Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul, 291-192.
- Arıkan 1994 Z. Arıkan, “Tanzimat Döneminde Eğin ve Çevresinden İstanbul’a Yönelik Göçler” *Tanzimat’ın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 467-471.

- Arıkan 1995a Z. Arıkan, “Le systeme de Tımar dans la province d’Aydın d’apres legistre du cadastre de 1455 (859)” *Akten des IV. Internationalen Kongresses*, Wiesbaden, 11-15.
- Arıkan 1995b Z. Arıkan, “La dime sur Les Fruits (Öşri Meyve) Dans L’Empire Ottoman aux XV-XVI.siecles”, *Turcica* VIII, 561-568.
- Arıkan 2007 Z. Arıkan, “Midilli İstanbul Arasında Zeytinyağı Ticareti”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:40, Ayrı Basım ,9-20
- Armaoğlu 1997 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara.
- Aslanapa 1984 Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul.
- Atılğan 2006 Halil Atılğan, “Bodrum’da Halk Müziği ve Özellikleri”, *Muğlaname*, Muğla, 175-178.
- Atilla ve Öztüre A, Nedim Atilla - Nezih Öztüre, *Mobolla /Karia’dan Cumhuriyet’e Muğla*, İzmir. 2003.
- Bodrumlu 1945 Avram Galanti Bodrumlu, *Bodrum Tarihi*, İstanbul.
- Bodrumlu 1946 Avram Galanti Bodrumlu, *Bodrum Tarihine Ek*, İstanbul.
- Aydın 1990 Mahir Aydın, “Sultan II. Mahmut Döneminde yapılan nüfus Tahrirleri” *Sultan II. Mahmut ve Reformları Semineri*, İstanbul, , 82-91.
- Baykara 1969 Tuncer Baykara, *Denizli Tarihi, 1070-1429. II.Kısım*, , İstanbul.
- Baykara 1988 Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, Anadolu’nun İdari taksimatı*, Ankara.
- Baykara 1990 T. Baykara, *Aydinoğlu Gazi Umur Bey, (1309-1348)*, Ankara.
- Baykara 1992 T. Baykara, “Bodrum”, *TDV İA*, Cilt 6, İstanbul, 247-249.
- Baykara 1999 T. Baykara, *Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İzmir.
- Baykara 2000 T. Baykara, *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi, (XII.XIV. yüzyıllar)*, Ankara.
- Babinger 2002 Franz Babinger, *Fatih Sultan Mehmet ve Zamanı*, Çev: Dost Körpe, İstanbul.
- Bağış 1983 Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler, Kapitülasyonları Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları, (1750-1839)* Turhan Kitabevi, Ankara.
- Barkan 1963 Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Siteleri kuruluş ve işleyiş Tarzına Dair Araştırmalar” *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:23/1-2, 230-249.
- Barkan 1941 Ömer Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük nüfus ve arazi tahrirleri ve hakana mahsusu istatistik defterleri” *İFM* II/1941, ,20-59, II/2 , 214-247.
- Barkan 1953 Ö. L. Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi” *TM* ,X (1951-1953), 1-26.
- Barkan 1966 Ö.L. Barkan, “Edirne Askeri Kasamsına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)” *Belgeler* Cilt III, ,Sayı 5-6,1-479.
- Barkan 1980 Ö.L. Barkan, *Tımar, Türkiye’de Toprak Meselesi Toplu Eserler 1*, İstanbul.

- Barkan Ö.L. Barkan, “İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri” *Belgeler IX*, 1-380.
- Barkan 1999 Ö.L. Barkan, “Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) tarihli Arazi Kanunnamesi”, *Tanzimat I*, İstanbul, 321-421.
- Başak Selmin- Bektaş Cengiz, Bodrum Halk Yapı Sanatından Örnekler, Muğlaname, İzmir,2006.
- Başak Selmin Cengiz Bektaş, *Bodrum Halk Yapı Sanatından Örnekler*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1983.
- Batmaz 2009 Şakir Batmaz, “II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Bahriyesi”, *Türk Denizcilik Tarihi*, Editör: Zeki Arkan - Lütfi Sancar, Cilt. 2, İstanbul, 159-173.
- Batur Afife Batur, “Batılılaşma Döneminde Osmanlı Mimarlığı” *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*,4 Cilt,İstanbul,1985 .
- Becker 1945 C.H. Becker, “Cizye”, İA, Cilt 3, İstanbul, 123-132.
- Beldiceanu 1985 Nicora Beldiceanu, *XIV. yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara,
- Berber 1997 Engin Berber, *Yeni Onbinlerin Gölgesinde Bir Sancak, İzmir,(30 Ekim 1918 15Mayıs1919)*, İstanbul,
- Benedict 1971 Peter Benedict, “Türkiye’de Küçük Kasabaların Etüdünü İlişkin Bazı Sorunlar” *Türkiye Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar*, İstanbul, 151-.165.
- Berkes 1973 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul, *Doğu Batı Yayınları*,
- Beydilli 1995 Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi, (1776-1826)*, İstanbul .
- Beydilli 2009 Kemal Beydilli “Savaş Eğitiminde Okullaşma (1775-1807)”, *Türk Denizcilik Tarihi*, Editör: Zeki Arkan - Lütfi Sancar, , Cilt. 2, İstanbul, 269-297.
- Bilgi 2008 Necdet Bilgi “Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyıl Ortalarında Bodrum”,. *Bodrum , Sempozyum Bildirileri*, Ortakent Yahşi Belediyesi Kültür Yayınları, Muğla, , 110-117.
- Bilgin 1965 Osman Nuri Ergin, *Bodrum Tarihi Sosyal İktisadi Yönleri İle*, İstanbul.
- Binbaşı M.Nasrullah /Kolağası M Rüştü /Mülazım M Eşref ,Osmanlı Atlası (XX.Yüzyıl Başları),(Hazırlayan : Rahmi Tekin /Yaşar Baş),OSAV Yayınları,İstanbul,2003.
- Boratav 1973 Pertev Naili Boratav *Türk Halkbilimi II 100 Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul,
- Bostan 2005 İdris Bostan *Kürekli ve Yelkenli Osmanlı Gemileri*, İstanbul.
- Bostan 1992 İdris Bostan” Kaptan Paşa “*DİA*, XXIV, İstanbul, 354- 355.
- Bostan 1992 İdris Bostan “Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri: 1,Tersane’de Büyük Havuzun İnşası(1794-“1800)”,*150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 69-100.
- Bostan 1999 İdris Bostan “XVI-XVII Yüzyıllarda Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Teknolojisi”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Cilt. VI, Ankara.
- Bostan 2009 İdris Bostan, Kalyonun Yükselişi ve Akdeniz’de Osmanlı Donaması (XVIII. Yüzyıl), *Türk Denizcilik Tarihi*, ,Cilt.2, İstanbul,15-27.
- Börekçi 1944 Hatice Börekçi 1944 “Anadolu’da Küçük Şehir Araştırmaları” “DTCFD,cilt III,Sayı I , 61-71.

- Braudel 1993 Fernand Braudel , *II.Felipppe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt.II, Çev: M.Ali Kılıçbay, Ankara.
- Baraudel 2004 Fernand Braudel Maddi *Uygurlık Gündelik Hayatın Yapıları*, Çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul,2004.
- Buluç 1993 Sevim Buluç “İlçağda Muğla “Tarih İçinde Muğla ,Ed: İlhan Tekeli ,Ankara.
- Cerasi 1999 M.Cerasi *Osmanlı Kenti*,(Çev.A.Ataöv,İstanbul.
- Cezar 1977 Mustafa Cezar *Anadolu Öncesi Türklerde Şehircilik ve Mimarlık*, İstanbul.
- Cezzar 1986 Yavuz Cezzar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi(XVIII.yüzyıl dan Tanzimat’a Mali Tarih,)*,İstanbul,.
- Cezzar 1995 Yavuz Cezzar , The Role of finacial factors in the structural changes in the organization of the Ottoman Empire in the 18 the century”,İÜSBFD,No:11-12-13,(Nisan, Temmuz Ekim),111-114.
- Çağatay 1943 Neşet Çağatay Osmanlı Devletinde Maden İşletme Hukuku”, *AÜDTCFD* Cilt:II,Sayı:I İkinci Teşrin, I.Kanun ,Ankara , 117-126.
- Osmanlı İmparatorluğunda Reaya’dan Alınan Vergi ve Resimler “DTCFD,Cilt.5,Ankara,124-503.
- Çadırcı 1970 Musa Çadırcı ”Türkiye’de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine İnceleme” *Belleten*, Cilt: XXXIV Sayı:135, Temmuz ,409-420.
- Çadırcı Musa Çadırcı”*Anadolu’da Redif Teşkilatının Kuruluşu*” TAD,VIII-XII/14-23, (1970-1974),63-75.
- Çadırcı 1980 Musa Çadırcı , Tanzimatın İlanı Sırasında Anadolu’da İç güvenlik, DTCF , Tarih Araştırmaları Dergisi , XIII/24, 45-58.
- Çadırcı 1981 Musa Çadırcı “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda Menzil hane ve Kiracıbaşılık “VIII Türk Tarih Kongresi, Ankara Cilt. II,1359-1365.
- Çadırcı 1981b Musa Çadırcı ,”Tanzimat döneminde Osmanlı Ülke Yönetimi (1839-1876)” ,IX. *Türk Tarihi Kongresi*,Ankara, C.II ,1153-1161.
- Çadırcı 1985 Musa Çadırcı ,” *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* ,İstanbul,Cilt.I, 210- 230.
- Çadırcı 1985 Musa Çadırcı, “Osmanlı İmparatorluğunda Eyalet ve Sancaklarda Meclislerin Oluşturulması (1840-1864) “, *Ord Prof. Yusuf Hikmet Bayur’a Armağan*, Ankara , 257-278.
- Çadırcı 1989 Musa Çadırcı ,“Türkiye’de Kaza Yönetimi 1840-1876”, *Belleten* ,Sayı 206,Ankara,Nisan,237-257.
- Çadırcı 1991 Musa Çadırcı,*Tanzimat döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara.
- Çadırcı 1993 Musa, Çadırcı ,Tanzimat Döneminde Çıkarılan Men’-i Mürur ve Pasaport Nizamnameleri”, TTK, Belgeler, XV/19, 169-181.
- Çadırcı 1994 Musa Çadırcı,”Tanzimat’ın Uygulanmasında Karşılaşılan Güçlükler “*Tanzimatın 150.Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Ankara, 295-299.
- Çakır 2006 Ahmet Çakır, “Bodrum’da Halk Oyunları”, *Muğlaname*, İzmir.
- Çelebi 1999 Mevlüt Çelebi , *Milli Mücadele Döneminde Türk –İtalyan İlişkileri*, Ankara.

- Çetin Birol Çetin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Askeri Teknolojinin Takibi,(1700-1900),Türkler Ansiklopedisi, Cilt. VI,814-819.
- Çetiner 2007 Yılmaz Çetiner , “Şerriye Sicillerine Göre Bodrum Vakıfları,(1742-1910), “1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, Sempozyum Bildirileri, 22-25 Ekim 2007,154-190.
- Çınar 2004 Ali Abbas Çınar , *Muğla Kitabı*, Muğla .
- Çınar 2006 Ali Abbas Çınar ,*Muğlaname*, Muğla ve İlçeleri Kültürü, Muğla İzmir.
- Çolak 2002 Melek Çolak, “Cumhuriyet Döneminde Muğla’da İpek böcekçiliğine İpekli Dokumacılık (1923-1970)”,SBE, Bahar,Sayı.8,69-79.
- Çolak 2001 Melek Çolak,”Cumhuriyetin ,İlk Yıllarında Muğla’da Eğitim ”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bahar 2001,Sayı.4,83-98.
- Darkot B,Tuncel,M, Ege Bölgesi Coğrafyası, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları , İstanbul 1978.
- Darkot B-Erinç S,”Güneybatı Anadolu’da Coğrafi Müşahedeler ”İÜCED, İstanbul Sayı.5-6 ,1979,179-196.
- Darkot 1979 Besim Darkot, *Menteşe İA*, C.7,MEB, İstanbul, 723-724.
- Daşcıoğlu 2007 Kemal Daşcıoğlu, “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Bodrum Kalesi ve Hapishanesi “1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum ,Sempozyum Bildirileri, 22-25 Ekim 2007, 191-208.
- Davison 1997 Roderic Davison , H, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, (1856-1876)*,Cilt.1,Çev: Osman Akinhay, Ankara .
- Demir 2001-a Aydoğan Demir, “Bodrum Tersanesinde Bir İş Kazası “,Toplumsal Tarih ,Sayı.89, 30-32.
- Demir 2001-b Aydoğan Demir, Bodrum Tersane kulelerinin yapımı ve Bir Annenin Feryadı”,Toplumsal Tarih, Sayı: 96, 15-18.
- Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Cilt I,İstanbul.
- D’Ohsonn *18 yy Türkiye’sinde Örf ve Adetler* ,Çev: Zerhan Yüksel ,Tercüman 1001 Eser.
- Doğu 1988 AF. Doğu ,” Köyceğiz Dalaman Çevresinde tarihi yerleşme alanlarının jeomorfolojik birimler ile ilişkisi” AÜDTCFD,Sayı.1-2, 319-328.
- Dölen 1992 Emre Dölen , *Tekstil Tarihi*, İstanbul.
- Earle 2003 Edward Mead Earle , *Bağdat Demiryolu ve Petrol Savaşı, (1903-1923)*,İstanbul.
- Elbe 1972 Haluk Elbe ,*Bodrum (Halikarnasos)ve Müze Rehberi*,İstanbul.
- Eldem 1999 Edhem, Eldem, *Osmanlı Bankası Tarihi* , Çev: Ayşe Berktaş, İstanbul.
- Eldem 1970 Vedat Eldem , *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları hakkında bir tetkik*, Ankara.
- Emecen 1989 F. M.Emecen , *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara.
- Endres 2006 Franz Carl Endres , *Türkiye ve Türkler, Bir Alman Subayın Türkiye Notları*, Çev: Güray Beken, İstanbul.
- Engelhart 1996 *Tanzimat ve Türkiye* ,Çev: Ali Reşat İstanbul.

- Erdoğan 1968 Muzaffer Erdoğan , Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Resterasyon Faaliyetleri, Vakıflar Dergisi Cilt.7,İstanbul, 149-205.
- Erdoğan 2007 M.Akif Erdoğan , Bodrum Müzesindeki Korunan İslami Kitabe ve Mezar Taşarlı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXII,Sayı I,Temmuz 2007,127-138.
- Erdoğan M.Akif Erdoğan , “Onaltıncı Yüzyılın ikinci yarısında İzmir ve Çevresi ”,*Son yüzyıllarda Batı Anadolu Uluslararası Sempozyumu Tebliğler*,(1922-1992),221-230.
- M.Akif Erdoğan ”Türkler Döneminde Bodrum Yarımadasının Tarihi Topografyası “22-25 Ekim 2007,Bodrum ,2008, 1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, Sempozyum Bildirileri ,231-237.
- Eren 2004 Mehmet Ali Eren , “Muğla Yöresi Halk Oyunları, Giysileri ve Çalgıları, “*Muğla Kitabı*”, İzmir, 329-340.
- Eren 2006 Mehmet Ali Eren , “Bodrum’da Söylenen Türküler ve Öyküleri”, *Muğlaname* , İzmir,2006.
- Ergenç 1980 Özer Ergenç ,“Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik tarihi (1071-1920)Editör: O. Okyar-H.İnalcık),Ankara , 103-109.
- Ergenç 1981 Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerine Bazı Düşünceler” ,*XIII ,Tarih Kongresi* Cilt 2, Ankara ,1265-1274.
- Ergenç 1984 Özer Ergenç ,Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine ,Osmanlı Araştırmaları” , *The Journal of Ottoman Studies* Sayı: IV ,İstanbul .
- Ergenç 1986 Özer Ergenç, “Salnamelerde İzmir 1855 -1985” *Türkiye Ekonomisinin 100.yılı ve İzmir*, İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, (21-23 Kasım 1985) ,İzmir, 142-155.
- Ergenç 1988 a Özer Ergenç “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler “*Bellekten* LII/203 (1988a) ,667-683.
- Ergenç 1988 b Özer Ergenç ,“XVIII. yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin bazı Bilgiler ”*Bellekten* “LII/203,529-531.
- Ergin 1995 Osman Nuri Ergin , *Mecelle-i Umur-u Belediye*,10 Cilt . İstanbul.
- Ergin 1977 O Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi* , Cilt: 1-2,İstanbul.
- Erksan 1954 H.Nezihi Erksan ,*Türkiye Tütünleri*, İstanbul.
- Eroğlu 1939 Zekai Eroğlu, *Muğla Tarihi*, İzmir.
- Erol 1993 Oğuz Erol “Türkiye’nin Doğal Yöre ve Çevreleri”, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı.7,13-41.
- Erol 1979 Özkan Erol *Karya Milas Tarih Coğrafya*, Milas.
- Ersoy 1980 O. Ersoy, “Şerriye Sicilleri Toplu Katoloğuna Doğru”, *DTCFD* XII/24, (1979-1980),1-20.
- Esad Dr 1339 *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimai Coğrafyası ,Muğla Menteşe Sancağı*, Ankara :TBMM Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekaleti Neşriyatı,1339-1923.
- Faroqhı 1994 Suraiya Faroqhı,*Kentler ve Kentliler*Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu,İstanbul .

- Faroqlı 1998 Suraiya Faroqlı, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Elif Kılıç, İstanbul.
- Findley 1994 Carter Findley, *V Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, 1789-1922*, Çev: Latif Boyacı-İzzet Akyol, İstanbul.
- Fleet 2009 Kate Fleet, *Erken Osmanlı Döneminde Türk –Ceneviz Ticareti*, Çev: Özkan Akpınar.
- Gencer 1977 Ali İhsan Gencer, "İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi", *İ.Ü.Tarih Dergisi*, XXXI,(Mart1977),302-338.
- Gencer 1985 Ali İhsan Gencer *Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezaretinin Kuruluşu*, İstanbul.
- Genç 1987 Mehmet Genç, *17-19Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi olarak Tokat “Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara, 166-171.
- Genç 2000 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul.
- Genç 1975 Mehmet Genç, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi*, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 231-291.
- Genç 2000 Mehmet Genç, "XVIII. yüzyıl da Osmanlı Sanayi “ *Dünyü ve Bugünüyle Ekonomi, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul,226-254.
- Genç 1990 Mehmet Genç, "Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi “V.Milletlerarası Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri (İstanbul 21-25Ağustos 1989) Ankara.
- Gibbons 1998 Herbert Adams Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, Ankara.
- Goffman 1995 Daniel Goffman, *Levanten Dünya ve İzmir*, İstanbul.
- Gökbil 1964 Asaf, Gökbil *Milli Mücadelede Aydın*, Aydın.
- Gökçe 2000 Ahmet Gökçe *Maden Yatakları*, Sivas.
- Göker - Göker Murad -Gülşen, *Muğla ve İlçeleri*, İzmir,1970.
- Gregg 1973 Pauline Gregg, *Social and Economic History of Britain*, London.
- Grimal 1997 Pierre .Grimal *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul.
- Günday1997 Ahmet Günday, *Dünden Bugüne Fethiye*, İzmir.
- Güner-İbrahim -Ertürk Mustafa, *Bodrum’da Arazi Kullanımı”*, 1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, Sempozyum Bildirileri, 22-25 Ekim 2007,Muğla,2008,440.
- Güney 1997 Süha Güney, *Şehir Coğrafyası I*, İstanbul.
- Göyünç 1979 Nejat Göyünç Hane Deyimi Hakkında “,İÜEF Tarih Dergisi, Sayı:32 Mart(1979),331-348.
- Göyünç 1969 Nejat Göyünç XVI. yüzyılda *Mardin Sancağı*,İstanbul.
- Gökçe 2008 Turan Gökçe, "Müstakil Bir idari Birim olarak Bodrum İlçesininÖncüsü:XVI.Yüzyılda Sıravolos Kazası” 1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, Sempozyum Bildirileri, 22-25 Ekim 2007,239-276

- Güran 1992 Tevfik Güran "Zirai Politika ve Zıratte Gelişmeler 1839-1876" 150.Yılında Tanzimat, Yayınlayan Hakkı Dursun Yıldız. ,Ankara, 219-234.
- Tevfik Güran,"Tanzimat Döneminde Tarım Politikası, 1839-1876)Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) I.Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Tebliğleri Hacettepe Üniversitesi, 1977, Ankara (1980),271-277.
- Güran 1988 Tevfik Güran,"Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi Bütçeleri ve Hazine Hesapları", 1841-1861,Belgeler C.XIII,Sayı :17,213-362.
- Güran 1998 Tevfik Güran, 19.yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Düşünceler ,İstanbul.
- Gürel 2008 Sevinç Gürel "Aydın Muğla İlleri 2002 Yılı Yüzey Araştırmaları", 21.Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt I,Muğla ,325-334.
- Halikarnas Balıkcısı ,Mavi Sürgün,Ankara 1997.
- Habswan 1998 Eric Habswan, Devrim Çağı 1789-1848,Ankara.
- Hayrullah Efendi Osmanlı Devleti Tarihi, Haz: Zuhuri Danışman, Cilt VII. ,İstanbul,1971.
- Hallaçoğlu 1988 Yusuf Hallaçoğlu , XVIII. yüzyılda Osman İmparatorluğunun iskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, İstanbul,1988.
- Hammer Tarihi, Büyük Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1993.
- Heredotos 1991 Heredot Tarihi, Türkçesi: Müntekim Ökmen, Remzi Kitabevi,İstanbul,1991.
- Himmet 1968 Akın Himmet ,Aydinoğulları Tarihi Hakkında Araştırma, Ankara.
- Hinz 1990 Walther Hinz ,İslam'da Ölçü Sistemleri, Çev: Acar Sevim, İstanbul.
- Işın 1995 Ekrem Işın , İstanbul'da Gündelik Hayat ,İstanbul.
- İkiel 2004 Cercis İkiel , "Muğla İlinin Coğrafi Özellikleri ", Muğla Kitabı, Yayınlayan Ali Abbas Çınar, Muğla ,15-24.
- İlhan 2008 Cengiz İlhan " İzmir Ticaretinde Önemli Bir Unsur Asya Devesi" Toplumsal Tarih,Sayı. 179, 92-95.
- İnalcık 1953 Halil İnalcık , "15.Asır Türkiye İktisadi ve İçtimai Tarihi Kaynakları "İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt15, Ekim,1953,51-75.
- İnalcık 1964 Halil İnalcık ,"Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri ",Belleten, XXVIII/112 (1964) ,623-680
- İnalcık1964 Halil İnalcık, Sened-i İttifak ve Gülhan-ı Hattı Hümayunu,Belleten,XXVIII/112,603-622.
- Halil İnalcık, Murat II, İA,VIII, , İstanbul,1979,602-605.
- İPŞİRLİ M.-K.Beydilli,"İslahat" DİA,Cilt.19,İstanbul,1999.
- İpşirli 1991 Mehmet İpşirli ,"Sosyal Tarih olarak Şer'iyye Sicilleri" Tarih ve Soyoloji Semineri,28-29 Mayıs 1990,Bildiriler, İstanbul, , 157-162.
- İrem 2004 Kaan İrem ,"İlkçağ Boyunca Muğla İli", Muğla Kitabı , Muğla 2004,27-46
- İssawi 1980 Charles,İssawi The Economic History of Turkey: 1800-1914 Chicago.
- Karadaş 1976 Muaamer Karadaş ,Mavi Cennet Bodrum, Muğla.
- Kuniholm 2004 Kuniholm P, Deondokronoloji Yöntemiyle Tarihlenmiş Osmanlı Anıtları, Osmanlı Arkeolojisi,İstanbul, 100-140.
- Karpat 2003 Kemal Karpat , Osmanlı Nüfusu(1830-1914) Biyografik ve Sosyal Özellikleri, Çev: Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

- Karpat 2002 Kemal Karpat *Osmanlı Modernleşmesi*, Çev: Akile Zorlu Durukan Kaan, Ankara.
- Kahraman 1993 Fikri Kahraman, *Madencilğe Giriş*, Diyarbakır.
- Kaşıkcı 1997 Osman Kaşıkcı *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*, İstanbul.
- Kazıcı 1987 Ziya Kazıcı *İstanbul'da İhtisab Müessesesi*, İstanbul.
- Kayan 1971 İlhan Kayan "Gökova ve Çevresinde Fiziki Coğrafya Araştırmaları", AÜDTCFAD, Ankara, Sayı: 3-4, 295-337.
- Kasaba 1993 Reşat Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi*, İstanbul.
- Kayra 1983 Cahit Kayra *Bodrum Üzerine Çeşitlemeler*, İstanbul.
- Karamürsel 1989 Ziya Karamürsel *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara.
- Karal 1943 Enver .Ziya Karal, *1831 Nüfus Sayımı*, İstanbul.
- Karal 1941 Enver .Ziya Karal, "III.Selim Devrinde Osmanlı Bahriyesi Hakkında Vesikalar", I/3,"*Tarih Vesikaları*", İstanbul, 203-211.
- Karal 1946 Enver .Ziya Karal *Selim III'ün Hattı Hümayunları, Nizam-ı Cedit, 1789-1807*, Ankara.
- Karal 1988 Enver .Ziya Karal *VIII, Osmanlı Tarihi*, Ankara.
- Karal 1988 Enver .Ziya Karal, *VII. Cilt, Islahat Fermanı Devri, (1861-1876)*, Ankara.
- Karal 1988 Enver .Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Cilt .V*, Ankara.
- Karal 1988 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Cilt. VI*, Ankara.
- Kaynar 1985 Reşat Kaynar, *Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat*, Ankara.
- Keyder 1985 Çağlar Keyder "Türkiye'de Ortakçılık Döngüsü ve Küçük Köylü Mülkiyetinin Pekişmesi "Yapıt II, (1985).
- Keyder 2003 Çağlar Keyder *Memalik-i Mahruseden Avrupa Birliğine*, İstanbul.
- Kerwin 1948 Robert W.Kerwin, Türkiye'de Karayollarının İnkişafı, Çev: F Andaç, İÜİFM, Cilt, 10, No: 1-4, (1948-49), 169-179.
- Keleş 1972 Ruşen Keleş *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*, Ankara.
- KİLİ, Suna – Gözübüyük Şeref, *Türk Anayasal Metinleri (Sened-i İttifaktan Günümüze)*, İstanbul, 2000.
- Kılıçbay 1993 M.Ali Kılıçbay *Şehirler ve Kentler*, Ankara.
- Kıray 1998 Mübeccel Kıray, *Örgütlemeyen Kent: İzmir*, İstanbul.
- Kodaman 1992 Bayram - Saydam, Abdullah "Tanzimat Devri Eğitim Sistemi" 150.Yılında Tanzimat (HAZ: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara, 475-496.
- Kodaman 1988 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1988.
- Koç 1973 Alaaddin Koç, *Bodrum, Tarih Coğrafya Folklor Turizm*.
- Koçman 1992 Asaf Koçman "Ege Ovalarında İklim koşullarının Çevresel Etkileri", Ege Coğrafya Dergisi, Sayı. 6, İzmir, 33-45.
- Köprülü 1942 Fuat Köprülü "L'insitution de Vakf", *Vakıflar Dergisi*, Ankara Cilt:2, 1942, 5-12.
- Köprülü 1987 Fuat Köprülü, *Osmanlı Beyliğinin Kuruluşu*, Ankara, 1987.
- Köprülü 1942 Fuat Köprülü, Vakıf Müesseselerinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü, *Vakıflar II*, Cilt I, Ankara, 1942.1-32.
- Kremers 1979 J.H Kremers "İA, C.VII, İstanbul, 144-147.

- Kuban 1968 Doğan Kuban ,” Anadolu Türk Şehri Tarihi Gelişmesi Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler”,*Vakıflar Dergisi*, Cilt.VII,1968,53-73.
- Kuban 1975 Doğan Kuban,*Sanat Tarihimizin Sorunları* İstanbul .
- Kuban1982 Doğan Kuban,*Türk ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul.
- Kuyulu 1992 İnci Kuyulu , XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarisinin Gelişmesine Genel Bakış “Tanzimat’tan 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri ”,İzmir,1992.
- Kütükoğlu 1981 Mübahat Kütükoğlu “Sultan II.Mahmut Devri Yedek Ordusu Redif-i Asakir-i Mansure “TED ,12(1981-1982) .
- Kütükoğlu Mübahat Kütükoğlu ”Redif Kıyafetlerine DAİR”, Ord Prof Ömer Lütfi Barkan’a Armağan ,İÜİFMC.41,sayı,1-4,İstanbul, 283-300.
- Kütükoğlu 1995 Mübahat Kütükoğlu , Osmanlı Sosyal İktisadi Defterlerinden Temettü Defterleri “*Belleten*, LLX, Ankara, Ağustos ,1995, Sayı 225 ‘ten ayrı basım ,1995, 395-402.
- Kütükoğlu 1979 Mübahat Kütükoğlu “ İzmir Rıhtım İnşaatı ve İşletme İmtiyazı, İÜEFD,Ord. Prof İH.Uzunçarşılıya Armağan Sayısı,Cilt.32, İstanbul,1979,497-98.127-158.
- Mübahat Kütükoğlu*Osmanlı –İngiliz Münasebetleri,I 1580-1838*, Ankara,1974.
- Kütükoğlu 1983 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlıda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul.
- Kütükoğlu 2000 Mübahat Kütükoğlu , *Osmanlı –İngiliz Münasebetleri II 1838-1850* İstanbul, 1976. *XV ve Mübahat Kütükoğlu, XVI. Asırlarda İzmir Kazasının Sosyal ve İktisadi Yapısı,a*,İzmir,2000.
- Kütükoğlu 2000 b Mübahat Kütükoğlu *İzmir Tarihinden Kesitler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı,,b,İzmir.
- Kurmuş 1974 Orhan Kurmuş ,*Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, İstanbul.
- Lewis1993 Bernard Lewis *Modern Türk yenin Doğuşu*, Ankara.
- Madran 1981 Emre Madran , “Seyahatnamelerde Anadolu Kenti” IX.TT Kongresi, (1981)III.Cilt,Ankara, 1303-1322.
- Mardin1979 Ebu’l Ula Mardin, “Kadı” 1979,İA, Cilt .6, 45-49.
- Mantran1995 Robert Mantran, *XVI-XVIII . Yüzyıllar Osmanlı İmparatorluğu*, Çev: M,Ali Kılıçbay, Ankara.
- Mantran 1990 Robert Mantran, *17.Yüzyılın İkinci yarısında İstanbul* Çev: M.Ali Kılıçbay, Ankara.
- Mantran1987 Robert Mantran, “XVIII.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ticaretin Değişmesi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, Ege Üniversitesi, 1987, 169-170.
- Martal 12007 Abdullah Martal, *Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir*,İzmir.
- Mansel 1993 Arif Müfit Mansel Türkiye’nin Arkeoloji, Epigrafi ve Tarihi Coğrafyası için Bibliyografya, Ankara 1993 (2. bs.) Türk Tarih Kurumu Yay. XII-1.
- Mansel 1995 Arif Müfit Mansel *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara.
- Mehmet Rıza 1928 Mehmet Rıza ,*İncir*, İzmir.
- Meydan Larousse, Sabah Yayınları,İstanbul, 1992.

- M.Nicol 1999 Donald M.Nicol ,*Bizans'ın Son Yüzyılları,1261-1453*),Çev:Bilge Umar, İstanbul.
- Mehmet Raif Efendi ve Nizam-ı Cedit'e Ait Eseri, Kemal Beydilli İlhan Şahin, Ankara, 2001.
- McCarty 1998 Justin McCarty *Müslümanlar ve Azınlıklar*, Çev: Bilge Umar, İstanbul. 1998.
- Justin McCarty *Ölüm ve Sürgün "Death and Exile "*, Çeviren: Bilge Umar , İstanbul,1995.
- McGowan 2004 Bruce McGowan *Ayanlar Çağı 1699-1812,Osmanlı İmparatorluğunun Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Ed.H .İnalıcık-D.Quartaert),II , İstanbul,2004.
- M.Luther 1989 Usha M,Luther ,*Historical Route NetWork of Anatolia (İstanbul –İzmir – Konya)1550 's to 1850's :A Methodological Study*, ,Ankara.
- Mufasssal Osmanlı Tarihi* Cilt. III, İstanbul,1955.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayicül Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, Cilt.III-IV,Ankara, 1987.
- MUĞLA ,Haz: Ekin Yazım Grubu ,İstanbul ,2003.
- Nagata 1995 Yuzo Nagata, *Studies on the Social and Economic History of The Otoman Empire* , Akademi Kitabevi, İzmir, 1995.
- Nagata 1995 Yuzo Nagata ,*Muhsinzade Mehmet Paşa ve Ayanlık Müessesesi*, İzmir.
- Nedkoff 1944 Boris Christoff Nedkoff, *Osmanlı İmparatorluğunda Cizye(Baş Vergisi) Belleten*, Ankara, 1944, C.XVIII,617-625.
- Oğuzoğlu 1968 Yusuf Oğuzoğlu," 1763 İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi " ,*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı ,8 Mayıs 1968, 47-61.
- Oğuzoğlu 1987 Yusuf Oğuzoğlu," Anadolu Şehirlerinde Osmanlı Döneminde Görülen Yerel Değişiklikler,"5.Araştırma Sonuçları Toplantısı I, "Ankara, 1-10.
- OKTİK Nilgün,Öztürk Şinasi, *Sosyolojik Yapı Araştırmaları,Kültürel ve Doğal Kaynak Yönetimi Araştırması*, Muğla Valiliği, Muğla.
- Oktik 2007 Nilgün Oktik *Dünden Bugüne Yalıkavak'ta Soysal Yaşam*, Muğla, Muğla Üniversitesi Basımevi, 120.
- Okyar1994 Osman Okyar *Tanzimat Ekonomisi Hakkında Karamsarlık Üzerine "* Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu ,Ankara 31 Ekim -3 Kasım 1989,Ankara 243-254.
- Okyay 1981 Vildan Okyay "Batı Anadolu Bölgesinde Ulaşım Sitemindeki Değişikliklerin Merkezler Kademelenmesi Üzerindeki Etkileri "(1844-1914)ODTÜ Gelişme Dergisi, C.8,Sayı.3-4,(1981),649-683.
- OSMANLI ARKEOLOJİSİ, Editör: Uzi Baram,Lynda Carroll , Çev: Bilgi Altınoik, İstanbul,2004.
- Orhonlu 1984 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*,Der: Salih Özboran, İzmir .
- Orhonlu 1987 Cengiz Orhonlu ,*Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, İstanbul,1987.
- Ortaylı 1994 İlber Ortaylı , *Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Ankara ,1994.
- Ortaylı 1985 İlber Ortaylı, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği*, İstanbul,1985.

- Ortaylı 2000a İlber Ortaylı , *Tanzimat Dönemi Osmanlı Mahalli İdareleri,(1840-1880)*, Ankara, 2000.
- Ortaylı 1979 İlber Ortaylı *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara.
- Ökçün 1972 Gündüz Ökçün, "XX. Yüzyılın ikinci yarısında imalat sanayi alanında verilen ruhsat ve imtiyazların ana çizgileri" *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Yıl, Cilt.27,1972,135-166.
- Ökçün 1983 Gündüz Ökçün İkinci Meşrutiyet Döneminde Yeni Köylerin Kurulmasına ve Köylerde Çevre Sağlığının İlişkin Tüzel Düzenlemeler, *Prof.Fehmi Yavuz 'a Armağan*, Ankara,171-200.
- Ökçün 1969 Gündüz Ökçün "XX.yüzyılın başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk Azınlık Yabancı Payları" *Abadan'a Armağan*,Ankara .
- Önsoy 1988 Rıfat Önsoy *Tanzimat Döneminde Osmanlı Sanayi ve Sanayileşme Politikası*, Ankara .
- Önsoy Rıfat Önsoy Şerriye Sicilleri, AÜDTCF, Cilt :XIII,Sayı:24,(1979-1980),*Tarih Araştırmaları Dergisi*, 1-10.
- Önsoy Rıfat Önsoy ,Osmanlı İmparatorluğunun Katıldığı İlk Uluslararası Sergiler ve Sergi-i Umumi Osmani 1863 İstanbul Sergisi",*Belleten* Sayı:185, Cilt:XL VII, Ocak 1983.
- Önal 2004 Mehmet Naci Önal "Muğla'da Yer Adına bağlı Efsaneler",*Muğla Kitabı*, Muğla, 190-201.
- Özbaran 1992 Salih Özboran *Tarih ve Tarih Öğretimi* ,İstanbul.
Salih Özboran," Kapudan Pasha"İA2,IV, Leiden,1960,571-572.
- Özkaya 1994 Yücel Özkaya , *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara.
- Özkaya1981 Yücel Özkaya , "XVIII yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü "Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı.I, 135-155.
- Özkaya 1974 Yücel Özkaya , "XVIII inci Yüzyılda çıkarılan Adaletnamelere göre Türkiye'nin İç durumu "Belleten, XXXVIII/151.
- Özkaya 1977 Yücel Özkaya ,XVIII. Yüzyılda Menzil hane Sorunu" , *AÜDTCF Dergisi* , Cilt XXVIII,Sayı.3-4, Temmuz-Aralık Ankara,339-368 .
Yücel Özkaya, *XVIII yüzyıl da Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara, 1992.
- Özkaya 1970 Yücel Özkaya, XVIII.yüzyılda Mütessellimlik Müessesesi, AÜDTCFD,Cilt. 28,Sayı:3-4, Temmuz Aralık , 369-390.
- Öztop 2005 Adil Öztop ,*Karakaya Köyü,Bodrum Gümüşlük Beldesi/Bir Köyün İncelenmesi* , Muğla .
- Özyüksel 2000 Murat Özyüksel *Hicaz Demiryolu*, İstanbul.
- Özçörekçi Hatice,Özçörekçi,"Anadolu'daKüçükŞehirAraştırmalarıAÜDTCFD, Cilt.III,Sayı.I, Ankara 1944, 69-75.,
- ÖZTÜRK Selimiye -KoçyiğitAli," Beşparmak Yöresindeki Muğla Menderes Masifi Kayalarının Stratigrafisi" *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, C.25,Sayı. I,Şubat 1982, 67-72.
- ÖZTÜRK Selimiye -KoçyiğitAli " Menderes Grubu kayalarının temel örtü ilişkisine yapısal bir yaklaşım Selimiye Muğla "Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni, C.25,Sayı. II,Ağustos 1983, 99-106.

- Özhan 2004 Mevlüt Özhan, "Muğla İlinde Oynanan Dramatik Köy seyirlik oyunlar ve çocuk oyunlarından örnekler", Muğla Kitabı, 370-381.
- Özgiray 2008 Ahmet Özgiray, "Müskebi," 1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, Sempozyum Bildirileri, Yay: Prof Dr. Akif -Prof.Dr. Ahmet Özgiray, 22-25 Ekim 2007, Bodrum, 632.
- Özkan 2009 Süleyman Özkan Osmanlı Devletinde Arkeolojik Kazı Çalışmaları, Bornova.
- Özdemir 1986 Rıfat Özdemir, XIX. yüzyıl'ın İlk yarısında Ankara, Ankara.
- Qartaert 1987 D Qartaert Osmanlı'da Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908) Ankara .
- Pakalın 1993 Mehmet Zeki, Pakalın Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Cilt III, İstanbul.
- Panzac 1997 Danial Panzac Osmanlı İmparatorluğunda Veba 1700- 1850, İstanbul.
- Pamuk 1984 Şevket Pamuk , Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi, 1820-1913, Ankara.
- Pamuk 1994 Şevket Pamuk, Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913), İstanbul.
- Pamuk 1999 Şevket Pamuk, Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi, İstanbul.
- Pamuk 1985 Şevket Pamuk, "Anadolu'da Küçük Köylülük Üzerine Tezler" "Yapıt, XIII (1985) .
- Parry V .J.Parry ,The Encyclopaedia of İslam ,Bodrum, Volume I ,Leiden, 1250-1251.
- Pehlivanoğlu 1985 M Tefik Pehlivanoğlu "Tanzimat'tan Sonra Orman yıkımı ve Çevre Tahribi Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul ,1985, Cilt .6. 1574-1582.
- Pulak 1985 Cemal Pulak "1984 yılı Aydın, Muğla, Antalya illeri Sualtı Araştırmaları", Ankara, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 20-24 Mayıs 1985, 1986 35-47.
- Pulak 1987 Cemal Pulak, "1985 Sezonu Sualtı Araştırmaları ", Ankara, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara 26-30 Mayıs 1986, 1987, 79-88.
- Pulukçuoğlu 2007 Olcay Yapucu Pullukçuoğlu ,Modernleşme Sürecinde Bir Sancak Aydın, İstanbul, 2007.
- Quataert 1985 Donald Quataert Osmanlı İmparatorluğunda Tarımsal Gelişme ,Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, Cilt .6. Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılımı, ve Direniş (1881-1908) ,Ankara, 1987.
- Ramsay 1960 W. M.Ramsay Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası, Çev: Mihri Pektaş, İstanbul.
- Raymond 1995 A .Raymond ,Osmanlı Dönemi Arap Kentleri Çev: Ali Berktaş, İstanbul.
- Reinhard 1970 Stewig Reinhard , Batı Anadolu Bölgesinde Kültür Gelişmesinin Ana Hatları, İstanbul.
- Sayar 1986 Ahmed Güner Sayar , Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması , İstanbul.

- Sakaoğlu 1984 Necdet Sakaoğlu , *Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, Ankara .
- Sakaoğlu 2007 Necdet Sakaoğlu, *20.Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası, (1907-1908)*, İstanbul.
- Sahillioğlu 1968 Halil Sahillioğlu ,“1763 İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi “*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı ,8 Mayıs 1968, 53-67.
- Sahillioğlu 1978 Halil Sahillioğlu Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri(1300-1750) ,ODTU Gelişme Dergisi, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar Özel Sayısı (1978) ,1-27.
- Selen 1948 H Sadi Selen , “XVI, XVII,yüzyıl Anadolu’nun Köy ve Küçük şehir hayatı III.,TTK,(Ankara1948),590-598.
- Serçe 1998 Erkan Serçe ,*Tanzimat’tan Cumhuriyete İzmir’de Belediye 1868-1945*, İzmir.
- Shaw 1978 Stanford Shaw, 1978, “The Ottoman census system and population 1831-1914”,*IJMES*,Volume 9, (1978).
- Shaw 1980 Stanford Shaw , ” Ottomon Population Movements during The Last of The Empire ,1885-1914: Some Preliminary Remarks “*Osmanlı Araştırmaları I* ,İstanbul, 189-196.
- Shaw 1971 Stanford Shaw, *Old and New,The Ottoman Empire Under Sultan Selim III,1789-1807*, London.
- Shaw 1983 Shaw Ezel, Stanford Shaw,*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, Çev: Metin Harmancı, İstanbul.
- Smith 1978 M ,L Smith , *Anadolu Üzerindeki Göz*,Çev:Halim İnal, İstanbul.
- Soyluer 2008 Serdal Soyluer ,“ XX.Yüzyıl Başlarında Menteşe Sancağının İdari ve Nüfus ,” *Çağdaş Türkiye Araştırmaları* ,Cilt V,Sayı 13,Yıl 2006 Güz ,İzmir , 110-135
- Soykan Fusun - Mutluer, Mustafa Türkiye’de Madencilik Ve Maden Yataklarının Coğrafi Dağılışı, Ege Coğrafya Dergisi, Cilt.8,1995,İzmir, 37-55.
- Sönmez 2005 Ali Sönmez ,”Polis Meclisinin Kuruluşu ve Kaldırılışı (1845-1850)”, *AÜDTCF Tarih Bölümü,Tarih Araştırmaları Dergisi*,Cilt:XIV Sayı:39,Mart,Ankara.
- Strabon 2000 Strabon ,*Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası*,Cilt. IV,Çev: Adnan Pekman İstanbul .
- Sümer 1999 Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)Tarihleri Boy ve Destanları*, İstanbul.
- Süleyman Sudi, *Defter-i Muktesid*, 1-II-III,İstanbul,1307.
- Süreyya 1996 Mehmet Süreyya,,*Sicilli Osmani*, Hazırlayan: Nuri Akabayar Cilt:2,Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul.
- Sürgevil 1992 Sabri Sürgevil,Tanzimatta Cumhuriyete Batı Anadolu Bölgesinin Nüfusu hakkında Bazı Düşünceler ”Tanzimatın 150.Yıldönümü Sempozyum Bildirileri , (İzmir 6-7 Kasım 1989),Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İzmir,65-70.
- ŞAHİN Meral –Şahin Naci, Tarihi Coğrafyada Bodrum’da Yer Adları, Üzerine Bir Tetkik, 1522-2007 Osmanlılardan Günümüze Her Yönüyle Bodrum, Sempozyum Bildirileri, 22-25 Ekim 2007, Muğla,2008,723-727.
- Şemsettin Sami, *Kamusu’l Alam* , Ankara ,1996, Cilt.2,1369-1370.

- Şener 1990 Abdullatif Şener, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul.
- Taeschner 1927 Franz Taeschner, *Das Anatolische Wegenertz nash Osmanischen Quellen I*, Leipzig.
- Tarih İçinde Muğla*, Derleyen : İlhan Tekeli, Ankara, 1993.
- Tankut 1973 Gönül Tankut, Osmanlı şehrinde Ticari Fonksiyonların Mekansal Değişimi “*VII Türk Tarih Kongresi*”, 1970, C.III, Ankara, 773-780.
- Tanyeli 1987 Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11,15. yüzyıl)*, İstanbul.
- Tabakoğlu 1986 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul.
- Temuçin 1993 Ecmel Temuçin, “*Türkiye’de Zeytin Yetiştirilen Alanların Sıcaklık Değişkenlerine Göre İncelenmesi*”, *Ege Coğrafya Dergisi*, Sayı 7, 117-131.
- Telci 2000 Cahit Telci, “*Aydın Muhassıllı Abdullah Paşa ve 1148 Senesine Zabtedilen Muhallefatı*”, Cilt.XV, 199.
- Telci 2006 Cahit Telci, Mali Bir ünite Olarak Aydın Muhassıllığı, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, A, 135-156.
- Tekeli 1993 İlhan Tekeli, *Tarih İçinde Muğla*, :ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları. Ankara.
- Tekeli 1992 İlhan Tekeli, Ege Bölgesinde Yerleşim Sistemin 19.yüzyıldaki Dönüşümü, *Üç İzmir*, İstanbul, 1992, 125-141.
- Tekeli İlhan- İlkin Selim, *Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1993.
- İlhan Tekeli –Selim İlkin *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama*, *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Ankara, 1981.
- Tezel 1984 Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, İstanbul.
- Tızlak 1997 Fahrettin Tızlak, “XIX. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Maden Yatakları”, *Belleten TTK* Ayı Basım, Ankara, 703-718.
- Toprak 1982 Zafer Toprak, *Türkiye’de Mili İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları Ankara.
- Toprak 1995 Zafer Toprak *İttihat Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 1995.
- Toprak 1994 Zafer Toprak, “Dünden Bugüne Tarihçilik : Kent Tarihçiliği “*Kent tarihçiliği Kent Tarihleri Atölyesi 5-6 Mart 1994*”, İstanbul .
- Toprak Zafer Toprak “Önemli Bir Yasa Ölçüler Kanunu 1831 “*Yapıt*, 47/2, (Aralık Ocak 1983-84), 37-43.
- Toprak 1985 Zafer Toprak, *Osmanlı Devletinde Para ve Bankacılık*, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi. Cilt.3, İstanbul, 760-781 a.
- Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara, 1998.
- Türk Ansiklopedisi*, VII, MEB, Ankara, 1960.
- Turan 1999 Şerafettin Turan, *Türk İtalyan İlişkileri, Selçuklulardan Bizansın Sona Erişine*, İstanbul.
- Turan 1990 Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi Türk Kültüründen Türkiye Kültürüne ve Evrenselliğe*, Ankara.

- Turan 1965 Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *AÜDTCF Tarih Bölümü, Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt:III, Sayı:4-5, 171-179.
- Tümertekin 1987 Erol Tümertekin, *Ulaşım Coğrafyası*, İstanbul.
- Türk Ziraat Tarihine Bakış, İstanbul, 1938.
- Türkay 1979 Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul.
- Tunçdilek 1986 Necdet Tunçdilek, *Türkiye'de Yerleşme*, İstanbul.
- Türkeş 1993 Ünal Türkeş, *Kurtuluş Savaşında Muğla*, İstanbul.
- Türkeş 1971 Ünal Türkeş, *Muğla İli Toplum Yapısı Araştırmaları*, İstanbul, 1971.
- Türkeş 2008 Ünal Türkeş, "1935-1945 Yılları Arasında Bodrum Turgut Reis Eğitimi", *Bodrum* 2008, 739-751.
- Ubucini 1977 J.H. AUbucini, *1855'te Türkler*, Cilt,I Çev:Ayda Düz, Tercüman 1001 Eser, İstanbul .
- Ülker 1994 Necmi Ülker, *XVII. ve XVIII. yüzyıllarda İzmir Şehri I*, İzmir.
- Umar 1993 Bilge Umar, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İstanbul.
- Unat 1964 Faik Reşit, Unat *Türk Eğitim Sistemimizin Gelişimine Tarihi Bir Bakış*, Ankara.
- Uslu 2004 Mehmet Uslu, *Bodrum Manilerinden Örnekler*, Muğla Kitabı, Muğla İzmir.
- Uykucu 1983 Ekrem Uykucu, *İlçeleriyle Birlikte Muğla Tarihi, (Coğrafi Sosyal Yapı)*, İstanbul.
- Uzunçarşılı 1974 c İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, Ankara .
- Uzunçarşılı 1979 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Menteşeoğulları, İA, VII*, İstanbul, 1979, 725-731. Uzunçarşılı 1982 İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi*, Cilt IV.I.Kısım, Ankara.
- Uzunçarşılı 1982 İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Tarihi*, II.Cilt, II.Kısım, 305, Ankara.
- Uzunçarşılı 1988a İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988a.
- Uzunçarşılı 1988b İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I - II*, Ankara, 1988b.
- Uzunçarşılı 1984 İsmail Hakkı Uzunçarşılı *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara .
- Uzunçarşılı 1995 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt.II, Ankara .
- Üçok 1978 Coşkun Üçok *Siyasal Tarih*, İstanbul.
- Wittek 1986 Paul Wittek *Menteşe Beyliği, 13-15 Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkikler*, Çev: Orhan Şaik Gökyay, Ankara.
- Wittek 1971 Paul Wittek, *The Rise of The Ottoman Empire*, London.
- Woods 1976 H F, Woods *Türkiye Anıları (Osmanlı Bahriyesinde 40 Yıl 1869-1909)* Çev: Fahri Çoker, İstanbul.
- Woods 1964 A.Woods, *A History of Levant Company*, London.
- Varlık 1992 Çetin Varlık, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 15.cilt, *Menteşe Oğulları*, İstanbul, Cilt.8, İstanbul, 526-536
- Vatin 2004 Nicolas Vatin *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi Korsanlık, (1480-1522)*, Çev: Tulin Altınova, İstanbul.

- Williams 1998 Ann Williams “Akdeniz Çatışması”, *Kanuni ve Çağı, Yeniçağda Osmanlı Dünyası*, Editör: Metin Kunt, Christine Woodhead, Çev: Sermet Yalçın, İstanbul.
- Vuran 2007 Mehmet Vuran, Bodrum, Bodrum Ticaret Odası, Sayı.20. (Kasım-Aralık 2007).
- Yalçın 1960 Osman Yalçın, *Muğla* İstanbul.
- Yalman 1944 Talat Mümtaz Yalman “Mütesellimlik Müesseselerine Dair”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, Ankara, 1944, Cilt.1, (1941-1942), 80-115.
- Yalçınlar 1967 İsmail, Yalçınlar “Türkiye’deki Bazı Şehirlerin Kuruluş Gelişmelerinde Jeomorfolojik Temeller,” *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, C.VIII Sayı,14, (1967), 53-66.
- Yalçınlar 1964 İsmail Yalçınlar, ” Muğla Bölgesinde Jeomorfolojik Araştırmalar “Coğrafya Enstitüsü Dergisi, Cilt.VIII, Sayı14, 110-122.
- Yardımcı Nurettin Yardımcı, *Bodrum (Halikarnasos) Müze Rehberi*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, Tarihsiz.
- Yazıcı 1983 Nesimi Yazıcı, *Takvim-İ Vekayi, (Belgeler)*, Ankara.
- Tanzimat’ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ocak 1993, 333-379.
- Yerasimos 1996 Stephanos Yerasimos, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, İstanbul.
- Yerasimos 1987 Stephanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik sürecinde Türkiye*; Çev: Babür Kuzucu, Cilt .II.
- Yediyıldız 1982 Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII.Asır Türk Toplum ve Vakıf Müessesesi”, *Vakıflar*, XV, Ankara, 22-53
- Yiğit 2007 Ahmet Yiğit, ” XIV-XVI. Yüzyılda Menteşe Livasında Değirmenler”, *Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, İlke, Bahar 2007, Sayı .18, 95-155 .
- Yörükân 1998 Yörükân Ziya Yörükân, Anadolu’da *Aleviler ve Tahtacılar*, Yaya: Turhan Yörükân, Ankara.
- Yurt Ansiklopedisi*, Muğla, ve Bodrum, İstanbul, Anadolu Yayınları, 1982.
- Yücel 1990 Talip Yücel, Türkiye’de Zeytinliklerin Dağılışı”, *Coğrafya Araştırmaları*, Atatürk Kültür Dil Tarih Yüksek Kuruluşu, Şubat 1990, Sayı. 2, 1-10.
- Zachariadau 1983 Elizabeth Zachariadau, *Trade and Crusade, Venetian Crete and The Emirates of Menteşe and Aydın (1300-1415)*, Venice.
- Zachariadau 1997 Elizabeth Zachariadau, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* (Çev: Gül Çağalı Güven, İsmail Yergüz, Tülin Altınova, İstanbul.

8- TEZLER

- ADIYEKE, Nuri, XIX. Yüzyıl Milas Kazası, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1994 .
- AKÇA, Bayram, *Sosyal ve Ekonomik Yönüyle Muğla, (1923-1960)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2000.

- AVLAR, Mestan XX. yüzyıl başlarında Aydın Vilayeti Sancağında Menteşe Sancağı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- BAYKARA, Tuncer ,*XIX. Yüzyılda Aydın Eyaleti*,İstanbul Üniversitesi , Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul,1966.
- CANTÜRK Hülya, Osmanlı Salnamelerine Göre XIX. Yüzyılda Menteşe Sancağının Sosyal ve Ekonomik Durumu”,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 1998.
- ÇOLAK Melek *1923-1950 Muğla'da Eğitim*,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi,İzmir ,1992.
- DEMİR Tanju ,18.yüzyılın sonu ve 19.yüzyıl 'ın başında Denizli ,Basılmamış Yüksek Lisans Tezi ,Ege Üniversitesi, İzmir, 1996.
- GÖKDEMİR, Oktay Aydın Vilayetinde Tütün Rejisi, Basılmamış Doktora Tezi ,DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Enstitüsü, İzmir,1994.
- METE Zekai *XV. ve XVI. yüzyıllarda Muğla ve Yöresi*, İstanbul Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul,2004.
- ORTAÇ, Hilal Tanzimat'tan Birinci Meşrutiyete Manisa (İdari, Sosyal, Ekonomik Demografik Yapı), Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir,1996.
- SİREN, Bora 20. Yüzyıl başlarında İzmir'de Yahudiler, (1908-1923)DEÜ, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir,1993.
- SÜRGEVİL, Sabri (1914-1918) Yılları Arasında İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir Politikası, Basılmamış Doktora Tezi,Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir ,1984.
- TÜRKAK,Canser,Muğla İlinin İskan Tarihi ve Yer Adları, Basılmamış Lisans Tezi ,İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul,1967.
- YORULMAZ, Şerife Aydın Vilayetinde Madenler, (1850-1908) Dokuz Eylül Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir ,1994.

EK 1

TABLO 1

- 1905 Bazı Sancaklara Göre Nüfusun Dağılımı

	Yerli		Yabancı	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
İzmir Sancağı	292939	282664	22283	3939
Aydın Sancağı	122704	122783	2230	1270
Saruhan Sancağı	195536	195195	645	830
Denizli Sancağı	124351	128371	1175	805
Menteşe Sancağı	83826	84024	695	303
Toplam	819356	813037	27028	7147 ¹¹²⁴

EK 2

TABLO 2

Aydın Vilayeti 'nin Kayda Geçmiş Müslüman Nüfusu Sayıları

Kaynak	Gerçek Yıl	Yayınlanmış Nüfus	Düzeltilmiş Nüfus
1304 Salnamesi	1301	1 045 247	1 269 975
İstanbul U.Sicili	1301	1 075 874	1 307 187
1305 Salnamesi	1302	1 091 129	1 325 722
1308 Salnamesi	1305	1 118 496	1358 973
I.Sayım	1305	1 119323	1 359 977
1311 Salnamesi	1308	1 168 935	1 420 256
1312 Salnamesi	1309	1 175 637	1 462 588
1313 Salnamesi	1310	1 184 876	1 439 624
1315 Salnamesi	1312	1 202 175	1 460 643
1313 İstatistiği	1312	1 203 776	1 460 643
1316 Salnamesi	1313	1 121 946	1 484 644
1317 Salnamesi	1314	1 234 718	1 500 182
1320 Salnamesi	1317	1 270 355	1 543 481
1321 Salnamesi	1318	1 295 676	1 574 246
İkinci Sayım	1320	1 313 011	1 595 308
1323 Salnamesi	1320	1 314 987	1 597 710
1326 Salnamesi	1323	1 313 561	1 595 777 ¹¹²⁵
1330 Nüfus-u Umumi	1331	1 249 067	1 517 616

¹¹²⁴ Cevat Sami –Hüseyin Hüsnü , 2000, 8-9.

¹¹²⁵ McCarty,1998 , 12.

EK 3

TABLO 3

1330 Rumi(1914-1915) İl sınırlarına göre Ermeni Nüfus

Vilayetler	Yayınlanmış Nüfus	Düzeltilmiş Nüfus	Yazımlama Yılı
Hüdavendigar	61 191	69 134	1330
Aydın	20 766	25 231	1331
Ankara	53 957	63 605	1331
Konya	13 225	16 808	1330
Kastamonu	8959	10 586	1332
Trabzon	40 237	41 211	1332

Bağımsız Sancaklar

	<u>Yayınlanmış Nüfus</u>	<u>Düzeltilmiş Nüfus</u>	<u>Yazımlama Yılı</u>
Antalya	630	800	1330
Biga	2 541	2 836	1331
Bolu	2 972	3 512	1332
Canik	28 576	29 268	1332
Eskişehir	8 807	10 161	1330
İzmit	57 789	70 659	1331
Kayseri	52192	61 358	1331
Kütahya	4 548	5 138	1330
Menteşe	12	15	1331
Niğde	5 705	7 250	1330
Toplam	378 259	435 995	

1126

EK 4

TABLO 4

1330 Rumi (1914-1915) il sınırlarına göre Rum Nüfus

Vilayetler	Yayınlanmış Nüfus	Düzeltilmiş Nüfus	Yazımlama Yılı
Adana	8974	11 588	1330
Aydın	299 097	363 403	1331
Halep	21 954	25 734	1331
Ankara	20 240	23 859	1331
Bitlis	0	0	0
Hüdavendigar	74 927	84 653	1330
Kastamonu	20 950	24 764	1332
Diyarbakir	1 935	2 355	1330
Erzurum	4 864	5 811	1330
Konya	25 150	31 963	1330
Mamuret El Aziz	971	1 227	1330
Sivas	75 324	89 153	1332
Trabzon	161 574	165 484	1332
Van	1	1	1330

Bağımsız Sancaklar

	Yayınlanmış Nüfus	Düzeltilmiş Nüfus	Yazımlama Yılı
Menteşe	19 923	24 206	1331 ¹¹²⁷

¹¹²⁷ McCarty 1998,101 -102.

EK 5

Ludwig Ross,Halle ,1845.

Rodos, 15 Mayıs 1844

9 Mayısı 10 Mayısı bağlayan gecede Knidos'un caddesinden ve kumlu koyundan İstanköy (Kos) limanına doğru güney doğudan o kadar şiddetli bir rüzgar esiyordu ki, gemilerin orada demir alması mümkün değildi. Bu nedenle Kaptan Georg beni "Peki şimdi nereye?" sorusunu sorarak uyandırmıştı. Birkaç eşyamızı İstnaköy'ün (Kos) kıyısında bırakmış olmamız çok da uzaklaşmamızı mümkün kılmıyordu; o nedenle beni Mindos veya Halikarnas'a götürmesini istedim. Rüzgârı nerdeyse tamamen karşıma almıştık, hatta çok iyi durumda olan küçük kotra bile sabahın sekizinde Bodrumun, eski adıyla Halikarnas, daire şeklindeki limanında demir almıştı. Buranın denizden bakıldığındaki manzarası inanılmaz güzeldir; *Johanitterler*¹¹²⁸ tarafından H.Petros'a adanan ve sur dişleri ve kuleleri ile çok güzel inşa edilmiş eski kale, liman girişinin doğusunda bulunan ve güney batıya uzanan bir kaya çıkıntısının üzerinde bulunmaktadır. Aynı kayalıktan, koyun sahilinden başlayarak dağların yamaçlarına doğru uzanan köye benzeyen türk şehri uzanmaktadır. Bu şehrin tüm evleri yüksek ağaçların gölgesinde inşa edilmiş beyaz evlerdir. Özellikle göze batan ise, sıra kemerlerin üzerine inşa edilen ve direk sahilde bulunan vali konağıdır. Bu şehrin, Caria'nın zengin hükümdarlarının görkemli binaları burasını süslediği, tapınak ve tiyatroların dağ yamaçlarında yükseldiği ve bu dağların zirvelerini süsleyen sıra sıra dizilmiş yüksek sur dişli istihkâmları ile kim bilir ne kadar muhteşem bir manzarası vardı!

Karaya iner inmez, bu şehrin zengin yerlilerinden, kibar ve akıllı bir yüzü olan Salik Bei (Bey), yani Vali'ye gittim. Beni uygun, saygılı hatta kibar diyebileceğim bir tavırla çok iyi karşıladı. Yani iyi yetiştirilmiş bir Türk'ün karşılaması gerektiği gibi. Ancak burada da kaleye girmek için gerekli izni alamadım. Salik Bey bana özel bir emir almadan, izin verme konusunda zaten yetkili olmadığını ifade etti. Tek yaptığı bize rehberlik edecek, Mustafa adında geveze ve iyi niyetli birini tahsis etmek oldu. Ancak bugünkü haliyle şehrin kendisi pek de görülmeye değer yerler sunmuyor, sadece kalenin arkasında bulunan ve birbirine bağlanan birkaç cadde, diğer evler ise köye benzer bir şekilde, limanın etrafında bulunan bahçelere serpilmiş durumda. İlk önce limanın kuzeyinde bulunan dorik sıra sütunlarının kalıntılarına gittik. Sütunların bulunduğu bahçede ayrıca mavi kireç taşından yapılmış bir lahitin kalıntıları bulunmakta. Bu lahit işlenmemiş mahsüller ile ve ön tarafında bulunan bir yazıt ile süslenmiş, ancak bu yazıtın sadece beddua kısmı okunmakta. Dorik sütunlardan ise

¹¹²⁸ Sen Jan şovalyeleri .

sadece altı tanesi tüm görkemiyle durmakta, doğuya doğru ise birkaç yarım sütun görebildim. Sağlam duranlar güney tarafta kalanlar; kuzeye doğru, yani cellanın kalıntılarının ve geri kalan sütunlarının bulunması gereken yerler ise üzeri toprakla kapanmış yükseltiler ile doluydu. Bu arada mimari baya bir sıradan.

Sütun çizgilerinin oyukları pek derin değil ve sütun başlıklarının halkaları da biçimsiz kesildiği gibi de birbirinden farklı büyüklükte. Epaminondas'ın Megapolis ve Messense'deki şehir yapılanmasının mimarisi de daha narin değildir. Kalıntıların birkaç adım doğusunda ise hemen başlayan evlerin yanında ve çoğu da bahçe duvarları ile birleştirilmiş olmak üzere aynı şekilde derin olmayan oyukları olan sütunlar bulunmakta, ancak bu sütunların orantıları daha büyük ve işçilikleri daha iyi. Bu sütunların farkı ise, sütunlara kazınmış bilinen yazıtların bulunması. Ayrıca bu sütunların diğer anıtlar ile hiçbir ortak yönü bulunmamaktadır. Bu yerin biraz doğusunda platforma benzer bir yapı var, ancak bu platformun tasarımı biraz daha modern ve üzerinde bir cami bulunmakta. Burada bulunduğumuz sırada alışmış olduğumuz çekingenliklerinden eser olmayan kadınlar çıkageldi evlerin içinden ve bize, Mustafa ve senci bir kölenin aracılığıyla, madeni paralar satmaya çalıştılar. Paraları kendileri bize vererek ödemeleri de kendileri aldı. İşte ananelerin ve ön yargıların para aşkına feda edildiği an.

Dorik sütun sırasının beş yüz feet kuzeyinde, yani arka kısmında eski şehir surunun bulunduğu kayalığın eteğinde, dikkat çekici büyüklükte bir yapı temeli bulunmakta. Hamilton'un doğru tahmin ettiği gibi burada anıtsal mezar da bulunmaktaydı. Bu yapı temeli biraz uzun olan ve batıdan doğuya uzanan bir dikdörtgen oluşturmakta. Batı tarafı arkasında bulunan tepeye yaslanmakta ve diğer üç tarafın etrafı ise boş ve yükseklikleri şu anda 15 ile 20 feet arasında ve büyük dikdörtgen prizmalardan oluşan surlar ile desteklenmekteydi. Kuzey ve doğu taraflarının bazı kısımları ise hala mevcuttu. Biz doğu cephesinin uzunluğunu 107 metre, yani yaklaşık 330 feet, olarak ölçerken, Hamilton göz kararı 100 feet tahmin etmişti. Yapı temelinin düzlüğünde mermerden yapılmış büyük iyonik sütun kasnakları bulunmakta. Bu kasnakların çevrelerini 3,36 ve çaplarını da 1,20 metre olarak ölçtük. Olukların genişliği köprüsüz olarak 14 santim. Aynı sütun parçalarına ise yine beylerin konağının batısında bulunan bazı Türk evlerinin altında rastladık. Büyük bir ihtimalle anıt mezara aittiler. Platonun kendisinde ve çevresinde yapılacak ayrıntılı bir incelenme ve kazının zengin ganimetler sağlayacağına inanıyoruz.

Anıtsal mezar için eski Halikarnas'ın semtlerinde belirtilmiş olan diğer yerler, bence ne eski bilgilerde ve gerçekte de doğru olmaktadır. Sainte-Eroir'in tahmini şöyleydi: Bu ünlü yapıt sahile o kadar yakındı ki, yıkıldıktan ve geriye kalıntıları kaldıktan sonra, kıyı kısmının bataklığa dönüşmüş olmasından, dalgaların etkisiyle yer altına gömülmüştü. Bu nedenle bu

yapıtın temelini de bu bölgelerde aramakta fayda olacağını düşünmekteydi. Ancak bu tahmini, eski kaynaklarda belirtilen kesin ve doğru olmayan ifadelerle dayanmaktaydı. Bu bilgiler bir inceleme yapıldığında çürütülmektedir. Çünkü bu kaynakta liman alanın da kendi içinde kumlar altında kaldığı ve bu nedenle düzleştiği belirtilmektedir. Ancak bakıldığında kumlu sahilin hiçbir noktasında kıyının bataklanması ve suyun taşması ile oluşan bir genişleme gözlenmemektedir.

Küçük Asya'nın güneyinde alışlageldiği gibi kıyı kısmında bir eğim gözlenmektedir. Her şeyden önce, direk limanda bulunan bir anıt mezar açıklaması, Vitruvs'un kesin doğru olan ifadeleri ile çürütülmektedir. Vitruvs'a göre pazar yeri direk olarak limana yakın idi ve anıt mezar ile bu pazar yeri geniş bir cadde ile birbirinden ayrılmaktaydı. Anıt mezar da şehirden biraz daha yüksekte kara kısmına uzanmaktaydı. Bu ifadeler tam olarak da benim de yerini tespit ettiğim yere işaret etmektedir; Eski şehrin merkezinde ve biraz yukarısındaki iki tepenin arasında kalan ve biraz daha aşağıda bulunan pazara ve daire şeklindeki liman alanına bakmakta olan yerde bulunmaktadır. Burası aynı zamanda da biraz evvel tarif edilen ve hala sağlam olan temelin beklentileri karşıladığı tek yerdir. Ki, bir buçuk binyıldır hayran olunan devasal bir yapıtın bir izine rastlamak bile şaşılası bir durumdur.

Buradan sonra öğle yemeğimizi yemek üzere gemimize geri döndük. Öğleden sonra ise bir barka ile kalenin denize bakan tarafının alt kısmında oldukça yüksekte kalan kayalıklara gömülü kabartmalara bakmaya gittik. Ancak dalga vuruşları o kadar güçlüydü ki benimle gelen arkadaşımın bu kabartmaları çizmesi pek mümkün değildi. Sadece dış cephede bile 4 plaka bulunmaktaydı. Bu plakaların üstünde iki tane aslan büstü bulunmaktaydı ve diğer tarafta da iki tane daha. İki tanesi sağa diğeri ikisi ise sola bakmaktaydı. Bu büstler büyük lahitlerin kapaklarında bulunan aslan çıkıntılarını hatırlatıyordu. Bunlar muhtemelen de eskiden anıt mezarın bir yerinde bulunmaktaydılar ve daha sonra şövalyeler tarafından alınıp kalelerinin süsü için kullanılmışlardı. Buradan tekrar şehre gittik.

İlk önce vali konağının bulunduğu tepenin yamacında bulunan tiyatroya gittik. Burada, üzerinde kabartmalı şekiller olan bir sunak bulduk. Ancak bu şekillerin kafa kısımları tamamen parçalanmıştı. Tiyatrodan geri kalan ise sadece oturma bölümlerinin bir kısmıydı. L. burada çizim yaparken ben, Mustafa ile şehrin batı kapısına doğru yöneldik. Giriş kapısından geri kalan ise yarı yüksekliğindeki iki dikdörtgen kule idi. Bulduğumuz noktadan, limanın batı tarafında ve kalenin karşısında bulunan tepeden başlayan şehir surunun nasıl aşağıya doğru uzandığını ve tiyatro dağının batı kenarından nasıl yükseldiğini görmek mümkün değil. Batıya bakıyor olmasından dolayı, eski zamanlarda Mindos'a giden yolun geçtiğini tahmin

ettiğim kapının sağında ve solunda anıt mezar kalıntıları buldum. Kimi kemer şeklindeki küçük odacıklar, kimi dikdörtgen şeklindeki yapıtlardı. Lahit ve lahit kapakları da gördüm.

Bu arada L. çizimlerini tamamlamıştı ve biz de, surun tamamını ve şehrin pozisyonunu bir bütün olarak görebilmek için dağa çıktık. Bu dağ ki İngiliz ölçümlerini göre zirvesi 462 F. yüksekliğindedir, volkanik bir yapıya sahiptir. Dağın bazı kısımlarında birçok büyük ve küçük mezar odacıkları bulunmaktaydı. Dağın zirvesinde ise takdire şayan bir büyüklükteki bir yapının temel kalıntılarına rastladık. Bu dağ, eski şehrin iki (3 demek daha da doğru olur) dağın en görkemlisi ve tepeden bakını olması ve aynı zamanda da ortada olması nedeniyle, burada şüphesiz Ares'in tapınağı bulunmaktaydı. Bu tapınakta kendisinin akrolit bir heykeli bulunmaktaydı. Ki tahminime göre bu heykeli Leochares veya Timotheos tarafından yapılmıştır. Sur, bu tapınağın hemen yanından geçerek doğuya doğru olan yamaçtan inmekte ve anıt mezarın arkasından devam etmekte. Burada kuzey doğuya doğru sivrilerek devam eden sur, aslında şehrin dışında kalan ve ikinci planda olan gerçek ikinci dağı içine almakta.

Gemiye geri dönüş yolumuzda, eskilerin sadece bir pınar olmadığını düşündüğü Salmakis pınarına uğradık. Salmakis, limanın kuzey batı açısında, evlerin ve bahçelerin arasında, Mindos kapısının tam karşısında bulunmakta ve limana dökülen bir kaynağı olmakta. Bu pınar hakkındaki eski hikâyeler inandırıcılığını kaybetmiş durumda: Hem Yunanlılar hem de Türkler buradan harıl harıl su içmekte. Kimlik hakkında hiçbir şüphe kalmamıştır; asıl dağın ayağı, ki burası da ondan almıştır adını, buraya kadar uzanmaktadır.

Halikarnas'daki Türkler fakir, ancak misafirperver; kadınlar ve çocuklar da bize karşı çekingen davranmadılar. Tabi ki rehberimiz Mustafa, biz evlerinin avlularına girmek isterken, kendilerine izahta bulunuyordu. Buranın ve çevresinin ana mahsulü incir. Mustafa'nın dediğine göre ülkede on iki saatten hesap yapılmıyormuş- Keramosa göre ise altı saat. Havanın kararmasıyla Leon'a geri döndük.

Anıt mezarına ait frizlerin Londra'ya taşınması, Halikarnas'ın topografyası hakkında birçok araştırmaya yol açmıştır. Bu araştırmalar nedeniyle, bu yerin yerleşim planı hakkında günlüğümün bir önceki sayfalarında yapmış olduğum açıklamalara ekleme yapma gereği duyuyorum.

Sayın Gerhard'ın Almanya'da tanıtmış olduğu Th. Newton'un çalışmasından yola çıkarak, bu yeri kendi gözlerinizle görmeden ve arazinin yapısı hakkında bilgi sahibi olmadan topografik bir araştırma yapmanın ve hipotez oluşturma ne kadar yanlış olduğu ortaya çıkmakta. Sayın Newton, herhangi bir ark niyet olmaksızın, ciddi bir hata ile Kraliyet kalesini anıt mezarın batısında, Salmakis pınarını doğuda, limanın dış koyunda ve her ikisini de eski şehir surunun dışında göstermiştir. Yine kafasına göre anıt mezarı çok saçma olan şerhin tam

göbeğinde göstermekte ki burada anıt böyle bir devasal yapıdan eser bile yok. Artık bu yanlışların aksini kanıtlamaya gerek bile yok, çünkü çoğunun tersi kanıtlanmış ve bir kısmı da düzeltilmiş bile.

Uzun yıllardır arkadaşlık ettiğim ve topografik çalışmalarındaki titizliğini bildiğim teğmen Spratt, Karya krallarının sarayının bulunduğu iddia edilen ve limanın biraz batısında bulunan rüzgar değirmenlerinin bulunduğu tepede herhangi bir yapının izine rastlanmadığını ifade etmektedir. Ancak şehrin doğu bölümündeki bir caminin altında bulunan modern terasın üstünde bir mezarın olduğu iddiasında yanılmaktadır.

Vitruv'un Halikarnas için yapmış olduğu garip ancak net tarife göre anıt mezar sadece ve sadece Hamilton ile benim de keşfettiğimiz ve iyonik sütun kalıntılarının olduğu o güzel temelin üzerinde bulunmuş olabilir. Newton'a göre bu dağın eteğinde Aresin tapınağı bulunmaktaydı. Ancak Vitruv'a göre bu tapınak kalenin hizasındaydı. Bu iki noktanın şüphesiz olarak belirlendikten sonra, Vitruv'un sağ ve sol olarak neyi kastettiğine bakmak gerekiyor, oysaki bu anlatımlarında kendi bakış açısından anlatarak yola çıkmıştır. Ancak yüzünü şehri suruna ve arkasında bulunan dağ zirvesine karşı yani kuzeye çevirmiş olamaz, çünkü bu durumda tarif etmeye çalıştığı şehre sırtını dönmüş olurdu. O yüzden muhtemelen herkesin yaptığı gibi yüzünü şehre karşı yani güneye ve limanın girişine karşı çevirmiştir. Ve durum böyle olunca tüm açıklamaları netleşiyor. Sağında, yani limanın batı yakasında, Hermes ve Aphrodit'in tapınağı ile Salmakis pınarını, solunda ise, şu anda şövalyelerin kalesinin bulunduğu yerde, karya kraliyet kalesini ve bu kalenin de arkasında dışta bulunan küçük savaş limanını, ki bu liman bulunduğu yerden çok zor seçilmektedir, tarif etmişti.

Plana bakıldığında hemen göze çarpan, Maussollos'un sarayından baktığında hemen sağında büyük limanı, pazar yerini ve şehir surunun tamamını görebilmekteydi. Solunda ise silah deposunda çalışan tüm işçilerini kontrol edebiliyordu. – Şehrin kuşatma tarihinde geçen kapılardan Milafa'ya ve Mindos'a açılan kapılar yukarıda dile getirilmişti. Son kapı ise son kapının ta kendisidir veya anıt mezarın arkasında bulunan iki dağın vadisinde bulunmalıdır. Ancak ikincisinin doğru olma olasılığı yoktur, çünkü herhangi bir ize rastlanmamaktadır. Mindos'a açılan batı kapısı görünüşe göre ana kapıyı temsil etmekteydi. Muhtemelen şehrin güneydoğusunda Keramos'a giden üçüncü hatta dördüncü bir kapı bulunmaktaydı.

Anıt mezarın yeri ile ilgili tahminim, şövalyeler tarafından 1522 yılındaki tahribatı ile ilgili garip bilgiler de örtüşmekte. Eski çağlardan bildiğim tüm anıtlardan hiç biri, büyük bir türbeye dönüştürülmüş olan Rodos şehrinin yakınındaki kayalık tepe kadar bu anıt mezarın taslağına benzememekte.

Rüzgâr dindiğinden, Mayısın 11. sabahı kalan eşyalarımızı almak ve vedalaşmak için Kos'a geri döndük.

ÖZGEÇMİŞ

Berlin Almanya /20-05-1980 doğumluyum. İlköğretimimi İzmir /Karabağlar Ali Akatlar İlkokulunda, ortaokulu Karabağlar Cumhuriyet Lisesinde (1986-1994) yılında ve liseyi yine aynı okulda (1994-1997) yıllarında, Lisans Eğitimimi Ege Üniversitesi /Edebiyat Fakültesi(1997- 2002), Yüksek Lisans eğitimimi Ege Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü (2004-2006), tamamladım. *İki Savaş Arası (1856-1877) İstanbul'da Gündelik Hayat* adlı Yüksek Lisans tezini yazdım. 2005-2006 öğretim yılında *İzmir/ Konak Alternatif* Dershanede Stajyer Öğretmen olarak görev yaptım. 2006-2007 Milli Eğitim Bakanlığında Karabağlar Cumhuriyet Lisesinde ücretli Tarih öğretmeni olarak çalıştım. Halen Dumlupınar Üniversitesinde Domaniç Meslek Yüksekokulunda Atatürk İlke ve İnkılâpları dersinin Tarih Okutmanı olarak çalışmaktayım. Bekârim.

ÖZET

Bodrum Kazası, coğrafi açıdan yerleşmeye oldukça uygundur. Bu özelliği itibarıyla eski çağlardan beri önemli yerleşimlere sahip oldu. Bodrum kazasında Karaova, Saravalos adlı iki önemli yerleşimin varlığından da söz edilebilir. Bodrum'da tersane ve limanın varlığıyla deniz ulaşımı adalarla ilişkiler artmıştır. XIX. yüzyılda Bodrum gemi yapımı ve kalenin varlığı ile tanınmıştır. Kazada büyük bir hapishanenin varlığı da kaza için önemlidir.

Bodrum yüzyılın sonlarında ticari kapasitesini büyük miktarda artırmıştır. Bodrum bu ticari yapısıyla ilerleme kaydetmiştir. Menteşe sancağında XIX. yüzyılın sonlarında kalabalıklaşan bir nüfus söz konusudur. Nüfusun artışı kent ve mahalle üzerinde kentin fiziksel ekonomik ve sosyal anlamda büyümesi ile doğrudan bağlantılı bulunmaktadır. Bodrum ve ona bağlı nahiyeler büyük bir nüfusa sahiptir.

Bölgede ekonomi, tarım ve hayvancılığa bağlıdır. Tarımın temel üretim birimi Batı Anadolu'da Menteşe sancağında da olduğu gibi kendi, toprağının sahibi olan küçük üreticiye dayalı bulunmaktadır.

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda kentler, değişim sürecinin daha açık bir şekilde gözlendiği yerlerdir. Bodrum kazası Tanzimat döneminde yeni sosyal kültürel yapılanma süreci içine girmiştir. Değişim her anlamda bu kazada gözlenir. Bodrum kazasında yeni şekillenen ekonomik ilişkiler seçkin bir grup oluşmasına neden olmamıştır. XVIII. yüzyılda Bodrum'da elit bir ailenin varlığından dahi söz edilemez.

Bodrum kazası XIX. yüzyıl geliştirmekte olan bir kazadır. Kazada Tanzimat reformlarıyla değişen çehre aktarılmaya çalışılmıştır.

ABSTRACT

Bodrum district is extremely suitable to be settled down geographically. With respect to this feature, Bodrum has had important residential / settlements for ages. It is possible to talk about the presence of two important settlements, Karaova and Saravalos, in Bodrum district. Relations with islands and sea transportations has been increased with the presence of dockyards and seaports. In 19th century, Bodrum had been known with its shipbuilding and the presence of fortress. There is also a jail in the district and its existence makes sense.

Bodrum has increased its commercial capacity in the end of the century and got ahead with this commercial structure. In Menteşe sanjak, it is possible to talk about a growing population in late 19th century. Physical, economic and social growing of the city has a clear relationship with growing population and the district. Bodrum and related districts have a great amount of population.

The economy of the district depends on agriculture and ranching. The primary production unit in the district depends on small-scale producers, as it is in Menteşe sanjak in the West Anatolia.

In the 19th century, cities in of the Ottoman Empire are the places in which one can observe the process of the change. In the Tanzimat period, Bodrum district had fallen under a new social and cultural formation process. One can obviously feel the change in this district. However, newly formed economic change did not give rise to formation of a privileged class. In the 18th century, it is impossible even to talk about the presence of an elite family.

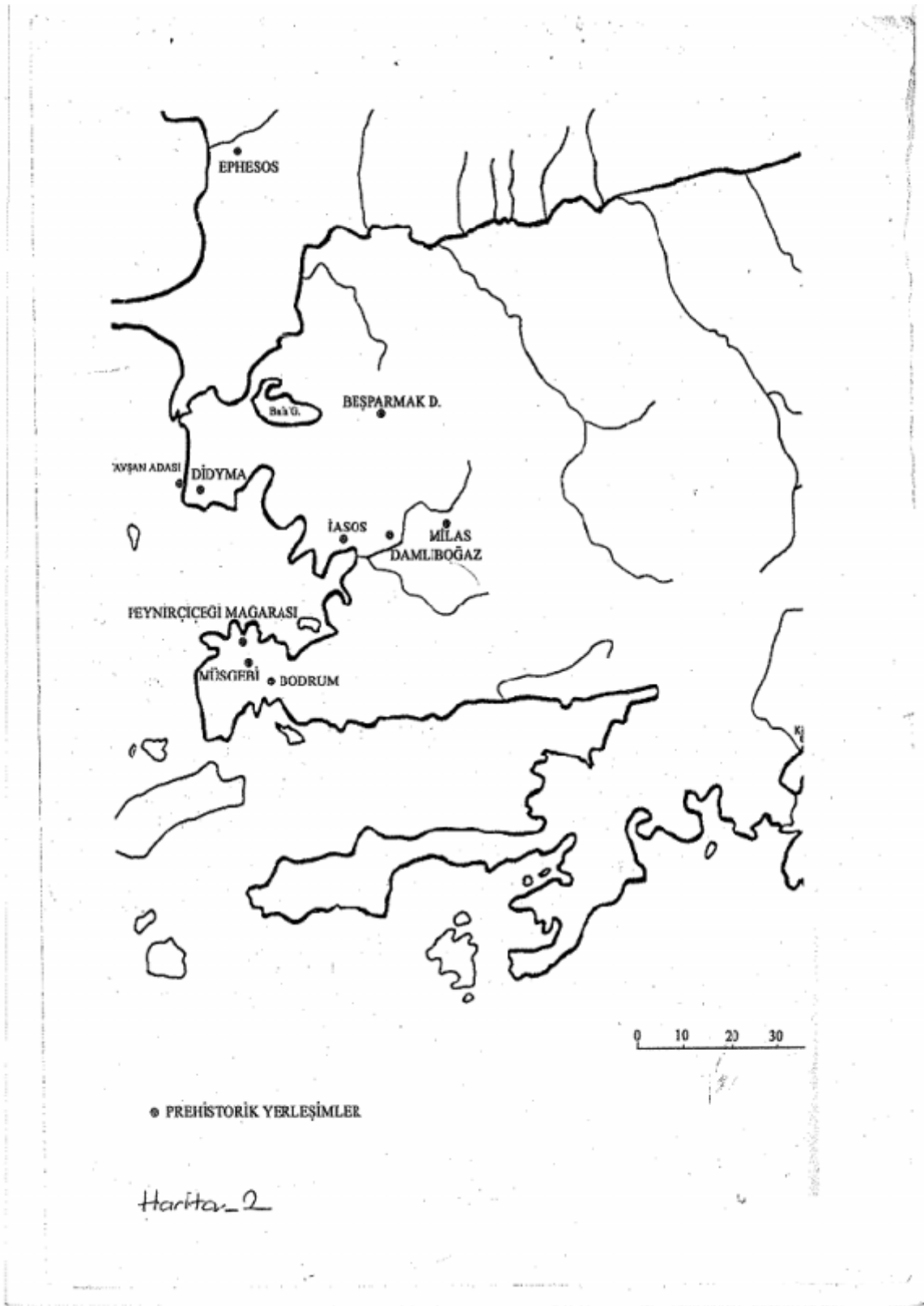
Bodrum district has developed in the nineteenth century. Bodrum changing nature of reforms in the province are described.

Harita 1 Menteşe Sancağında Antik Kentler

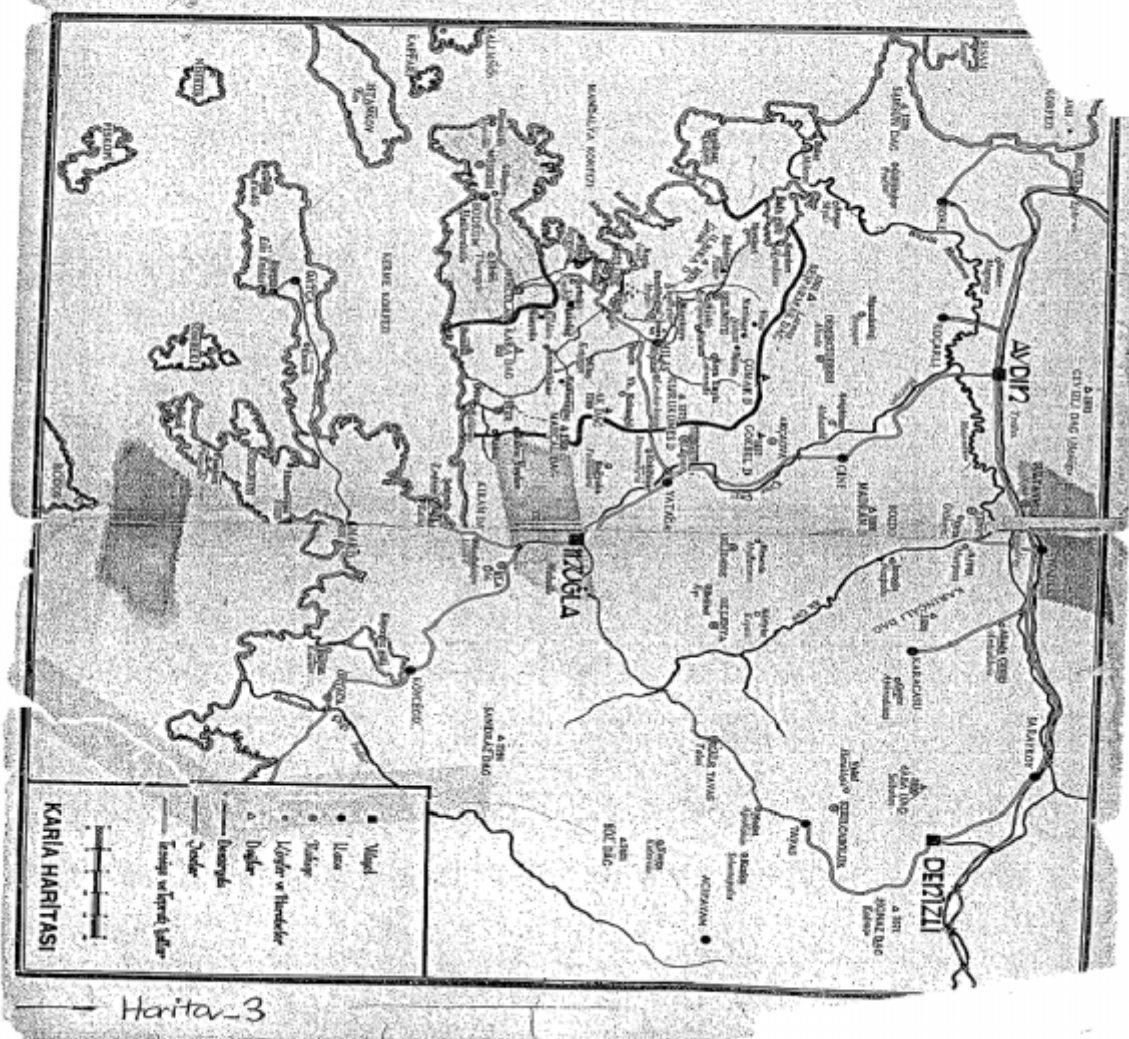

Harita 1

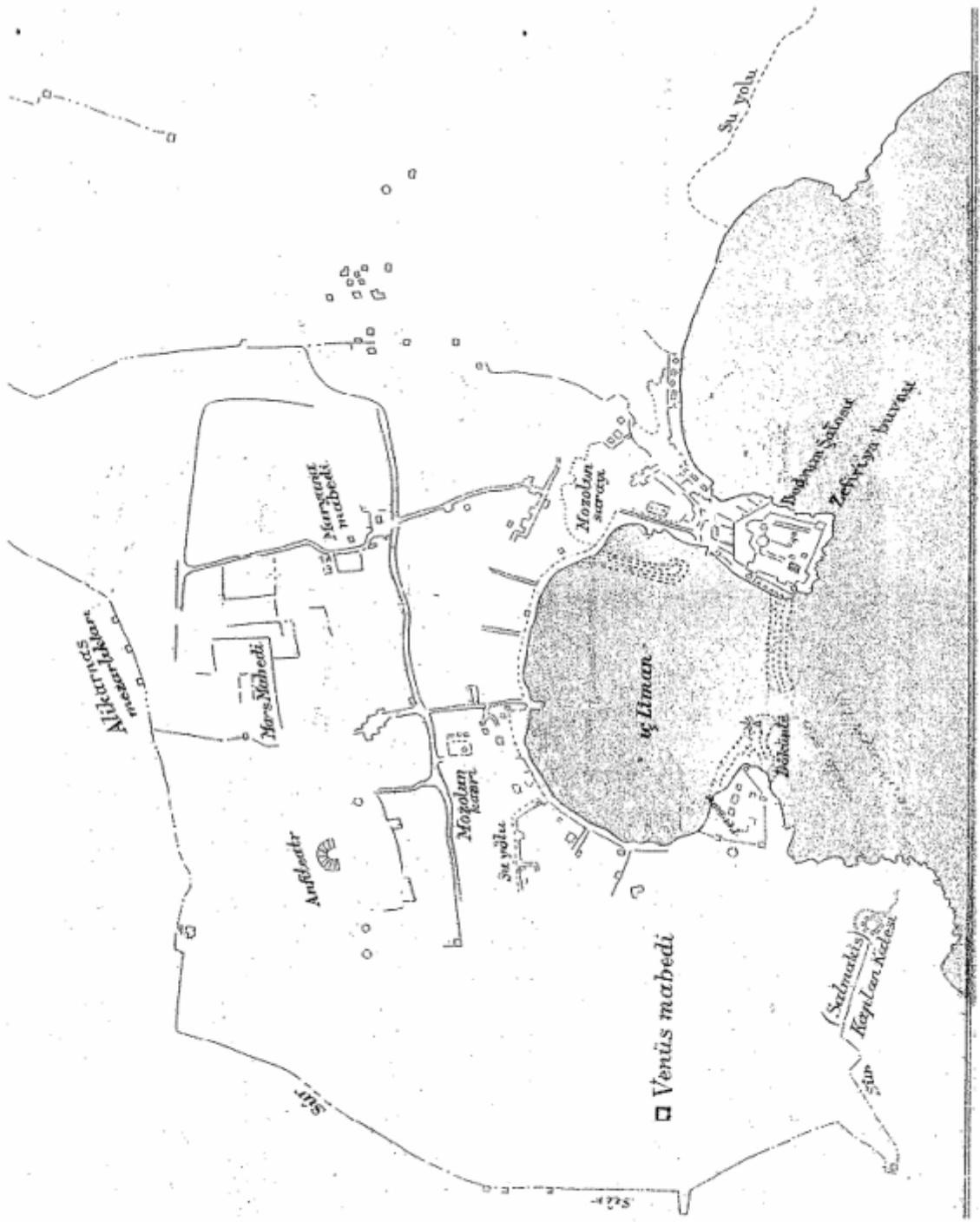
Harita.2 Menteşe Sancağında Prehistorik Yerleşimler

Harita 3. Karia 'da Yerleşimler, Coğrafya, Ulaşım

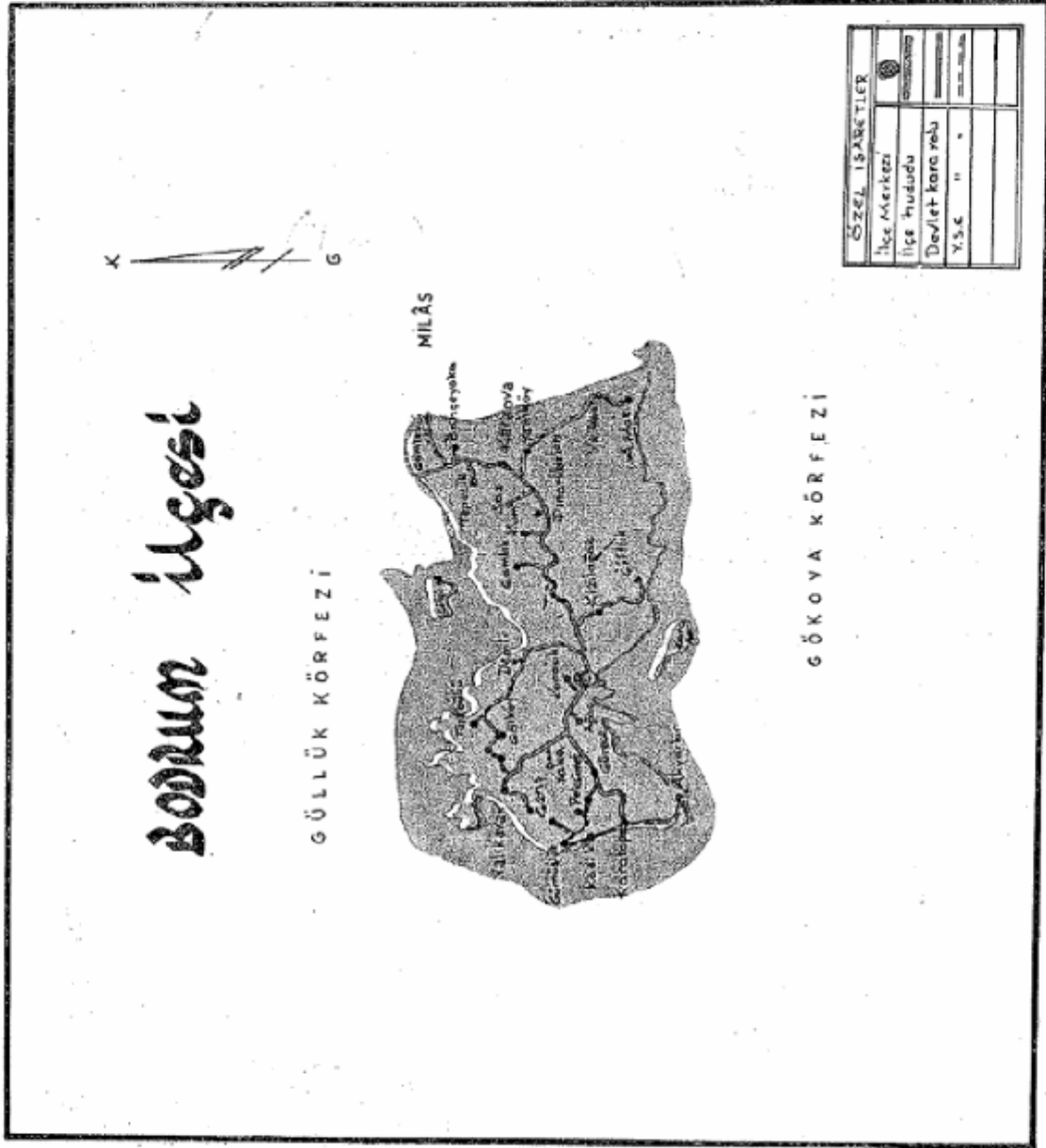

Harita 4 Bodrum'da Antik Yerleşmeler

Harita 4

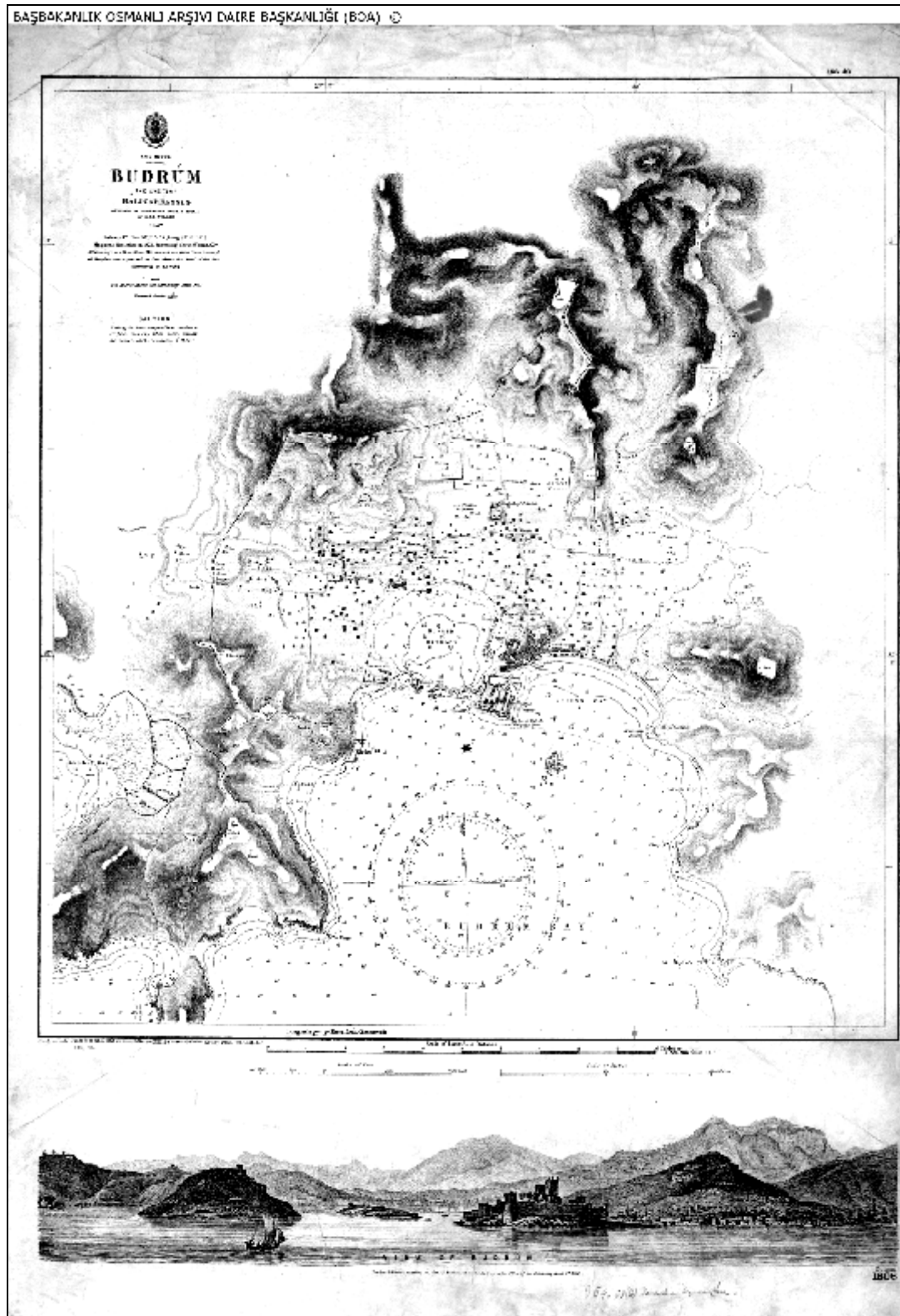
Harita 5 Bodrum İlçesi Haritası

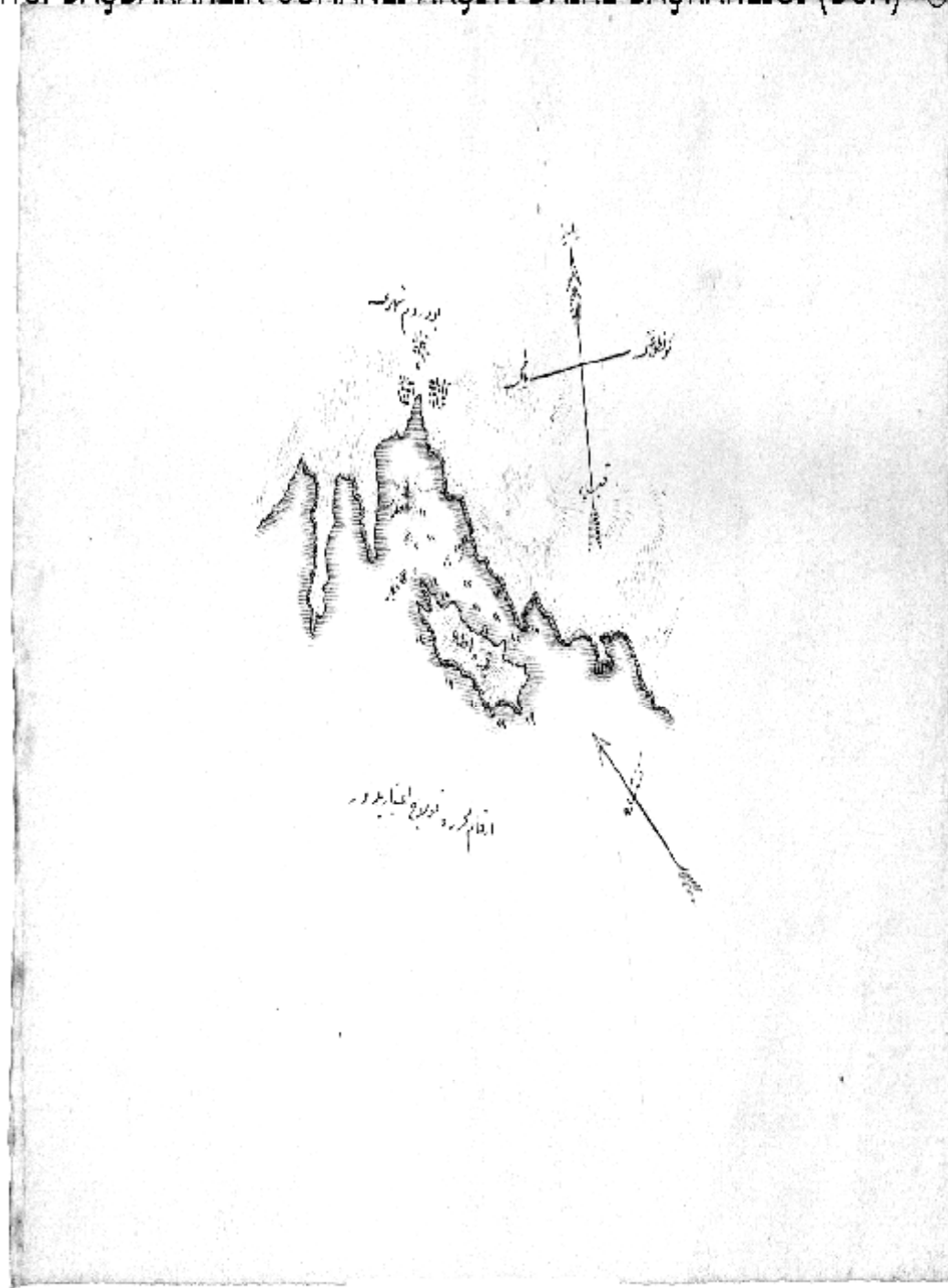

Harita 5

Harita 6 BOA, HRT.h ,1373,1264 .Bodrum (Merkez)

BAŞBÖKANLIK OSMANLI ARŞIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

HRT.1373

CHART
*of the Promontories of
Halicarnassus & Triopium,
& of the Island of Kos.*
By Capt. Baughen R.N.

To the extent represented by broken lines
were not surveyed. The modern names
are denoted by Roman characters, and the
ancient by Italics.

Kalymnos I.
Rhodius I.
Myndos
Kameiros
Trogia
Cape Krio
Cnidus
Island of Kos
Yali I.
Mastous I.
Triopium Peninsula
Palamos I.
Gulf of Smyrna
Gulf of Karaburun Strait

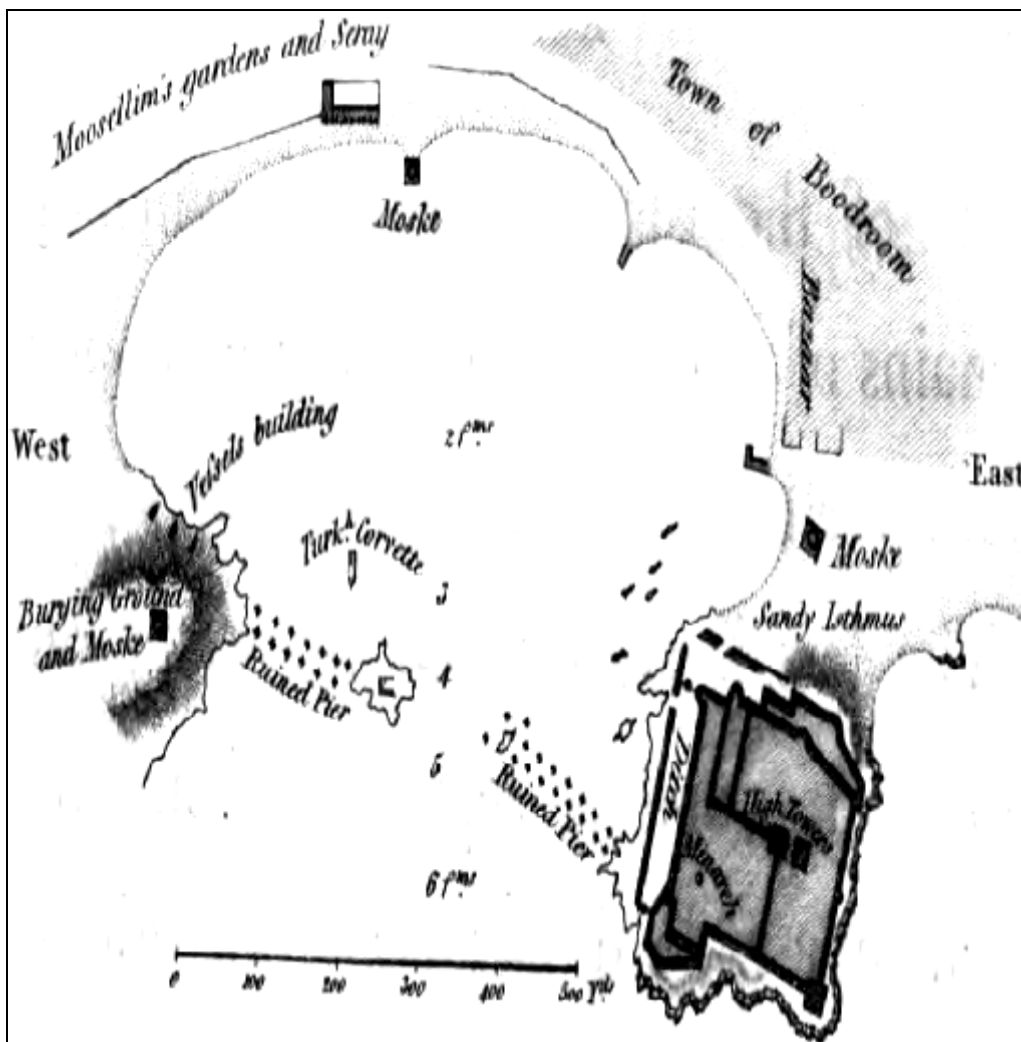
*Kos, ancient and modern, has
occupied by the Turks in 1820*

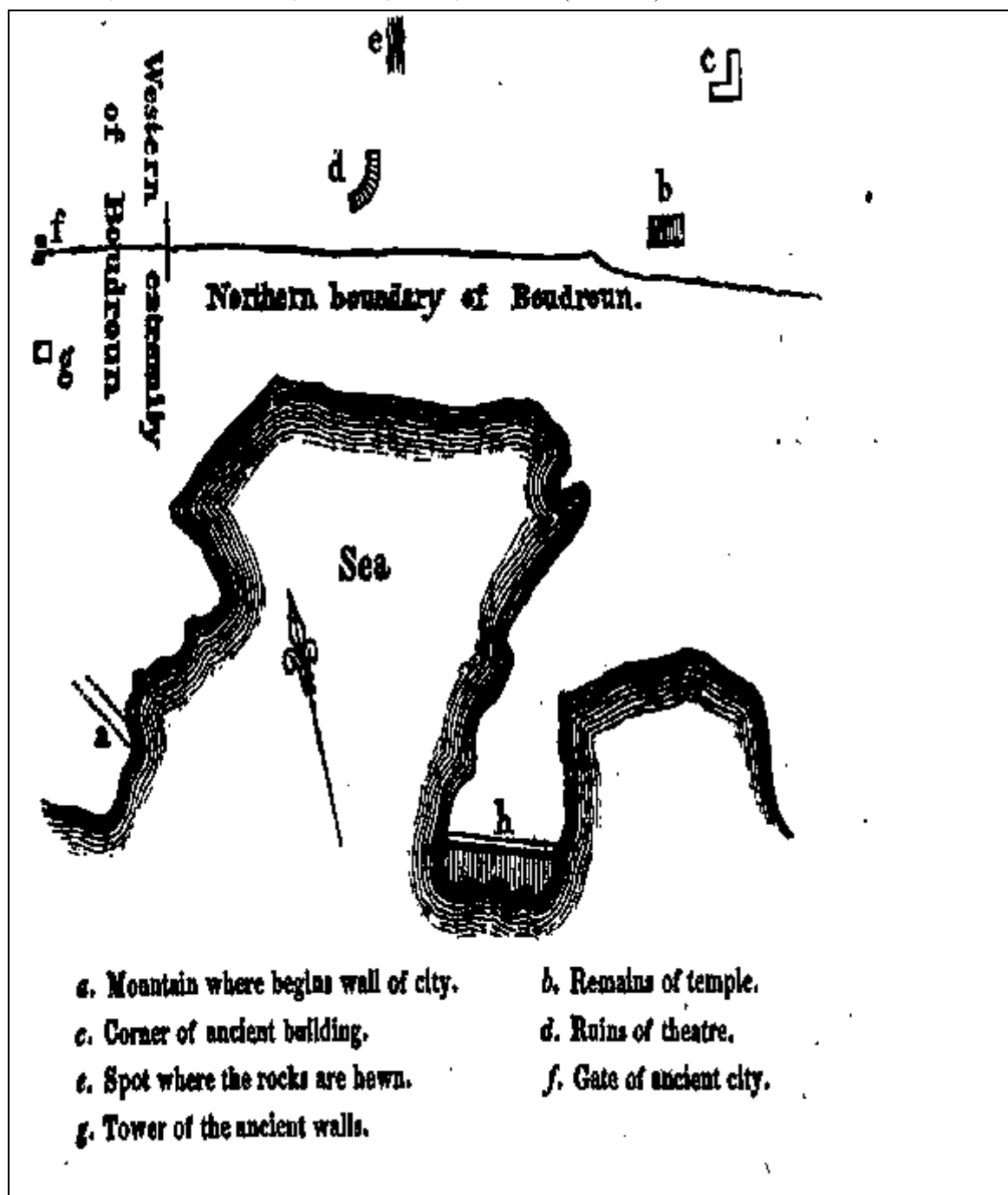
**Town and Fort of
KOS.**
a. Ditch & drawbridge
b. Breakwater for boats
c. Minaret
d. Apollo's temple
e. Castle
f. Suburb and Gardens

**Enlarged Sketch of
Cape KRIO.
Showing the Harbour of
CNIDUS.**

London Published Feb. 1857. By J. B. Maister, Geographer to H. M. Admiralty, St. Pauls Church-yard.

Resim 2 Beaufort ,Karamania ,London 1818.Bodrum(Merkez).

Resim 4 Gouffier, Paris ,Tome Premier,Bodrum .

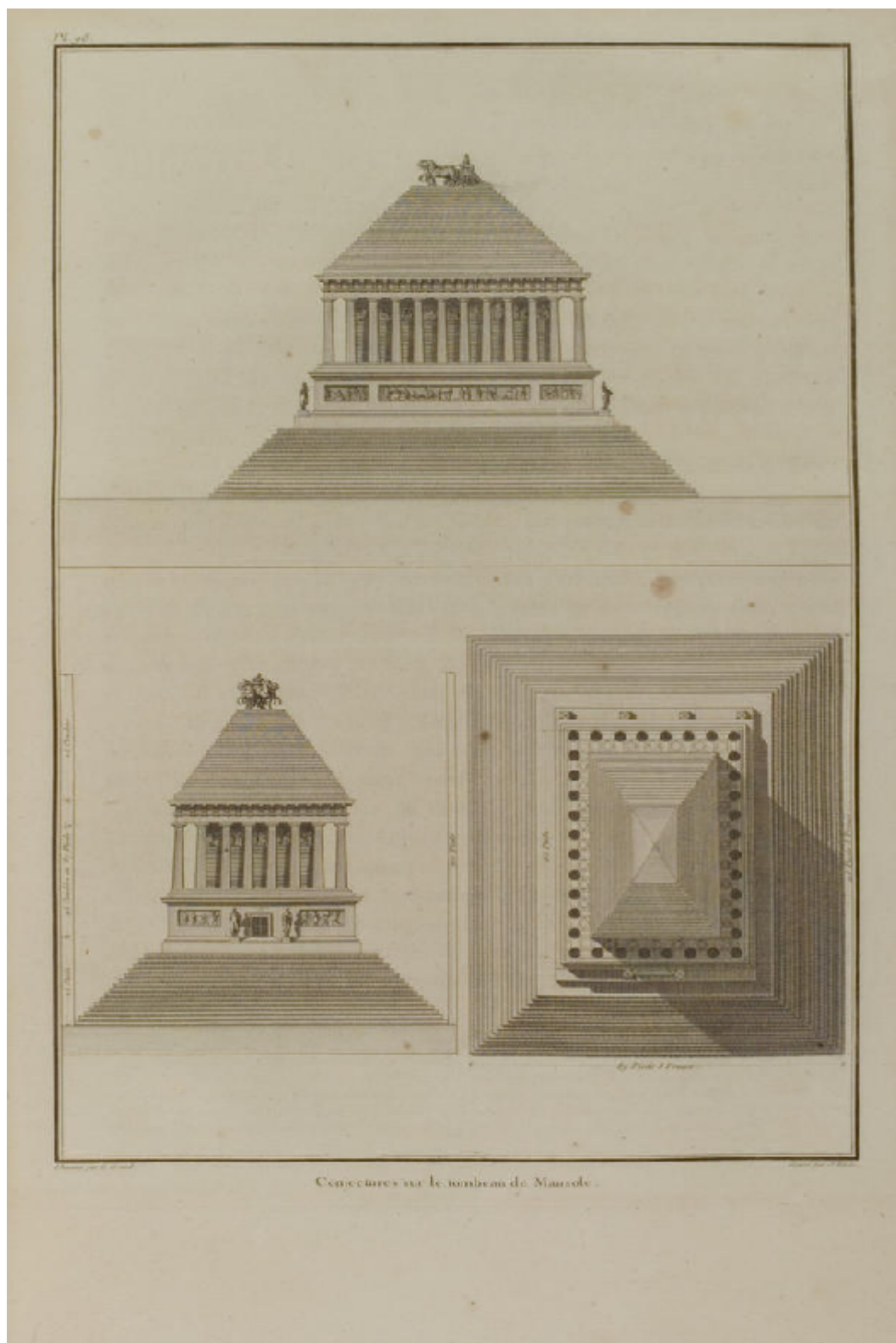
Plaque de Melassine Bodrum.

Resim 5 Gouffier, Paris ,Tome Premier 1 Bodrum (Merkez).

Vue du Port et de la Citadelle de Boudroun.

Resim 6. Gouffier, Tome Premier, Cilt I ,*Mouselleum Anti.*

Resim 7. Gouffier Tome Premier, Cilt I ,Bodrum ,Merkezden Görünüm

Resim 8. Gouffier , Tome Premier, Cilt I ,Bodrum ,Merkezden Görünüm

